Навчальний посібник

ОДЕСОЗНАВСТВО

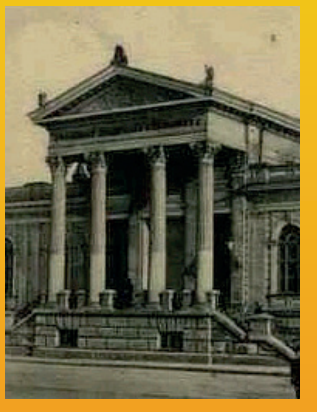

Любіть не себе в Одесі
Любіть Одесу в собі...

Видано за підтримки «Фонда Вячеслава Крука «Южная Столица»

Одесознавство

Любіть не себе в Одесі, любіть Одесу в собі!

Одеса
2010

Рекомендовано Вченою радою Одеського обласного інституту удосконалення вчителів, протокол №3 від 20 квітня 2010 року

Автор ідеї та керівник проекту: **Крук В. І.**

Координатор проекту: **Савельєва Н.В.**,
начальник управління освіти і науки Одеської міської ради.

Авторський колектив: **Бондаренко Н.І., Вовк Л.В., Горбатюк А.І., Закіпна Г.В., Красножон А.В., Мельниченко Л.О., Розенберг Р.М., Суворова Н.А., Тарасенко О.А., Яворська О.Л.**

Рецензенти: **Батюк Н.О.**, доцент кафедри педагогіки і психології Одеського обласного інституту удосконалення вчителів, кандидат педагогічних наук, **Вегерчук С.М.**, директор Одеської гімназії №2, кандидат історичних наук.

Корректор: **Гашибаязова О.В.**, методист науково-методичного центру української мови і літератури Одеського ОІУВ.

У навчальному посібнику «Одесознавство» висвітлено найактуальніші проблеми становлення й розвитку рідного міста від найдавніших часів до сьогодення. Значна увага приділена славетним сторінкам історії міста, відомим особистостям, становленню архітектури, розквіту образотворчого мистецтва й літератури.

Посібник розрахований на учнів загальноосвітніх навчальних закладів які вивчатимуть курс «Одесознавство» і слугуватиме додатковим матеріалом для вивчення історії України, художньої культури, кіномистецтва тощо.

Передмова

Культура — не музей, хоча вона не може існувати без музею, не бібліотека і не театр, хоча вона має потребу в бібліотеці і театрі. Пам'ятки культури, культурні цінності, що відобразилися в міській архітектурі, в книзі, в театральній виставі, в картині або скульптурі, — це цілий світ, створений людьми.

Наша культура робить нас рівними серед рівних світових націй, але тільки в тому випадку, коли ми самі стаємо частиною цієї культури, тобто активно пізнаємо, зберігаємо та примножуємо її.

Вивчення культури Одеси, знайомство з її історією збагачує кожного її мешканця знанням, дає почуття гідності та самоповаги, ставить в один ряд з людьми, що утілили любов до нашого міста у своїй творчості.

Хтось Одесу любить за тепле літнє море, хтось за гумор і привітність городян, хтось за романтичну красу. Спроби проникнути в саму суть, розкрити секрет чарівності та екзотичності Одеси, чинилися з першого дня появи її на карті світу. Не інакше як з дивом сучасники молодого міста пов'язували стрімке перетворення Одеси з провінційного містечка до Південної столиці. Одеса зводилася кращими архітекторами по образам Генуї, Ліворно,

Неаполя. Розквітала завдяки ентузіазму і таланту Рішельє, Ланжерон, Воронцов, Маразлі — з цими іменами ми пов'язуємо «золотий вік» нашого міста. Одеса оспівана блискучими майстрами літератури, вона надихнула художників, поетів, музикантів на створення шедеврів світової культури. А весела вдача одеситів і яскраві традиції здобули нашому місту світову славу столиці гумору.

У багатьох літературних творах, присвячених Одесі, автори сходяться на думці, що головний секрет світової популярності Одеси і загальної до неї любові полягає в пануванні атмосфері свободи. Дух свободи пронизав кожен куточок нашого міста. І ця свобода була й залишається комфортним і сприятливим середовищем для народження та розкриття талантів цілої плеяди діячів мистецтва, архітекторів, інженерів, підприємців, які, де б не перебували, в якій частині світу не жили б, в душі залишаються одеситами і патріотами своєї малої батьківщини .

З повагою і бажанням наснаги в знайомстві з історією свого міста!

Автор ідеї та керівник проекту
Президент Фонду «Южная столица»
В'ячеслав Крук

Розділ І

Славетні сторінки історії Одеси

З одного боку Одесу омиває море, з другого – степ. Степ – український, море – інтернаціональне.

Лев Славин

Урок 1.

Давня історія земель, зайнятих сучасною Одесою.

Ранні поселення людини в межах сучасної Одеси та передмістя. Античний попередник Одеси. Береги Одеської затоки за добу середньовіччя.

Поява перших слідів життєдіяльності людини на території поблизу сучасної Одеси відноситься до епохи верхнього палеоліту (40—60 тис. років тому). Цими людьми були неандертальці, які влаштували мисливський табір у печері біля сучасного села Ільїнка, що в 20 км на північ від Одеси, на правому березі Куяльницького лиману. Під час розкопок в ній було виявлено 30 тис. кісток, що належали таким тваринам як: бізон, дикий кінь, сайгак, благородний олень, козуля, гієна, вовк, носоріг, лев, дикобраз. Але найбільша кількість кісток належала печерним ведмедям (всього знайдено 374 тварини).

Разом з цим було виявлено 60 знарядь з каменю та 20 з кісток, які були зроблені первісною людиною. Ці знаряддя використовувалися при обробленні м'яса. Завдяки цим знахідкам одеський археолог І. В. Сапожніков визначив,

Одна з ділянок печери під Одесою, на глибині 19 м.

Кістка верблюда віком 3 млн. років печери на Молдаванці

що печеру біля с. Ільїнка стародавні люди використовували як тимчасовий мисливський табір, куди після вдалого полювання приносили здобич для поділу. Багато зі знайдених кісток тварин є розколоті. Це означає, що стародавні мешканці витягували кістковий мозок тварин, та вживали його в їжу, як делікатес.

П'ять тисяч років тому на території сучасного селища Усатове, під Одесою, знаходилось величезне поселення людей епохи мідного віку. Поблизу розташувалися величезні кургани – перші поховальні споруди у всьому Причорноморському степу. На честь назви села, де було зроблено перші знахідки, самобутню археологічну культуру назвали Усатівською, хоча поширювалася вона й на території нинішніх Румунії та Молдови.

Населення усатівської культури з'явилися на руїнах зникаючої культури Трипілля, увібравши в себе також новоприбульців з приуральських степів. Від трипільців усатівці запозичили кераміку та манеру будівництва житла, а від прийшлих степовиків – звичку зводити кургани над могилами своїх предків. З цих місць усатівці мігрували на Балкани, де зіграли свою роль у становленні місцевих етносів, став попередниками давніх греків та фрігійців.

Античним попередником Одеси є давньогрецьке місто Гавань Істріан, яке знаходилось на території сучасної центральної частини Одеси дві з половиною тисячі років тому. Залишки цього древнього міста збереглися під усім Приморським бульваром на глибині 1,5 м. З боку нинішнього Оперного театру до стародавнього міста примикав некрополь (у перекладі з давньогрецької: «місто мертвих», кладовище). Високі кургани розташовувалися на площі Грецькій, доки їх не знесли при будівництві ринкових споруд молодої Одеси у 1803 р. Два поховання також було знайдено в 1910 р. на розі вулиць Катеринінської та Грецької, безліч фрагментів античних ваз і амфор було знайдено в Пале-Роялі. Та найбільшу кількість античних поховань знайдено в районі Театрального провулка.

Так у березні 1823 р. один з робітників копав рів у дворі будинку Телесніцького (Приморський бульвар, біля готелю «Лондонський»). Раптом він знайшов поховання з залишками людського скелета та розкішними грецькими вазами. У дворі будинку Делявоза (провулок Театральний на розі Приморського бульвару), виявлена «стародавня могила, як і інші, обкладена простим вапняковим каменем». А в саду будинку пана Сен-Прі було виявлено поховання з червонофігурною розписною вазою. Це свідчить, що житлові

квартали стародавнього міста на Приморському бульварі V в. до н.е. складалися з кам'яних будівель, на яких були черепичні дахи, а в середині знаходилися опалювальні печі. Там, де сьогодні знаходиться Морвокзал, в античний час також розташовувався порт. Але найдавніший район Гавані Істріан був виявлений у 1996р. експедицією професора А. О. Добролюбського при розкопках біля Воронцовського палацу. Перші грецькі колоністи побудували тут тимчасові землянки, спорудили ями для зберігання зерна, влаштували культові майданчики в середині VI століття до нашої ери, тобто за століття до кам'яних будівель напроти готелю «Лондонський».

Одним з головних занять перших поселенців було рибальство. Так, навколо однієї землянки була виявлена яма, в якій лежав згорнутий в бухту невід, від якого збереглися лише сотні кам'яних та керамічних риболовних грузил. Поруч знаходилися спеціальні рибні тарілки з залишками кісток, сільничка, кілька великих судин, залізний ніж і точильний камінь. На думку вчених, це був занедбаний льох невідомого рибалки.

Гавань Істріан – найдавніший та найбільший з античних населених пунктів на території Одеси. Стародавні греки заснували навколо Одеської затоки 12 поселень. Найзначніші з них: поселення Сухий лиман, навпроти нинішнього м. Іллічівськ, поселення Жевахова гора, на підвищенні між Хаджибейським та Куяльницьким лиманами, та поселення Лузанівка, на території сучасного піонертабору «Молода Гвардія».

Лузанівські поселення і Гавань Істріан розташовувалися по різні сторони затоки й були суперниками, оскільки повз Хаджибейського лиману в IV столітті до нашої ери проходив кордон між територіями двох найбільших грецьких держав того часу – Істрією та Ольвією.

Карта старогрецької колонізації Північно-західного Причорномор'я

Розписна ваза IV в. до н.е. з Театрального провулку

Одеські археологи отримали на Жеваховій горі унікальну знахідку. В одній із стародавніх напівземлянок знайдено лист на свинцевій пластині, вік якого сягає 24 століття. Якомусь аристократу з Ольвії на ім'я Протагор, в листі пропонувалося повернутися додому у зв'язку з тим, що якісь події, що мали несприятливий для нього характер, вляглися. Отже, Протагор, мабуть, вирушив у дорогу негайно, відкинувши в дальній кут свого скромного житла важливе послання – благо, до Ольвії звідси всього один день шляху. Цей лист прочекав на археологів дві с половиною тисячі років.

На Жеваховій горі в V—IV ст. до н.е. розташовувалося грандіозне святилище на честь давньогрецької богині Деметри, покровительки родючості та землеробства. У спеціальних культових ямах археологи виявили «дари» давньогрецьких жителів берегів Одеської затоки своїй божественній покровительці: амфори, рибні тарілки, витончений чорнолаковий посуд, персні, бронзові наконечники стріл, рибальські грузила, залізні ножі, і, навіть, посуд для парфумів. На честь Деметри в Причорномор'ї існувало спеціальне свято – тесмофорії. У святі брали участь тільки жінки. Тесмофорії були пов'язані не тільки із землеробством або родючістю, але й зі шлюбним життям жінок. Жеваховське святилище знаходилося на міжнародних морських торгових шляхах. Тому, можливо, ольвійський аристократ Протагор не просто ховався тут від своїх столичних проблем, але й брав участь в культових таїнствах, «задобрюючи богів» у важкі для себе часи.

У другій половині IV – початку III ст. до н.е. Ольвія вступає в конфлікт з сусідніми грецькими державами: Херсонесом (Крим, на місці нинішнього Севастополя) та Істрією (біля гирла Дунаю). Причина конфлікту проста. З цього часу грецькі моряки навчилися підкоряти морські простори без орієнтації по береговій смузі (так зване каботажне плавання – вздовж берега). Відтепер, увійшовши в Чорне море, кораблі заходили на стоянку в Істрію, а потім прямували відразу до Херсонесу, через відкрите море, скорочуючи свій шлях вдвічі і минаючи Ольвію, яка стала зазнавати збитків.

Вступивши у війну з Істрією, Ольвія була зацікавлена у перерозподілі сфер впливу в регіоні з метою підриву престижу своїх могутніх сусідів. Гавань Істріан була прикордонним форпостом Істрійської держави, розташовуючись на рубежах з Ольвійським полісом (якому підпорядковувалася Лузанівка). В результаті військових зіткнень античний попередник Одеси приходить в

Знахідки з жертовних ям святилища на Жеваховій горі

Кераміка V– IV ст. до н.е. з розкопок на Жеваховій горі

запустіння ще до початку III ст. до н.е., а Лузанівське поселення існує ще ціле століття, аж до II ст. до н.е.

Припинення життя античних поселень і міст на території Північно-Західного Причорномор'я пов'язане з вторгненням диких кочових племен гунів в 375 році. На довгі століття землі навколо Одеської затоки перетворюються в незаселені «Дикі Степи».

Перша значна історична подія відбувається тут у 1300 р. На північний схід від нинішнього житлового масиву ім. Котовського, на березі Куяльницького лиману, сталася велика битва хана Золотої Орди Токти з Ногаєм, намісником окремої державної області Орди, що розкинулася від Криму до Дунаю.

Лиман Куяльник (по-татарськи – Куганлик) перебував у самому центрі володінь Ногая. У 1300 році його війська зустрічаються тут з воїнами хана Токти. Відбулася значна битва, результат якої вирішила зрада декількох воєначальників Ногая. Токта переміг. Битва при Куяльнику справила великий вплив на історичні долі всієї Золотої Орди та інших держав Східної Європи. Токта об'єднав Орду і надовго припинив усобиці в ханстві.

Десь наприкінці XIV ст. на місці Гавані Істріан з'являється італійська торгова факторія Джінестра. Як і давні греки, італійці вивозять з Причорномор'я зерно і рабів. Про місце розташування генуезьких колоній ми можемо судити по збережених навігаційних картах мореплавців – портуланам. На портуланах Джінестра займає місце нинішньої історичної частини Одеси. Джінестра була невеликою якірної стоянкою для перехожих повз торгівельних кораблів. Точне значення назви «Джінестра» до цих пір не визначено. Одеський вчений XIX ст. Ф. К. Брун перекладав його з італійського як «дрік» (це така рослина, з

причорноморських схилів). Інші вважають, що назва схожа на змінене слово «Дністер».

У 1320-х роках одним з головних ворогів Золотої Орди стає молоде і сильне Литовське князівство. У 1324 р. до Литви перейшли землі між Дніпром і Дністром, в центрі яких розташовувалась сучасна Одеська затока. Але тільки на початку наступного, XV-го ст., литовці засновують тут свій замок під назвою Кочубеїв та портову пристань. А Хаджибейський лиман за добу середньовіччя з'єднувався з морем і в нього заходили великі кораблі. Про це свідчать знахідки свинцевих якорів на його дні, деякі з яких особливо великі за розміром.

За відомостями документальних джерел пересип Хаджибейського лиману утворилася не раніше кінця XIV ст. Процес відділення лиману від моря відбувався поступово. У Куяльнику і Хаджибеї починають випаровувати сіль — «біле золото середньовіччя». Цінність солі полягала в тому, що це був єдиний на той час консервант, здатний зберегти надовго швидкопсувні продукти (наприклад, м'ясо або рибу).

Вперше Кочубеїв згаданий в літописній «Історії Польщі» під 1415 роком (тут автор «Історії», Ян Длугош, помилився з датою на 7 років; насправді описувані їм події відбувалися у 1422 р.). Длугош пише, що в Кочубеєві розташувався «порт», який належав литовському князеві Вітовту та польському королеві Ягайлу. Саме звідси правителі Польсько-Литовського князівства відправляють до Константинополя, який взяли в облогу турки, на торгових кораблях партії зерна. Але до другої половини XV ст. влада Литовського князівства в цих землях слабшає і берега нинішнього Одеської затоки знову приходять в запустіння. Залишки литовського замку Кочубеїв після цього бачать лише в руїнах проїжджаючі повз мандрівники. Так, у 1578 р. Мартін Броневський

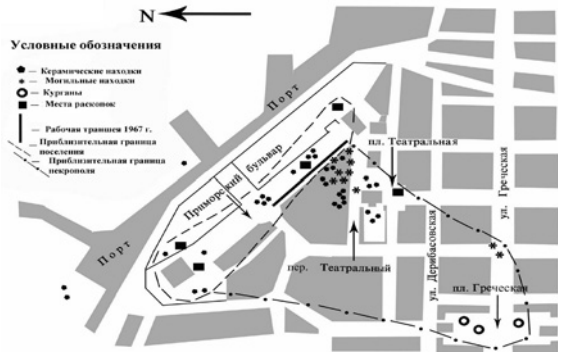

Знахідки античного часу на території центральної частини Одеси.

пише про його руїни: «Качибеєво городище, як ніби обрушилася земля, омивається широким озером, що знаходиться біля моря». Турецький мандрівник Евлія Челебі у 1657 р. повідомляє: «Якщо укріплення хоч трохи підремонтувати, місцевість знову стане заселеною, а дорога безпечною».

У липні 1709 р. на руїнах Кочубея, біля «нікчемного татарського селища», переночували шведський король Карл XII та український гетьман Мазепа, зі своїми супутниками, по дорозі з Полтави (після знаменитого бою) під захист турецької фортеці Бендери. Скоріше за усе, королівський бівуак був розбитий десь на місці сучасного палацу М. С. Воронцова, на Приморському бульварі.

Турки завойовують ці землі у 1484 р, але старий замок Кочубеїв стоїть у руїнах аж до другої половини XVIII ст., не привертаючи до себе особливої уваги з боку нової влади. Лише у 1765 р., напередодні чергової війни з Росією, турки приступили до ремонту старого середньовічного замку. Втім, фортеця виглядала нікчемною у порівнянні з такими османськими твердинями в Причорномор'ї, як Очаків, Бендери або Ізмаїл. Українські козаки називали новий замок «фортечкою». Нове засноване селище турки називали Хаджибей. Все життя в ньому кипіло на схилах нинішньої Карантинної балки, в районі Митної площі. Гостинний двір і мечеть, а також лавки для приїжджих купців, розташовувалися в районі нинішнього Літературного музею та міської Думи. У гирлі балки була влаштована пристань, до якої примикав будинок командира яничар (гвардійців султана). Тут же знаходився колодязь, і будинок коменданта міста. Фортеця ж розташовувалася на протилежній стороні селища, де нині Приморський бульвар, біля того ж Воронцовського палацу.

Старий литовський замок Кочубєїв, відновлений турками в 1765 р.

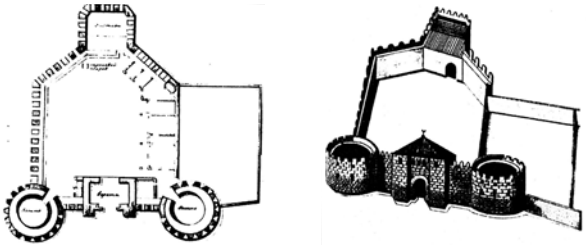

Плани старого замку Кочубєїв.

Хаджибей неодноразово штурмували запорізькі козаки. На світанку 2 жовтня 1769 р. фортеця зазнала першого в своїй історії нападу. Загін під командуванням Семена Галицького з 3 тис. осіб захопив багато полонених, а також 20 тис. голів великої рогатої худоби, коней, овець і 180 верблюдів з військового резервного запасу самого кримського хана.

Влітку 1770 р. відбувся наступний похід на Хаджибей, під проводом кошового отамана Петра Калнишевського, із загоном з 7 тис. чоловік. Калнишевський діяв спільно з регулярним російським військом під командуванням генерала Олександра Прозоровського. Генерал у своїх рапортах про цю операцію, підкреслював виявлену хоробрість запорожців, які вели бій під перехресним вогнем ворога. Втрати козаків становили: 10 людей убитими та 27 пораненими.

Але все ж таки вперше Хаджибей підкорився російським багнетам та козацьким шаблям на початку 1774 р. Призначений комендант фортеці, поручик Семен Веденятін вже в травні місяці успішно відбиває атаку турків, які намагалися повернути укріплення. За умовами Кучук-Кайнаджирського миру (27 липня 1774 р.) підписаного з Туреччиною до Росії відходили землі між Бугом і Дніпром. Але Хаджибей залишався за межами цих територій, і його довелося повернути туркам.

Рекомендована література:

Агбунов М.В. Античная география Северного Причерноморья. – М.: Наука, 1992.

Гончарук Т. Г. Історія Хаджибея в документах (хрестоматія). – Одеса: Астропринт, 2000.

Добролюбский А.О. Тайны Причерноморских курганов. – Одесса: Маяк, 1989. – 220 с.

Добролюбский А. О., Губарь О. И., Красножон А. В. Борисфен – Хаджибей – Одесса. – Одесса – Кишинев, 2002. – 240 с.

Добролюбский А.О. Красножон А.В. Подземные тайны Одессы (научно-популярные очерки). – Одесса: Optimum, 2007. – 240 с.

Новицкий Е.Ю., Добролюбский А.О. Предыстория Одессы (книга для чтения для учащихся общеобразовательных школ). – Одесса: Optimum, 2006. – с. 164.

Юдин В.В., Пронин К.К. Одесские катакомбы (краеведческий сборник). – Одесса: Маяк, 1985.

Урок 2.

Від підкорення Хаджибею до заснування міста.

Взяття Хаджибею. Чорноморське козацьке військо. Ритуал заснування Одеси.

Влітку 1775 р. російська імператриця Катерина ІІ скасувала Запорізьку Січ. Після цього, багато козаків пішли на «рибні ловлі під турка» (на турецькі території), не бажаючи підкорятися новій владі. Саме ці козаки заснували села Усатово і Нерубайське в передмісті тогочасного Хаджибею, за 20 років до появи самої Одеси. Але ті козаки, які ж таки прийняли умови російської влади, сформували славетне «Чорноморське козацьке військо» і у вересні 1789 р., вдруге відібрали фортецю Хаджибей у турків. На цей раз – вже назавжди.

Восени 1787 року російське командування почало формувати нове військо з колишніх запорожців, яке у січні 1788 року було названо Військом вірних козаків. У тому ж році воно було перейменоване на Чорноморське козацьке військо. Очолили чорноморців колишні запорозькі старшини: Сидор Білий, якого було призначено кошовим отаманом, Антон Головатий – військовий суддя та Захар Чепіга – командир кінних козацьких загонів. Чорноморці воювали у складі військ, якими командували генерали О.В. Суворов, М.І. Кутузов та генерал-майор Й.М. де Рібас.

У останнього із запорожцями склалися винятково близькі стосунки воїнської товариськості. У серпні 1789 року головнокомандувач російською армією віддає наказ генерал-майору де Рібасу – командиру головного загону корпусу генерала І.В. Гудовича – захопити Хаджибейський замок, що належав Туреччині. Третього вересня з Очакова до Хаджибею виступили три кінських полка і три полка козаків Чорноморського війська. Їх потай

провів маловідомими степовими шляхами чорноморський осавула Кіндратій Табанець.

Планувалося, що загін де Рібаса буде підтримано основними силами корпусу Гудовича. Крім того, до Хаджибейської затоки повинна була направитися і російська ескадра з 20 канонерськими човнами під командуванням графа Войновича, чиїм завданням було атакувати турецький флот (близько 40 турецьких суден у морі та 33 лансони, що стояли на якорі недалеко від берега) і, таким чином, відволікти на себе вогонь корабельної артилерії. Проте ані корпус Гудовича, ані ескадра Войновича у призначений час під Хаджибей не з'явилися. І в ніч проти 14 вересня 1789 року Йосип де Рібас, що залишився зі своїм передовим загоном сам — один і без будь-якої підтримки, зважився на самостійний штурм, у наслідок якого замок було захоплено між 4 та 5 годиною ранку 14 вересня. Як зазначено в рапорті де Рібаса, адресованому генерал-поручику І.В. Гудовичу, «наші втрати становлять 5 убитих, поранено 1 офіцера, 1 унтер-офіцера, 31 рядового». Натомість втрати турок становили понад 200 солдат та офіцерів, решту гарнізону було взято у полон. Трофеї склали: 7 знамен, 2 прапори, 12 гармат, 22 бочки з порохом. Було взято у полон і начальника турецького гарнізону Ахмет-пашу. У той же день де Рібас видав наказ, що суворо забороняв підпали та грабування, отже, мешканці Хаджибею не лише не зазнали насильства, а й практично не змінили способу життя. Більше того, уже 14 вересня група офіцерів на чолі з де Рібасом,

Отаман А. Головатий

Хаджібей

З. Чепега

демонструючи дружнє ставлення до місцевого населення, відвідала кав'ярню грека Аспоріді. «Чималим було здивування Аспоріді, – розповідає одеський літописець, троюрідний небіж Йосипа де Рібаса Олександр де Рібас, – коли 14 вересня, у день Спорудження, до нього в кав'ярню прийшли, замість турок, генерал де Рібас, а за ним блискучий почет російських офіцерів... Уже було написано реляцію... про взяття Хаджибею, і де Рібас міг дозволити відпочити своїм славним споборникам. Аспоріді виніс із своїх погребів найкраще кіпрське вино й духмяну мастику для офіцерів. Тоді ж майбутній протоієрей першої Соборної церкви Св. Миколи (на той час – священик похідної церкви Нижньогородського мушкетерського полку) панотець Євдоким провів перше богослужіння для православного населення.

Невдовзі генерал-майора де Рібаса за взяття фортеці і містечка Хаджибей було нагороджено орденами Св. Георгія 3-го ступеню і Св. Володимира 2-го ступеню.

Хаджибейська фортеця взята штурмом загоном генерала Йосипа де-Рібаса, і отамана Захара Чепіги в ніч з 13 на 14 вересня 1789 р. Хаджибей підкорився між 4 та 5 годиною ранку.

Менш ніж через два місяці після штурму, 10 листопада того ж року, головнокомандуючий російськими військами Г. С. Потьомкін розпорядився розібрати фортецю на будівельний камінь. Так перестав існувати Хаджибейський замок.

Офіційно назва нашого міста – Одеса, з'являється лише в 1795 р., тобто через рік після його заснування. Протягом усього цього періоду молоде портове місто носить стару, турецьку назву, яку промовляють на слов'янський манер: Гаджибей.

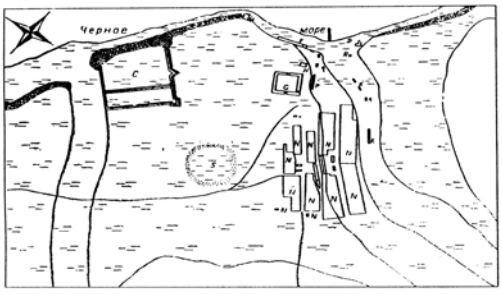

План селища Хаджибей, складений російськими розвідниками в 1766 р.

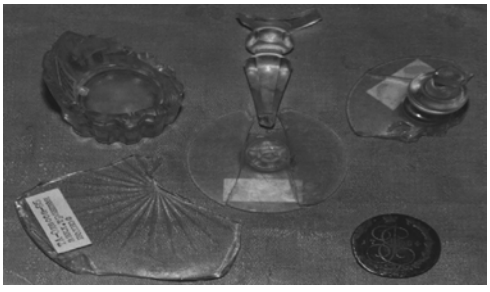

Археологічні залишки ритуалу заснування Одеси.

Місцеве населення, що залишилось тут з турецьких часів, було нечисельним. Так, за рік до заснування Одеси, у 1793 р., в окрузі Хаджибея було лише 8 населених пунктів, де мешкали 254 людини. Серед них: Дальницька слобода, чотири малих безіменних слободи при річці Свинячий і дві такі ж слободи при річці Куяльник. Що стосується самого Хаджибея, то в ньому було лише 10 дворів, з населенням 28 чоловік. Ці десять дворів були розкидані по пустельному степу навколо руїн старої фортеці. Такою була до початку 1794 р. кількість населення тієї місцевості, на якій судилося вирости Одесі та її передмістям.

Не всіляке місто в світі може похвалитися знанням не тільки точного часу, але й місця свого заснування. У цьому сенсі – Одеса, місто унікальне. Перший будинок у майбутній Одесі заснував власноруч граф Г. С. Волконський, зі своїм другом Йосипом де-Рібасом, на розі нинішніх Рішельєвської та Ланжеронівської вулиць. Сталося це 22 серпня (за старим календарним стилем) 1794 року.

При розкопках на місці будинку Волконського, на Театральній площі, археологи виявили траншею біля фундаменту. В ній знаходилися уламки двох кришталевих келихів і підносу, осколки пляшки з пробкою, монета – «п'ятак» 1784 року, з вензелем імператриці Катерини, а також проржавілий офіцерський кинджал. Келихи були розбиті об цегляний фундамент першого одеського будинку, потім траншею засипали. Катерининський «п'ятак» був акуратно покладений гербом вгору, та дата з нього вказувала на час, коли відбувся цей ритуал, тобто після 1784 р. – року карбування монети.

З кришталевих кубків пили віце-адмірал Йосип де-Рібас – як засновник міста, і генерал-поручик Григорій Волконський, як господар першого будинку. Але монета, покладена ними в основу фундаменту, свідчить, що була так відсвяткована не лише закладка першого будинку, а заснування самої Одеси. Справа в тому, що в ту епоху, епоху класицизму, монети закладалися тільки під пам'ятники видатним діячам культури чи політики.

Так у 1827 р. при закладанні підніжжя пам'ятника Дюку де Ришельє на Приморському бульварі у фундамент пам'ятника були покладені медалі та монети, що належать до часів Людовика XVI, Катерини II, Павла I, Олександра I, Людовіка XVIII, яким Ришельє мав щастя служити. А також була покладена медаль імператора Миколи I, кілька срібних монет 1827 р. і бронзовий

медальйон із зображенням покійного Дюка, вибитий з нагоди його смерті в Парижі у 1822 році.

Отже, археологи знайшли місце закладки не просто будинку, а цілого міста, якому судилося незабаром стати найбільшим портом на берегах всього Чорного моря, і перетворитися на четверте за величиною місто Російської імперії (після Санкт-Петербурга, Москви та Варшави).

Що ж міг мати на увазі Йосип де-Рібас, закладаючи в основу майбутнього міста монету з вензелем імператриці Катерини? Чи не пам'ятник своєму дітищу – новонародженій Одесі?

Рекомендована література:

Атлас Д.Г., Старая Одеса, ее друзья и недруги. Одесса: «Оптимум». 2005
Балух Д., Сурилов А. Забытая Одесса. Исторический очерк. Книга 1. – Одесса: «Оптимум», 2009

Урок 3.

Народження міста. Йосип де Рибас.

Йосип де Рибас – будівничий Хаджибею і нового порту. Франц де Волан – талановитий інженер. «Енциклопедія будування міста».

Хосе де Рібас народився 6 червня 1749 року (деякі джерела називають іншу дату – 1750 р., що відповідає надпису на могильній плиті) в Неаполі в родині вельможного іспанського дворянина Дон-Мігеля де Рібас-і-Бухонс, що перебував на службі Неаполітанського короля та очолював два міністерства (закордонних справ і військове), і багатої ірландки Маргарити Планкет.

Молодий Хосе здобуває прекрасну освіту, вивчає шість мов (незабаром з'явиться сьома мова – російська) і отримує серйозні знання в галузі прикладної механіки та математики. До беззаперечних достоїнств юнака слід також віднести чудове вміння швидко викликати довіру в людей.

Відповідно до тогочасної традиції, 16-річний юнака Хосе де Рібаса зараховують до військової служби у престижний Самнітський піхотний полк підпоручиком. У 1769 році 20-річний де Рібас в Ліворно знайомиться з одним із фаворитів російської імператриці Катерини II – графом Олексієм Григоровичем Орловим, який командував російським Чорноморським флотом, що стояв у той час у Середземному морі. 32-річний граф і 20-річний офіцер неаполітанської армії відразу потоваришували. Олексій Орлов пропонує йому перейти на російську службу. Хосе приймає цю пропозицію. Він стає волонтером Чорноморського флоту і у червні 1770 року бере участь у славнозвісній Чесменській битві, коли було зруйновано практично весь турецький флот, після чого Росія забезпечила собі панування в Егейському морі.

Невдовзі Рібас від'їхав в Росію, де, завдяки рекомендаційним листам Орлова, в 1772 році стає цензором Шляхетського кадетського корпусу, а за

Дон Хосе Де Рибас

два роки отримує звання штабс-капітана. Рібаса манить військова служба, і він відправляється волонтером у діючу армію, де бере участь у всіх важливих битвах.

Після підписання Кючук-Кайнарджійського мирного договору в липні 1774 року він повертається до Петербургу уже в наступному званні – капітана Шляхетського кадетського корпусу. Його директор Іван Іванович Бецький, який був вельми прихильним до Рібаса, рекомендує його вихователем графа Бобринського – позашлюбного сина Катерини від графа Григорія Орлова.

Більше того, І.І. Бецький дає згоду на весілля Рібаса із своєю позашлюбною дочкою Анастасією Іванівною Соколовою, улюбленицею Катерини II, її найближчою камер-фрейліною. Імператриця не лише схвалила шлюб, але й охрестила згодом двох дочок Йосипа Михайловича, старшу з яких нарекли, звичайно ж, Катериною.

Справи у Рібаса складаються надзвичайно вдало – у листопаді 1776 року він стає підполковником – у віці 27 років! Два роки по тому імператриця відзначила його особливою нагородою – одним з двох хрестів Мальтійського ордену, які надіслав Катерині Гросмейстер. На початку 1780 року де Рібас уже полковник. Він направляється у діючу армію командиром кавалерійського полку. У горнилі російсько-турецької війни наш герой спромігся показати себе з найкращого боку. Його блискуча воєнна підготовка зумовила всі його успіхи – і на суходолі, й у морі. Адже за часів своєї успішної діяльності на

флоті де Рібас стає адміралом! А втім, це відбулося не відразу. У квітні 1793 року де Рібас став контр-адміралом, у вересні того ж року – віце-адміралом. До того часу він перебував у чині генерал-майору, хоча прославився «на воді» значно раніше.

... Відразу ж після взяття Хаджибею де Рібас береться за втілення своєї ідеї щодо підйому в районі Очакова затоплених турками військових човнів – лансонів – і створенням з них Чорноморської гребної флотилії. Його вірними помічниками були чорноморські козаки, з якими де Рібаса пов'язувала давня і перевірена бойова дружба. Флотилію було створено у кінці 1789 року, і вона покрила себе нев'янучою славою переможних дій на Дунаї, а також найактивнішої участі під час взяття Ізмаїлу у грудні 1790 року. Командиром флотилії з екіпажем із тих самих чорноморців був сам Йосип де Рібас. Його брат Еммануїл командував розміщеним на човнах флотилії загоном гренадерів. Свідки й учасники цих подій однодушні: саме козаки Чепіги та Головатого, а також гренадери-десантники під командуванням Еммануїла де Рібаса, з яких складався екіпаж Чорноморської гребної флотилії за часів керівництва Йосипа де Рібаса, – саме вони вирішили результат штурму Ізмаїла.

... Штурм фортеці відбувся 11 грудня 1790 року. Як слушно пише відомий одеський дослідник професор А. Добролюбський, він «...описаний багаторазово, але тенденційно... Атака головних сил російських військ була замислена для відволікання. Основне завдання повинен був вирішувати флот. Частини, якими керував Кутузов, були відкинуті під час спроби захопити розташований у західній частині фортеці бастіон, звідки турки вели прицільний вогонь по місцевості. Без вирішення завдання з локалізації цієї кам'яної башти не могло бути й мови про захоплення фортеці. Однак бастіон, що здавався неприступним, було взято, проте не з суходолу, а з Дунаю. Це зробили козаки Чепіги та Головатого і морські гренадери Еммануїла де Рібаса (серед них знаходились Рішельє і Ланжерон). Йосип де Рібас, який керував їх діями, також виявив особисту відвагу, коли він перший із шпагою в руках увірвався на бастіон. Фортеця здалася»...

Відповідно до особистої участі присуджувались і нагороди. О.В. Суворов, чия безпосередня участь у взятті Ізмаїла була лише «ритуальною» підвищився до підполковника Преображенського полку (полковником була сама Катерина); Рішельє за особисту мужність нагороджується Св. Георгієм 4-го ступеню і золотою шпагою; М.І. Кутузов – Св. Георгієм 3-го ступеню. Де Рібас же

отримує Св. Георгія 2-го ступеню (цим орденом нагороджують тих, «хто, особисто очоливши військо, візьме фортецю». Залишається тільки додати, що «... на третій день після штурму генерал Суворов обідав на борту корабля де Рібаса і висловив йому багато компліментів, приписуючи йому, і не безпідставно, найбільшу долю честі цього подвигу». Ця фраза належить Рішельє – людині, чия чесність була для кожного безсумнівною...

«Якщо подивитися на зображення дореволюційного герба Ізмаїла, – пише А. Добролюбський, – то можна побачити козацьку чайку на хвилях Дунаю, «кавальєр», козацьку шаблю і скинутий мусульманський півмісяць. А також знак Георгіївського хреста. Ті, хто складали герба, знали, хто був головною дійовою особою під час штурму Ізмаїла – чорноморські козаки і десантники-гренадери під командуванням Йосипа де Рібаса»...

До речі, сьома і восьма пісні поемі «Дон Жуан» великого Байрона побудовані на детальніших «Спогадах» про штурм Ізмаїла одного з його учасників, принца Шарля де Ліня. Тому пісні «Дон Жуана» строго документовані, в них точно відтворюються реальні події та підкреслюється роль де Рібаса як головного учасника штурму Ізмаїла.

... Свій останній військовий подвиг Рібас вчинив 28 липня 1791 року в битві під Мачином. Командуючи кіннотою генерал-фельдмаршала князя Волконського, він здійснює іскрометний маневр, що в черговий раз вирішив результат битви на користь російських військ. І знову нагороджується, цього разу – орденом Св. Олександра Невського...

5 жовтня генерал-майор де Рібас бере участь у церемонії підписання Ясського мирного договору. Він поставив свій підпис як уповноважений від Росії (разом з графом Безбородько та статським радником Лошкарьовим) під цим історичним документом, що закріпив за Росією завоювання в Новоросії. Можливо, уже тоді підкорювач Хаджибею замислив заснування тут в найближчому майбутньому свого улюбленого дітища – Одеси?...

...Після закінчення воєнних дій Йосип де Рібас відразу ж активно розпочинає мирну діяльність і стає керівником будівництва декількох фортець. Навесні 1794 року, коли визначилась потреба в портові для стоянки Чорноморського гребного флоту, імператриця доручає Рибасу створити комісію для визначення місця його будування. Імператриця схвалює місце будівництва порту, яке запропонувала комісія (читай: де Рібас) і затверджує розроблений його однодумцем де Воланом план одночасного (!) зведення порту і міста. І

Платон Андрійович Зубов

Одеса сьогодні. Перед маяком – Платонівський мол

це при запеклій протидії командувача Чорноморським флотом віце-адмірала Мордвінова! Ось коли наступає справжня зіркова година цієї напрочуд енергійної людини – де Рібас призначається Головним будівничим Хаджибею і нового порту!

І тут нашого героя супроводжує удача: його всіляко підтримує генерал-губернатор Таврійський, Катеринославський і Вознесенський, генерал-фельдцейхмейстер граф Платон Олександрович Зубов. У дуже слушну годину Рібас отримує від нього листа: «...ставлю вас в известность, что построение сего порта препоручено мне. Для исполнения этого замысла вам выделяются необходимые суммы и материалы. На вас возлагается вместо генерал-аншефа Суворова надзор за крепостными работами... в Одессе...». Платон Олександрович має на увазі доленосний для Одеси Рескрипт Катерини від 27 травня 1794 року, згідно з яким Рібасу були надані виняткові повноваження для освоєння місцевості. Легко зрозуміти радість Рібаса, який отримав такого листа. Зубов дуже влучно оцінив ситуацію: Суворова цікавили лише будівництво фортеці; на зведенні головного порту в Очакові (а не в Хаджибеї!) категорично наполягав командувач Чорноморським флотом М.С. Мордвінов; боровся за Кінбурн (знову ж – на шкоду майбутньої Одеси) колись всемогутній Г.О. Потьомкін. І лише Платон Зубов, єдиний із вельмож, який, до речі, замінив Потьомкіна, підтримав (і не просто підтримав – відстояв!) думку на корить Одеси, підкріплену обґрунтуванням де Рібаса і де Волана. На честь Платона Зубова вдячні одесити назвали один з молів Одеського порту Платонівським...

Великим щастям для міста, що зароджувалось, і, звичайно, для Рібаса, став його ідейний і творчий союз з досвідченим и талановитим голландським інженером, активним учасником недавньої кампанії Францем де Воланом. Фортецю почали зводити наприкінці липня 1793 року. Вона була необхідна для захисту «нещодавно здобутої області» і розташовувалась над сучасною Карантинною гаванню порту.

Певна річ, фортеця і солдати були потрібні, але що робити з будуванням самого міста? Хто в ньому буде жити – адже на початку 1794 року, згідно з даними, що збереглися, в Хаджибеї було всього 10 подвір'їв, в них «жителей разного звания мужеска пола душ 22 и женска пола душ 8?» Ці подвір'я були розкидані по пустельному степу навкруги руїн турецького Хаджибейського замку, що похмуро височів понад Воєнною лощиною і узбережним крутояром. Та все ж де Рібас був завзятим прихильником якомога швидшого збудування порту і міста. Можна бачити, що згідно з першим переписом населення, проведеним ним у жовтні-грудні 1795 року (через півтори роки після підписання імператорського Рескрипту, в якому йшлося про таке: «Уважая выгодное положение Хаджибея при Черном море и сопряженной с оным пользы, признали Мы нужным устроить там военную гавань купно с купеческою пристанью...»), – уже тоді в місті крім дворян, військових та чиновників мешкало 2360 душ обох статей. До речі, у 1796 році титул першого будівника Одеси звучав так: «Віце-адмірал, командувач Чорноморським гребним флотом, над будуванням міста Одеси і порту головний начальник, Чорноморського гренадерського корпусу шеф, кавалер орденів Св. Олександра Невського, Св. Георгія, Св. Володимира 2-го ступеню та державного ордену Св. Іоанна Єрусалимського».

Де Рібас засновує «Енциклопедію будування міста», яка розпочала видавати «відкриті листки» на довічне володіння земельними ділянками. Де Рібас вирішив особисто показати приклад і взяв собі дві ділянки у Військовому «форштадті» в районі вулиці Польської й одразу ж почав їх забудовування. Разом з ним взяли ділянки князь Григорій Семенович Волконський, а також усі чиновники. Проте місцеве населення, незважаючи на численні привілеї, поки що лише придивлялося до нововведень і не показувало особливої активності.

Невтомний на вигадки та їх здійснення де Рібас вирішує заселити Одесу греками і албанцями, що брали участь в останній війні з турками на боці

російських військ, з наданням їм усіляких привілеїв. У листопаді 1795 року з греків та албанців було створено дивізіон, що складався з 300 солдатів, необхідної кількості офіцерів та інших чинів.

Аж ось наступає 6 листопада 1796 року – день смерті 67-річної імператриці Катерини, а тому, скажемо відверто, чорний день для Одеси: Павло, що вступив на царський престол, однаково ненавидів як покійну імператрицю, так і плоди її діяльності, відразу ж наслав зливу нещасть на наше місто, що саме народжувалося в муках. Він слушно вважав його улюбленим дітищем матінки, яку він так ненавидів.

По-перше, було відправлено у відставку «рятівну паличку» Одеси графа Платона Олександровича Зубова – улюбленця Катерини. *По-друге*, уже 12 грудня вийшов Наказ Павла, що забороняв самовільний перехід поселян з одного місця на інше, а також встановлював штрафи за надання притулку утікачам. Згадаймо про гостру нестачу населення в Одесі і зрозуміємо: у той час це був надзвичайно відчутний удар для нашого міста. *По-третє,* Наказом імператора від 26 грудня було звелено скасувати Вознесенську комісію зведення південних фортець і Одеського порту, а також призупинити усі роботи, які було доручено відомству військового губернатора.

10 січня 1979 року черга дійшла і до самого Йосипа Михайловича де Рібаса. Його було усунено з посади й відкликано до Петербурга, так само як і його вірного помічника і соратника інженера-полковника Франца Павловича де Волана, автора геніального плану будівництва порту й міста. Тільки-но де Рібас виїхав з Одеси, було розпущено «Експедицію будування міста й порту Одеси». Так само як і де Рібаса, де Волана відразу ж після смерті імператриці було усунено з усіх посад. А втім, чи то Павло схаменувся, чи то розумні люди підказали новоспеченому правителю, що не можна розкидати таких цінних спеціалістів, в усякому разі, як пише одеський дослідник Олег Губарь, «кар'єра видатного інженера-будівника і державного діяча вельми успішно продовжилась». Франц Павлович де Волан помер 30 листопада 1818 року в Санкт-Петербурзі, де його поховали на Волковому кладовищі.

...Отже, усунений з посади, де Рібас у січні 1797 року приїжджає до столиці. Починається петербурзький період життя та діяльності нашого героя – час, сповнений найнебезпечнішого збігу рокових обставин та захоплюючих дух інтриг...

Вороги де Рібаса явно поквапились з прогнозами: всупереч очікуваному, по прибутті до Петербургу де Рібас був прийнятий Павлом і після аудієнції

відправляється до Колегії Адміралтейства, членом якої він стає. За рік він отримує високе звання генерал-крігс-комісара і призначається директором Лісового департаменту. Слід згадати важливе завдання, яке трохи пізніше Рібас отримав від імператора і блискуче виконав його: він особисто займається реконструкцією Кронштадту і його укріплень. Своїм зовнішнім виглядом, що зберігся до середини XX століття, це місто багато чим завдячує де Рібасу. Тому небезпідставно нашого героя вважають засновником не лише Одеси...

Трохи згодом Рібас допускається до щоденних ранкових докладів імператору у справах Колегії Адміралтейства. Більше того, Височайшим Наказом де Рібас нагороджується другим орденом Св. Іоанна Єрусалимського. Врешті, 8 травня 1799 року Рібаса і зовсім підвищується до повного адмірала!...

Піднесений духом Одеський магістрат зважується на хитрий хід – до Петербургу відправляється унтер-офіцер колишнього грецького дивізіону Георгій Раксоматі з трьома тисячами добірних апельсинів («помаранчів») для імператорського столу. Дар було з прихильністю прийнято. Більше того, незабаром Одеський магістрат отримує настільки необхідні місту 250 тисяч рублів, що він їх марно просив у Павла раніше. І хоча гроші ці було отримано не дарма, а у вигляді позики на 14 років, ділова Одеса тріумфувала: ніколи до того до фонду міста не поступала така значна сума! Цій події присвячена встановлена в наш час скульптурна композиція (нею можна помилуватися на бульварі Жванецького), яку одесити влучно охрестили «пам'ятником Хабару». А де Рібас так до кінця свого життя і залишиться в С.-Петербурзі.

... Рібас розуміє, що кермо держави знаходиться в руках людини, яка у нападі гніву спроможна на цілком непередбачуваний вчинок. Ця думка штовхає де Рібаса на вирішальний крок: він стає організатором двірської змови. Рібас визначає коло людей, яким він може довіритися у цій смертельно небезпечній грі. Його вибір упав на давніх друзів – англійського посла в Росії Уайтфорта (не дарма Павло завжди почував несамовиту ненависть до англійців!) і графа Микиту Івановича Паніна. Трохи згодом змовники запросили й графа фон дер Палена, генерала від кавалерії, що до цього більше трьох років служив військовим губернатором Санкт-Петербурга.

... 12 листопада за Наказом Павла Рібас стає помічником віце-президента Колегії Адміралтейства. Фактично, це було призначення на пост віце-президента, оскільки І.Л. Голеніщев-Кутузов, що перебував на цій посаді, довго й тяжко хворів. Відтоді, приходячи до імператора, як це передбачає

нова посада, з доповідями про поточні справи, Рібас зачаровує Павла манерами, здатністю вести розмову...

Та невблаганно наближався день виконання винесеного змовниками вироку над государем, яке, згідно з планом, було доручено де Рібасу. Рібас вагається. «Государ обдаровує мене милостями, – у збентеженні пише він брату Феліксу 16 листопада. – Диявольська думка прийшла до мене вночі: Павло знає про змову, як і про її головного виконавця – про мене – і навмисне одаряє мене, щоби дізнатися, як далеко може протягатися підлість людська...»

Замовники у тривозі: вони починають панічно боятися свого товариша, а тому вимагають від нього негайних дій. Де Рібас же в нерішучості продовжує зволікати. Ми щиросердно віримо, що вагання Рібаса – не тактичний хід інтригана, а щирий потяг душі. Раптом він захворів – так, нічого серйозного, легке нездужання. Треба лише декілька днів відсидітися біля каміну, не виходячи на пронизливий вітер з Фінської затоки, та попити якісь порошки, що їх залишив лікар, люб'язно привезений Паленом. За два дні, 2 грудня 1800 року, Рібаса не стало серед живих: привезений до нього Паленом лікар, як пише біограф де Рібаса С. Положенський, «чи то випадково, чи то за таємним наказом Палена, — отруїв його». Ми впевнені: не про яку «випадковість» мова не йде, сталося вбивство. Пален не відходив від ліжка вмираючого до його останнього подиху, боячись викривального марення в агонії: військовий губернатор столиці, він, у випадку розкриття змови, ризикував не кар'єрою – власним життям...

Імператор щиро тужив через наглу смерть свого нового улюбленця і навіть пройшов трохи зі скорботним кортежем, що прямував до Васильєвського острову: згідно з волею небіжчика його було поховано з усіма нагородами на Смоленському лютеранському кладовищі, де його прах спочиває й понині...

А жити імператору Павлу залишилось трохи більше трьох місяців, бо вже почав свій рух маховик диявольської машини змови, що був запущений рукою засновника Одеси, сина іспанського дворянина Дона Мігеля де Рібас-Бухонса.

Одесити завжди шанували ім'я головного засновника свого міста. Але протягом довгих років радянського культурного лихоліття ім'я Йосипа де Рібаса паплюжилось офіціозними істориками і літераторами або не згадувалося взагалі. Проте прийшли нові часи, ніхто вже не намагається перейменува-

ти Дерибасівську (вулиця Гімназька (Гімназична), що до того звалася ще й Садовою, 6 липня 1811 року отримала назву «Дерибасівська»).

А серйозні наміри перейменувати одну з найвідоміших вулиць світу робилися тричі, два рази у 1920-х та 1930-х, а втретє – наприкінці 1960-х років. Досить серйозно можна стверджувати, що пам'ятник Рішельє зберігся тоді лише дивом... На початку цієї вулиці нині стоїть пам'ятник на честь першого будівника Одеси: спираючись на лопату (так автори хотіли підкреслити його причетність до будування), Рібас з гордістю дивиться на справу рук своїх. І хоча ми певні, що, побачивши себе з лопатою в руках, адмірал би вельми звеселився, тому що нічого іншого, крім шпаги та келиха іспанський дворянин в руках не тримав, – факт незаперечний: наш герой вийшов з небуття, що тривало три чверті століття. І факт цей щиро втішає.

Навесні 1989 року могилу де Рібаса було по-варварському сплюндровано: грабіжники сподівалися знайти в ній чималий скарб, вони гадали, що численні ордени з діамантами, оздоблені золотом (один лише орден Андрія Первозванного, усипаний діамантами, – це цілий статок), так само як і золота шпага у діамантах за керування під час взяття Ізмаїлу, знаходяться біля небіжчика. На превеликий жаль, не знали підлі грабіжники, що ритуальна формула почесного захоронення офіцерів Російської армії при всіх нагородах означає лиш те, що ці нагороди лише супроводжували покійного під час поховальної церемонії. Їх несли за труною у жалобній процесії. Вони ніколи не вкладалися до могили разом з покійним, а здавалися державі. Їхня грошова вартість сплачувалась родині померлого.

Рекомендована література:

Герцог де Ришелье. Градоначальник Одессы. Очерки.— Одесса: «Оптимум», 2003

Дерибас Александр. Старая Одесса. Очерки.— Одесса: «Оптимум», 2002

Дерибас Людвиг. Из пришлого Одессы. Очерки.— Одесса: «Оптимум», 2002

Урок 4.

Одеса за часів Рішельє.

Арман де Віньєро дю Плессі де Рішельє – градоначальник Одеси.

З-поміж безлічі нещасть, що спіткали юну Одесу за часів недовгого царювання імператора Павла (листопад 1796 року – березень 1801 року) вирізняються дві відрадні події.

По-перше, Височайшим Наказом Одеса отримала, нарешті, герб міста, освячений 1 вересня 1798 року. По-друге, зворушений «апельсиновими фруктами» імператор через князя Гагаріна у січні 1800 року об'являє директору Одеської митниці (відкритої, до речі, на початку становлення нашого міста у квітні 1795 року) М.М. Кір'якову про виділення для будівництва Одеського порту 250 тисяч рублів у розпорядження магістрату, а також про повернення йому всіх будівельних матеріалів, заготовлених раніш для цих же потреб. Отці міста були задоволені: таких грошей магістрат Одеси ніколи досі не бачив! І хоча вони були позичені на 14 років, все одно «крига скресла»! Павло, крім того, несподівано подовжив усі пільги, подаровані одеситам Катериною, – на ті ж 14 років... За влучним зауваженням Д.Г. Атлас, авторки книги «Старая Одесса, её друзья и недруги», «Одесі, напевно, довелося б пережити немало випробувань, якби через три місяці з невеликим так само несподівано помер сам імператор Павло», – як і його батько Петро III, – в результаті двірського перевороту. На престол заступив Олександр I. З початком його царювання Одеса отримує чудові перспективи розвитку, передусім торгового, й успішно Її використовує.

Заздрісники стверджували: своїм відродженням Одеса завдячує лише молодому імператору, який вшановував діяння своєї величної бабці. Так чому ж це не сталося з Миколаєвом та Херсоном — такими ж дітищами Катерини? Однак по-справжньому розквітає саме Одеса, саме вона за декілька років стає

Арман Эммануэль София-Септимани де Виньеро дю Плесси, граф де Шинон, герцог де Ришельё

центром торгівлі всього Північного Причерномор'я і його основним портом. Іншої думки дотримується історик і видатний літописець Одеси В.К. Надлер, який вважав, що своїм бурхливим розвитком Одеса цілком завдячує Рішельє. Зауважимо: це чудове місто почало стрімко зростати за кілька років до приїзду його першого градоначальника.

Ще у 1801 році (за два роки до його приїзду) в Одеську гавань регулярно заходять судна з усього Середземномор'я та придунайських країн – Марселя і Галаца, Неаполя і Стамбула, Пірею і Генуї, які наповнювали молодий одеський базар дивовижними фруктами, кавою, тютюном, халвою і увозили додому пшеницю, рибу, ікру, м'ясо, вовну, а також чавун і прядиво. Влітку того ж року в Одесі відкрилися два перші банкірські торговельні будинки: Рено і Фурньє. За рік (також до початку «епохи Рішельє») коригується початковий проект Одеського порту, який до того був виконаний чудовим помічником де Рібаса, військовим інженером де Воланом, через необхідність термінового зведення двох додаткових причалів: понад сто суден увійшли до Одеси за пшеницею! У зв'язку з цією «новобудовою» Одесі відстрочили до 1827 року виплату тих «Павловських» 250 тисяч карбованців.

Усі ці обставини, на нашу думку, і наштовхнули молодого імператора Олександра I, що тільки-но вступив на престол, на думку: таке місто потребує розумного керівника! І направив в Одесу свого давнього знайомого опального французького герцога Армана-Еммануїла де Віньєро дю Плессі де Рішельє. Пройде зовсім небагато часу, і одесити називатимуть його просто «Дюк».

А імператор знав цього молодого аристократа з часів спільної воєнної служби в Гатчині і повністю довіряв йому: чесність Рішельє була відома всім, хто з ним будь-коли стикався, як і його твердість та принциповість. Герцог Веллінгтон, який добре знав цю людину, згодом скаже: «Слово герцога де Рішельє варте договору»...

Призначення Рішельє одеським градоначальником було підписане Олександром у січні 1803 року (попередник Рішельє – де Рібас – називався Головним будівником Одеси, управителем Одеського порту, посада ж Рішельє уже називалася «Градоначальник Одеси»).

Мине два роки, і монарх підпише Наказ, згідно з яким герцог, зберігаючи цю посаду, стане Херсонським військовим губернатором з підпорядкуванням йому Таврійської і Катеринославської губернії, а також військ Кримської інспекції. Еммануїлу Йосиповичу (рос. Эммануил Иосифович – так на російський манер уже називали Рішельє) ці посади забезпечували необмежену владу, тому що йому підпорядковувалися магістрат, митниця, місцеві війська, карантин, пошта, морське відомство.

Ця непересічна людина з незвичайною долею заслуговує на право докладної розповіді про себе. 25 вересня 1766 року у французькому портовому місті Бордо народився хлопчик, який трохи згодом носитиме ім'я Арман де Віньєро дю Плессі де Рішельє. Цей хлопчик походив з дуже вельможного і давнього аристократичного роду. Досить сказати, він був прямим нащадком всемогутнього міністра короля Людовіка XIII – знаменитого кардинала Армана-Жака дю-Плесі де Рішельє.

...Арман-Еммануїл здобуває прекрасну освіту – спочатку домашню під керівництвом та невсипущим пильнуванням абата де Лабдана, потім – в Колегії дю-Плесі, заснованій ще самим кардиналом Рішельє. У п'ятирічному віці він залишається без матері, і піклуванням про нього займається його дід, відомий маршал, що душі не чув у своєму онукові. Маршал був членом Французької Академії та близьким другом великого Вольтера... Почуваючи ніжну любов до онука, він часто повторював у колі своїх друзів: «Пригадаєте моє слово – це хлопчисько дістане у спадщину мої чесноти без моїх вад». Про виховання незвичайно кмітливого малюка дбали й дві його тітоньки — де Нестлер і де Растіга. У віці 93 років у 1788 році помирає уславлений маршал Рішельє. Його онук, Арман-Еммануїл, дістав у спадщину також і титул герцога де Фронсака.

У 1784 році Рішельє стає молодшим офіцером драгунського полку. Російсько-турецька війна, що розпочалася три роки по тому, неперебoрно вабить молодого чоловіка, та його спроби виїхати до Росії розбиваються об категоричну відмову короля. Молодий підпоручик-драгун завойовує прихильність двору своєю глибокою освіченістю, аристократичним вихованням, скромністю. До того ж король і його почет добре знають, що важку було б відшукати в королівському оточенні людину, що була би більш відданою монарху. Проте бездіяльне світське життя гнітить Рішельє, а обов'язкове часте відвідування двору (разом з титулом де Фронсака Арман-Еммануїл успадкував і декілька вищих двірських посад), незважаючи на чудове ставлення Людовіка, перетворюється для нашого героя на справжні тортури. Разом з декількома сміливцями, наражаючись на величезний ризик для життя, Арман-Еммануїл потай пробирається до Версалю, щоб попередити короля про небезпеку. Переконавшись, що він більше ніяк не може стати в нагоді Людовіку, Рішельє приймає єдине правильне рішення: він їде з Франції. Доля приводить вигнанця у Відень, щоб познайомити й зблизити його з графом де Ланжероном і князем де Лінем. Молодих людей об'єднало бажання випробувати себе у розжареному горнилі російсько-турецької війни. Після недовгих зборів здійснюється сповнена небезпечних пригод подорож через пів-Європи в Бендери – саме там розташовувався в цей час штаб князя Потьомкіна. Князь задовольняє прохання іноземців і посилає їх під Ізмаїл... У цьому місці кожен одесит повинен ще і ще раз дякувати Провидінню за доленосну зустріч людей, що відіграли вирішальну роль у народженні та становленні Найкращого-Міста-на Землі. А ми не полінуємося зайвий раз згадати їхні імена: неаполітанець іспанського походження, генерал де Рібас; француз, підпоручик герцог де Рішельє; француз, полковник граф де Ланжерон; голландець, інженер де Волан. Мине багато років, і в своїй «Записке о деятельности герцога Ришелье в России» Олександр Федорович Ланжерон, якому доведеться обійняти пост одеського градоначальника після Рішельє, напише: «Бажання бути чесним у кожному моєму слові примушує визнати – тільки наполегливості герцога Рішельє – завдячує наша «трійця» приходу до штабу Потьомкіна»...

Під Ізмаїлом його було поранено. Золота шпага і орден Св. Георгія IV ступеню – перші нагороди юного Рішельє, і заслужив він їх, помножуючи славу Росії, – країни, якій судилося стати другою батьківщиною нащадка легендарного кардинала.

У цей час політична ситуація у Франції різко змінилася, це порушило плани герцога: оскільки монарх знову керує державою, він повинен бути поруч. Тепле прощання з новими друзями, і Рішельє відправляється до Парижу, щоб служити своєму королю. Проте старшому офіцеру королівської варти недовго доводиться виконувати свої обов'язки: новий виток історії – королівська родина тікає з Парижу, потім її заарештовують (сам Рішельє при цьому дивом не потрапляє за ґрати) – і Арман-Еммануїл вдруге опиняється в Росії.

Цілком випадково, без особливої участі нових друзів, Рішельє отримує аудієнцію у Катерини II. Мудра імператриця, що давно мала за правило дуже ретельно «просівати» іноземців, які бажали наблизитися до двору, в результаті довготривалої (для такого рангу) бесіди, що тривала більше години, через що, до речі, англійський посланник повинен був чекати прийому довше, ніж це передбачалося протоколом, дуже прихильно поставилась до молодого француза. Внаслідок цього Рішельє стає вхожим у кола, близькі до Катерини, і, отримавши доволі високе воїнське звання за відвагу і винахідливість, що він їх показав під Ізмаїлом, починає воїнську службу в Гатчині. Тут і відбулося його знайомство, що згодом переросло в дружбу, з онуком імператриці – Олександром. Молоді люди тоді й припустити не могли, що один з них стане великим Визволителем Європи і затьмарить славнозвісних монархів, а другий... Та про все по черзі...

Обставини складаються таким чином, що, отримавши Височайший дозвіл, Рішельє на якийсь час від'їжджає до Франції, повертається в Росію, знову від'їжджає (цього разу у Відень)... Коротко кажучи, четвертий приїзд герцога в Росію уже безпосередньо пов'язаний із сходженням на престол Олександра I – після недовгого царювання імператора Павла, що закінчилось досить сумно. Згодом Рішельє згадував, що був вкрай уражений тим, як просто, з розкритими обіймами зустрів Олександр свого приятеля. Перший вечір був цілком присвячений спогадам про гатчинську службу, де і опальному французу, і молодому наступнику престолу однаково діставалося від навіженого шанувальника муштри імператора Павла. Розпитавши Рішельє про стан його справ, Олександр починає активне листування з Першим Консулом Наполеоном Бонапартом і клопочеться про повернення герцогу громадянських прав, а разом з ними – й конфіскованого майна. У лютому 1802 року високі сторони переговорів дійшли згоди (можливо, так сучасною дипломатичною мовою можна виразити згоду Наполеона) і, щиро подякувавши російському

імператору за підтримку, наш герой з тріумфом в'їжджає до Парижу, де його бурхливим захопленням зустрічає столична аристократія. Він сповідався більше ніколи не покидати Францію. Та де там: в останню мить Бонапарт зажадав від Рішельє дотриматися «невеличкої формальності» при отриманні того, що було відібрано раніше, – присягнути на вірність Республіці. Людина Честі, послідовний рояліст, Рішельє, не вагаючись ані хвилини, відхиляє негідну себе угоду, в результаті – п'ята (остання) подорож до Росії. Рішельє повертається в Росію, отримує звання генерал-лейтенанта і орден Св. Володимира 2-го ступеню і дає свою згоду на службу в Росії, куди прибуває 9 березня 1803 року. Поселяється прибулий градоначальник у невеликому будиночку, що складався з п'яти кімнат, там, де сьогодні перехрещуються вулиці Рішельєвська і Ланжеронівська. Будинок цей править йому і за помешкання, і за «офіс». Справді, згідно із спогадами графа Рошешуара, який жив разом з Рішельє, у будинку Дюка мешкало ще 14 душ: 3 секретарі, іноземні консули, солдати, купці, а також його старий учитель абат де Лабдан.

Зберігся опис Одеси 1803 року. «До цього року Одеса була схожою на більшість наших повітових міст, що тільки назвою відрізнялися від сіл, – писав К. Березин в альманасі «Живописная Россия». – Декілька благеньких будинків, напівзруйновані казарми і мол нинішньої Платонівської пристані – ось і все, що являлося тоді очам мандрівника, який відвідував місця Хаджибейського замку». Те саме пише і друг Рішельє, негоціант Шарль Сікар: «... всюди, на 40 льє навкруги, немає жодного клаптика обробленої землі, майже жодної криниці, гостра нестача питної води, майже повна відсутність дерева для опалення і будівництва. Будиночки в місті мають надзвичайно жалюгідний вигляд... а міські прибутки ніяк не відповідають видаткам... портове устаткування не відповідає вимогам, а будинки потопають у бруді». Саме такою прийняв Рішельє Одесу в своє управління. Невсипущими трудами його та його наступників вона стане в недалекому майбутньому «Південною Пальмірою», «Перлиною біля моря», «Першою Південною Красунею» і, звичайно ж, «Південною Столицею».

На березень 1803 року, місто Одеса з населенням у 8500 жителів. Уже на другий день після свого приїзду Рішельє проводить прискіпливіший огляд довірених йому володінь. Вийшов наказ керівникам усіх відомств надати детальні фінансові звіти, які Рішельє ретельно вивчив і одразу ж прийняв необхідні рішення. Перше з них стосувалось... ліквідації ломбарду. «Якого такого

ломбарду у південній дикуватій глибинці на світанку XIX століття?» – здивуєтесь ви, і ми з цього приводу розповімо вам одну кумедну історію, для чого дозволимо собі повернутися на декілька років у минуле – на кінець XVIII століття.

Пам'ятаєте, Павло виділив на будування Одеси величезну суму грошей – 250 000 рублів? Після того, як вщухли перші радощі, одеситам стало зрозуміло: попри все завзяття будівників такі гроші швидко не витратиш. Виходило, що значна сума повинна була досить довго лежати мертвим капіталом... Так, звичайно, але тільки не в Одесі! Терміново утворюється Особливий комітет на чолі з головним скарбничим полковником Чехненко (члени комітету, зазвичай, крупні одеські негоціанти), який приймає безпрецедентне рішення: невикористані кошти віддавати під заставу одеситам, що їх потребували, тобто здійснювати ломбардні операції. Ніяких законних підстав вони, певна річ, не мали, але, бачачи користь від нелегального «ломбарду», президент Комерційної колегії князь Гагарін дивився на його заснування, що називається крізь пальці. А клієнтами ломбарду (вірогідно, першого в Росії) стали дуже шановані громадяни Одеси, і одним з перших був брат засновника Одеси Фелікс де Рібас. Ось саме з ліквідації одеського «ломбарду» і розпочав свою діяльність в Одесі Рішельє, розуміючи, що, незважаючи на всю явну користь від нього, навряд чи удасться уникнути чисельних фінансових порушень. Ні висока посада, ні титул герцога не заважали Рішельє постійно знаходитись серед простого люду, бути в самому епіцентрі подій. Мине зовсім небагато часу, і вже ніхто не здивується, побачивши його то в лавці, то в школі, то на засідання суду, а вже на засіданнях магістрату він був присутнім завжди. Доступність і демократичність Рішельє вражали людей. Відомий одеський негоціант Шарль Сікар писав: «Його часто бачили на вулиці з селянами і людьми нижчих класів; він розмовляв з ними про їхній стан, давав їм поради і допомогу».

Тему ніби продовжує збірка «Прошлое и настоящее Одессы»: «В Одесі жили представники різних національностей і віросповідань. Крім росіян тут були греки, італійці, французи, арнаути (албанці), болгари; жили в Одесі православні, католики, лютерани, євреї. Для герцога вони всі були рівні; на кожного обивателя він дивився як на людину і обходився з ними по-людськи... Одного лише вимагав Рішельє від обивателів: щоб вони були добрі громадяни і чесні люди... справно відбували державі й місту свої повинності».

Дружелюбний і привітний в особистому спілкуванні, Рішельє, при цьому, уникав панібратства і не любив поділяти людей на друзів і ворогів.

«Ця приязна, спокійна і скромна людина, – пише один з найкращих істориків Одеси професор Патрісія Герлигі (США), – був близьким до іноземних жителів, так само, як і до самих росіян. Подейкували, що ногайські татари любили його і вважали своїм батьком. Він вирішив проблему їхнього розселення в постійних общинах. Для цього в кожному з їхніх таборів він збудував мечеть й будинок для мулли та його родини. Євреї також шанували Дюка, як і його пам'ять... Один з французьких істориків характеризував його правління в Одесі як «просвітницький деспотизм» або «диктатуру честі».

Співзвучна з цими висловлюваннями наведена у нарисі І. Классена «История русского Чикаго, или забытые уроки старого администратора» цитата із збірки статей «Из прошлого Одессы» (упорядник – Л.М. Дерібас), що вийшов у 1894 році. У ній – враження мандрівника, який відвідав Одесу в 1813 році: «Увесь час до обіду, під час трапези і після неї приходили різні люди вищого і простого класу, у справах і без справи – і всіх він приймав приязно й терпляче, хоча, очевидно, втомленість охоплювала його».

Чітко розуміючи, що Одесі конче потрібна добра гавань, герцог починає реконструкцію дотеперішніх портових споруд для збільшення їхньої пропускної спроможності. Ф. де Сен-Прі напише згодом про цей час: «З 900 торговельних судів, що борознили Чорне море, більше 500 кидало якорі в Одеському порту, що тільки-но з'явився на світ...»

Було звернуто увагу на розвиток тваринництва, вперше в краї з'явилися виноробні підприємства. Одеса починає швидко забудовуватись новими гарними будинками. Архітектура кожного будинку узгоджувалась безпосередньо з Рішельє. Споруджується перший театр, перша міська лікарня, собор, католицька церква, починається будівництво конче необхідного міста карантину. Стрімко розвивається торгівля пшеницею – у 1804 році з Одеси відпливли 449 суден з цим дорогоцінним вантажем (порівняймо: у 1802 році їх було трохи більше 100) на суму 3367500 рублів. При цьому чистий дохід одеських купців склав майже 80%!

Чергова війна з Туреччиною, що розпочалася в 1806 році, примушує Рішельє на якийсь час залишити Одесу. З гідною подиву винахідливістю він, керуючи дивізією, безкровно підкорює Акерман, а трохи згодом входить в Кілію...

У 1808 році Одесою за кордон було продано товарів на суму більше ніж 6 млн. рублів, а транзит східних товарів в одну лише Францію досяг 11 млн. рублів; чистий же дохід Одеси склав 2 млн. рублів. Не можна не відзначити головного правила, що його постійно дотримувався Рішельє у стосунках з одеськими підприємцями: не займатися дріб'язковою опікою, не чинити перешкод в їхній діяльності. «Не будемо занадто регулювати», – полюбляв повторювати цей мудрий чоловік.

Швидко зростає і населення Одеси, при чому завдяки зусиллям градоначальника стрімко збільшується кількість майстрових, серед яких переважають німці. У результаті, одна з одеських вулиць виявилася заселеною самими лише ремісниками, і її було названо, звісно, Ремісницькою (нині – вулиця Осипова). У 1812 році в місті мешкає вже понад 20 тисяч жителів. Одеса не лише будується – вона упорядковується, прикрашається і поступово набуває вигляду європейського міста. Як слушно зауважує Олег Губар, «...протягом перших десятиліть XIX століття місто набуло вигляду типологічного середземноморського порту з усією його традиційною атрибутикою: довгими багатоколонними торгівельними рядами, які імітували громадські центри античних міст, невеличкими двоповерховими житловими будинками з неодмінними внутрішніми двориками, розкішним театром, що розташувався на узвишші і стилізований під античний храм, турецькими кав'ярнями, грецькими ресторанчиками, французькими кондитерськими, італійськими винними підвалами і т.п.».

Величезну увагу герцог приділяє озелененню міста. Тому цілком зрозумілі теплі стосунки, що встановилися між ним та молодшим братом Йосипа де Рібаса – Феліксом, який подарував місту чудовий власний сад. Згодом багато хто з одеситів забув про цю деталь і помилково, проте щиро гадав, що міський сад заклав «сам» Йосип – такою великою була їхня любов до засновника свого міста. І сад часто називали «садом адмірала де Рібаса».

Фелікса де Рібаса цього гідного, усіма шанованого громадянина, найактивнішого учасника ліквідації наслідків чумної епідемії, з відповідною пошаною поховали на Першому Християнському кладовищі. Рівно за рік, у травні 1846 року, вдова й діти Фелікса Михайловича (його вже давно називали саме так – на російський манер) встановили на його могилі прекрасний пам'ятник з білого італійського мармуру... Запропонувати гостям Одеси відвідати цю могилу ми не зможемо, тому що давно вже немає ні пам'ятника, ні могили, ні

самого кладовища: у незабутніх 20—30-х роках XX століття наділені владою переписувачі історії по-варварськи стерли з лиця землі не лише 1-е Християнське, але й Іудейське, Магометанське і Караїмське кладовища. Вочевидь, щоб нікого не образити. А називалась же ця територія так урочисто: «Перший Пантеон Одеси»... А скільки видатних людей тут було поховано... Ось лише деякі з них:

— керуючий обороною Одеси під час Кримської війни, нагороджений Государем за особисту мужність, генерал від артилерії граф Д. Остеп-Сакен;

— поет і офіцер Лев Пушкін, брат великого поета;

— декабристи П. Пущин та А. Вегелін;

— відомий громадський діяч, онук останнього гетьмана України граф П. Розумовський;

— капітан 2-го рангу П. Щоголєв – батько героя оборони Одеси 1854 року прапорщика О. Щоголєва;

— зірка світового екрану, неперевершена Віра Холодна;

— археолог І. Бларамберг – засновник археологічного музею;

— лікар Е. Андрєєвський – засновник на Куяльницькому лимані першої у світі грязелікарні;

— видатні учасники Вітчизняної війни 1812 року, заслужені генерали О. Строганов, М. Камєнський, І. Сабанєєв, О. Лідерс;

— історик А. Скальковський – «Геродот Новоросійського краю»;

— легендарний керуючий обороною Шипкінського перевалу генерал Ф. Радецький – національний герой Болгарії і Росії;

— безстрашний генерал від кавалерії А. Мартинов – учасник російсько-турецької війни;

— одеський градоначальник генерал-лейтенант А. Григор'єв, активний противник чорносотенців...

А всього лежать там останки понад 20 тисяч жителів міста – наших пращурів.

Повернімося до діяльності Рішельє. Його основне завдання як губернатора було сформульоване в імператорському мандаті: «шукати шляхи для збільшення населення шляхом найбільшого заступництва та надання привілеїв іноземцям». Усі повсякденні питання життя міста вирішував заснований герцогом міський комітет, до складу якого входили комендант, карантинний та митний інспектори, міський голова ті два виборних жителі міста.

Неабиякими успіхами відзначене й культурне життя Одеси: у збудованому театрі постійно йдуть спектаклі, і Рішельє особисто слідкує за відновленням репертуару; відкрито «нижні» та «середні» відділення Комерційної гімназії; для дворян відкривається Благородний інститут, що має також жіноче відділення. Згодом читаюча публіка (а в Одесі вона стає дедалі більшою) матиме можливість скористатися розкішною особистою бібліотекою Рішельє, яку герцог надішле в Одесу з далекої Франції для відкриття ліцею, названого його іменем. Разом з бібліотекою ліцей також отримає 13000 франків на її оновлення – більших грошей у Рішельє не було...

Отже, місто зводиться, гарнішає, багатшає, росте його популярність в Європі, а недруги Одеси не можуть спокійно спостерігати, як, всупереч їхнім прогнозам, місто зростає та стає дедалі гарнішим. Вони перенесли, як пише Д.Г. Атлас, «...свою ненависть до засновника Одеси на засноване ним місто». Вони почали боротися за захист національних інтересів «корінного населення» Одеси, яке пригнічується «зайшлими іноземцями». Дорофея Генріхівна наводить у своїй книзі «Старая Одесса, её друзья и недруги» цитату з листа анонімного автора, опублікованого в «Санкт-Петербургских Коммерческих ведомостях» у 1804 році. Нібито віддаючи належне успіхам Одеси, що вона досягла їх за такий короткий час, ура-патріот лицемірно зітхає: «Якби було дозволено ще чогось побажати Одесі, то я би побажав: 1) щоб побільше людей руських оточили це джерело багатства, 2) щоб звання іноземного гостя перетворювало іноземців у підданство... А втім, потрібен час. Оранжерейні плоди не можна порівнювати з тими, що ростуть на чистому повітрі». Ось такий «доброзичливий» лист, де Одеса – «оранжерейний плід»...

По-особливому яскраво та злостиво свою недоброзичливість та нетерпимість щодо засновників Одеси, та й до самого існування міста трохи згодом виразить Ф.Ф. Вігель – відомий мемуарист, що служив канцелярії графа Воронцова. У «Записке о Керчи», що була опублікована в 1827 році, він пише, що «пронозливий італієць» (??? – А.Г.) де Рібас мав один єдиний успіх – взяв турецьку «фортечку» Хаджибей, на місце якої почав будувати нове місто на противагу уже збудованим російським містам Миколаєву та Херсону – і лише для того, щоб досадити одвічно російському графу Мордвінову – справжньому засновнику Миколаєва». Одеса ж, гадає Вігель, несправедливо отримала пільги ті необхідні кошти за рахунок «ображених» Очакова і Керчі, на які «природа сама указувала тоді». А де Рібас, незважаючи на все свою пронозливість, населення зумів зібрати лише «...тисячі півтори, і все майже самих

тільки волоцюг» (як прикро за корінних одеситів: не дуже престижне у нас, виявляється, походження!).

«Розправившись» у такий спосіб з адміралом де Рібасом, Вігель береться за Рішельє. Він не може не визнати величезних заслуг герцога у становленні Одеси, проте йому неприємно й підозріло французьке походження градоначальника. «Свій своєму мимоволі друг, – каже Вігель, – і французи в Одесі користувалися особливим заступництвом і надзвичайно там підтримувалися...». Між іншим, це одне з не багатьох місць «Записки...», де Вігель говорить... правду. Дивіться, що писав Рішельє Талейрану ще в 1803 році: «Призначений мені пост на Чорному морі, вірогідно, дозволить мені здійснювати деякі послуги моїй країні...». Іншими словами, герцог і не думав приховувати бажання допомогти своїй батьківщині – не на шкоду, а на користь Одесі.

1812 рік виявився одним з найтрагічніших в історії нашого міста. Спочатку – навала Наполеону на Росію. Рішельє 28 червня звертається до жителів міста із запальною промовою, закликаючи їх до гідного опору загарбникам. Не гаячи часу, він жертвує на цю благородну справу усі свої збереження – 40 тисяч рублів. Почалися масові пожертвування, одна тільки грецька громада зібрала 100 тисяч рублів, і всього Одесою було пожертвувано близько 2 млн. рублів, не кажучи вже про велику кількість коней та харчів. Крім того, було сформовано народне ополчення, очолити яке вирішив сам Рішельє.

Проте, події, що настали потому, відсунули на другий план навіть воєнні дії: в Одесі, як і в усьому Новоросійському краї, спалахнула страшна епідемія чумі. Герцог змінює свої плани: він залишається в Одесі, щоб очолити боротьбу з цим лихом. На жаль, незважаючи на те, що перші хворі на чуму виявилися ще в кінці липня (у народі цю хворобу називали «гнилою гарячкою»), правильний діагноз було поставлено зібраною герцогом кваліфікованою комісію лише місяць потому. До цього померли семеро людей – артистів італійської театральної групи. Хвиля епідемії зростала – до середини листопада померло 1720 людей. Чума охопила всі райони Новоросії – аж до Кубані.

У цих екстремальних умовах особливо яскраво проявилися найкращі якості Дюка. Усю свою полум'яну енергію, невичерпну працьовитість (ніхто не міг сказати, коли він спав у той час), всю свою волю й організаторський талант він спрямував на боротьбу зі страшенною хворобою. Головна міра – введення загального карантину. Було заборонено будь-які пересування по місту без спеціальних пропусків, місто було поділено на ділянки, стан в яких

строго контролювався й доповідався Рішельє. Цьому дуже заважала цілковита санітарна безграмотність найбідніших верств населення – люди не дотримувалися елементарних запобіжних заходів, знаходилися біля небіжчиків, користувалися речами, що їм належали.

Поведінку герцога можна охарактеризувати тільки як подвижницьку. У супроводі абата й іспанського консулу – людей так само відважних – він з'являвся в найнебезпечніших місцях, особисто брав участь в локалізації найбільш заражених ділянок. Незважаючи на нарікання населення, безжально спалювалися чумні будинки разом з усім скарбом. Особливо небезпечні були Карантинний та Воєнний узвози. Саме тут проводив майже весь свій час градоначальник, не знаючи ні сну, ні відпочинку.

По вулицях їздили візки, пофарбовані у три кольори (винахід герцогу): білі (для тих, хто захворів напередодні), червоні (для «зачумлених»), чорні (для покійних). І чумний мор став потроху відступати під тиском самовідданих людей. Обережний Рішельє тільки 7 січня 1813 року оголосив про скасування карантину, а 16 лютого Одесу знову було оголошено «благополучним містом».

Наслідки епідемії виявилися скорботними: багато районів міста, особливо там, де жила біднота, було практично зруйновано. Загинуло багато людей. За даними доктора Греббе, одного з не багатьох лікарів, що залишилися живими після боротьби з хворобою, в Одесі від чуми померло 2656 осіб (понад 10% всього населення міста), при цьому одужали 675 людей. Найголовніше полягало в тому, що чуму вдалося локалізувати в місці спалаху і не дати їй розповзтися по всій державі. «Не лише Одеса, але й вся Росія повинні вважати Рішельє рятівником від страшних нещасть», – сказано в альманасі «Век». Не можна не погодитися з такими справедливими словами. Відрадно, що і це страшне випробування не змогло надовго зупинити бурхливий розвиток Одеси. Мине зовсім небагато часу, і знову оживе Одеський порт – могутня живильна артерія півдня Росії. Місто поступово повертається до нормального життя. І тільки Чумна гора («Чумкою» вона зветься одеситами і донині) до цих пір нагадує про ті трагічні шість місяців далекого 1812 року...

Та минає 11 років правління Одесою герцогом Рішельє, і приходить день прощання одеситів з Дюком, що їм так полюбився та став «своїм»: на нашого героя чекають нові державні важливі справи. Перед від'їздом, підводячи підсумок своїй діяльності у нещодавно абсолютно чужому, а зараз найближчому йому місті, ця надзвичайно скромна людина в доповіді імператору не може

втриматися від сповнених неприхованих гордощів слів: «У сьогоднішній день її населення сягає 35000 осіб, протягом 10 років воно збільшилося у 5 разів. Кількість будинків у місті становить нині 2600; постійно зводяться нові споруди, що змагаються одна з одною у міцності й красі... Близько 25 млн. (з загальної суми 45 млн. торговельного обігу всіх портів Чорноморського й Азовського морів) припадає на долю Одеси. Митні збори, що приносили років 15 тому декілька тисяч рублів прибутку, дають тепер щорічно казні 2 млн. Кількість оброблюваної землі, маса капіталів та прибутків зростає щороку у величезній пропорції, і все це дивовижне відродження здійснюється саме по собі, не завдаючи казні жодних витрат. Я не говорю тут про деякі полегшення і пільги, які не коштували уряду ані копійки... Коли я приїхав до Одеси в 1803 році, я змушений був витратити шість тижнів, щоб здобути дюжину найпростіших стільців і врешті-решт мусив виписати їх з Херсону, а в 1813 році з Одеси було вивезено до Константинополю меблів на 60000 карбованців, що були зроблені не гірше за ті, що виготовляють у Москві або Петербурзі...»

Отже, 27 серпня 1814 року Одеса прощається зі своїм першим градоначальником, що залишив підлеглу йому величезну територію з невеличким чемоданчиком, куди умістились парадний мундир та два костюми. За наказом Олександра I герцог Рішельє відправляється на Віденський конгрес, що відбувся після підписання Паризького мирного договору (30 травня 1814 року) у зв'язку з нападом Наполеону і реставрацією королівської влади у Франції. У Відні герцога гостинно зустрічає король Франції Людовік XVIII і відразу ж пропонує йому пост міністра закордонних справ в уряді, що саме зараз формувався, яке очолив відомий дипломат Шарль Моріс Талейран. Рішельє і Талейран досить добре знали один одного ще з початку 90-х років XVIII століття. Зараз, через 12 років, Рішельє був примушений відмовити самому королю: за своїми високими моральними принципами він не може, він не хоче співпрацювати з морально нечистоплотним Талейраном. Король вкрай здивований цією відмовою, він просить герцога ще раз обміркувати цю пропозицію і не від'їжджати, допоки вони знову не зустрінуться, тому що йому дуже шкода втрачати самовіддано вірну королівській династії розумну високоосвічену людину, до того ж – особистого друга російського монарха. До речі, і Олександр I, зі свого боку, бажає мати «свою людину», як сказали би сьогодні, в найближчому оточенні Людовіка, а тому наполегливо рекомендує останньому не відпускати Рішельє. Король вирішує усунути Талейрана

і пропонує Рішельє обійняти пост керівника уряду та міністра закордонних справ. Буквально за кілька днів до того герцог отримує від Талейрана вельми цікавого листа, фрагменти з якого наводить дослідник Р. Феденьов у роботі «Талейран и дюк де Ришелье». Умілий і підступний дипломат, що побачив у Рішельє небезпечного суперника і здогадувався про наміри короля, він пише: «Ви давно чужі людям і подіям у країні... Ви занадто росіянин і мало гідні носити своє ім'я...». Талейран, поцілив, що називається, в «десятку»: делікатний Рішельє дякує Людовіка за таку люб'язну пропозицію, і... король вдруге отримує відмову. Вважаючи, що «віденська епопея» для нього завершена, герцог негайно відправляє в Одесу листа своєму другові графу Ланжерону, в якому сповіщає про повернення. Та де там. З уже відомої читачу причини втручається імператор Олександр і настійно просить Рішельє прийняти пропозицію французького монарха. Чи треба пояснювати, чому Дюк у цьому випадку не зміг показати притаманну йому твердість?...

Неможливо уявити, а тим паче описати палку зустріч, що її влаштували парижани новому прем'єр-міністру. Скажемо лише таке: столиця Франції зустрічала свого національного героя. *Так перший градоначальник Одеси стає керівником уряду одної з найзначніших держав планети!* На цьому посту Рішельє перебуває два періоди: з 1815 по 1818 р.р. та з 1820 по 1821 р.р...

Цікава думка з цього приводу російського дипломата Семена Романовича Воронцова (батька «нашого» Воронцова, Михайла Семеновича), яку він висловив після обіймання нашим героєм посади прем'єр-міністра: «В особі герцога де Рішельє Франція, нарешті, отримала те, чого не бачила більше століття – чесного міністра».

А добрий дух Дюка, здається, продовжує витати понад Одесою – у цьому протягом тривалого часу переконують одеситів події, які тут відбуваються. *По-перше*, за три роки, уже за Ланжерона, в Одесі вводиться, врешті-решт такий жаданий режим «Порт-франко» – безмитний ввіз товарів на належним чином підготовлену значну територію Одеси, що дає новий потужний поштовх її подальшому розвитку. *По-друге*, на базі Комерційної гімназії та Благородного інституту відкривається не менш жаданий ліцей, що значною мірою вирішив проблему освіти та став прообразом майбутнього університету. Обидва ці «проекти» – здійснення мрій Рішельє, плід його невсипущих клопотань. Цікава деталь: про затвердження статуту ліцею герцог продовжує клопотатися, уже перебуваючи в Парижі на посаді прем'єр-міністра! Сльози

радості зблиснули на очах Рішельє, коли йому прийшло повідомлення про відкриття ліцею, названого на його честь Рішельєвським. Він одразу ж пише лист-подяку, адресований громадянам Одеси, і передає в дар ліцею особисту бібліотеку і 13000 франків. Та це ще не все! Отримавши офіційне повідомлення про те, що імператор побажав усі прибутки, які Дюк отримував у Росії, зберегти для нього довічно, Рішельє ці дуже і дуже чималі кошти також жертвує своєму улюбленому дітищу!... Майже за чотири роки після від'їзду Рішельє у Францію Одесу відвідав імператор Олександр І. Свої враження від візиту він висловив наступним чином: «Ми багато чули про успіхи Нашого друга Рішельє, але те, що постало перед очами Нашими, сповнює невимовним захватом. Нехай же герцог там, в Парижі, відчує Нашу щиру подяку за труди свої...». За два місяці прем'єр-міністр Франції Арман-Еммануїл де Рішельє отримає з рук російського посланника найвищу російську нагороду – орден Андрія Первозванного...

Після виходу у відставку герцог приймає рішення назавжди повернутися в Одесу. Він упорядковує справи і сповіщає про свій намір давнього друга, одеського негоціанта Шарля Сікара. Рішельє просить також у царя дозволу на повернення і невдовзі отримує його. Він упевнений: ніщо тепер не завадить йому здійснити свою давню мрію. Ніщо. Крім ...смерті. Герцог де Рішельє раптово помер в ніч проти 3 травня 1822 року від «апоплексичного удару» – крововиливу в мозок. Було йому лише 56 років... «Я оплакую герцога Рішельє як єдиного друга, що казав мені правду», – так сказав Олександр І, отримавши звістку про його смерть...

За дивним збігом обставин, граф де Ланжерон, який отримав Височайший дозвіл на вихід у відставку з поста керівника Новоросійським краєм через хворобу, виступав з прощальною промовою перед міським комітетом, коли на стіл йому поклали депешу, що сповіщала про смерть його друга та однодумця. Припинивши виступ, граф із слізьми на очах прочитав це скорботне повідомлення вголос, віддавши належне передчасно померлому видатному діячеві, і запропонував спорудити в Одесі пам'ятник, як він сказав, «...гідний цього рідкісного друга людства»...

З глибокою скорботою сприйнявши звістку про смерть Дюка, одесити на свої пожертвування замовили пам'ятник відомому петербурзькому скульптору І. Мартосу, автору монумента Мініну і Пожарському в Москві. Урочисте відкриття пам'ятника Рішельє відбулося у квітні 1828 року, уже за часів

губернаторства М.С. Воронцова. Бронзовий Рішельє зустрічає і проводжає судна з усього світу, що заходять в Одеський порт. Він є незмінним символом Одеси. Але справедливо буде зауважити, що в нашому місті існує ще один пам'ятник Рішельє, майстерно виконаний ним самим, – дивний куточок Одеси, що потопає в зелені, відомий до цього часу як «Дюківський сад». Колись на його місці було звичайне пустище. Герцог перетворив його на квітучий оазис, спеціально виписував саджанці і насіння, доклав до створення парку багато зусиль та енергії. Покидаючи Одесу, Рішельє залишив сад своєму ад'ютанту (згодом – особистому секретарю) Івану Олександровичу Стемпковському, який, в свою чергу, передав його в дар місту. Ось які подарунки робили одеситам її перші громадяни: спочатку – Фелікс де Рібас (Міський сад), потім – Рішельє...

Поховано першого градоначальника Одеси в Парижі, де на території славетного Сорбоннського університету знаходиться усипальниця роду Рішельє.

Рекомендована література:

П. Герлига. Одеса. Історія міста. 1794—1914. – Київ, 1999.

Глазырин В.Л. Юная Одесса в портретах ее создателей.— Одесса: «Оптимум», 2003

Скальковский А. Первое тридцатилетие истории города Одессы 1793—1823. Одесса: «Оптимум», 2006

Урок 5.

Одеса і Ланжерон.

Луї-Александр-Андро Ланжерон – градоначальник міста Одеси, генерал – губернатор Новоросійського краю.

Одеса залишилася без свого Дюка. Тимчасово – з 26 вересня 1814 року по 31 грудня 1815 року – містом керує військовий комендант генерал-майор Коблє. За півтори місяці до Нового, 1816 року, одеситам стає відомим ім'я чергового генерал-губернатора Новоросійського краю і градоначальника свого міста – Луї-Александра-Андро Ланжерона, графа, генерала від інфантерії (так тоді називалася піхота). Вступ на посаду відбувся 1 січня 1816 року.

Загадаймо основні факти з життя графа до його приїзду в Одесу. Олександр Федорович народився 13 січня 1763 року в Парижі. У 14-річному віці його було записано прапорщиком до французької армії, і він вирішив усе своє життя присвятити військовій кар'єрі. 19-річним юнаком він вступає до експедиційного корпусу, направленого урядом Франції на допомогу США, що боролися за свою незалежність проти Англії. Завдяки мужності, яку він показав, він повертається звідти вже досить відомим офіцером у чині полковника. До речі, трохи згодом, на початку 1790 року, саме в цьому чині він вступає на службу в російську армію і бореться проти шведів. Він, як і Рішельє, був вірним своєму королю і вирішує не повертатися до Франції. Під час нетривалої подорожі до Відня Ланжерон зустрічається з Рішельє. Потім – історична зустріч в загоні де Рібаса під Ізмаїлом, про яку ми вже розповідали.

У 1799 році Ланжерон отримує російське підданство і титул графа. Уже в званні генерал-лейтенанта він бере участь у воєнних діях проти турків у Бессарабії та на Балканах, а також в експедиції на острові Корфу. У 1806 році, з початком чергової російсько-турецької війни, генерал Ланжерон призначається командувачем російськими військами в Бессарабії.

Александр Федорович Ланжерон

У Вітчизняній війні 1812 року генерал Ланжерон командує корпусом, показує себе мужнім та розумним воєначальником. Ось з таким промовистим послужним списком прибув граф керувати Новоросійським краєм і нашим містом. У книзі «Век» – одеському історичному альбомі, присвяченому 100-річчю Одеси, – читаємо: «Часи генерал-губернаторства Ланжерона якщо і можна відзначити на сторінках історії Одеси, то скоріше завдяки щасливим випадкам, ніж енергії та діяльності наступника Рішельє».

Доротея Атлас в «Старой Одессе» висловлюється делікатніше, проте приблизно в тому ж дусі: «Графу Ланжерону, що заступив Рішельє, залишалося тільки в усьому слідувати за своїм попередником, що він й робив». Американський історик Патриція Герлигі так само вважає, що «на відміну від свого друга і попередника, Ланжерон мало підходив на роль єдиного управителя величезної території, якою була Новоросія».

Однак ми не можемо погодитися з такою спрощеною оцінкою діяльності графа Олександра Федоровича. Варто об'єктивно оцінити те, що було зроблено з січня 1813 року по липень 1822 року – за шість з половиною років правління Ланжерона. І разом переконаємося в тому, що зроблено було чимало.

За офіційними даними, на початок 1816 року експорт Одеси оцінювався у 37 млн. 700 тис. рублів, з яких доля пшениці складала 33 млн. рублів. У 1817 році загальний експорт оцінювався в 40 млн. рублів, доля пшениці – 30 млн. 300 тисяч рублів. У цей час в Одесі з'явилася безліч купців, що розбагатіли та

торгівлі хлібом, – перших одеських капіталістів, які значну частку від прибутку вкладали у розвиток міста.

Продовжуючи наполегливо «пробивати» у верхівці ідеї Рішельє про особливий торговий статус міста, 16 квітня 1817 року граф святкує першу серйозну перемогу: в Одесі встановлюється режим «Порто-франко». 19 років знадобилося правителям для здійснення намірів про створення зони, яка була б вільною від митних зборів: ще в 1798 році піклувальник греків-поселенців Кесоглу клопотався про це перед імператором; неодноразово це ж питання порушував, із властивою йому наполегливістю, Рішельє. І лише Ланжерону пощастило домогтися здіснення давньої мрії одеситів. Та до повного втілення ідеї в життя знадобилося ще два з лишком роки – саме відкриття «Порто-франко» відбулося 15 серпня 1819 року й надавалося місту на 30 років.

Під час підготовки було вирито глибокий і широкий рів довжиною близько 24 верст з двома проїздами для вивозу товарів – „Херсонська митниця» на Пересипу та „Тираспільська митниця» на Молдаванці, на шляху до Тирасполю. Підготовчі заходи коштували місту «кругленьку» суму – 300 тисяч рублів, проте це був випадок, коли «не шкода свічку засвітити»!

У відгороджену таким чином територію входило все тогочасне місто від Куяльницького до Сухого лиману. Охороняти такий протяжний кордон було нелегко. Почалися численні порушення кордону контрабандистами. Тому невдовзі, у червні 1822 року, було прийняте рішення про скорочення зони «Порто-франко»: новий кордон простягався по контуру сучасної Старопортофранківської вулиці. Згодом, в 1826 році, цю зону розширили, додавши до неї Пересип, Молдаванку і Малий Фонтан. Місто окопали двома ровами, що йшли паралельно один одному на відстані від 10 до 20 сажнів. У такому складі зона існувала до 1859 року, коли статус «Порто-франко» було остаточно скасовано. Сорок років існування «Вільної економічної зони» відіграли вельми важливу роль у розвитку Одеси. І це природно: місто і порт стали хлібним експортером світового рівня. Вражаючі дані наводить Д.Г. Атлас: «Величезне значення одеської відпускної торгівлі у справі підняття виробничих сил краю навряд чи потребує доказів, якщо пригадати, що в щасливі роки з Одеси вивозилося хлібних продуктів більше, ніж з усіх портів Сполучених Штатів Америки усього».

Нинішні прихильники відродження «Порто-франко» нагадують нам, що зона вільного підприємництва – це природна форма існування міста, що має

усталені історичні традиції. Вона органічно притаманна саме Одесі. Сподіваймося, що керівники нашої держави намагатимуться зробити «Вільну гавань» чинником нового розквіту нашого міста й України.

У 1818 році О.Ф. Ланжерон здійснює ще один проект свого попередника: до Одеси запрошується садівник Карл Дессмет, який заклав Ботанічний сад, що розкинувся на 70 гектарах. «Цей сад, – писав згодом в «Старой Одессе» Олександр де Рібас, – користувався такою славою, що його розсаду відправляли в Крим, в Алупку і навіть за кордон».

На початку вересня 1819 року виходить Наказ, який був палко сприйнятий одеситами, про затвердження статуту Рішельєвського ліцею. Ми уже розповідали про реакцію на цю подію її головного ініціатора – Рішельє.

У тому ж році відкрився Торговий дім купця 1-й гільдії Федора Родоканаки з комерційним обігом у 5 млн. рублів, що відіграло визначну роль у розвитку банківської справи в Одесі.

У 1820 році стається дуже важлива подія в культурному житті міста: виходить перша газета «Messager de la Russie Meridionalle» (два номери на тиждень), засновником якої став обрусілий француз, агроном Іван Деваллон. А за два роки в Одесі видається перший номер журналу «Troubadour d'Odessa», що висвітлював питання мистецтва.

У цьому ж році граф Ланжерон звертається до імператора з рапортом, де обґрунтовує необхідність – у зв'язку з великою кількістю справ – розділення обов'язків генерал-губернатора і градоначальника. Доводи було прийнято, і Наказом від 22 травня 1820 року градоначальником Одеси стає Микола Якович Трегубов, діючий статський радник, якому перш надали чин таємного радника. Трегубов підпорядковується Ланжерону, що залишився на посаді генерал-губернатору.

За клопотанням графа восени 1820 року в Одесі засновується «Лікарська управа»: Олександр Федорович піклується про здоров'я своїх співгромадян-одеситів.

Видатний історик, якого прозвали «Геродотом Новоросії», Аполлон Олександрович Скальковський у статті «Заслуги Одеси перед Вітчизною» писав, що завдяки Ланжерону Одесу почали вважати «...точкою дотику Сходу через силу пароплавів та залізниць з іншими частинами своєї метрополії». Виявляється, саме завдяки клопотанню Олександра Федоровича у 1821 році було започатковане постійне сполучення між Одесою і Стамбулом за допомогою

двох легких шхун під назвами «Севастополь» і «Гонец». Судна ці, як зазначає А.О. Скальковський, «які виконували обов'язки поштових пакетботів, надали чимало послуг державі».

А що відбувається із самим містом, чи змінюється його зовнішній вигляд? У статті «Феномен Одеси» відомий одеський краєзнавець Олег Губар наводить враження сучасників про його змінений вигляд. «Чудово, – пише він, – що ми маємо можливість двічі (в 1816 р. та в 1820 р.) подивитися на Одесу очима... англійської мандрівниці Мері Холдернес і оцінити стрімкість еволюції за такий короткий проміжок часу». «Місто Одеса – морський порт, що процвітає, і місце по-справжньому вражаюче, якщо пригадати, що близько 20 років тому усе його населення поміщалося в декількох рибацьких хатинах і що в 1812 році третину населення міста забрала чума. Знову відвідавши Одесу, – продовжує свою розповідь англійка, – я побачила, що протягом чотирьох років тут відбулися великі зміни, і прогрес просто приголомшує. Протягом одного лише 1819 року було зведено 70 кам'яних будинків, а порт відвідало 200 суден, що прийняли на свій борт не менше чотирьох мільйонів четвертин зерна». Важко, либонь, дібрати більшу яскраву ілюстрацію результатів перших років правління Ланжерона: саме при ньому було закладено основи прекрасної «Південної Пальміри».

У 1819 році архітектор Шаль отримує завдання з розробки генерального плану міста, який після внесення деяких виправлень затверджується спочатку Ланжероном, а потім – самим імператором. Цей план, крім загальних завдань з упорядкування градобудівництва, вирішує головне питання: в ньому закріплюється ділянка, що має стати не лише адміністративним, а й культурним центром міста, при чому саме міста-порту. Враховуючи рельєф місцевості, «головним фасадом» з боку моря стає ділянка, на якій незабаром розташувався неповторний Приморський бульвар і прилегла до нього територія. Перші роботи (знесення на швидку руку зведених будівель – полкової церкви, казарми та ін.) було розпочато вже у 1821 році. Безпосереднім плануванням бульвару займається талановитий архітектор інженер-підполковник Потьє.

Саме в цей період місто починає «одягатися» в граніт: ним уже вимощені Карантинний і Херсонський узвози, а наприкінці свого правління, в 1822 році, Ланжерон присутній при закладанні першого «нормального» одеського мосту через Карантинний узвіз (міст Новикова), що поєднував дві частини вулиці Жуковського (Поштової).

Безумовно, основні події, пов'язані з будівництвом міста, його перетворенням на «маленький Париж», відбуваються уже в «епоху Воронцова». Але хіба все те, що ми стисло розповіли про шість з половиною років правління графа, – чи не дає все це права сказати: «Одесі знову пощастило з керівництвом!»? Граф був більш ніж просто гідним наступником великого Дюка... А втім, сам Ланжерон вважав по-іншому і, вірогідно, не відчував особливого задоволення від своєї служби. У 1819 році він просить у царя дозволу скласти повноваження. І пише «Размышления о необходимости концентрации и сокращения управленческих полномочий», де зображує коло своїх неосяжних обов'язків:

«Я – генерал-губернатор трьох величезних губерній – Херсонської, Криму і Катеринославської. Крім того, під моїм керівництвом знаходяться простори землі чорноморського козацтва і черкесів, з якими, неспокійними, можна насилу вправлятися. Я командую флотом для доставки харчів у Мінгрельську фортецю і очолюю комісію із забезпечення харчами війська, що розквартировані у Новій Росії, Бессарабії, Польщі і та ін., я займаюся польовими укріпленнями, артилерією, козацькою митною та карантинною службою, ветеранами, батальйонами, гарнізонами. Я керую понад 100 колоній, що є різні за національним складом. Врешті, я міський голова Одеси, яка потребує особливого керування і вимагає від мене стільки роботи, скільки вимагає решта моїх обов'язків разом узятих. Землі, довірені мені, за своєю площею дорівнюють Франції; вони заселені представниками десяти різних національностей і багатьма іноземцями. На цих землях співіснують десять різних релігій...»

Розповідаючи про Олександра Федоровича, не можна не згадати про його вражаючу дотепність. Як пише Родіон Феденьов у нарисі «Анекдоты Ланжерона», «...біографію Ланжерона можна було б зобразити, вирушивши в дорогу по слідах його жартів...». Ми не можемо відмовити собі у задоволенні і перекажемо декілька дотепів цієї неординарної людини.

І ще такий цікавий факт: як пише Р. Феденьов, «...у ті часи в Петербурзі виходило безліч журналів і журнальчиків, і літературна братія, коли граф бував у Петербурзі, запрошувала його до участі. У цьому колі графа знали як паризького літератора, автора комедії «Le duel suppose» («Гадана дуель»), єдиний примірник якої виданий в 1789 році; автор цих рядків знайшов її у Паризькій Національній бібліотеці. Ця комедія з успіхом ставилася в паризько-

му театрі «Амбігю-комік». Крім того, граф Ланжерон був постійним автором паризького сатиричного видання «Акты апостолов»...

І взагалі, людина, яка, втішаючи дружину померлого плац-майора, відчайдушного гульвіси, міг сказати удові: «Утіштеся. Тепер ви принаймні точно знатимете, де він проводить усі ночі...», – така людина просто повинна була жити (якщо вже не народитися) саме в нашому місті!...

З посади міського голови Олександра Федоровича було звільнено в 1820 році. Від обов'язків генерал-губернатора Ланжерон звільнився згодом, 17 липня 1822 року, з зв'язку з необхідністю лікування за кордоном. Та Ланжерон спорудив пам'ятник своєму вчителю і другу. Ні, не той, виконаний Мартосом і встановлений на Приморському бульварі, а інший, значно скромніший, але так само – від щирого серця. Історія варта того, щоб про неї знати. Граф Лев (Луї) Рошешуар, що був ад'ютантом Рішельє в 1805—1812 роках, згодом, як і його патрон, повернувся до Франції і активно листувався звідти з Ланжероном. У вересні 1819 року він прислав останньому мармуровий бюст Рішельє, виконаний скульптором Башиєлєм (в деяких джерелах згадується ім'я іншого скульптора – Рютієля), і просив прийняти його як дарунок жителям Одеси. У листі, що супроводжував дарунок, Рошешуар, який був у той час військовим комендантом Парижа, пише: «Зізнаюсь, що роблячи цей дар, у мене до почуття великого задоволення домішується і деяка гордість, тому що таким чином я пов'язую своє ім'я з іменем того, пам'ять про якого ніколи не загине. Сподіваюся, що громадяни Одеси не мають жодного сумніву в радості, що я її відчуваю від думки, що цей дар вони отримують від мене».
Спочатку бюст стояв в кабінеті Олександра Федоровича, потім, за розпорядженням Ланжерона, його встановили в залі Міської думи. На початку 20-х років він зник і надовго. Про подальшу долю дарунку графа Рошешуара розповідає знавець одеської давнини Ростислав Александров у збірці нарисів «Исхоженные детством»: «Цей бюст, як і раніше, на Ланжеронівській, але в Морському музеї, що розташований у будівлі колишнього Англійського клубу... А потрапив він сюди цілком випадково: в 1965 році працівники Картинної галереї прийняли Рішельє за «якогось адмірала» і передали бюст, що зберігався у запаснику, Морському музею, де його атрибутував одеський старожил Є.Є. Запорожченко. Кумедна ця історія, та врешті-решт бюст опинився буквально за два кроки від того місця, де жив Дюк. Будиночок Дюка стояв там, де нині сквер біля Палацу укладення шлюбів» .

Завершуючи розповідь про Ланжерона, хочеться ще раз нагадати, що граф відзначався надзвичайною мужністю, велику частину свого життя він провів на бойовищах. Важно навіть уявити, як могла одна людина стати безпосереднім учасником десятків воєнних кампаній і сотні кровопролитних битв...

У 1831 році в Одесу прийшла скорботна звістка з Санкт-Петербурга: там у віці 68 років через холеру помер колишній одеський градоначальник і керуючий Новоросійським краєм граф Олександр Федорович Ланжерон. Бойовий генерал, що бачив чимало смертей, він усе своє життя панічно боявся захворіти саме на холеру.

Згідно з тим заповітом і на виконання волі родичів, що залишилися в Одесі, тіло Ланжерона з шанобою було перевезено до Одеси і поховано у римокатолицькій церкві Пречистої Богоматері на вулиці Катеринінській. За часів радянського лихоліття у цій церкві було влаштовано спортивний зал, а надгробну плиту просто викинули... Проте історична справедливість, хоча й з великим запізненням, взяла гору в одному: найгарніша вулиця Одеси (спочатку вона називалася Портняжею) знову носить ім'я Ланжерона. А вперше отримала вона цю назву – Ланжеронівська – ще за життя графа. Про це пише дослідник В. Нетребський: «Назву Ланжеронівська офіційно присвоєно 30 лютого 1817 року, коли отці міста вирішили: «Одеський комітет визначив: на виявлення прихильності Його Ясновельможності пану генералу — від інфантерії і кавалеру графу Херсонському військовому губернатору Олександру Федоровичу Ланжерону за піклування його про місто, вулицю від Міського саду повз театру до митниці назвати іменем Його Ясновельможності і виконати це. Комендант Коблє».

І самий популярний одеський пляж носить ім'я цього видатного одесита...

Рекомендована література:

Р. Александров. Исхоженные детством. – Одесса, 2000.

Скальковский А. Первое тридцатилетие истории города Одессы 1793—1823. Одесса: «Оптимум», 2006

Урок 6.

Епоха Воронцова.

Михайло Семенович Воронцов — Новоросійський генерал-губернатор і Уповноважений намісник Бессарабської області

Наказом від 17 липня 1822 року граф Ланжерон виходить у відставку і передає справи з управління краєм генерал-лейтенанту І.М. Інзову, чиє правління тривало до травня 1823 року і пройшло спокійно, без будь-яких визначних подій або потрясінь. Про Інзова відомо, що він був надзвичайно уважним до справ іноземних колоністів – німців, болгар, сербів, а також і циган, цікавився сільським господарством, особливо виноградарством. Інзов приязно ставився до опального Пушкіна й вельми сприяв переїзду поета з Кишинева до Одеси. Виконуючи прохання Ланжерона і отримавши на це дозвіл імператора, генерал Інзов відкриває добровільний збір пожертвувань на пам'ятник Рішельє.

Генерал-лейтенанта Михайла Семеновича Воронцова було призначено Новоросійським генерал-губернатором і Уповноваженим намісником Бессарабської області Наказом від 7 травня 1823 року. Продовжуючи розважливу політику своїх попередників, насамперед Рішельє, новий генерал-губернатор також протегував іноземцям, якщо бачив в них людей корисних для нашого міста; так само, не звертаючи уваги на національність та віросповідання, оцінював, перш за все, порядність та ділові якості очікуваних партнерів.

«Довіку непохитна вірність» – таке викарбуване латиною гасло родового герба Воронцових, оздобленого княжою короною. Уславлений пращурами рід Воронцових: прадід Михайла Семеновича – Ростовський воєвода Іларіон Гаврилович; дід Роман, що його синами були Семен (батько «нашого» графа) – посланник Росії в Англії – і Олександр – канцлер при імператорі

Михаил Семёнович Воронцов

Олександрі I, а дочкою – знаменита княжна Катерина Дашкова (народжена Воронцова), яка стала президентом Російської Академії...

Народившись в Санкт-Петербурзі 19 травня 1782 року, Михайла у півтори роки було вивезено з Росії, і повернувся він туди вже 18-річним юнаком. Протягом усіх цих років він з родиною жив в Англії, де його батько, Семен Романович, служив російським послом. Відразу зауважимо: незважаючи на це, молодий Воронцов вільно розмовляв і писав російською мовою – неабияка деталь! Взаємна доброзичливість і висока духовність, що панували в родині, зробили дитинство Михайла по-справжньому щасливим. А яку освіту здобув він завдяки освіченому батькові, першокласним гувернерам і вчителям! Досить згадати, що уже в отроцтві Михайло Семенович володів декількома європейськими мовами, а також класичними: грецькою та латинню. Увесь свій вільний час хлопчик проводив за читанням, щастя, що вдома була чудова бібліотека. Чи варто жалкувати, що юний Воронцов стільки років знаходився далеко від Батьківщини? Біограф Воронцових В.В. Огаркова пише: «Далеко від тогочасного Петербурга, де з одного боку, панували підлесливість та догідливість, а з іншого – пихатість та зарозумілість; далеко від кріпосного права, що так розбещувало наших пращурів; у вільній країні, де робочі не скидали капелюха навіть перед вельможними людьми, – у молодого Воронцова не могли сформуватися ті риси характеру, що так природно розвивалися на батьківщині у представників того ж класу суспільства, до якого належав син посланника. І ту простоту і приязність, ту однакову люб'язність до всіх людей,

що мали з ним справу, коли він був уже всемогутнім намісником Кавказу і вельможею, що досяг найвищих щаблів влади, – слід приписати життю його в Англії». Вельми слушна думка!

В травні 1801 року молодий граф з'являється у Петербурзі, де вражає вищий світ високою освіченістю та бездоганними манерами. Слід зазначити, що Михайла ще дитиною було зараховано на військову службу (як це тоді велося), і він уже в трьохрічному віці «дослужився» до прапорщика. У С.-Петербурзі Михайло вступив до гвардії, в елітний Преображенський полк. 1803 рік застав графа Михайла Семеновича у самій гущі воєнних дій на Кавказі. Там він б'ється у військах генерала Павла Дмитровича Ціціанова. Воронцова було відзначено особистою похвалою та вдячністю славетного генерала за подвиг, який він здійснив під час штурму міста-фортеці Гянджі: генерала Котляревського, тяжко пораненого, що стікав кров'ю, виніс на своїх плечах під градом куль з-під самісіньких стін Гянджі, що із запеклістю оборонялася, молодий офіцер Михайло Воронцов. Недовгий перепочинок у Санкт-Петербурзі, і вже на самому початку 1806 року Михайло Воронцов знову у горнилі війни, тепер – в Європі, на собі і своїх бойових друзях випробовує силу й міць військ Наполеона. У тому ж 1806 році за мужність Воронцову надається звання полковника – у 24 роки.

А 26 серпня 1812 року. Бородінська битва. Генерал-майор Воронцов командує дивізією гренадерів, що почала битву, складаючись з 5000 осіб, а закінчила її, маючи у своєму складі лише 300. Самого генерала було поранено в ногу. Потім – нові подвиги під Лейпцигом, Краковом, Парижем...

23 лютого 1814 року окремий корпус під командуванням М.С. Воронцова у битві при Краоне, що тривала десять годин, розбив французьку армію, діями якої керував безпосередньо сам Наполеон. Ця битва, де видатний полководницький талант Воронцова виявився в повній мірі, принесла йому неабияку славу, а також орден Св. Георгія. Її вважають вінцем воєнної кар'єри Михайла Семеновича. Перемогу під Краоне відзначено меморіальною дошкою на його пам'ятнику в Одесі. Війну Воронцов завершує командиром окупаційного корпусу, з яким і залишається у Франції до 1819 року. Після повернення в Росію граф активно включається в мирне життя країни. 5 травня 1820 року на ім'я імператора відправляється лист, у якому прямо йдеться про необхідність докорінного покращання життя селян і, як головний захід, пропонується ска-

сування кріпосного права. Серед авторів листа – блискучий граф Михайло Воронцов...

На продовження теми «вільнодумства» графа не можна не згадати і про те, що він завжди був запеклим ворогом тілесних покарань «нижніх чинів» і такої модної в російській армії виснажливої муштри.

Можна з болем стверджувати: декілька поколінь радянських людей не могли навіть здогадуватися про ці сторони характеру Воронцова. Загалом його собі уявляли лише через призму сумнозвісної епіграми О.С. Пушкіна («Полумилорд, полу-купец...»). А втім, Пушкін, нібито, і сам через неї шкодував...

У 1819 році Воронцов, що був тоді в Парижі, закохується в красуню Єлизавету Ксавер'ївну Браницьку й одружується з нею. Статки і без того найбагатшого графа подвоюються: Єлизавета Браницька була вкрай багатою. Улітку 1820 року, мандруючи півднем Росії, подружжя Воронцових відвідує Одесу. А вже 28 липня 1823 року генерал-лейтенант граф Воронцов в Кишиневі приймає справи з управління краєм у генерала Інзова, доводить до відома одеського градоначальника, що його резиденція знаходитиметься в Одесі, і приїжджає до нашого міста.

За часів правління Воронцова активно розпочався процес «шоссування» вулиць щебенем, що його здобували на околицях Одеси. До початку 1827 року було впорядковано головні вулиці тогочасної Одеси: Дерибасівську, Рішельєвську, Грецьку, Херсонську, а також ділянку Катеринінської від Грецької до бульвару. Сам Приморський бульвар, який було закладено ще при Ланжероні, було повністю забудовано і засаджено деревами у роки правління Воронцова; перші дерева там з'явилися у 1823 році. Те саме відбулося із закладеним при Ланжероні Ботанічним садом... Оскільки Воронцови були досить заможними людьми, вони витрачали величезні кошти на благодійницькі нужди. Так, протягом перших трьох років перебування в Одесі Єлизавета Ксавер'ївна віддала для цієї мети 500 тисяч рублів, а всього цим шляхетним подружжям на Одесу було пожертвувано особистих заощаджень на суму, що перевищувала 8 млн. рублів! Саме на ці кошти було створено сирітський будинок для неповнолітніх, школу для глухонімих, Жіноче товариство піклування про нужденних, лікарня, що забезпечувала медичним обслуговуванням найбідніші верстви населення, а також Олександрівський дитячий притулок, Притулок для жалісних сестер та ін.

Важлива подія в культурному житті міста відбулася 9 серпня 1825 року: відкрився перший в Одесі музей, що його очолив «антикварій» Іван Павлович Бларамберг, відомий багатьма творами про старожитності Новоросійського краю. Називався він так: Одеський міський музей старожитностей.

У 1826 році на місці колишнього будинку поміщика Куликовського, що був викуплений графом, з'являється чудова споруда, збудована у стилі ампір видатним архітектором Ф.К. Боффо, яка і донині – на честь свого славного хазяїна – називається Воронцовським палацом. Услід за Воронцовським палацом на юному бульварі, наче гриби, зростають гарні будинки. Ділянки під забудовування надавалися безкоштовно, але з однією умовою: протягом п'яти років вони повинні бути забудовані. Уже в 1828 році відсвяткували новосілля в будинках з пречудовим морським краєвидом граф Потоцький (згодом у цьому будинку оселився Г.Г. Маразлі), князь Лопухін (зараз на цьому місці готель «Лондонська»), поміщик Шидловський, будинок у якого купила княгиня Наришкіна і за допомогою того ж таки Боффо перетворила його на розкішний палац (нині Палац моряків)...

30 липня 1827 року у присутності величезної кількості одеситів відбулося урочисте закладення пам'ятника легендарному Рішельє. Ось як зображено цю подію в «Одеському віснику» за №60 того року: «Після того, як було проказано молитву й освячено місце, у заглибині найбільшого каменю, що створював фундамент пам'ятника, покладено було різні медалі й монети, що належали часам царювання Людовика XVI, Катерини II, Павла I та Людовика XVIII, яким Рішельє мав щастя служити. До цих пам'ятників додали медаль Государя Імператора Миколи Павловича, декілька срібних монет 1827 року і бронзовий медальйон із зображенням покійного Дюка, що було зроблено з нагоди його смерті в Парижі в 1822 році». Урочисте відкриття пам'ятника відбулося 22 квітня 1828 року.

А як вдалося графу Воронцову здійснити проект славетних Бульварних (Гігантських, Потьомкінських) сходів, цього «водоспаду, що застиг у камені»?. Таких колосальних грошей – 800 тисяч рублів – на спорудження сходів не було. Проте Воронцов, як генерал-губернатор, мав право вимагати від міської влади на так звані «екстрені нужди» до 5 тисяч рублів. Так ось, вимагаючи ці 5 тисяч рублів постійно, Воронцов «підживлював» зведення Гігантських сходів (архітектор Ф.К. Боффо), яке було повністю завершене протягом п'яти років (з 1837 по 1842 рік). За задумом Боффо, вона завершила будівництво

розкішного архітектурного ансамблю, яке розпочалося спорудженням пам'ятника Дюку. Утилітарного значення сходи ніколи не мали, оскільки доріг завжди було доволі. Цю чудову дивовижну архітектурну перлину можна вважати за «панську» забаганку Воронцова. Але її «цілком доречно вважати символом жіночності Одеси, – пише Р. Александров. – Оскільки кому ще, як не примхливій красуні, спаде на думку придбати те, без чого можна обійтися, проте чого немає і навряд чи буде у суперниць?». А й справді, у суперниць цих сходів немає і не може бути...

Приблизно у той же час на території, що прилягає до Міського театру, виріс і славетний одеський Пале-Рояль («Королівський сад») з 44 торговельними точками і великою кількістю різноманітних майстерень. Цей своєрідний торговельний П-подібний ансамбль побудував видатний одеський архітектор Г.І. Торрічеллі. Згодом ансамбль було зруйновано, і по периметру саду було збудовано (так само і вигляді букви «П» і на старих фундаментах) будівлі різних архітектурних стилів. Тут розмістилася велика кількість кав'ярень, що в теплу пору року приваблювали відвідувачів виносними столиками, а також крамниці і майстерні. Про дітище Торрічеллі нагадують два арочних входи, що збереглися з боку вулиці Катеринінської.

Розмах містобудівних заходів Воронцова у поєднанні з його благодійною і просвітницькою діяльністю просто вражали уяву сучасників. О. Губар у статті «Феномен Одеси» наводить враження англійського місіонера Е. Хендерсона, що відвідав Одесу: «Одеса, — зазначає Едвард Хендерсон, — становить вражаючий приклад тієї швидкості, з якою зростають і привертають до себе увагу нові російські міста». Але що справило на гостя нашого міста особливо незабутнє враження, що викликало в нього подив, так це ніби природжений космополітизм міста та його мешканців. У 1826 році Хендерсон на власні очі бачить Рішельєвський ліцей, де абат-єзуїт Шарль Домінік Ніколь навчає і наставляє хлопчиків не лише й не стільки католицького, скільки православного віросповідання. «Але понад усе, — продовжує Хендерсон, — нас зацікавила школа, заснована суперінтендантом Беттігером, – в ній ми побачили дітей єврейського, грецького, вірменського, російського, словенського, молдавського, німецького, французького, італійського походження; більшість цих дітей щодня займаються читанням Священного Писання на своїх рідних мовах. Багато хто з них народився далеко звідси...»

«Неймовірно якої краси досягла при ньому (Воронцові) Одеса, яким час від часу благоденствуванням користується вона при ньому», — писав в 1837 році Н.С. Всеволжський в «Подорожі через південну Росію, Крим та Одесу»...

Чергова російсько-турецька війна, що почалася в 1828 році, нагадала одеситам, що керівник краю – професійний солдат. За наказом імператора Воронцов призначений командиром з'єднання, перед яким було поставлено завдання відбити в турок болгарську фортецю Варну. На це Воронцову знадобилося чотири місяці: прибувши до місця бойових дій 17 серпня на фрегаті «Штандарт», вже в останніх числах грудня він змусив турецький гарнізон Варни капітулювати. Війна ж була завершена Адріанопольським миром в наступному, 1829 році. А попередній 1828 рік ознаменувався вельми важливою подією – появою на Чорному морі першого поштового й пасажирського пароплава, збудованого на Миколаївських верфях, який почав курсувати між Одесою і кримськими портами Євпаторією та Ялтою. Названий «Одесою», цей пароплав став «першою ластівкою» в регулярних сполученнях між нашим містом і Кримом, Кавказом, дунайськими портами, а також Стамбулом. І хоч котли його працювали ще на дровах, а перші рейси проходили з різними пригодами (інколи вельми неприємними – одного разу він «сів» на камені в районі Ялти), все одно, значення його не зменшити: «Одеса» була першою! Ось як описує його першу появу на одеському рейді Олександр де Рібас: «Грандіозні кораблі поглядали із здивуванням на свого незграбного суперника і зовсім прийшли в сум'яття, коли пароплав став випускати зі своєї труби величезні клуби смердючого диму та із страшним шумом став вертіти воду своїми колесами.» Наступний пароплав називався «Надією». Під час його створення були враховані недоліки «первістка», і працював він уже на вугіллі...

А що являло собою населення Одеси за часів Воронцова? Ось як розповів про нього в 1823 році Микола Чижов: «Чарівне видовище вражає наші погляди: уявляєш, що всі народи зібралися тут... Можна сказати, що в Росії немає іншого місця, де б ми знайшли подібне видовище».

«Експедиція Пароплавних сполучень», заснована в 1844 році, була досить великою як на ті часи компанією, що зробила значний внесок у розвиток торгівлі краю. Створена вона була за клопотанням графа Воронцова й складалася з 12 куплених в Англії пароплавів. Як бачимо, саме за Воронцова Одеса на повний голос заявила про себе як про головні морські ворота півдня Росії. Забігаючи трохи наперед, згадаємо і про створене 21 травня 1857 року «Російське

Товариство Пароплавства і Торгівлі» — з широкими правами й з не менш ваговими субсидіями.

В 1834 році, після досліджень цілющих властивостей вод і грязей Куяльницького лиману, початих ще в 1829 році, які проводились під постійним контролем Воронцова, тут була відкрита лікарня, якою керував Ераст Степанович Андрієвський. Мине зовсім небагато часу, і слава, як самої лікарні, так і доктора Андрієвського, пролунає далеко за межами Новоросійського краю.

Але чи так вже безхмарно проходили ці роки в юній Одесі? На жаль, на жаль, ні. У 1829 році Одесу знову відвідала страшна епідемія — чума. І зараз Одесі пощастило з мудрим й енергійним керівництвом на чолі з Михайлом Семеновичем, яке врахувало досвід боротьби з чумою під час її попереднього «візиту». Втретє чума пішла на штурм нашого міста в 1837 році. Воронцов, який отримав звістку про це, й котрий знаходився в Ялті, негайно прибуває до Одеси і безстрашно залучається до боротьби з епідемією. Між цими двома навалами чуми Одесу, як і велику частину Росії, потряс голод 1833 року. На плечі Воронцова звалився колосальний тягар – в підлеглому йому величезному краю виявилося більше мільйона голодуючих. Його дії – зважені і, в той же час, швидкі та рішучі – ставилися згодом у приклад багатьом керівникам країв Росії. До речі, і тут виявилися найкращі риси пари Воронцових, що витратили величезні особисті кошти на покупку зерна. Тому Одеса швидше, ніж будь-яке інше місто, відійшла від потрясіння 1833 року.

Воронцова – блискуче освічену людину – палко хвилювали питання освіти. Саме при ньому були відкриті: училище східних мов, дві гімназії, 9 приходських шкіл, 4 приватних пансіонів, декілька приватних шкіл, жіноче дівоче училище, велика кількість єврейських шкіл, публічна бібліотека, Товариство історії і старовини, «музеум» старовини, Товариство сільського господарства південної Росії, першим президентом якого став сам Воронцов.

Незвичайно, але факт – ще в 1792 році, тобто за два роки до народження міста, тут вже велася... книжкова торгівля! Купець Ширяєв разом з посудом і іншими виробами із скла продавав і книги. Перші ж книжкові лавки з'явилися дещо пізніше. Принаймні, в 1810 році, як зауважив князь Долгорукий, що відвідав Одесу, таких лавок було дві – російська й французька. Власником французької книжкової лавки був француз Рубо – вельми заможний купець, що завозив до Одеси найрізноманітніші товари, серед яких книги не посідали головного місця, проте згодом, зважаючи на надзвичайний потяг наших предків

до читання, він відкрив великий книжковий магазин, що користувався неабиякою популярністю в освіченої громади. Постійним клієнтом магазина був О.С. Пушкін. Враховуючи таке прагнення одеситів до книг, а також особисту любов до літератури нашого героя, стає цілком зрозумілим, чому Михайло Семенович приділяє величезну увагу публічній бібліотеці, що відкрилася в 1830 році, — другій в Російській імперії. Він подарував їй абсолютно унікальні зібрання рідкісних книг з особистої бібліотеки. Нині Воронцовський фонд є перлиною і законною гордістю наукової бібліотеки Одеського національного університету. Зокрема, він містить унікальне видання «Кодексу Наполеона» з власноручними правками імператора. За прикладом Воронцова подібні дарунки публічній бібліотеці з бібліотек своїх власних були піднесені, крім того, О.Ф. Ланжероном, І.П. Бларамбергом, І.А. Стемпковським, І.В. Сабанєєвим та іншими освіченими мешканцями Одеси...

Вражає й ставлення Воронцова до театру. Цитата з альманаху «Століття»: «Цінитель театру, князь Воронцов майже сам керує театром». Як результат, найкращі російські та європейські трупи (в першу чергу, італійські) — постійні гості Одеського міського театру.

Один з розділів «Старої Одеси...» Д.Г. Атлас називається: «Суспільне життя Одеси Воронцовської доби». Тут особливо точно передається неповторна аура міста, щось таке, що зробило Одесу єдиною і неповторною, а активно розвивалося це «щось» саме тоді, в середині минулого століття. У той час, коли Росія жила суворим, напівказармовим життям, коли весь її устрій був розписаний в указах і розпорядженнях, — лише тут люди уміли радіти клімату, прекрасному морю, багатомовному говору на вулицях. Цікаві й враження Ю.І.Крашевського, що описав побут і вдачі «Чорноморського Вавилону» в книзі «Спогади про Одесу, Едісан і Буджак». «Вигляд вулиць Одеси відкриває, так би мовити (використовуючи термін тут вельми вживаний і такий, що стосується всього), фізіологію міста, — пише Крашевський. — Тут можна побачити представників всяких народів, починаючи від неохайного турка до італійця з довгим чорним волоссям, грека в яскраво-червоній фесці, караїма в татарському своєму вбранні, що проходжувався по вулиці, і до європейця, якому скроїли плаття за зразком Хумана з Парижу». Такою була Одеса більше ніж півтора століття назад...

Видатним у багатьох відношеннях видався 1844 рік. По-перше, Одеса відзначила півстолітній ювілей – подія, відверто скажемо, важлива! По-друге,

цього року в торгівлі були побиті всі минулі рекорди, внаслідок чого Одеса вийшла на друге місце в Росії за грошовим обігом серед усіх портів, поступившись місцем «чемпіона» лише Санкт-Петербургу. По-третє, в самому кінці року, 27 грудня, граф Воронцов призначається головнокомандувачем окремим Кавказьким корпусом і намісником Кавказьким. Щоправда, за Воронцовим також залишалися колишні посади з управління Новоросійським краєм.

Бурхливо розвивається судноплавство, зростає і реконструюється трудівник-порт, перетворюється і гарнішає Одеса. А 1847 рік виявився в торгівлі ще яскравіше, ніж попередні. «Навряд чи який-небудь інший порт в світі, — писав К. Смольянінов в «Історії Одеси», — міг доставити настільки значну кількість хліба в один рік для закордонного вжитку. Найменування «Житниця Європи», надане Одесі ще в попередні роки, цього року сповна закріпилося за нею».

У «Новоросійському календарі» за 1848 рік можна зустріти дуже характерні цифри: якщо всього з Російської імперії було вивезено товарів на суму 98,9 млн. рублів, то лише з чорноморських портів (здебільшого з Одеського) було продано товарів на 26,7 млн. карбованців!

Деяка суперечність і складність особи Воронцова особливо виразно виявилася в історії його знайомства, спілкування й розриву з О.С. Пушкіним – молодим геніальним поетом і, в той же час, дрібним чиновником його канцелярії. Складна, заплутана, з гіркою домішкою трагізму історія! Дещо спрощено історія ця описана в альманаху «Століття»: «В Одесі Пушкін спочатку жив дуже скромно, багато працював і лише зрідка дозволяв собі деякі вільності... Пушкін був прийнятий у найвищому одеському світі й неодноразово обідав у князя Воронцова. Але згодом він став поширювати в суспільстві вірші та епіграми на видатних громадських діячів... У липні 1824 року Пушкін виїхав з Одеси по заздалегідь складеному для нього маршруту...» Зазначимо: такий опис мало що пояснює, хоча в ньому міститься деяке засудження поведінки поета. Чіткіше висловив це засудження Олександр де Рібас, троюрідний небіж засновника Одеси. У книзі «Стара Одеса» він щиро прагне схилити громадську думку на користь Воронцова.

У радянський же час симпатії нових тлумачів цього сюжету змінилися полярно, у дусі епохи. Наприклад, в книзі «Одеський рік Пушкіна» читаємо наступне: «Гордовитий вельможа вважав, що облагодіяв «опального поета»,

погодившись узяти його до себе на службу. Він чекав від нього беззаперечного підпорядкування, старанності й ретельності. Але Пушкін не виправдав цих сподівань графа. Все це викликало люту ненависть Воронцова до поета. Не соромлячись у вибиранні засобів, Воронцов квапиться створити довкола Пушкіна несприятливу громадську думку. Використовуючи своє положення начальника, він всіляко знущається зі свого підлеглого і строчить наклепницькі скарги і доноси на нього. В історії конфлікту графа з поетом повністю розкрилася суть Воронцова – «хама в одязі вельможі, вандала в образі людини з європейською освітою». Виходить, що вимагати від підлеглого «старанності та ретельності» — великий гріх? Чи автор цих рядків забув, що Пушкін прибув до Одеси зовсім не на посаду поета?.. До речі, варто пригадати, що доля Пушкіна до його прибуття на південь висіла, що називається, на волоску.

Ми впевнені: якби Пушкін приборкав хоч трохи свою горду вдачу (зовсім не йдеться про покірливість), виказав відчуття пошани до представника знатного роду, який сам вже зробив досить багато для держави й на полі бою, і в мирному житті, – зовсім інакше склалися б стосунки між великим поетом і заслуженим вельможею. А так... народилося сумно звісна, убивча епіграма:

Напів-мілорд, напів-купець
Напів-мудрець, напів-неука
Полу-негідник, але є надія
Що буде повним нарешті.

Стосунки Поета і Вельможі стали безнадійними і безповоротними. Не виключено, що про те, що сталося з часом вони обоє жалкували, і це зрозуміло – обоє й були винні.

Слід віддати належне честі Воронцова, він відвідав у рік загибелі Пушкіна його вдову Наталію Миколаївну з вираженням глибокого співчуття. Більш того, раніше, в рік смерті Пушкіна, Воронцов писав у листі своєму доброму знайомому М. Лексу: «Ми всі тут здивовані і засмучені через смерть Пушкіна, що зробив своїми даруваннями так багато честі нашій літературі».

І коли б не Воронцов – переможець, між іншим, самого Наполеона, — не побачити би Одесі до кінця XIX століття ні мощених вулиць, ні першого в Російській імперії водогону. Він перший в російській армії заборонив покарання палицею. Він дав величезні гроші на створення одеського ліцею, оскільки

суми, залишеної Рішельє, не вистачило. І «Порто-франко» розквітло в Одесі саме при Воронцові. І Крим став називатися завдяки князеві «російською Швейцарією». І ще багато чого – всього годі й перераховувати.

У відсутність М.С. Воронцова Одеса піддалася ще одному суворому випробуванню – бомбардуванню під час Кримської війни, коли об'єднана англо-французская ескадра, що складалася з 9 бойових кораблів, увійшла до Одеської затоки і обрушила на мирне місто та його портові споруди ураганний вогонь зі всіх гармат, що є на ній, – більше 350. Кінцевою метою цієї акції повинна була стати висадка на одеське узбережжя об'єднаного союзницького десанту. Одесити виклали ворогові вельми повчальний урок: у відповідь вогонь наших батарей був таким щільним і прицільним, що ні про який десант вже не могло бути і мови. Особливо відзначилася встановлена на Платонівському молу, в самого обріза води, невелика (4 гармати) батарея під командуванням юного прапорщика Олександра Щоголєва, яка протягом майже семи годин вела нерівну артилерійську дуель з батареями дев'яти ворожих судів. Мине час, і ім'я генерал-майора Щогольова – героя Плєвни, колишнього одеського прапорщика, — лунатиме Європою...

Про ті далекі події нагадує одеситам встановлена на Приморському бульварі гармата з потопленого тоді в районі Аркадії береговими батареями англійського фрегата, що сів на мілину, «Тигр». З дев'ятнадцяти гармат, піднятих незабаром водолазами із затонулого фрегата, дві перетягнули на батарею, встановлену над обривом на початку Карантинної вулиці. Під час випробування одна з них розірвалася, друга тривалий час залишалася на місці покинутої батареї, а потім була встановлена на початку Канатної вулиці – біля будинку І.П. Бларамберга, що зберігся до наших часів. У 1904г., напередодні п'ятдесятої річниці бомбардування Одеси, гармату цю реставрували і поставили на постамент біля міської думи – там, де вона і стоїть сьогодні.

Передчуваючи, вочевидь, близьку кончину, Михайло Семенович в перших числах жовтня 1856 року повертається до Одеси. За місяць до цього Високим наказом по військовому відомству йому було надано чин генерала-фельдмаршала – «...в подяку видатних заслуг його Престолу й Вітчизні». А жити йому залишається зовсім недовго – 6 листопада 1856 року князь помер.

Ось як описано поховання Воронцова в книзі «Минуле й сьогодення Одеси»: «10-го листопада 1856 року вулиці Одеси переповнені були народом, що проводжав похоронну процесію у напрямку до Преображенській вулиці; у

склепі при Соборі поховали Світлого князя Воронцова. У багаточисленному натовпі народу можна було бачити представників усіх народностей і всіх віросповідань. Росіяни, греки, євреї, італійці – всі однаково оплакували смерть шанованого й улюбленого сановника».

У 1936 році цей прекрасний Собор був по-варварськи підірваний, а перед лиходійським знищенням Собору здійснена ще одна ганебна акція: останки Світлого князя і похованої поряд з ним згодом дружини (Єлизавета Ксаверіївна померла в 1880 році) було викинуто з Собору. Через деякий час останки найкращого представника знаменитого роду й його дружини були поховані Слобідському кладовищі на околиці міста . Довгі, довгі десятиліття за могилами Воронцових, що виявилися чомусь в метрах двадцяти одне від одного, ніхто не наглядав. Лише старовинна плита на могилі Світлого (викинута з собору) нагадувала про його минулі подвиги, а заразом – і про невдячну людську пам'ять.

З того часу, звичайно ж, багато що змінилося, і одне з підтверджень цьому – відродження Преображенського кафедрального собору і перезахування пізньою осінню 2005 року останків благородних громадян Одеси – Світлого князя Михайла Воронцова та його дружини. Рішення про перепоховання останків великих одеситів було прийняте на сесії міської ради одностайно.

Рекомендована література:

Р. Александров. Исхоженные детством. – Одесса, Оптимум, 2000.

Балух Д., Сурилов А. Зенит Воронцовской Одессы. Исторический очерк. Книга 2.— Одесса: «Оптимум», 2006

Урок 7.

Одеса другої половини XIX століття

Господарське процвітання Одеси. Розвиток освіти, науки, культури. Одеса середини XIX століття...

Після підписання в 1856 році в Парижі мирного договору за результатами закінченої Кримської війни, настало певне пожвавлення в одеській торгівлі, проте її головний показник — торгівля зерном — не лише не вийшов на довоєнний рівень, але виявилася нижчою за результати багатьох попередніх років. Головна причина – незадовільний стан залізничних колій до Одеси. Але все одно, Одеса продовжувала в розумах людей мислячих залишатися «Південною столицею Росії». Виданий Міністерством внутрішніх справ «Путівник» продовжував вважати Одесу «пунктом скупчення правління, освіти й добробуту цілого обширного краю та провідним ринком для збуту продуктів всієї південно-західній частині імперії».

Травень 1857 року ознаменувався створенням в Одесі Російського товариства пароплавства і торгівлі (РТПіТ) — з обширними правами і значними субсидіями. Як пише А.О. Скальковський, «...послуги «Російського Пароплавного товариства» не лише для торгівлі та транспорту людей і товарів, але і для держави... дуже пам'ятні...».

У квітні 1859 року припинив своє існування режим «Порто-франко». Сорок років «Вільної економічної зони» зіграли найважливішу роль у розвитку Одеси. Місто та порт стали хлібним експортером світового рівня. Активним прибічником «Порто-франко» був губернатор Новоросійського краю М.С. Воронцов, тому що, як відзначає одеський дослідник А. Третяк, «...в руках такого майстерного політика «Порто-франко» було на певних

Пароплав «Прутъ» в доках РТПіТа

Вони мали відношення до встанови «порто-франко» в Одесі

хронологічних відрізках вельми ефективним засобом. Перш за все, це стосувалося кризових періодів, пов'язаних з війнами, епідеміями або неврожайними роками. Зібрані в Одеському порту і в місті товарні маси дозволяли уникнути повної стагнації комерційної життєдіяльності Одеси».

Помітне зрушення в кількісному зростанні промислових підприємств Одеси відбувалося в 70-ті роки, а в 80—90-ті роки промислових підприємств було засновано у 2,5 рази більше, ніж за весь попередній період історії міста. Особливо високими були темпи зростання крупної фабрично-заводської промисловості, яка була оснащена паровими двигунами.

Найбільш крупними підприємствами були: джутова фабрика Родоконакі, залізничні майстерні, пробковий завод Арпса, канатний завод Новікова,цукрово-рафінадний завод Олександрівського товариства, завод акціонерного товариства з виробництва пляшок, чаєрозважувальна фабрика тощо. Н а Куяльнику існував соляний промисел.

Помітною рисою для Одеси цього періоду було надзвичайно швидке зростання кількості жителів. Якщо в 1861 р. тут проживало 115,5 тис.чол., то у 1873 р. уже налічувалось 193 тис. чол.., а на початок 1892 р. їх кількість зросла майже в 2 рази — 340,5 тис. чол., а у 1900 р. наближалася до півмільйона — 450 тис.чол.

«Еру реформ» 60–70-х років ознаменувало піднесення суспільного руху, який прискорив проведення соціально-економічних перетворень. Розгорались палкі обговорення майбутнього держави. В галузі політики висувались вимоги ліквідації станової нерівноправності у всіх сферах соціального життя. Важливий струмінь в суспільне життя вносив студентський рух. Виступи

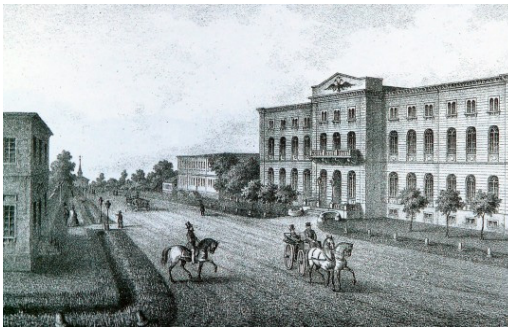

Рішельєвський ліцей – Новоросійський

Перший фонтан на Соборній площі університет – ОНУ ім. І.Мечникова

молоді на захист академічних свобод, бурхлива реакція її суспільно активної частини на факти поліцейського свавілля— все це знаходило живий відгук серед мешканців міста.

10 червня 1862 року із Санкт-Петербурга прийшло довгоочікуване для одеситів повідомлення: імператор підписав дозвіл на перетворення Рішельєвського ліцею в Новоросійський університет (нині Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова), в чому чимала заслуга губернатора краю графа Олександра Григоровича Строганова, що змінив на цій посаді М.С. Воронцова.

У вересні 1873 року на честь найважливішої події — відкриття першого водопроводу в Одесі (тоді — найсучаснішого в Європі та єдиного за протяжністю в Російській імперії) — на Соборній площі запрацював фонтан. Важливу роль тут зіграли новий генерал-губернатор Павло Євстафійович Коцебу і — особливо — міський голова М.О. Новосельський...

У червні 1886 року на особисті кошти міського голови Григорія Григоровича Маразлі відкрита друга в світі (після Пастерівської в Парижі) бактеріологічна станція, якою керував професор Ілля Ілліч Мечников. Сьогодні це НДІ вірусології та епідеміології ім. І.І.Мечникова.

Слід зазначити, що за часів Г.Г. Маразлі Одеса стає одним з найбагатших і красивіших міст не тільки Російської імперії, але й Європи. В період його правління місто отримало міську публічну бібліотеку, народну читальню, музей витончених мистецтв, народне училище, притулок для престарілих, їдальню для бездомних дітей, нічліжний притулок, ботанічний сад, Міський театр, трамвай, водогін, поштамт, перший стадіон, інші найважливіші об'єкти, на

Бактеріологічна станція (Пастера,2)

Лютеранська церква (кірха)

багато з яких він віддавав особисті заощадження. Незадовго до смерті Маразлі пожертвував місту власну бібліотеку, яку збирав все життя. І сьогодні одним з видатних пам'ятників Одеси є скульптурна група «Лаокоон із синами», встановлена перед археологічним музеєм – найкраща копія, замовлена Маразлі з оригіналу родоських скульпторів I ст. до н.е., «Піо-Клементино», що зберігається у Ватиканському музеї. Виконана відомими італійськими скульпторами, вона була встановлена на дачі Маразлі з прекрасним видом на Одеську затоку на Французькому бульварі, після розграбування якої в 1920-х роках вона опинилася в сквері на розі Преображенської та Буніна (раніше

Скульптурна група «Лаокоон з синами», авт. К. Чевран

Г.Г. Маразлі

Оперний театр
(архит. Г. Гельмер і Ф. Фельнер)

Пам'ятник засновникам Одеси
(архіт. ЮДмитренко й скульпт. Б. Едуардс)

– Поліцейська, Кондратенко, Р. Люксембург), а на початку 1970-х перемістилася до археологічного музею.

У 1897 році Одеса отримала ще один пам'ятник архітектури — величну лютеранську церкву Св. Павла, яку одесити багатьох поколінь називають «Кірха», побудовану в стилі неоготики за проектом архітектора Шойрембрандта на місці старої першої кірхи, спорудженої в 1828 році (архітектор Боффо). Після Другої світової війни в приміщенні Кірхи розташовувалися бібліотека, спортивний зал. Декілька пожеж перетворили цей прекрасний пам'ятник архітектури на руїни. Особливо руйнівною була остання пожежа 1976 років, що спалахнула, за дивним збігом, в ніч з 8 на 9 травня (День Перемоги). На початку XXI століття за активної участі лютеранської церкви Німеччини, Одеської міськради і Одеської німецької общини Кірха народилася вдруге. Її урочисте відкриття відбулося в квітні 2010 року.

1 жовтня 1887 року урочисто відкрився Одеський міський театр (архітектори Фердинанд Фельнер, Герман Гельмер) — справжня перлина світової архітектури, побудований замість старого театру, що згорів у 1873 році. Присутній на відкритті театру Фердинанд Фельнер, за свідченням репортерів, не зміг стримати сліз радості. «Я ніколи не бачив будівлі, прекрасніше за це!» — вигукнув він. А будували його прекрасні одеські архітектори Ю. Дмитренко, О. Бернардацці й Ф. Гонсіоровський. Сьогодні це Одеський національний академічний театр опери та балету.

Рекомендована література:

Ф.О. Самойлов, М.О. Скрипник, О.Т. Ярещенко. Одеса на зламі століть (кінець XIX—початок XX ст.). Одеса, «Маяк», 1998.

Урок 8.

Одеса в першій половині XX століття.

Економіка та соціальний розвиток міста.
Освіта, наука, культура. Нова організація міського управління.

Наприкінці XIX ст. в Одесі починається черговий будівельний бум, в центральній частині міста зводиться велика кількість величних будівель готелів і приватних будинків, більшість з яких стоїть і сьогодні. У той же час, бідні верстви населення тулилися в абияк «зліпленому» житлі в околицях міста (Молдаванка, Слобідка, Пересип тощо). Будівництво ж «престижних» будівель певною мірою пов'язане із значним припливом до Одеси іноземного капіталу. Як вказує один з дослідників історії Одеси Патриція Херліхи (США) «...в Одесі в 1899 році налічувалося вісім бельгійських акціонерних компаній, по одній французькій і англійській. Загальний капітал складав 12181000 крб., майже стільки ж, скільки вклали російські акціонери — 15282928 крб. На додаток до акціонерних компаній було більше п'ятисот промислових підприємств, які повністю належали іноземцям».

На початок XX століття завдяки енергійній діяльності бельгійських акціонерних товариств в Одесі налічувалося більше 80 км. трамвайних ліній, на яких спочатку використовувалися «конки» (трамваї на кінній тязі), а з 1910 року — електричні трамваї.

Як одне із явищ в історії Одеси, не можна не пригадати хвилювання, пов'язані з повстанням на броненосці «Князь Потьомкін Таврійський» в 1905 році, коли натовп матросів з броненосця і міські люмпени, що приєдналися до них, зайнялися розграбуванням і підпалами портових складів, що призвело до численних жертв серед населення (за різними джерелами — від 500 до 1000 загиблих) і значних збитків (до 10 млн. крб.).

Одеса ще в другій половині XIX століття стає притулком для різноманітних іноземних революційних організацій, що тісно співпрацювали в умовах

Станція конки на Тираспольській пл.

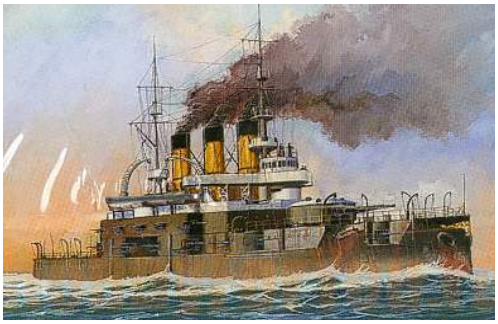

Броненосець «Потьомкін»

конспірації з місцевими революціонерами, що не могло не позначитися на і без того напруженому житті міста. На початку 20-го століття в революційний рух активно втягуються робітники і студенти. Революція 1905 року остаточно зруйнувала колись мирне, трохи легковажне життя міста. Навіть така видатна подія, як відкриття Одеської консерваторії (1913 рік), істотно не вплинула на загальний настрій городян.

У січні 1918 в місті владу узяли більшовики, створивши Одеський Раднарком, але в середині березня до Одеси увійшли австро-німецькі війська, які почали активно вивозити устаткування, зерно, цукор, що викликало масову потужну протидію населения. Це, а також революція, що спалахнула в Німеччині, змусили окупантів в листопаді забратися, але незабаром в порту висадився значний англо-французький десант, що налічував 30 тисяч солдатів і офіцерів, а з Катеринграду прибула 10-тисячна армія Денікіна. Крім того, в грудні 1918 року до Одеси увійшли війська Директорії, і місто виявилося поділеним на три частини. В результаті організованого більшовиками партизанського руху й успішного повстання загонів червоних інтервенти й їхні союзники залишили Одесу, і на початку квітня 1919 року в місті була проголошена радянська влада, що відразу ж націоналізувала банки. Панували безробіття, голод, не було палива. За підтримки Антанти, що залишилася на рейді ескадри, владу в місті ненадовго захопили денікінці — до лютого 1920 року, а потім до Одеси на довгі роки прийшла радянська влада. А вже влітку того ж року відкрився створений на основі приватних колекцій музей Західного і Східного мистецтва.

Театр Держдрами (нині Український музично-драматичний театр ім. В. Василька)

НДІ очних хвороб і тканинної терапії ім. В.П.Філатова

У 1925 році була заснована «Держдрама» (нині — Одеський академічний український музично-драматичний театр ім. В. Василька), а незабаром відкрив сезон російський драматичний театр.

У 1930 році в Одесі відкрилися два нові вузи — інститут інженерів морського флоту й електротехнічний інститут зв'язку ім. О.С. Попова. У 1935 році на тільки-но збудованому стадіоні в парку ім. Т.Г. Шевченка відбувся перший футбольний матч: збірна Одеси — збірна СРСР (0:0). У 1936році створений науково-дослідний інститут очних хвороб і тканинної терапії на чолі з академіком В.П.Філатовим.

Рекомендована література:

Донцова Т. Молдаванка: Записки краеведа. Одесса: Друк, 2001

Губарь О.И. Одесса в новых памятниках, мемориальных досках и зданиях. Одесса: Optimum, 2004

Урок 9.

Одеса в період Великої Вітчизняної війни.

Оборона Одеси. Життя Одеси в період окупації. Визволення та відбудова міста.

Потужне бомбардування міста гітлерівською авіацією 22 липня 1941 року – рівно за місяць після початку Великої Вітчизняної війни — було націлене, в першу чергу, на порт, а 5 серпня почалася героїчна оборона Одеси, що продовжувалася 73 дні, протягом яких Одеса та її захисники демонстрували всьому світу безприкладну мужність. Евакуація військ Одеського оборонного району увійшла до історії як зразок високої організованості. 22 грудня 1942 року була заснована медаль «За оборону Одеси».

73 героїчних дні... Саме стільки тривала Одеська оборонна операція, за якою десятки тисяч загиблих, три роки окупацій та факти стійкого героїзму і фатальних помилок. У ті дні Ставка Верховного Командування віддала наказ: «Одесу не здавати й обороняти до останньої можливості».

А Одеса все ще трималася. Марно фашисти прагнули захопити Одесу – її мужні захисники оберігали до останнього.

Оцінивши обстановку, що склалася на кінець червня 1941 р. на Південно-Західному напрямі, гітлерівське командування вирішило активізувати дії на півдні. Німецьке командування надавало цьому великого значення, адже оволодіння Одесою позбавило б Чорноморський флот його бази, зміцнило б позиції гітлерівських військ у північно-західному районі Чорного моря, привело б до захоплення Криму, Донбасу, а потім – Північного Кавказу і Закавказзя. Отже, Одеса була стратегічною метою наступу групи армій «Південь».

Щоб не допустити оточення головних сил фронту, Ставка директивою від 5 серпня 1941 р. наказала відвести їх і зайняти лінію оборони на східному березі Дністровського лиману до Біляївки, від Біляївки на Ротмистрівку, Березівку, Вознесенськ і далі на Кіровоград, Чигирин. Відведення військ, указувалося в директиві, слід проводити вночі, етапами й завершити не пізніше 10 серпня. Директива вимагала обороняти Одесу до останньої можливості.

8 серпня 1941 р. у місті був оголошений стан облоги. Понад 100 тис. трудящих Одеси вийшли на будівництво оборонних рубежів. Під артилерійським вогнем і безперервним бомбардуванням вони рили окопи, будували вогневі точки, зводили барикади. За короткий час у місті було споруджено 243 барикади й три великих оборонних рубежі.

Гітлерівське командування вважало, що Одеса, яка не мала до війни жодних укріплень, не зможе триматися довго. Воно було настільки впевнене в цьому, що на 10 серпня 1941р. призначило в місті парад своїх військ. Використовуючи просування 11-ї армії до нижньої течії Дніпра, румуни обійшли правий фланг Приморської армії і почали прориватися до моря. Але їхні подальші спроби наштовхнулися на героїчний опір військ Приморської армії. Тільки протягом 11 і 12 серпня 1941 р. приморці відбили 9 великих атак противника, вивели з ладу 14 танків і знищили близько чотирьох тисяч солдатів та офіцерів

Однак, використавши свою п'ятикратну перевагу над захисниками Одеси в артилерії й більш ніж шестикратну в особовому складі, гітлерівці 13 серпня 1941 р. у районі Аджійська (нині Рибаківка) вийшли до моря й напівкільцем оточили місто. Подальше їхнє просування було затримане героїчним опором військ Приморської армії. З 13 серпня 1941 р. Одеса та її захисники були повністю ізольовані від материка. Єдиним засобом надійного зв'язку з радянським тилом лишалися морські комунікації.

Після 15 серпня 1941 р. противник перейшов від натиску по всьому фронту до нанесення ударів по флангах. Радянські війська відповіли на цю тактику ворога контрударом і зірвали плани німців. Захисники Одеси показували зразки стійкості та відваги. Навіть поранені бійці й командири лишалися в строю.

Повним провалом закінчився намір противника висадити морський десант на околицях міста. Він відступив. Але радянські війська зазнали численних втрат. В окремих частинах і з'єднаннях вони сягали 40 й більше відсотків від загальної кількості бійців. Тільки за 19 днів серпня 1941 р. 2-а кавалерійська дивізія Приморської армії, зокрема, втратила 742 чоловіки. Противник

же, нарощуючи сили, посилював атаки. Фронт оборони Приморської армії був розтягнутий, зростала загроза його прориву. Необхідна була й чіткіша координація взаємодії армії з Чорноморським флотом.

19 серпня 1941 р. Ставка віддала директиву, згідно з якою з військ, що обороняли Одесу, був створений Одеський оборонний район (ООР). Командуючим військами ООР було призначено командира Одеської воєнноморської бази контр-адмірала Г.В. Жукова, який мав значний досвід, набутий у роки громадянської війни та в Іспанії.

Гітлерівське командування явно було невдоволене тим, що румунські війська все ще не могли захопити Одесу. Воно вимагало від уряду Румунії вжити термінових заходів щодо нарощування темпів наступу. Щоб швидше домогтися успіху, румунське командування за рахунок 3-ї армії й нових, щойно сформованих дивізій, посилило війська 4-ї армії, які наступали на Одесу. Крім того, командування групи армій «Південь» направило під Одесу три дивізії та кілька артилерійських полків.

20 серпня 1941 р. противник поновив штурм міста. Захисники Одеси, незважаючи на надзвичайно складне становище, відбивали атаки. Вони стійко утримували кожний рубіж, контратаками вибивали ворога, що вклинювався в оборону, не давали йому змоги закріпитися.

По 12–15 разів на добу їхні літаки бомбардували місто. Гинули люди, розвалювалися будівлі, але промисловість Одеси не припиняла роботи. Документи свідчать, що в дні ворожої облоги підприємства Одеси дали фронтові 5 бронепотягів, 69 танків, 1962 міномети, 1020 вогнеметів, 210 тис. ручних гранат, десятки тисяч мін, 90 тис. пляшок із запалювальною сумішшю, а також відремонтували 42 танки, понад 300 артилерійських гармат, 962 кулемети, 6502 гвинтівки, 69 тракторів-тягачів, близько 600 автомобілів. Допомога мирних жителів Одеси мала для бійців і командирів ООР не лише суттєву практичну, а й моральну вагу.

Вони стійко відбивали атаки ворога. Поряд з воїнами діючої армії мужньо захищались ополченці. Стійко відбивав атаки ворога старий кадровий робітник заводу ім. Жовтневої революції В. П. Онищенко. На його особистому рахунку не один десяток знищених гітлерівців. У районі с. Дальник відзначилися ополченці Одеського порту, заводу ім. Ілліча, канатного заводу й тютюнової фабрики. Протягом п'яти діб їхній невеликий загін відбив 16 атак гітлерівців.

На кінець п'ятої доби з усього загону живими лишилися тільки двоє: Лев Руднєв і Ніна Воскобойник. На них рухалися танки й піхота ворога. Л. Руднєв наказав дівчині: «Повзи до своїх, скажи там, в Одесі, що ми чесно билися до останнього подиху». Зі зв'язкою протитанкових гранат він кинувся навперейми ворожому танкові й підірвав його, загинувши сам.

Хоробро бився з ворогом депутат Одеської обласної ради, молодший сержант 4-ї роти 1-го батальйону 8-го стрілецького полку Олександр Нечипуренко. Він неодноразово ходив у розвідку, здобував цінні відомості. Були випадки, коли О. Нечипуренко з радіостанцією пробирався на територію, зайняту ворогом, і звідти коригував артилерійський вогонь наших батарей. Якось, будучи в розвідці, Олександр виявив протитанкову батарею, непомітно підібрався до неї й закидав гранатами. Кілька солдатів противника було вбито, решта розбіглася. Не гаючи часу, він запріг коней в одну з протитанкових гармат, навантажив ящики зі снарядами й патронами і привіз їх у свою частину. За цей подвиг Олександр Нечипуренко нагороджений орденом Леніна.

У боях під Одесою мужньо відбивала атаки ворога командир кулеметної обслуги 54-го полку 25-ї стрілецької дивізії ім. В. І. Чапаєва сержант Н. А. Онілова. Молода робітниця Одеської трикотажної фабрики у перші дні війни добровільно вступила до лав Червоної армії. Отримавши кулемет, вона заявила: «Із нього я буду косити фашистів. Немає і не може бути пощади ненависному ворогові». Вже під час свого першого бою Ніна дотримала слова, знищила близько 40 гітлерівців. А всього під час оборони Одеси й пізніше в боях під Севастополем Н.А. Онілова знищила понад 350 ворожих солдатів і офіцерів.

Добровільно прийшла до військкомату та була зарахована до 25-ї Чапаєвської стрілецької дивізії і Л.М. Павличенко

Значну допомогу військам оборонного району надавала авіація Чорноморського флоту. Вона громила скупчення військ і техніки противника, прикривала з повітря свої війська, морські сполучення та військово-морську базу.

Жорстокість боїв наростала з кожним днем. Становище захисників оборонного району погіршувалося. 14 вересня 1941 р. Військова рада ООР надіслала до Ставки телеграму, в якій об'єктивно охарактеризувала обстановку, що склалася. 15 вересня 1941 р. Ставка телеграфно звернулася до Військової ради з проханням протриматися ще 6 – 7 днів, протягом яких буде надіслана допомога.

А тим часом напівкільце навколо Одеси змикалося все тісніше. В східному секторі оборони, між лиманами Аджаликський та Хаджибейський,

Одеський порт після бомбардування

У серпні 1941р.

противникові вдалося просунутися на 4 – 8 км. Це дозволило йому здійснювати артилерійський обстріл Одеського порту. Становище захисників Одеси різко погіршилося, бо транспорт, який доставляв боєприпаси та продукти харчування, тепер міг заходити в порт лише вночі. У зв'язку з цим радянське командування вирішило завдати контрудар по району Старої і Нової Дофінівки, звідки здійснювався обстріл наших кораблів у порту.

Після того, як на допомогу захисникам оборонного району за рішенням Ставки на кораблях були доставлені частини 157-ї стрілецької дивізії та дивізіон реактивних мінометів «катюша», в ніч на 22 вересня 1941 р. у тил противника був висаджений морський десант. Одночасно завдали контрудар війська східного сектора оборони. Ворог не витримав натиску й поспішно, кидаючи зброю, поранених і вбитих, почав відходити. Внаслідок успішних дій наших військ Одеський порт перестав обстрілюватися важкою артилерією противника.

Сформовані дивізії, посилило війська 4-ї армії, які наступали на Одесу. Крім того, командування групи армій «Південь» направило під Одесу три дивізії та кілька артилерійських полків.

Однак 16 жовтня захисники відступили. Ще з початку місяця згідно зі стратегічними планами командування поступово евакуювався Одеський оборонний район.

У той час ворог підійшов до Харкова, Донбасу і Криму...

Спочатку планувалося провести евакуацію до 6 жовтня, але через масштабність цієї операції остаточну дату було перенесено на 15 жовтня. ...

Газета «Правда» у той час порівнювала оборону Одеси з Верденською операцією: у 1916 році, у роки Першої світової війни, німецькі війська протягом

шести з половиною місяців безрезультатно намагалися прорвати французьку оборону в районі Вердена ...

Безприкладну мужність демонстрували підпільники, що залишилися в місті, і партизанські загони В. Молодцова (Бадаєва), С. Дроздова та ін., що наводили жах на німецько-румунських окупантів і тримали їх у постійному страху. Важливим центром підпільно-партизанської діяльності стала добре розгалужена мережа катакомб під Одесою та передмістям. Досить ефективною була діяльність патріотів в порту та на залізничному транспорті. Головні зусилля учасників руху Опору, що працювали у порту, були спрямовані на те, щоб зірвати відбудовчі та ремонтні роботи на причалах, організовувати диверсії під час розвантажувальних робіт. Завдяки добре продуманому плану операції по звільненню Одеси, військовій майстерності, наполегливості та мужності солдат, героїзму партизан та підпільників, вдалося уникнути важких вуличних боїв, що зберегло життя мирного населення та врятувало від руйнації пам'ятки архітектури та мистецтва нашого міста.

Вранці, 10 квітня 1944 року на приміщенні Одеського театру опери та балету замайорів червоний прапор. І до 10 год ранку Одесу було повністю звільнено від окупантів військами 3-го Українського фронту під командуванням генерала армії Р.Я. Малиновського.

Незабаром наказом від 7 червня 1944 року Наркома морського флоту Ширшова в Одесі відкривається вище мореплавне училище.

У наказі Верховного Головнокомандувача від 1 травня 1945 року Одеса серед перших названа містом-героєм.

А яким побачили Одеський порт його визволителі в той незабутній день – 10 квітня 1944 року? Порту, як такого, не існувало – купи руїн, що диміли. Не лише вороги, але й щирі друзі вважали, що навіть на часткове відновлення порту для можливості мінімальної переробки вантажів будуть потрібні довгі роки. Але вже на початку жовтня того ж 1944 року були розвантажені перші судна. І якщо в 1945 році порт досяг 50% рівня вантажообігу 1940 року, то через рік, в 1946 році, показники останнього довоєнного року були перекриті!..

Рекомендована література

Історія Одеси/колектив авторів. головн. ред. *В.Н. Станко*. — Одеса:Друк,2002
Щетников В.П. До питання про діяльність руху Опору в Трансністрії/Одеса і українці.

УРОК 10.

Одеса в другій половині XX століття

Соціально-економічний розвиток міста. Освіта, наука, культура.

У 1968 році на Новому молу побудований сучасний морський вокзал. У 1977 році в будівлі колишнього палацу князів Гагаріних відбулося відкриття Одеського літературного музею.

Список звершень в Одесі на трудовому і культурному фронтах, звичайно, можна продовжувати достатньо довго, і виглядати він буде вельми значним, але не можна не відзначити жахливу втрату духовності, яку місто пережило за довгі роки радянського лихоліття. Тоді у варварський спосіб знищувалися кладовища і храми, безсовісно переписувалася історія, а з пам'яті городян нових поколінь викорчовувалися славні імена великих наших попередників, що за короткий час зуміли створити на місці невеличкого селища Хаджибей прекрасне європейське місто — південну столицю імперії. Одеса, що на довгі роки залишилася без дбайливих, мудрих господарів, поступово перетворювалася на провінційне місто N — недоглянуте, з не ремонтованими протягом десятків років комунікаціями, облупленими фасадами справжніх пам'ятників архітектури. Людоїдські репресії в 1930-х, їх продовження після закінчення війни на тлі боротьби з «безрідними космополітами» призвели до масового виїзду за рубіж певної частини еліти Одеси.

Лише із здобуттям Україною незалежності і демократичними перетвореннями, на початку 1990-х, немов вийшовши з важкого летаргічного сну, місто змогло пригадати про свою унікальність і самобутність. Вулицям, що довгі роки носили імена політичних авантюристів і терористів, були повернені історичні назви, але багато що, дуже багато що, було загублено безповоротно.

Одеський морвокзал

Літературній музей

Проте й в найкращі часи в серцях городян не вмирав дух Міста, «одеська мрія» — образ багатонаціонального, толерантного, веселого і процвітаючого європейського мегаполісу. Безумовно, найбільш яскравими для міста були ті знаменні шість десятків років — від закладки перших фундаментів за де Рібаса за геніально розробленим планом будівництва міста і порту де Воланом до придбання Одесою вигляду, яким ми пишаємося й сьогодні, в «епоху Воронцова». За цей короткий період юна Одеса продемонструвала здивованому світу небачені темпи розвитку. А який нечуваний універсалізм! Подумати лише: потужний порт, найвишуканіша міська архітектура, вражаючі рекорди в торгівлі і всеохоплююче прагнення молоді до освіти.

Проте за такою досить привабливою «візитівкою» міста криється багато актуальних і гострих проблем сучасного й перспективного розвитку міста – соціальних, демографічних, економічних, екологічних, містобудівних.

Так, розвиток Одеси продовжується. Місто, його мешканці продовжували (і продовжують) радувати доброзичливців високим професіоналізмом і невичерпним оптимізмом. Ми лише підкреслили: аура, «посіяна» тією «прекрасною п'ятіркою», — Рібасом, Воланом, Рішельє, Ланжероном і Воронцовим, — і сьогодні лине над Одесою. Наше місто, що нині нараховує більше 1 млн. мешканців, — найбільший торговельно-промисловий, туристичний і культурний центр незалежної України.

А яке місто на планеті може порівнятися з Одесою щодо народження величезної кількості талантів в літературі, науці, музиці?

Тут народилися і починали свою діяльність геній ракетно-космічної техніки Валентин Глушко, учений-астрофізик зі світовим ім'ям Георгій Гамов,

Й.де Рібас

Герцог.А.-Е.Рішельє

Граф М. Воронцов

Граф О. Ланжерон

Ф.де Волан

основоположник радянської космонавтики Сергій Корольов, винахідник сучасної електролампи Василь Дідріхсон, чиї розробки згодом використовував американець Едісон, Володимир Жаботинський – знаменитий письменник і філософ, Ісаак Бабель – видатний письменник, великий скрипаль Давид Ойстрах і великий піаніст Еміль Гілельс, чудові поети Едуард Багрицький, Анна Ахматова і Віра Інбер, Яків Бардах – організатор першої в колишній імперії станції швидкої допомоги і, звичайно ж, «головний одеський консул у Москві» — музикант і співак, неповторний Леонід Утьосов, і як не пригадати, що сьогодні у всьому російськомовному світі Одесу гідно представляє «живий класик», як з любов'ю називаємо ми цю людину, — Михайло Жванецький. Їх, цих видатних одеситів, людей різних національностей і віросповідань, що прославили наше місто, — величезна кількість.

Сьогодні в Одесі знаходяться 16 іноземних консульств і 8 місій-представництв країн-членів Європейського Союзу й ін. держав. Наше місто

має 23 міст-побратимів у різних частинах земної кулі. Крім того, з 14 містами нас зв'язують партнерські стосунки. Міжнародний авторитет Одеса підтримує на найвищому рівні у діяльності таких престижних міжнародних організацій, як «Євроміcто» (більше 120 міст з 30 країн Європи), куди Одеса прийнята разом з Лондоном і Женевою, «Ліга історичних міст» (більше 70 відомих міст світу), «Міжнародний Чорноморський Клуб» та ін. Така міжнародна активність «південної столиці» України безумовно сприяє й зростанню авторитету нашої молодої держави. 29 квітня 2009 року на засіданні Парламентської Асамблеї Ради Європи в Страсбурзі прийнято рішення про присудження Одесі Дошки Пошани Ради Європи – другий за значущістю зі ступенів Європейської Премії.

«Одеса — найкомфортніше і найбезпечніше місто України» — такі результати засвідчив в лютому 2010 року Київський центр «Інститут міста», ґрунтуючись на показниках Держкомстату України і місцевих органів статистики.

Як і було задумано мудрими «батьками-засновниками», місто наше й сьогодні демонструє дійсний універсалізм, поєднуючи в собі найбільший в Україні морський порт, розвинену промисловість, курортно-рекреаційний комплекс, транспортну і фінансову інфраструктури. Одесити упевнені, що сьогодні обставини дозволяють Місту знову займатися втіленням сокровенної «одеської мрії» в реальність, тим паче, що для цього є серйозні підстави. Адже Одеса розташована на перехресті шляхів з Північної і Центральної Європи на Близький Схід і до Азії. Одеський регіон має широкий вихід до Чорного моря і Дунаю. Крім того, міжнародний Одеський аеропорт належить до найкрупніших аеропортів України і зв'язаний повітряними лініями з багатьма містами України, Росії, Західної Європи, Азії і Африки.

Ми, одесити, твердо віримо у велике майбутнє нашого прекрасного міста!

Розділ ІІ

Застигла музика міста (архітектура)

Архітектура – це теж літопис світу: вона говорить тоді, коли вже мовчать і пісні, і перекази.

Урок 1.

Архітектура як вид мистецтва.

Архітектура як вид мистецтва. Вимоги до архітектурних будівель. Поняття архітектурного стилю. Архітектурні стилі: романський, готичний, Відродження (ренесанс), барокко.

Архітектура на відміну від багатьох інших видів мистецтва, крім декоративно-прикладного, виконує в житті людини не тільки естетичну, але і практичну функцію. Відповідно до цього виділяються типи архітектури: суспільна, житлова і виробнича. Цей вид мистецтва створюється для життя, праці і відпочинку людей, тому до архітектурних будівель можна застосовувати вимоги, що сформулював ще великий Витрувий: користь, міцність і краса. Але не всі будівлі можуть претендувати на звання добутків архітектури. Основна маса будівель наших міст і сіл складає те, що можна назвати тільки будівництвом, головне призначення якого бути придатним для використання і заміненим більш сучасними будівлями після 20-30 років свого існування.

Архітектура як вид мистецтва статична, просторова. Художній образ тут створюється необразотворчим способом. Він відображає визначені ідеї, настрої і бажання за допомогою співвідношення масштабів, мас, форм, кольору, зв'язку з навколишнім пейзажем, тобто за допомогою специфічних виразних засобів. Архітектура — вид мистецтва, здобутком якого є пам'ятники матеріальної і духовної культури людства. Назва цього мистецтва йде від грецького «архитектон» — будівельник. Архітектуру називають мистецтвом створення дахів, тому що основні архітектурні типи і стилі відрізняються характером перекриттів, наприклад, купольна чи стояково-балкова системи. Великий

архітектор XX ст. Ле Корбюзьє в силу цієї причини називав архітектуру «мистецтвом вписування ліній у небо». Древні греки створювали свої архітектурні зовнішні простори, залишаючи внутрішні приміщення темними і суворими. У давньоруському зодчестві храми і собори повинні були уособлювати надійність, спокій і силу, часто виконуючи одночасно і роль фортець, а не тільки культових споруджень. Уперше внутрішні приміщення стали предметом архітектурного освоєння в готичному мистецтві, а мистецтво барокко досягло в цьому напрямку найбільш значних результатів, ілюзорно перемігши природну обмеженість простору (наприклад, використання дзеркал у парадних залах Петродворца чи Катеринінського палацу Б. Растреллі). Архітектуру людина сприймає не тільки візуально, як це здається на перший погляд, але і усією своєю тактильною і моторною енергією, усією своєю істотою. Здобутки, що були створені в той самий час в одній і тій же країні, як правило, несуть у собі щось загальне. Порівняємо, наприклад, вигляд Археологічного і Художнього музеїв в нашому місті. Схожість між ними досягається за рахунок використання подібних матеріалів, однакової техніки будівництва і, нарешті, втілення в архітектурних спорудженнях подібних естетичних смаків, ідеалів, а також архітектурних ідей. Єдність ідейно-художніх ознак, матеріалів, конструкцій, форм у визначену епоху визначається як архітектурний стиль. Історія архітектури знає кілька стилів: архітектура Древнього Єгипту й інших древніх цивілізацій, антична архітектура з характерною ордерною системою, архітектура Візантії, готика, романська архітектура, архітектура Ренесансу, барокко, класицизм, ампір, модерн, конструктивізм і т д. Розвиток архітектурних стилів продовжується і сьогодні, хоча єдиного стилю немає, тому що сучасна архітектура зорієнтована більше на своє побутове, чим естетичне значення.

Романський стиль.

Слово відбулося від латинського romanus — римський. Англійці називають цей стиль «норманським». Романський стиль розвивався в західноєвропейському мистецтві X-XII ст. Найповніше він виразився в архітектурі. Для романських споруд характерне поєднання ясного архітектурного силуету і лаконічності зовнішньої обробки. Будівля завжди ретельно вписувалася в навколишню природу і тому виглядала особливо міцною і грунтовною. Цьому сприяли і масивні гладкі стіни з вузькими отворами вікон і ступінчастопоглибленими порталами. Основними спорудами в цей період стають

Соборний ансамбль в Пізі. Італія. 1063-1350 рр.

Особняк М.В. Ковалевського. Київ

храм-фортеця і замок-фортеця. Головним елементом композиції вибору, монастиря або замку стає башта — донжон. Навколо неї розташовувалася решта споруд, складених з простих геометричних форм — кубів, призм, циліндрів. Основним відмітним елементом романської будівлі є напівциркульна арка.

Готичний стиль.

Від італійського gotico — готський, варварський. Стиль в західноєвропейському мистецтві XII-XV ст., що завершив його розвиток в середньовічний період. Термін був введений гуманістами Відродження, що бажали підкреслити

Собор в Кельні, Німеччина, початок будівлі в 1248 р., завершений в XIX ст.

Реймський собор, Франція, 1211-1481 рр.

«варварський» характер всього середньовічного мистецтва; насправді ж готичний стиль не мав нічого спільного з готами і був закономірним розвитком і видозміною принципів романського мистецтва. Як і романське мистецтво, мистецтво готики знаходилося під сильною дією церкви і було покликане утілювати в символічних і алегоричних образах церковний догматизм. Але мистецтво готики розвивалося в нових умовах, основним з яких було посилення міст. Тому провідним типом готичної архітектури став міський собор, спрямований увись, із стрілчастими арками, із стінами, перетвореними на кам'яне мереживо (що стало можливим завдяки системі аркбутанов, що переносять тиск зведення на зовнішні стовпи – контрфорси). Готичний собор символізував порив до неба; цій же меті повинні були служити його багатюще декоративне убрання — статуї, рельєфи, вітражі.

Відродження (Ренесанс)

На початку XV в. у Флоренції був створений новий архітектурний стиль – ренесанс (від французького відродження) на основі характерних для її ідеології раціоналізму і крайнього індивідуалізму. У епоху Ренесансу складається вперше особа архітектора в сучасному сенсі слова, в протилежність залежності середньовічного архітектора від цеху каменярів. Розрізняють ранній Ренесанс і високий; перший розвивався у Флоренції, центром другого був

Браманте. Темпієнто. Рим.

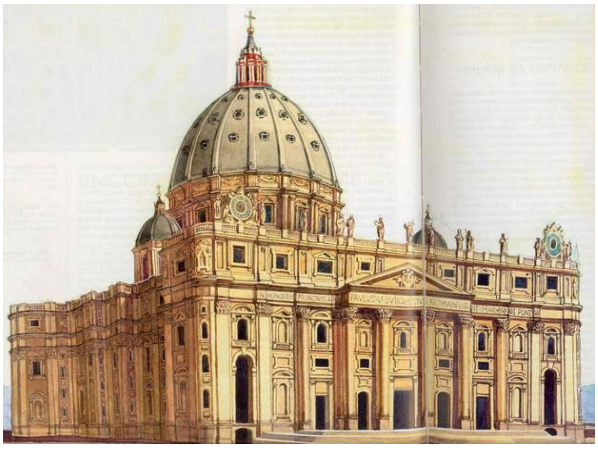

Мікеланджело Буонарротті. Купол собору св. Петра. Рим.

Рим. Архітекторами Італії була творчо переосмислена антична ордерна система, яка внесла до зовнішності будівлі відповідність, ясність композицій і зручність. Першим архітектором Ренесансу був Філіппо Брунеллески (1377—1446). У його творчості найнаочніше відбилися основні досягнення цієї епохи. Він першим створив палац (палаццо), який ліг в основу всій подальшої архітектури, у тому числі і наший. Основним досягненням ренесансного палацу є остаточне оформлення поверху, як горизонтального просторового шару, призначеного для життя і діяльності людини. Стіна вперше тлумачиться в сучасному сенсі слова, тобто як геометрично правильна перегородка постійної товщини між внутрішнім архітектурним простором і простором поза будівлею. Вікна трактуються як очі будівлі, фасад — як обличчя будівлі; тобто зовні виражається внутрішній архітектурний простір. Основне досягнення архітектури Ренесансу в олюдненні пропорцій будівель.

Барокко

Стиль в мистецтві, що розвивався в європейських країнах в XVI-XVII (у деяких країнах — до сер. XVIII ст.). Назва походить від італійського baroccо — химерний, дивний. Є і інше пояснення походження цього терміну: так називали браковані перлини голландські моряки. Довгий час слово «бароко» несло негативну оцінку. У XIXв. відношення до бароко змінилося, чому послужили роботи німецького ученого Вельфліна. Якщо в епоху Відродження мистецтво оспівувало потужність і красу людини, то на рубежі XVI-XVII століть ці ідеї поступилися місцем роздумам про складність і недосконаліть суспільних відносин, думкам про роз'єднаність людей. Тому головним завданням мистецтва стало віддзеркалення внутрішнього світу людини, розкриття його

Лоренцо Берніні. Площа св. Петра. Рим.

Борроміні. Церква Сан Карло алле кватро фонтані. Рим.

відчуттів, переживань. Так визначилися основні риси Барокко-драматична патетика, схильність до загострених контрастів, динамічність, експресія, тяжіння до пишноти і декоративності. Всі ці риси властиві і архітектурі Бароко. Споруди обов'язково прикрашалися химерними фасадами, форма яких ховалася за прикрасами. Парадні інтер'єри також придбали різноманітні форми, химерність яких підкреслювалася скульптурою, ліпленням, різними орнаментами. Кімнати нерідко втрачали звичну для ока прямокутну форму. Дзеркала і розписи розширювали дійсні розміри приміщень, а барвисті плафони створювали ілюзію відсутності даху. Архітектори Бароко звернули увагу на вулицю, яка почала розглядатися як цілісний архітектурний організм, як одна з форм ансамблю. Початок і кінець вулиці відзначувалися площами або ефектними архітектурними або скульптурними акцентами. Домінантою в композиції будівлі стає крива лінія, повертаються волюти, з'являються еліптичні поверхні.

Урок 2.

Архітектурні стилі

Архітектурні стилі: рококо, класицизм, ампір, модерн, конструктивізм.

Рококо

Назва стилю, що розвивався в основному у Франції XVIII ст., узято з німецької мови. Французька назва походить від слова rocaille — раковина оскільки найбільш помітним зовнішнім проявом даного стилю були декоративні мотиви у вигляді раковини. Рококо виникло в основному як декоративний стиль, пов'язаний з придворними святкуваннями і розвагами аристократії. Сфера розповсюдження Рококо була вузькою, воно не мало народного коріння і не могло стати достовірно національним стилем. Грайливість, легка розважальна, примхлива витонченість — риси, властиві Рококо, що особливо позначилася в орнаментально-декоративному трактуванні архітектури і прикладних мистецтв. Орнаментика складалася з гірлянд раковин, квітів, завитків, що

А. Рінальді. Катальна гора. 1762—74 рр. Оранієнбаум, нині Ломоносов (Росія)

Великий зал Китайського палацу. Інтер'єр. 1762—68 рр.

химерно переплітаються. Манірно зігнуті лінії маскують конструкцію будівель. В основному Рококо виявився в оформленні інтер'єрів будівель, ніж їх екстер'єру. Для Рококо характерне тяжіння до асиметрії композицій, а також дрібне деталювання форми, насичена і разом з тим урівноважена структура декору в інтер'єрах, поєднання яскравих і чистих тонів кольору з білим і золотом, контраст між строгістю зовнішнього вигляду будівель і делікатністю внутрішнього їх вбрання. У мистецтві Рококо панує граціозний, примхливий, орнаментальний ритм, що набув поширення при дворі Людовика XV (творчість архітекторів Ж.М. Оппенора, Ж.О Мейсоньє, Г.Ж. Боффрана). Стиль Рококо аж до середини XIX сторіччя називали «стилем Людовика XV».

Класицизм

Стиль в європейському мистецтві XVII-початку XIX ст., що звернувся до античної спадщини як до норми і ідеального зразка. Назва стилю походить від латинського classicus — зразковий. Зазвичай розділяють два періоди в розвитку Класицизму. Склався він в XVII ст. у Франції, відобразив підйом абсолютизму. XVШ століття вважають новим етапом в його розвитку, оскільки в цей час він відображав інші цивільні ідеали, засновані на ідеях філософського раціоналізму Освіти. Об'єднує ж обидва періоди уявлення про розумну закономірність миру, про прекрасну, ушляхетнену природу, прагнення до виразу великого суспільного змісту, піднесених героїчних і етичних ідеалів. Архітектурі Класицизму властива строгість форми, ясність просторового рішення, геометризм інтер'єрів, м'якість квітів і лаконізм зовнішньої і внутрішньої

Ж. Тома де Томон.
Фондова биржа у С.-Петербурзі

Ф. Фраполлі. Грецька
Свято-Троїцкая Церква

обробки споруд. На відміну від споруд бароко, майстри Класицизму ніколи не віддавали просторових ілюзій, що спотворювали пропорції будівлі. І в парковій архітектурі складається так званий регулярний стиль, де всі газони і клумби мають правильну форму, а зелені насадження розміщені строго по прямій і ретельно підстрижені. (Садово-парковий ансамбль Версаля.)

Ампір

Назва відбулася від французького empire – імперський. Стиль, що виник у Франції на рубежі XVIII-XIX ст., є органічним завершенням тривалого розвитку європейського класицизму. Основна особливість даного стилю – поєднання масивних простих геометричних форм з предметами військової емблематики. Його джерелом є римська скульптура, від неї Ампір успадкував урочисту суворість і чіткість композиції. Ампір спочатку склався у Франції на рубежі XVIII-XIX ст. в епоху Великої Французької революції і відрізнявся яскраво вираженим цивільним пафосом. В період імперії Наполеона мистецтво повинне було прославляти військові успіхи і достоїнства правителя. Звідси відбувається захоплення будівництвом різного роду тріумфальних арок, пам'ятних колон, обелісків. Важливими елементами декоративного убрання будівель стають портики. У обробці інтер'єрів часто використовується бронзове литво, розпис плафонів, альковів. Ампір прагнув наблизитися до античності більше, ніж класицизм. У XVIII ст. архітектор Б. Віньон побудував церкву Ла Мадлен за зразком римського периптера, використовуючи

О.І.Бове. Тріумфальна арка в Москві (Росія) 1829-1834 рр., побудована на честь перемоги російського народу у Вітчизняній війні 1812 р.

Ф. Боффо. Палац Р. Шидловського, гр. М. Наришкіної, 1829-1830 рр., зараз Палац моряків

Корінфський ордер. Трактування форм відрізнялося сухістю і підкресленим раціоналізмом. Ті ж риси характеризують і Тріумфальну арку (арку Зірки) на площі Зірки в Парижі (архітектор Шальгрен). Зведена Лепером і Гондуеном меморіальна Вандомська колона (колона «Великої армії») покрита листами бронзи, перелитої з австрійських знарядь. Барельєф, що йде по спіралі, зображає події звитяжної війни. Стиль Ампір розвивався недовго, йому на зміну приходить час еклетики.

А. Гауді. Собор Саграда Фамілья. Барселона, Іспанія, стиль модерн.

Модерн

Модерн як новий художній стиль з'явився до 1914 року. Деякі розділяють 20 вік на періоди: сучасний і пост-сучасний, інші бачать їх як дві частини одного цілого. У різних країнах прийняті інші назви стилю «модерн»: «арт нуво» (Art Nouveau) у Франції, Бельгії, югендстиль (Jugendstil) в Германії, сецессион (Sezession) в Австрії, ліберті (Liberty) в Італії і ін. Модерн відмовлявся від традиції. Цей відхід від традицій також припускає відмову і від звичайних очікувань. Тому Модерн часто підкреслює свободу висловлювання думок і експериментів, радикалізм і навіть примітивізм. Багато модерністів вважали, що, відкидаючи традиції, вони можуть відкрити нові форми мистецтва. Ігноруючи гармонії (відносини між співзвучністю і дисонансом), вони знайшли абсолютно новий спосіб організації композиції. Кольори і форми формували основні риси мистецтва, а не зображення миру природи. Модерн відкинув старі стилі і структури, успадковані від Стародавньої Греції і Середньовіччя. Дизайнери прагнули

А. Гауді. Собор Саграда Фамілья. середньому між неоготикою й модерном.

підкреслити використовувані матеріали, простоту і ясність форми, відкритий інтер'єр і відсутність безладу. Найбільш яскравий Модерн виразився в архітектурі приватних будинків — особняків, в будівництві ділових, промислових і торгових будівель, вокзалів, прибуткових будинків. Принципово новим в архітектурі модерна була відмова від ордерної або еклектично запозиченої з інших стилів системи прикраси фасаду і інтер'єру. У Модерні було неможливе розділення на конструктивні і декоративні елементи будівлі; декоративність Модерну полягала в естетичному осмисленні архітектурної форми, що деколи примушує забути про її утилітарне призначення. Визначальне значення в структурі будівлі мало побудову внутрішнього простору, який відбивався в ритмічній і пластичній організації зовнішніх форм. Фасади будівель Модерну володіють в більшості випадків динамічністю і текучістю форм, що деколи наближаються до скульптурних або нагадують органічні природні явища (споруди А. Гауді в Іспанії, В. Орта і ван де Велді в Бельгії, Ф. О. Шехтеля в Росії); іноді вони скупо і геометрично чітко виявляють складові будівля об'єми (споруди І. Хофмана, Й. М. Ольбріха в Австрії, Ч. Р. Макинтоша в Шотландії, зрілі роботи Шехтеля). З часом Модерн відмовився від непомірного збагачення фасадів і інтер'єрів архітектурно-орнаментальними деталями довільного малюнка. Він став раціональнішим.

А.І.Гегелло, Д. Л. Крічевський. Ленінград, Будінок Технічного Навчання (1930).

К. Мельников. Робітничий клуб ім. Русакова на Строминці (Москва, Росія).

Конструктивізм

Конструктивізм — радянський авангардистський метод (стиль, напрям) в образотворчому мистецтві, архітектурі, фотографії і декоративно-ужитковому мистецтві, що отримав розвиток в 1920 — початок 1930 років. Так, провісником цього стилю в архітектурі з'явилася ще Ейфелева башта, що поєднує в собі елементи як модерна, так і конструктивізму. Характеризується строгістю, геометризмом, лаконічністю форм і монолітністю зовнішнього вигляду. Характерні пам'ятники конструктивізму фабрики-кухні, Палаци праці, робочі клуби, будинки-комуни вказаного часу. Той творчий світогляд, що прийнято називати Конструктивізмом в межах архітектурного стилю, виявився декілька раніше, ніж безпосередньо в архітектурі.

Рекомендована література та сайти:

Галендо М. Коллекция. Европейская архитектура. — Москва: Издательство Магма, 2005

Галендо М. Коллекция. Дома.-Москва: Издательство Магма, 2005

Ожиганова С. Архитектурные стили и их особенности.— Йошкар-Ола, 2004

pages.marsu.ru/architectura

www.arhstyle.ru

meget.kiev.ua

Урок 3.

Будівництво Одеси.

Будівництво Одеси. Перший план забудови міста Ф. де Волана. Класицизм у забудові Одеси: В. Ванрезант, Ф. та Дж. Фраполлі, А. Дігбій Ф. Шаль, Ж. Тома де Томон й Ф. Боффо.

З перших десятиріч свого існування Одеса викликала жваву зацікавленість. Ще в 1810 р. російський поет, князь І.М. Долгорукий писав: «Не вистачає грошей на Париж, поїду-но я до Одеси». Одеса завжди пишалася собою: не перше місто в Російській імперії, але й не друге. У кожному путівнику по місту, мабуть й трохи наївно, розхвалювалася місцева краса. «Одеса займає живописне положення на північному березі Чорного моря і справляє чарівне враження, особливо коли розквітають її бульвари, сади й парки. Чистота й охайність в центральній частині, гранітна бруківка, широкі вулиці, розкішні магазини, постійний рух вагонів електричного трамваю, автомобілів, екіпажів та пішоходів — все це у сукупності складає оригінальну картину. Взагалі Одеса має наступний вигляд: багатий інтелектуальний центр, найбільший в Росії, після С.-Петербурга, Москви й Варшави, торговельне місто з півмільйонним населенням, з густою мережею просвітницьких та добродійних установ, з першим в Імперії портом; курорт із безліччю лікувальних закладів і трьома лиманами (Куяльницьким, Хаджибейським й Клейн-Лібентальським), цілющі властивості яких з давніх-давен набули загальної популярності». Із цієї стислої характеристиці міста можна чітко зрозуміти всі туристичні напрямки,

які реальні і сьогодні: гарне місто з прекрасною архітектурою і цікавою історією, центр ділового і рекреаційного туризму.

...Там долго ясны небеса,
Там хлопотливо торг обильный
Свои подъемлет паруса;
Там все Европой дышит, веет,
Все блещет югом и пестреет
Разнообразностью живой.

Так писав молодий О.С. Пушкін про юне місто. Більш ніж півтора століття минуло з тієї пори. Сьогодні Одеса — найбільший порт, значний промисловий, науковий і культурний центр країни. Місто приваблює сотні тисяч людей м'яким кліматом, теплим морем, сонячними пляжами. Особливого колориту й чарівності додають Одесі тінисті вулиці, гарні будівлі, затишні площі. Це яскраве, самобутнє місто, архітектура якого чарує, полонить свіжістю і своєрідністю. У забудові Одеси можна зустріти різні інтерпретації архітектурних стилів минулого: ренесансу, романського стилю, готики, їх поєднання в одній споруді — еклектику, популярний на рубежі сторіч модерн, переважаючий на початку нинішнього століття неоренессанс та неокласику... Образний й документальний кам'яний літопис, що відобразив сторінки історії, — насиченої та багатої подіями, хоча і короткої. Адже, з історичної точки зору, місто зовсім молоде. Планування Одеси — одне з вищих досягнень містобудування. Перший проект міста, зроблений ще в кінці XVIII століття інженером Ф. Деволаном, надалі був творчо реалізований поколіннями архітекторів. Порт з усіма спорудами розмістився на низовинній прибережній смузі, а саме місто — на піднесеному плато. Для їх з'єднання вдало використані яри, розташовані майже перпендикулярно берегу моря (нині спуски Польський і Військовий). Житлова територія спочатку складалася з двох великих ділянок, що мали сітчасте планування та були розташовані під кутом 45° один до одного. Такий розворот плану диктувався дугою берега та прагненням орієнтувати головні вулиці до морської далини. Через планувальні засоби створювався образ портового міста. Чітка система прямих вулиць (основні — з постійною шириною в 32 метри), вдало знайдені розміри кварталів, забудованих багатоповерховими будинками, характерні для нинішньої центральної частини

Одеси, межами якої з півдня й південного заходу служать вулиці Пантелеймонівська (Чижикова) та Старопортофранківська (Комсомольська). Особливості архітектурної історії міста у більш повною мірою простежуються саме в його центральній частині. Звідси починалася Одеса. Вже в першій половині XIX століття тут будувалися численні особняки поміщиків, які переселялися до Одеси через вигідну хлібну торгівлю. Вони зводили цілі палаци — двоповерхові будівлі з парадними дворами, чавунними ґратами, колонними портиками. Архітектурний стиль Одеси унікальний. Починаючи з Йосипа де Рібаса, Одеса будувалася за високими античними зразками, немов підкреслюючи спорідненість з еллінськими містами-колоніями, що колись процвітали в цих місцях. Невід'ємною частиною одеського пейзажу стали розкішні палаци в романському стилі, стилізовані під античні часи торгові галереї, французькі пасажі, грецькі споруди з терасами й внутрішніми двориками, типові середземноморські кав'ярні й винні погреби, культові споруди практично всіх світових релігій. Вся обширна центральна частина Одеси є унікальним архітектурним заповідником, де на вулицях органічно переплелися готика і класицизм, ампір і бароко, ренесанс і модерн. Багато десятиліть тому вже можна було милуватися гармонією чудових архітектурних ансамблів що й сьогодні створюють красу і гордість Одеси. Переважно Одеса представлена архітектурою XIX-XX століть: класицизм, модерн, бароко, постмодернізм, сучасна техноархітектура.

Класицизм у забудові Одеси (будинки та зодчі)

Перші будівлі в Одесі будувалися в стилі класицизму, відрізнялися раціоналізмом і скупістю декору. Багатонаціональний склад населення привів до того, що в архітектурі культових будівель відобразився візантійсько-грецький вплив, а в плануванні та фасадних композиціях житлових будинків можна зустріти не тільки італійські й французькі, але й вірменські прийоми. Також великий вплив на зовнішній вигляд міста справив природно-кліматичний характер. Застосування каменя-черепашника визначило кладку з крупних блоків і відсутність дрібних деталей. З метою захисту від пекучої літньої спеки, широко застосовували портики, лоджії, криті галереї. Навіть ринкові площі, подібно до старогрецьких агор, обрамлялися по контуру галереями.

Ранній класицизм в Одесі представляли незавершена церква Святої Катерини на однойменній площі (не збереглася) й соборна церква, що виросла

Будинок Й.де Рибаса (фото з архіву)

Будинок Й.де Рибаса сьогодні

згодом в Преображенський собор. Автор обох – *Вікентій Ванрезант* – інженер, архітектор. Обіймав посаду головного архітектора Будівельної контори при Чорноморському адміралтейському правлінні. Для нашого міста розробив цілу серію проектів житлових будинків. Це будинок де Рибаса (вул. Дерибасівська № 24), будинок Е. Рішельє (на розі вул. Ланжеронівської та Рішельєвської, не зберігся), Спасо-Преображенський кафедральний собор.

Період зрілого або строгого класицизму характеризує творчість Ф. та Дж. Фраполлі, А. Дігбі й Ф. Шаля, Ж. Тома де Томона й Ф. Боффо. Це аркадна стіна карантину в парку ім. Т.Г. Шевченка та міського шпиталю (вул. Пастера, 5) Ж. Тома де Томона, палац Лопухіної-Наришкіної (Художній музей, вул. Софіївська, 5) Ф. Боффо й «Готель Дю-норд» (вул. Пушкинська, 13) Ф. Шаля і Ф. Боффо, старий міський театр Ж. Тома де Томона й грецька Свято-Троїцька церква (вул. Катеринінська, 55). Фасади будинків строго симетричні,

Спасо-Преображенський собор

Аркадна стіна карантину у парку ім. Т.Г. Шевченка

Міський шпиталь, зараз інфекційна лікарня (вул. Пастера,5)

Палац Лопухіної-Наришкіної (Художній музей, вул. Софіївська, 5)

«Отель дю-Норд» (вул. Пушкінська, 13)

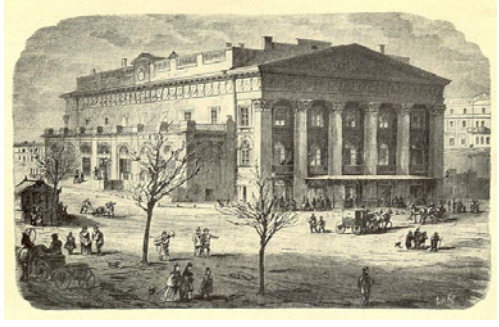

Старий міський театр

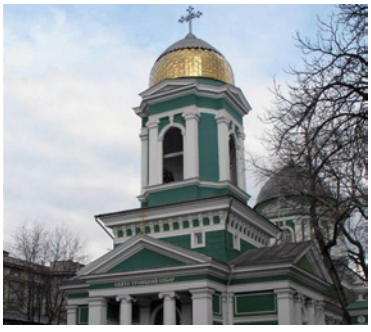

Грецька Свято-Троїцька церква (вул. Катеринінська, 55)

основними декоративними мотивами є ордерні композиції. Часто зустрічаються витончені портики й півкола бічних крил. Фасади обштукатурені.

Франческо та Джованні Фраполлі – уродженці Неаполя. Ф. Фраполлі проектував площу Грецького ринку, церкву Святої Трійці (вул. Катеринінська, 55) й багато що інше. Д. Фраполлі будував житлові будинки (вул. Буніна, 24; Грецька, 34; Пушкінська, 75; Канатна, 51), проектував дзвіницю Спасо-Преображенського собору.

Олександр Дігбі (Дігбій) – виходець з Італії. На жаль, практично не збереглися речові приклади його творчості, тільки графічна спадщина (будинок Ланжерона на вул. Ланжеронівській, будинок Бріцци – вул. Грецька,15), трасування і розбиття нинішніх вулиць Чорноморського Козацтва та Отамана Чепіги. Його син, теж Олександр Дігбі, залишив про себе пам'ять у вигляді Новікова моста по вул. Жуковського.

Франс Боффо — архітектор Рішельєвського ліцею, з 1837–1857 рр. – архітектор при канцелярії Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора. Йому належать проекти головних ансамблів та палаців одеської аристократії. Візитною карткою Одеси стало краще творіння архітектора – комплекс Приморського бульвару.

Жан Тома де Томон – архітектор, педагог родом з Франції. Створив ряд проектів для Одеси (аркадна стіна карантину в парку ім. Т.Г. Шевченка й міського шпиталю на вул. Херсонській, 5).

Франсуа Шаль – архітектор, родом з Франції. В кінці 10-х років XIX століття працював в Одесі. Здійснював будівництво в карантині, брав участь в проектуванні одеського порту, плануванні Приморського бульвару. А також будівництві житлових будівель спільно з іншими архітекторами.

Урок 4.

Ампір у забудові Одеси

Ампір у забудові Одеси: А.І. Мельников, Георгій (Джорджо) Торічеллі, І. Даллаква, М. Черкунов, Л. Камбіаджо, І. Скудієрі, І. Колович, В. Шмидт.

Черговий період розквіту Одеси припадає на 1820-1830 роки. Архітектура вступила в найвищу фазу класицизму – *ампір*. Будівлі цього періоду мають рустований цоколь, простінки прикрашені пласкими пілястрами грецьких ордерів, вікна прикрашені наличниками. Такий вирішений екстер'єр палаців по Приморському бульвару, 3 (архіт. Д. Фраполлі); 9, 12 й 13 (архіт. Ф. Боффо) та багато інших. Особливе місце займають головні споруди Приморського бульвару: з півдня – будівля старої біржі (архіт. Ф. Боффо, Г. Торічеллі), з півночі – комплекс резиденції М.С. Воронцова (архіт. Ф. Боффо) й ансамбль напівкруглих будівель, пам'ятника Рішельє та Гігантських (Бульварних, Потьомкінських) сходів (архіт. А. Мельников, Ф. Боффо, скульптор І. Мартос).

Мельников А.І. — архітектор, педагог. На прохання М.С. Воронцова спроектував два напівциркульних будинки на Приморському бульварі та будинок градоначальника в Одесі; співавтор І. Мартоса при створенні пам'ятника А.-Э. Рішельє.

Георгій (Джорджо) Торічеллі – працював в Будівельному комітеті. Брав участь у будівництві першої лютеранської церкви (не збереглася), старої купецької біржі на Приморському бульварі, міського клубу (Музей морського флоту), будинків (вул. Дерибасівська, 19; Грецька, 33; Катеринінська, 21; палац Хорвата на Сабанєєвом мосту, 4).

В епоху розвитку та розквіту південноросійського класицизму було побудовано багато культових споруд. Серед них Покровська церква, що не збереглася, (нині на цьому місці гімназія №1), архіт. А. Шмідт та Михайлівська

Будівля старої Біржі (нині Міськвиконком)

Напівциркульні будівлі та пам'ятник Дюку

Воронцовський палац

Потьомкінські сходи

церква на вулиці Маразліївській – на розі Троїцької (зараз на цьому місці розташовані житлові будинки та пам'ятник Г. Маразлі), архіт. Г. Торічеллі; Успенський собор Святоуспенського монастиря на Великому Фонтані, архіт. І. Козлов; Лютеранська кірха (вул. Новосельського), архіт. Ф. Боффо та Г. Торічеллі.

Валеріан Шмідт – викладач архітектури, креслення та малювання Рисувальної школи (пізніше — Художнє училище) при Товаристві Витончених Мистецтв. Серед його творінь: будинок Русова (Садова, 21), дача Макареско (Французький бульвар, 37), мавританська арка на дачі Жданової (Отрада) та інші.

Іван Козлов – помічник архіт. Г. Торічеллі. Через рік починає самостійну роботу. Йому належать склади І. Сабанського (Сабанські казарми), склад Папудова, пізніше перебудований для житла (Соборна пл., 1), проект Ярмаркової площі.

Михайлівська церква (не збереглася)

Лютеранська кірха

До середини 1830-х, початку 1840-х років в архітектурі Одеси з'явилися елементи палладіанства – використання лоджій (втоплених портиків), великих «венеціанських» вікон. Це торгові ряди Пале-Роялю в тилу міського театру. З використанням цих елементів була побудована Театральна площа, ансамбль якої доповнився будівлею міського клубу (музей Морфлоту), архіт. Г. Торічеллі, аркадной стіною-бельведером, яка стала пізніше фасадом будівлі історичного музею (нині Археологічний), архіт. Г. Торічеллі. Її «рідна сестра» — в'їзна арка дачі Ланжерон.

Пізній класицизм отримав назву бідермейер й утілився в будівлях таких архітекторів, як І. Даллаква, М. Черкунов, Л. Камбіаджо, І. Скудієрі,

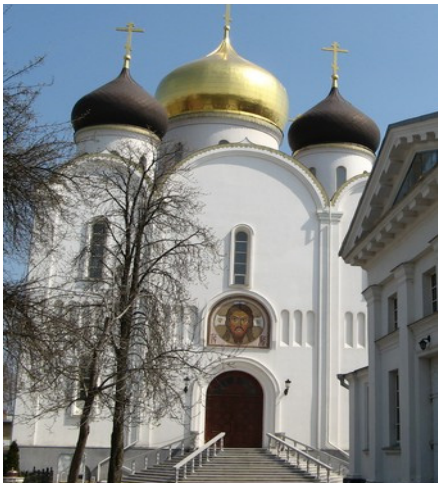

Успенський собор Святоуспенського чоловічого монастиря

Покровська церква

Торгівельні ряди Пале-роялю

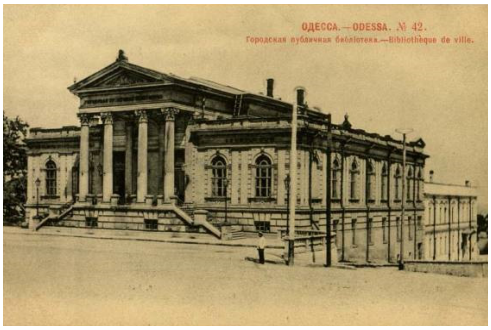

Фасад будівлі історичного музею (зараз Археологічний музей)

І. Колович. Це особняк Манук-бея (вул. Гоголя, 15) архіт. І. Даллакви й О. Шашина, особняк Абомеліка (пров. Маяковського, 2, нині муз. школа №1) архіт. І. Даллаква.

Даллаква Каетано (Іван) — архітектор. З 1834 по 1839 рр. був міським землеміром, з 1845 – виконував обов'язки архітектора 1-ої і 2-ої частин міста (вул. Гоголя №9 – будинок Шемякіна; №11 – будинок Трощинського; №13 – будинок Ковалевського; №15 – будинок Манук-бея.).

Нікіфор Черкунов – архітектор. Його можна назвати творцем цілого району – Молдаванки. Це будинки №№35 і 38 по вул. Картамишевській; 37 і 38 по вул. Болгарській; №26 по вул. Ланжеронівській і №54 по вул. Рішельєвській.

Особняк Манук-бея (в глибині двору)

Будинок архіт.І.Фандер-Шкруфта (вул. Пушкінська,64)

Це планування Нового цвинтаря на Люстдорфській дорозі, будівництво будівель Єврейської лікарні (вул. М'ясоєдівська).

Олександр Шашин – архітектор. Виконав низку проектів житлових будівель: №11 і №15 по вул. Гоголя; Приморському бульварі,4. Розробив проект Успенської церкви по вул. Преображенській,70; церкви Казанської Божої матери на Пересипі. Проектував і будував Рішельєвський ліцей.

Рекомендована література

Александров Р. Исхоженные детством. Одесса: «Оптимум», 2009

Губарь Олег. Старые дома и другие памятные места Одессы.-Одесса: Печатный дом, 2006

Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР Иллюстрир. справочник-каталог. Т.3. К.: Изд.Будивельник,1985

Пилявский Валентин. Здания, сооружения, памятники Одессы и их зодчие. Справочник. Одесса: «Оптимум», 2010

Урок 5.

Архітектура другої половини XIX – початку XX століття

Ретроспективне стилізаторство у творчості Ф. Боффо, Ф. Моранді, О. Бернардацці,Ф. Гонсіоровського, І.Коловича, А.Мінкуса, В. Мааса, Ю. Дмитренко та інших.

До цього періоду сформувалася забудова Одеси і нові житлові утворення, райони розкішних вілл і особняків почали утворюватися упродовж дороги на Малий, Середній і Великий Фонтан. Там же з'явилися і перші здравниці. Високі темпи забудови поєднувалися з поліпшенням якості житла в престижних районах міста. Дозволили влаштовувати мансардні поверхи, зводити аттики, а також декоративні башні зі шпилями і куполами на кутових будинках. Розчарування в колишніх ідеалах класицизму, дало поштовх для народження ретроспективного стилізаторства. Превалювали дві форми пластичної обробки: орнаментальна (наслідування готиці, бароко, рококо, мавританській архітектурі) і структурна.

Знаменита лазня Ісаковича (вул. Кузнечна,57)

Дача Маразлі (зараз сан.ім.Чкалова)

Дача Параскева (Французький бульвар, 44)

Палац Бржозовського (вул. Гоголя, 2)

В Одесі неоготика виявилася в творчості таких архітекторів, як відомий майстер архітектури зрілого класицизму і ампіру Ф. Боффо (Ланжероновський узвіз, 1; Пастера, 1 — будинок Брежінського); Ф. Моранді (садиба Лідерса – вул. Чорноморська на розі Лідерсовського бульвару), Ф. Гонсіоровського (палац Бржозовського – вул. Гоголя, 2); П. Клейна (дача Параскеви на Французькому бульварі).

Декор неоготики використовувався для обробки фасадів та інтер'єрів культових споруд. Це Бродська синагога архіт.І.Коловича (вул. Пушкінська, 18 ріг Жуковського) з неоготичною гратчастою огорожею (архіт.Ф. Моранди), караїмська кенаса по вул. Троїцькій, яка не збереглася (архіт.О. Бернардацці). Це корпус водолікарні С.Ісаковича (знаменита лазня Ісаковича) по вул. Кузнечній, 57. Вершиною стилізаторської неоготики стала будівля Нової біржі (Філармонія) архіт. О. Бернардацці і Г. Лонського.

Гонсиоровський Фелікс — архітектор, розробляв безліч архітектурних проектів, будував цивільні споруди, займався приватною практикою. Серед його творінь «Шахський палац» (вул. Гоголя, 2), дача Маразлі (санаторій

Нова біржа (Філармонія), вул. Пушкінська,17

Бродська синагога (вул. Пушкінська,20)

ім. Чкалова), віадук-міст через Карантинну балку по вул. Грецькій (не зберігся, був перебудований), Комерційне училище (вул. Преображенська, 8), бібліотека і музей Суспільства історії і старовини (зараз Археологічний музей) і багато що інше.

Моранді Франческо — міський архітектор. Виконав цілий ряд цікавих проектів. Перепланував Міську лікарню (архіт. Тома де Томон) — вул. Пастера, 5 і реконструював церкву при ній, проводив часткову реконструкцію Преображенського собору.

Бернардацці Олександр — архітектор, будівельник. З 1878 по 1893 рр. був на посаді архітектора Новоросійського університету, з 1893 – Одеського градоначальства. Багато гарних будівель Одеси створені його архітектурним генієм. Недаремно в ніші величезної вхідної лоджії Нової біржі (філармонії) в день 50-ліття архітектурної діяльності автора в 1900 р. вдячними одеситами був встановлений бюст О.І. Бернардацці роботи Б. Едуардса).

Коловіч Йосип — архітектор, служив при Новоросійському генерал-губернаторі архітектором при градоначальнику, будував приватні будинки і громадські будівлі (вул. Жуковського, 18 – Бродська синагога; вул. Мала Арнаутська, 6 – будинок Коловіча, вул. Мала Арнаутська, 4 – будинок Вагнера).

Стилізації на тему романської і готичної архітектури виявилися в композиції Реформатської церкви на вул. Пастера,62 (архіт. В. Шретер, О. Бернардацці, А. Мінкус); церкви Св. Павла (кирхи) на вул. Новосельського (архіт. Г. Шеврембрандт); римсько-католицькій церкви по вул. Катеринінській, 33 (архіт. Ф. Моранди і Ф. Гонсиоровський).

Церква Св. Павла

Римсько-католицька церква

Реформатська церква

Стретенська церква Нового ринку

Арка дачі Жданової (Французький бульвар, 17)

Мінкус Адольф — працював помічником О. Бернардацці і Г. Шевремброндта, проектував житлові будинки, будівлі промислового значення.

Неомаврітанські мотиви ми зустрічаємо в особняку Макареско на Французькому бульварі (архіт.В. Шмидт), арці дачі Жданової (Отрада), гідропатичному закладі Валика (Шорштейна) (архіт. В. Маас, О. Бернардацці) по вул. Єлізаветинській, 18.

Василь Маас – архітектор при канцелярії градоначальника. Творець гідропатичного закладу по ул.Єлізаветинській,16; семінарії і церкви на розі Олександрівського проспекту і вул. Почтової (Жуковського) – зараз там технікум; творець Земського банку по вул. Садової, 3; автор проекту 3-ої міської гімназії на початку вул. Успенської.

Російсько-візантійський стиль виявився у фасаді церкви Казанської Божої Матері на Пересипі (архіт.І.Козлов і Ф. Моранді), Сретенської на

Міщанська (Вознесенська) церква (Вул. Тираспольська на розі Старопортофранківської)

Особняк Макареско (Французький бульвар кут Цегляного провулку)

Церква Святих Адріана і Наталії
(Французький бульвар)

Церква Казанської Божої Матері

Церква Св. Дмитрия Ростовського
(2-й цвинтар)

Ільїнська церква Афонського подвір'я
(вул. Пушкінська, 79)

Земська управа на Привокзальній площі

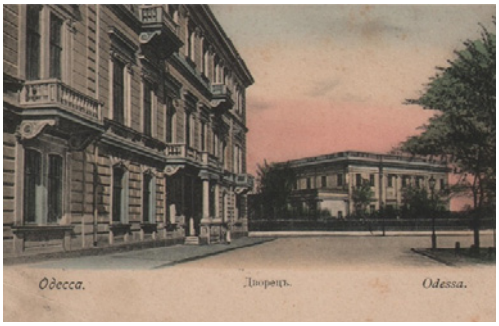

Приморський бульвар, 1

Новому базарі – не збереглася (архіт.Г. Торічеллі, І.Козлов), Успіння Богородиці на Преображенській,70 (архіт.Л. Оттон), Різдво Богородиці на Слободці-Романовці (архіт.М. Черкунов)

Неоросійський стиль виявився в будівлях церкви Св. Димитрія на II цвинтарі (архіт.Ю. Дмитренко), Вознесенської (Міщанської) церкви на вул. Тираспольській – не збереглася, Ільїнської церкви (архіт.Л. Прокопович) Афонського подвір'я на вул. Пушкинській, 79, друкарні Є.Фесенко по вул. Рішельєвскій,47, церкви Святих Адріана і Наталії (архіт.Л. Прокопович і Л. Влодек) на Французькому бульварі і безліч інших будівель.

Юрій Дмитренко — учень Л.Іоріні і А. Бауєра. Був помічником О. Бернардацці, з 1883 р. – викладач Малювальної школи, архітектор при Міському театрі, викладач Одеського художнього училища)

Лев Влодек — працював в Управлінні головного інженера чорноморських комерційних портів, архітектором при градоначальнику. З 1871 року почався зліт Влодека на вершину одеського «архітектурного Олімпу». Його архітектура представлена Рішельєвським депо (вул. Водопровідна,1), спорудами насосної станції міського водопроводу «Головна», будинком Раухвергера (вул. Пушкинська,59), церква Св. Адриана і Наталії (Французький бульвар, 46), особняком Фальц-Фейна (вул. Гоголя, 5-7), «Пасажем» (вул. Преображенська, 34), готелем «Велика Московська» (вул. Дерибасівська, 29) і багато інших)

Характерними прикладами неоренесансу в Одесі є будинки архіт. Ф. Гонсіоровського: по Приморському бульвару,1; Рішельєвській,11; Гоголя,16; будинок по вул. Пастера, 56-58 (архіт. Д. Мазіров); Земська управа на Привокзальній площі (архіт. М. Толвинський) і багато інших.

Урок 6.

Еклектика, бароко, «цегляний» стиль

Творчість Д. Мазірова, М. Толвинського, Г. Гельмера, Ф. Фельнера, Л. Чернігова, Г. Шевремброндта, Ф. Нестурха, С. Ландесмана, Л. Влодека та інших...

Демосфен Мазіров — архітектор, племінник пейзажиста-мариніста І.К. Айвазовського. Кращі приклади його творчості – прибуткові будинки по вул. Преображенській, 5; Єврейській, 19; Софієвській, 23. Серед кращих споруд кінця позаминулого століття – друга казенна гімназія (нині корпус Педагогічного університету) по вул. Старопортофранківській, 26 і третя чоловіча гімназія (спільно з В. Маасом) на вул. Успенській,1.

Микола Толвінський – архітектор, значний успіх якому принесло будівництво навчальних і громадських будівель. Це лікувальний корпус здравниці «Куяльник», будівля Земської Управи на Привокзальній площі, корпуси факультетів фізики і хімії Одеського університету, комплекс будівель медичного інституту і багато що інше.

З використанням бароко створені оперний театр (архіт. Ф. Фельнер і Г. Гельмер), палац Гагаріна (архіт. Г. Шевремброндт) на Катеринінській пл., 7, будинок Руссова (архіт. В. Шмидт і Л. Чернігов), будинок Грінберга (архіт.С. Гальперсон і М.Лінецкий) по вул. Рішельєвській.

Гельмер Генріх — архітектор, працював у творчому союзі з Ф. Фельнером. За їх проектом був побудований новий Оперний театр, картинна галерея М. Толстого (Сабанєєв міст №4).

Будинок Грінберга
(вул.Рішельєвська на розі Жуковського)

Будинок Руссова (Соборна площа)

Фельнер Фердинанд – архітектор, працював разом з Г. Гельмером. організував фірму «Фельнер і Гельмер».

Герман Шеврембрандт – архітектор, що віддав нашому місту 13 років життя і творчості. Лютеранська церква Св. Петра і Павла (Кирха) по вул. Новосельсбкого,68; палац Гагаріних на Катеринінській пл.,7а; картинна галерея М. Толстого на Сабанєєвому мосту,4; будівля Земської Управи біля залізничного вокзалу; театр Сибірякова (Український) по вул. Пастера,15.

Леонід Чернігов – пройшов шлях від кресляра до одного з провідних архітекторів. Прибуткові будинки по вул. Катерінінській, 35; №№10 і 12 по вул. Торговій; №10 і 4 по пров. Чайковського; будівля окружного трибуналу по вул. Софіївській,19; будівля молзаводу Чичкина по вул. Троїицькій, 29. Поєднував традиційні форми з декором модерна.

Археологічний музей

Міська бібліотека

Одеський оперний

Одеський оперний

Неокласицистичне трактування отримали будівлі бібліотеки і Музею Товариства історії і старовини — Археологічний музей (архіт.Ф. Гонсіоровский), Міської публічної бібліотеки по вул. Пастера,13 (архіт.Ф. Нестурх).

Нестурх Федір – 14 років був головним архітектором міста, викладав в Одеському художньому інституті будівельне мистецтво (Валіховський пров. №8/10 – станція швидкої допомоги; вул. Пастера №13 – Публічна бібліотека ім. М. Горького; Фруктовий пасаж на «Привозі»; корпус психіатричної лікарні на Слобідці.)

Змішення стилів або «еклектику» ми можемо зустріти в екстер'єрі будівель «Пасажу» (архіт. Л. Влодек, Т. Фішель); по вул. Пушкинській, 58 (архіт. Л. Влодек); Разумовській, 17 (архіт. Л. Оттон); Госпітальній, 23 (архіт. К. Попов); Катеринінській, 70 (архіт. С. Ландесман).

«Пасаж» в XIX столітті

Елементи екстер'єру «Пасажу»

Завод шампанських вин Генріха Редерера на Французькому бульварі. Вхідна арка.

Людвіг Оттон – син відомого ресторатора Цезаря Оттона почав приватну практику в Одесі і продовжував до початку 1890-х років. Його творчість ми бачимо в будівлі палацу Гагаріної по вул. Ланжеронівській, 2 (Літмузей), у будинку Маразлі по вул. Пушкинській, 4 (медучилище), палацу Абазі по вул. Пушкинській, 9 (Музей західного і східного мистецтва).

Змішення віденського бароко, італійського ренесансу, використання багатого декору: ліплення, барельєфів, скульптури, картушів і аграфів виявилося в перлині еклектики – Одеському оперному з його тріумфальною аркою головного входу, розписними плафонами, химерними сходами, пишною ліпниною екранів лож.

Семен Ландесман – цивільний інженер, архітектор. Проектував і будував такі будівлі і будови: міст через Карантинну балку (вул. Буніна), народне училище по вул. Пастера,3; міський притулок для породіль по вул. Старопортофранківській,24; друга жіноча гімназія на перетині з вул. Торговою і церква Григорія Богослова при ній; особняк завідувача насосною станцією по вул. Водопровідній,15; знамениті лазні Ісаковича по вул. Кузнечній,57; Бессарабсько-таврійський банк по вул. Пастера, 25 і багато інших.

Прагнення позбавитися від недовговічної штукатурки привело до появи так званого «цегляного стилю». Характерними прикладами «цегляного стилю» є будинок Мааса – вул. Гоголя,14 і джутова фабрика Ф. Родоканаки на вул. В. Стуса (архіт.П. Клейн), склади Питомого відомства по Французькому бульвару,10 (архіт.Л. Влодека) і багато інших.

Клейн Пауль — архітектор, будував приватні будинки і громадські будівлі в кінці XIX — початку XX в. (вул. Гоголя, 14 – прибутковий будинок, Єврейська лікарня — вул. М'ясоєдівська, 32, дача Параскева — Французький бульв. 44,

Будинок Блюмберга (Преображенська, 64)

Будинок Асвадурова (Пушкінська, 37)

Фруктовий пасаж на ринку «Привоз»

Готель «Большая Московская»

училище Суспільства витончених мистецтв (зараз Художнє училище) – вул. Преображенськая,14, і багато інших будівель).

Модерн прагнув поєднувати художні й утилітарні функції будівель. Нові будівельні матеріали і вимоги до житла створювали нові естетичні переконання. Поки що елементи модерну «вкраплюються» в стилізації одеських архітекторів (готель «Великий Московський», архіт. Л. Влодек і Т.Фішель). Суміш живописного модерну і реалістичного «цегляного» стилю ми бачимо в будівлі заводу Редерера на Французькому бульварі, Фруктового пасажу на ринку «Привоз» (архіт.Ф. Нестурх, М.Лінецкий, С. Ландесман).

Строгий модерн представлений будинком Блюмберга по Преображенській,64 (архіт.В. Кундерт і А.Мінкус), прибутковим будинком Асвадурова (архіт.Л. Чернігов, М. Гольденберг) по Пушкинській,37 і багатьма іншими.

Рекомендована література

Тимофієнко В.І. Зодчі України кінця XVIII — початку XX століть. Біографічний довідник.-Київ,НДГПАМ,1999;

Фридман А.С. Здания Одессы и их зодчие. Опыт архитектурно-биографического справочника. – Одесса: СПД Фридман А.С., 2008;

Пилявский Валентин. Архитектура Одессы:Стиль и время. Архитектурно-историческое эссе.-Одесса: «Оптимум», 2010;

Синявер М.М. Архитектура старой Одессы.-Ленинград: Издательство областного союза художников,1935;

Урок 7.

Архітектура XX століття.

Конструктивізм і функціоналізм у творчості О. Дубініна, Н. Каневського. Радянське стилізаторство 40-50 років: Ф. Троупянський, М. Кац, Л. Кордонський, М. Шліфер, А.Мінкус, Л. Наркевіч.

Цікавими стилізаціями на тему конструктивізму сталі споруди на Маразліївській, 1-а (архіт. А. Дубінін), складений з різновисоких корпусів. Цікаві зразки конструктивістської стилізації: будинки № 48 по вул. Кузнечній, №39 по вул. Пушкінській, №100 по вул. Канатній (архіт. Н. Каневський); завод ім. Старостіна (архіт. М. Кац), шкіряний завод (архіт. А. Мінкус).

Олександр Дубінін – архітектор. Був ярим прихильником «конструктивізму». На місці підірваної в 30-х роках Михайлівської церкви по вул. Маразлівській їм був побудований комплекс будинків для співробітників НКВД; будинки фахівців з Французького бульвару, 12; будинок по вул. Кінній, 2-4; будівлі в сан. ім. Дзержинського на Французькому бульварі.

Ной Каневський – архітектор. Їм були запропоновані економічні варіанти житла – данина «конструктивізму». Це житлові будинки РЖК «Харчовик» по вул. Пушкинській,39; на Італійському бульварі,14; Кузнечній,48; Канатній,100. Брав участь у проектуванні піонертабору «Український Артек» у Лузановці (нині «Молода гвардія»), впорядкуванні Аркадійської зони.

Нечисленні «постконструктивістські» стилізації є важливою сполучною ланкою між архітектурою модерну і традиціоналізму. Одна з кращих споруд того часу – корпус інституту холодильної промисловості по вул. Дворянській, 1 (архіт. А.Мінкус і Л. Наркевіч). Це будівля інституту курортології в Лермонтовському пров. (архіт. Ф. Троупянський), музична школа-інтернат ім. П. Столярського на Сабанєєвому мосту,1 (архіт. Ф. Троупянський), будівля інституту тканинної терапії ім. В. Філатова на Французькому бульварі (архіт. М. Кац, Л. Кордонський, М. Шліфер, А. Мінкус і Л. Наркевіч).

Будинок «Антарктики» по вул. Дерибасівській

Будинок №21 по вул. Пушкінській

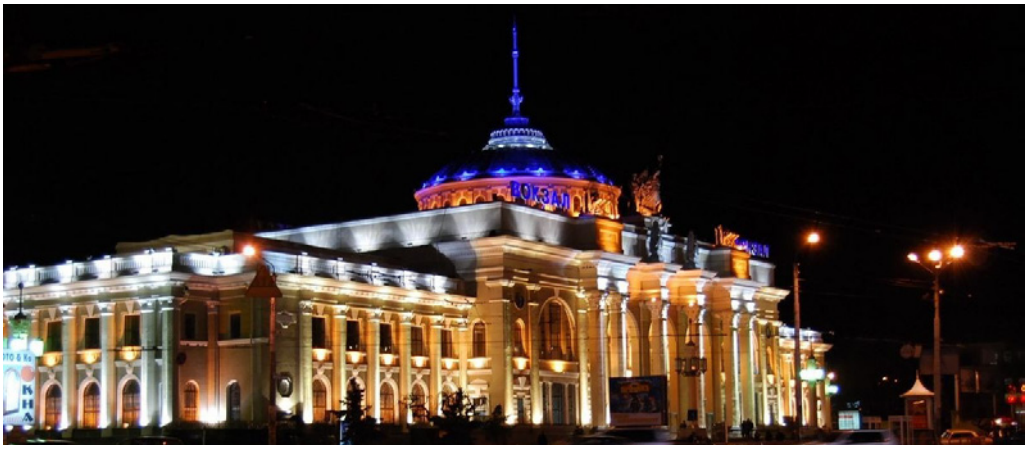

Залізничний вокзал

Інститут ім. В.Філатова

Федір Троупянський – талановитий архітектор, педагог, учений. Він взяв участь в проектуванні та будівництві житлових будинків по вул. Рішельєвскій,12; Маразлієвській, 4; готелю «Лондонська» на Приморському бульварі, будівлі спільноти прикажчиків-євреїв із залом «Уніон» по вул. Троїцкій, 43-а; низки житлових будинків і дач. Велика його заслуга в становленні вищої архітектурної освіти в Одесі.

Відновлення міста після Другої світової війни йшло за двома напрямами:

— реставрація будинків епохи класицизму, неоренесанса, необароко (архіт. Л. Павловська, Е. Вайнштейн, К. Корченов, Р. Владімірська, Г. Топуз, Д. Ліхтенштуль, А. Лисенко, І. Гродський, Н. Мільграм і багато інших);

— будівництво нових будинків — вул. Пушкинська, 21 (архіт. Л. Павловська), вул. Рішельєвска, 10 (архіт. Г. Топуз) і багато інших. В цілому, ці приклади можна охарактеризувати як «сталінський класицизм», будівлі, прикрашені «радянською» символікою.

Замість підірваного фашистами залізничного вокзалу був побудований новий (архіт. Л. Чуприна). Цікава реконструкція будівлі Технологічного інституту консервної промисловості по вул. Канатній (архіт. В. Шаповаленко). Розмахом відрізняється задум розміщення в глибині ділянки корпусів Інженерно-будівельного інституту по вул. Дідрихсона, 4 (архіт. В. Фельдштейн, А. Межібовський).

Головний корпус ОІСІ (вул. Дідріхсона, 4)

Інститут холодильної промисловості

Урок 8.

Архітектура кінця XX — початку XXI століття.

Архітектура кінця XX – початку XXI століття. В. Воронін, А. Мелехов, А. Каджаметов, І.Альтер, В. Головін, В. Кремляков, Г. Топуз, Л. Медянов, М.іа М. Повстанюки і ін.

У 1955 р. вийшла ухвала про «боротьбу з надмірностями в архітектурі». Як результат, з'явилися так звані «хрущоби» — безликі 5-поверхові паралелепіпеди, однакові по всій території колишнього СРСР. Ця тема дуже добре обіграна у фільмі Е. Рязанова «Іронія долі». Проте, з'явилися і будівлі, побудовані за індивідуальними проектами: вул. Рішельєвска, 44–46 (архіт. Н. Шаповаленко), Французький бульвар, корпус ОДУ (архіт. Л. Наркевич), Морвокзал (архіт. І. Альтер, В. Головін, В. Кремляков) та інші. Три житлові вежі з'явилися на Комсомольському бульварі, зараз бульвар Жванецького (архіт. Г. Топуз, Л. Медянов). Не прикрасили історичний центр міста будівля готелю «Чорне море» на розі вул. Рішельєвской і Малої Арнаутської (група архітекторів) і житловий будинок по вул. Преображенській,72, поряд з Успенським собором.

Одеський морвокзал

Готель «Чорне море»

Будинки в Аркадії

Будинок по вул. Топольского,4-а

«Орфей», біля Оперного театру

«Чудо-місто» на Середньофонтанській

Французький бульвар, 9

«Шах-наме», Військовий узвіз, 5

«Гермес», вул. Грецька на розі Польської

Реконструйований будинок по вул. Маразліївській на розі Сабанського пров.

Кращий проект України 1996 р. –
банк «Південний», Сабанський пров.,4

Офісний центр
на Польському узвозі біля мосту

Спливає час, міняється мода і постмодернізм знайшов прихильників по всьому світу. Не уникнула цього і Одеса. Це будинок №21 по вул. Гімназичній (архіт.М. Рейнгерц), офісний центр «Наполеон» і житловий будинок «Жозефіна» по вул. Успенській, 39 і 39-а (архіт. П. Гуска, В. Голубцова, Я. Чумак),співзвучні періоду пізнього модерну; «Новий привоз» по вул. Пантелеймонівській, 23 і 27 (архіт. М. і М. Повстанюки) запозичує теми сусіднього «Фруктового Пасажу»; житловий будинок «Блакитна мрія» по Італійському бульвару, 1/1 (архіт. В. Воронін, А. Мелехов, А. Каджаметов) вирішений у формах модернізованого неоампіру; неоарабські мотиви виявляються в архітектурі житлового будинку «Шахнаме» по Військовому узвізу, 5 (архіт. Г. Задонська, Л. Рибальченко, Я. Мінадзе); ідеї модерністської і структуралістської архітектури знайшли віддзеркалення в житловому комплексі «Біле вітрило» по вул. Літературній, 1-а, громадсько-житловому комплексі «Диво-місто» по вул. Середньофонтанській,19-б, «Імекс-банку» по проспекту Гагаріна,12-а і в інших новобудовах. Разом з архітектурними стилізаціями, широке застосування отримали так звані «середземноморський», «каліфорнійський» та інші «стилі», використані під час будівництва особняків і резиденцій для нової торговельно-фінансової еліти. Ці особняки заховані за метровими огорожами, забезпечені відеокамерами й озброєною охороною. Отже, побачити ці новобудови досить проблематично.

Ми з вами познайомилися з історією будівництва і архітектурою Одеси – міста біля моря, чиї вулиці і провулки ведуть свій відлік від прибережних схилів і пляжів, пройшли по вулицях рідного міста, познайомилися з людьми,

На горизонті «Біле вітрило»

«Імекс-банк», проспект Гагаріна, 12-а

ТЦ «Афіна» на Грецькій площі

Пров. Маланова, 1

«Бульвар», відоміший як «Мерседес»

Пров. Маланова, 1

Вул. Польська, 7 кут Грецької

«Аркадійський палац» на Гагарінському плато

«Ланжерон»

які залишили нам чудовий спадок – найпрекрасніші і знаменитіші архітектурні шедеври і пам'ятники міста. Ви змогли оцінити фрагменти оформлення будинків, храмів, вулиць, красу ліпнини і залізного кування огорож, які передають весь колорит нашого південного міста і, власне, одеситів.

Рекомендована література

Лисенко А.О. Эссе об архитектуре Одессы, фрагменты монографии, фельетоны, путевые заметки./мастера отечественной архитектуры.//Сост. Лисенко В.А. — Одесса:» Оптимум», 2005

Пилявский Валентин. Архитектура Одессы:Стиль и время. Архитектурно-историческое эссе. — Одесса: «Оптимум», 2010

Тимофієнко В.І. Відродження Одеси. Архітектура повоєного десятиріччя.- Київ: «Музична Україна» — 2006.

Розділ III

Літературна Одеса

Урок 1.

Літературне життя Одеси класичного періоду (XIX – поч. XX століття)

Літературне життя Одеси XIX ст.: перші сторінки літературної Одеси. Перебування в Одесі О.С. Пушкіна. Толерантність Одеси в міжнаціональних відносинах.

Першим літературним твором, в якому йшла мова про Одесу, стала пісня українських чумаків:

А в Одесі добре жити,
Мішком хліба не носити,
На панщину не ходити,
Подушного не платити,
Ні за плугом, ні за ралом,
Називають мене паном!

З такої бадьорої оптимістичної ноти чумацької пісні бере початок творення легенди про Одесу – місто, в якому весело, вільно, затишно жити. Ця легенда була підхоплена і розвинута літературою першої половини XIX сторіччя, лейтмотивом якої було оспівування вільного і заможного життя молодого міста на березі Чорного моря.

1806 року в петербурзькому журналі «Ліцей» було опубліковано перший вірш про наше місто, який так і називався «Одеса». Вірш було підписано ініціалами П.Ф.Б. Чимало дослідників намагалося встановити авторство цього першого літературного твору про Одесу, проте їх здогадки лишилися цікавими

версіями, достатніх доказів не надав ніхто. Але незалежно від того, хто був дійсним автором цього вірша, зацікавленість становить перед усім його зміст: поезія змальовує, з якою неймовірною швидкістю в до того безлюдних і диких степах будується народами різних націй і вірувань місто з великими будинками і висловлюється впевненість про подальше славне і щасливе життя Одеси.

1806 року розпочалась Третя Російсько-Турецька війна, в якій брав участь засновник новітньої української літератури Котляревський Іван Петрович (1769–1838). Штабс-капітан Котляревський служив ад'ютантом командуючого 2-им корпусом військ Дніпровської армії. Він брав участь у боях, звільняв Ізмаїл, Бендери, Кілію, Балту, вів «Щоденник воєнних дій». За військову звитягу був нагороджений орденом Анни 4-го ступеню. Враження від війни під Одесою виклав у воєнних частинах поеми «Енеїда», на багатьох сторінках якої Котляревський описує військовий побут, життя українського козацтва.

Першим прозовим літературним твором, присвяченим Одесі, стала книга Долгорукова Івана Михайловича (1764–1823) «Славны бубны за горами, или Путешествие мое кое-куда 1810 года». Відомий російський поет здійснює 1810 року екзотичну за тих часів подорож – він вирішує помандрувати по узбережжю Чорного моря, подивитися на нові міста, які збудовані на землях, що тільки відвойовані від турків. Всі свої спостереження Долгоруков детально виклав у книзі, поділившись з читачами всім, що його вразило і здивувало в Одесі.

«Камень для домов добывается из гор, ограждающих Черное море под самой Одессой. Он ноздреват и составлен из ракушек».

І.М. Долгоруков.

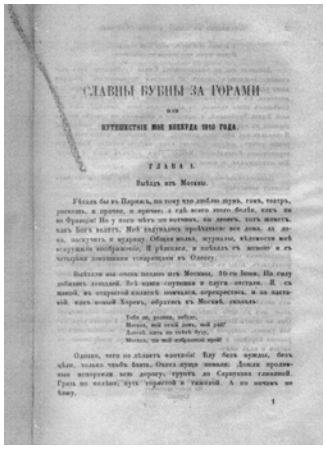

СЛАВНЫ БУБНЫ ЗА ГОРАМИ

ГЛАВА I.

Перша книга присвячена Одесі

«Для публичных прогулок летом разведен сад внутри города. В нем итальянка Марья готовит славное мороженое, и мы туда хаживали часто дарить ее своим мелким серебром. По воскресеньям жители города съезжаются сюда гулять и видеться между собою».

«Правда, что в Одессе самой нет еще роскоши столичных городов, при всей изящности ее местоположения, но, повторю еще раз, и с удовольствием, что натура вокруг нее все дала изобретательному человеку: почва плодоносная, природа ни у кого не остается в долгу; был бы труд и семя для посеяний».

Відомий російський поет Батюшков Костянтин Миколайович (1787–1855) побував в Одесі влітку 1818 року і з захопленням описував її в листах: «... берега Черного моря – берега, исполненные воспоминаний и где каждый шаг важен для любителя истории и отечества». 1827 року, перебуваючи в Одесі, відомий російський поет Гнєдич Микола Іванович (1783–1833) писав: «... Черное море, как ворона крыло, чернеется вдали – море, над которым некогда, может быть, покоилися очи Гомера». В подальшому описи Одеси, порту, узбережжя стають традиційними для ліітераторів-мандрівників, які намагаються в своїх дорожніх записах детально відобразити все побачене: Морозов Павло Тимофійович (1806–1881) «Одесса в 1830 году», Розберг Михайло Петрович (1804–1874) «Письмо из Одессы к ***» (адресовано поету В.Г. Теплякову), Свиньїн Павло Петрович (1788–1839), «Картины России и быт разноплеменных ее народов, из путешествий П.П. Свиньина», Шишкіна Олімпіада Петрівна (1791–1894) «Заметки и воспоминания русской путешественницы по России в 1845 году».

Справжня літературна слава прийшла до Одеси після перебування в нашому місті Пушкіна Олександра Сергійовича (1799–1837). Великий російський поет жив в Одесі з 3 червня 1823 року до 1 серпня 1824 р. В Одесі Пушкін написав майже три глави «Евгения Онегина», завершив поему «Бахчисарайский фонтан», розпочав роботу над поемою «Цыгане». Тут він створив більше тридцяти ліричних віршів. Поет описав Одесу в романі у віршах «Евгений Онегин», чим видав місту, за образним виразом поета В.І.Туманського, «грамоту на безсмертя».

Існує багато згадок про перебування О.С. Пушкіна в Одесі. Одним з перших пушкіністів, що звернувся до біографії поета, був одеський літературознавець, викладач Рішельєвського ліцею Зеленецький Костянтин Петрович (1812–1858).

Будинок, в якому жив в Одесі О.С. Пушкін.

«В Одессе Пушкин жил сначала в Hotel du Nord (гостиница «Северная», ныне Литеатурно-мемориальный музей А.С. Пушкина, ул. Пушкинская, 13), на Итальянской улице, ныне дом Сикара. Тут, по свидетельству П. С. Пущина, писал он своего Онегина, на лоскутках бумаги, полураздетый, лежа в постели. Однажды, когда он описывал театр, ему заметили: не вставит ли он в это описание своего обычая наступать на ноги, пробираясь в креслах. Пушкин вставил стих:

Идет меж кресел по ногам.

Потом поэт наш жил на Ришельевской улице, на углу ее с Дерибасовскою, в верхнем этаже дома, принадлежавшего сперва барону Рено, а потом его дочери княгине Кантакузеной. Окна дома выходят на обе улицы, и угòльный балкон принадлежал поэту, который налево с него мог видеть и море. Почти в глазах у него был театр – тогда тот же, что и ныне – и одноэтажный дом, в котором лет за 8 до того жил герцог Ришелье (теперь здание Ришельевской гостиницы). Далее, к театру, на другом углу того же квартала, и против дома Ришелье, помещалось казино, о котором упоминает он в Онегине, при описании Одессы, и в котором сиживал он иногда в своем кишиневском архалухе и феске.

Наряд этот Пушкин оставил в Одессе. Здесь на улицах показывался он в черном сюртуке и в фуражке или черной шляпе, но с тою же железной палицей. Сюртук его постоянно был застегнут и из-за галстуха не было видно воротничков рубашки. Волоса у него и здесь были острижены под гребешок

или даже обриты. Говорят еще, что на руке носил он большое золотое кольцо с гербовой печатью.

В Одессе так же, как и в Кишиневе, Пушкин по утрам читал, имея здесь порядочный запас для этого в бывшей французской книжной лавке Рубо; писал, стрелял в цель, гулял по улицам. Обедывал он то у Дмитраки, в греческой ресторации, то на Итальянской улице, в H tel du Nord, вместе с польскими, из соседних Киевской и Подольской губерний, помещиками, которые, как сказывали нам, умели приласкать его к себе, хотя, по словам людей, в то время близких к нему, он не любил польского языка. С товарищами своими Пушкин обедал, по большей части, у Отона, которого ресторация помещалась в маленьком доме, на Дерибасовской улице...

Очевидцы сказывали нам, что иногда, в послеобеденное время, а иногда и в лунные ночи, Пушкин езжал за город, в двух верстах от него на дачу, бывшую Рено, где открывается весь полукруг морского горизонта... Тогда это было дико-поэтическое место уединения, в котором наш поэт, конечно, бродил над морем и, внемля говору его валов, предавался своим заветным мечтам. Можно думать, что стихотворение «К морю»

Прощай, свободная стихия,
В последний раз передо мной
Ты катишь волны голубые
И блещешь гордою красой...

было написано в этом уединении. Поэт прощался в нем с стихией, которая подарила его многими, столь прекрасными думами».

Після геніального Пушкінського опису Одеси в російській поезії набуває надзвичайної популярності одеська тема. Слідом за своїм кумиром до Одеси їдуть поети, щоб відтворити принади міста над Чорним морем. Раїч Семен Єгорович (1792–1855), написав під час перебування в Одесі 1823 року вірш «Вечер в Одессе»:

«На море легкий лег туман,
Повеяло прохладой с брега –
Очарованье южных стран,
И дышит сладострастно нега».

Зразки таких елегійних замальовок можна знайти в поезіях: Туманського Василя Івановича (1800–1860) вірш «Одесса» (1823), Подолинського Андрія Івановича (1806–1886) вірш «Одесса» (1835), Бенедиктова Володимира Григоровича (1807–1873) вірш «Одесса» (1839), «Южная ночь» (1839). 1834 року до Одеси приїхав поет Бороздна Іван Петрович (1804–1858), свої враження від мандрівки він виклав 1837 року в своєрідних віршованих дорожніх замальовках, які назвав листами. Поет був відданим прихильником О.С. Пушкіна, наслідуючи йому, намагався описати всі ті місця, де побував в Одесі Пушкінський Онєгін.

«В Одессу корабли неслись!
Могу ль забыть тот миг отрадный,
Как я ступил на брег крутой,
Как рокот моря вековой
Пленил, наполнил слух мой жадный
Своей гармонией живой?»

Знаменною подією для літературного життя Одеси стало перебування 1825 року польского вигнанця Міцкевича Адама (1798–1855). Поета-романтика було відправлено у вигнання за участь в діяльності польських таємних студентських організацій, які боролися за визволення Польщі. Міцкевич написав в Одесі близько 50 поетичних творів, в тому числі «Кримські сонети», розпочав поему «Конрад Валленрод».

1837 року після трагічної загибелі О.С. Пушкіна до Одеси приїхав відомий російський поет Жуковський Василь Андрійович (1783–1852). Він зустрічався в Одесі з тими, хто дружив з Пушкіним і записи про бесіди з ними занотовував у свій щоденник. Вірші про Одесу Жуковський не писав, певно вважав, що кращій поетичний опис Одеси вже створений Пушкіним, але поет Жуковський Одесу малював. Він мав неабиякий хист до живописного мистецтва і намалював в Одесі п'ять малюнків, які зберігаються в Російському музеї Санкт-Петербургу.

Весною 1848 року до Одеси приїхав Гоголь Микола Васильович (1809–1852). Він повертався з-за кордону, де провів 6 років. Письменник оселився в домі свого двоюрідного дяді генерала Трощинського на вулиці Надєждінська, тепер ця вулиця носить ім'я Гоголя. Вдруге Гоголь приїхав до Одеси

наприкінці жовтня 1850 року, щоб провести тут зиму. Працював над другим томом «Мертвых душ». Одеса лишилася в пам'яті Гоголя містом, де проживали його добрі друзі, де йому приємно жилося і легко працювалося, про що свідчать гоголівські листи з Одеси.

«Пишу из Одессы, куда бежал от суровости зимы...» (Из письма Н.В. Гоголя П.А. Плетневу).

«О себе скажу, что Бог хранит, дает силу работать и трудиться. Утро постоянно проходит в занятиях... Зима здесь в этом году особенно благоприятна. Временами солнце глянет так радостно, так по-южному! Так вдруг и напомнится кусочек Ниццы...» (Из письма Н.В. Гоголя А.О. Смирновой-Россет).

В 1840-х роках Одеса набула надзвичайно високого економічного розвитку, швидкими темпами розвивались промисловість і землеробство, неабияких прибутків приносили місту пароплавство і торгівля. Стрімкий злет Одеси причаровує, до міста на Чорному морі продовжують приїздити відомі письменники і культурні діячі. Панегірик Одесі 1840-х років уклав відомий російський письменник Полонський Яків Петрович (1819–1898) в романі «Дешевый город». Постать головного героя роману Єлатомського, що приїздить до Одеси в пошуках кар'єри, багато в чому автобіографічна. Молодою людиною приїздить до Одеси у 1844 році літератор-початківець Полонський, видає тут 1845 року свою першу поетичну збірку, а згодом наприкінці 1870-х років пише роман про місто своєї юності «Дешевый город», в якому діючими особами виступають і вигадані персонажі, і постаті історичні, як, наприклад, князь Воронцов Михайло Семенович.

Літературний літопис Одеси збагатили імена російських письменників Толстого Льва Миколайовича (1828–1910) та Толстого Олексія Костянтиновича (1817–1875), що під час Кримської війни (1853–1856), перебуваючи на військовій службі, побували в Одесі.

«Там все Европой дышит, веет...», слідом за Пушкіним, європейський характер Одеси відзначив видатний російський письменник Короленко Володимир Галактіонович (1853–1921), що у 1890-1900-х роках часто приїздив до Одеси на гостини до свого двоюрідного брата Володимира Казимировича Туцевича, якому присвячено багато сторінок в повісті «История моего современника» – провідного твору В.Г. Короленка. В щоденниках письменник залишив описи Одеси: «Одесса производит особенное впечатление. Прямые улицы, засаженные молодыми деревьями. Очень широкие тротуары

– большой простор пешеходу и узкий проезд, по которому то и дело мелькают со звоном вагончики – это признаки европейской демократизации города».

Толерантна багатонаціональна Одеса, прихильна до всіх націй і народностей від часів свого заснування, давала змогу для розвою літератур різних народів. 1860 року до Одеси переїхав з Петербургу український композитор, поет і перекладач Ніщинський Петро Іванович (1832–1896). В Одесі пройшли роки навчання та юності Березіної Людмили Олексіївни (1861–1927), відомої в українській літературі за псевдонімом Дніпрова Чайка.

З 1873 по 1885 рік вчителював у Кишинівській чоловічій гімназії Нечуй-Левицький Іван Семенович (1818–1938). Це був найбільш плідний період його творчості. Саме на півдні створює він свої кращі твори – «Микола Джеря» (1878), «Кайдашева сім'я» (1879), ««Бурлачка» (1880), «Хмари» (1874). Згодом цей період свого життя Нечуй-Левицький виклав у автобіографічній повісті «Над Чорним морем» (1888) з життя української інтелігенції Одеси. Прослідкуються одеські враження і в найбільш відомому творі письменника «Микола Джеря», головний герой якого кріпак, втікає з рідного села і рятунок від панщини знаходить на узбережжі Чорного моря серед рибалок. Нечуй-Левицький був добре обізнаний з історією заснування Одеси і заселення Новоросійського краю, тому дає в своїй повісті таку яскраву історично обумовлену деталь, – шлях мандрівок Миколи Джері веде на вільні землі під Одесою.

«І широке море, і простір без кінця, і морське повітря розворушує душу, веселить серце. Поезією повіває з того широкого морського простору; серце жвавішає, пісня йде на душу, мрії піднімаються роєм, линуть далеко-далеко, в інший ідеальний світ; думи яснішають, слова ллються плавко, як морські легкі хвилі. Скільки високих поем навіяло ти, синє море, на геніїв людськості».

І.С. Нечуй-Левицький «Над Чорним морем».

1898 року було заслано в Одесу вірменських письменників – поета Ісаакяна Аветика Сааковича (1875 1957) та прозаїка Ширванзаде Олександра Минасовича (1858–1935), під враженням перебування в Одесі він написав повість «Артист», працював над повістю «Меланія».

Долгий час проживали в Одесі класики єврейської літератури Менделе Мойхер-Сфорім (1846–1917) і Шолом Алейхем (1862–1916).

В одеському юнкерському училищі навчався латиський поет Андрій Пумпур Андрій Індрикович (1841–1902). В цей період він працював над епічною поемою «Лачплесіс», пронизану пафосом боротьби за волю свого народу.

Урок 2.

Одеса – місто дитинства

Дитяча тема в творчості письменників-класиків (Гарін-Михайловський, Чуковський, Жаботинський, Житков).

В Одесі пройшли дитячі та юнацькі роки письменника Гаріна- Михайловського Миколи Георгійовича (1852–1906). У 1863–1871 роках він навчався в Рішельєвській гімназії, а закінчивши її поїхав до Петербургу навчатися в інституті шляхів сполучення. Став інженером і працював на будівництві залізничних і шосейних доріг. Весь свій життєвий шлях виклав у автобіографічній тетралогії «Детство Темы» (1892), «Гимназисты» (1893), «Студенты» (1895), «Инженеры» (1907). Як проходило дитинство маленьких одеситів, як навчалися тодішні одеські гімназисти – яскраво і реалістично, з надзвичайно цікавими деталями і побутовими подробицями змальовано в перших двох частинах тетралогії Гаріна-Михайловського. В повісті «Детство Темы» письменник згадує свої дитячі враження: «...Он следил за исчезавшим на горизонте пароходом с каким-то особенно щемящим, замирающим чувством, полным зависти к счастливым людям, уносившимся в туманную даль. Рыбаки, пускавшиеся в море на своих утлых челноках, были в глазах Темы и всей ватаги какими-то полубогами. С каким уважением он и ватага смотрели на их загорелые лица, с каким благоговейным напряжением выбивались они из сил, помогая такому, собиравшемуся в путь рыбаку стащить в море с гравелистого берега лодку...

А то, засучив по колена штаны, ватага лезет в воду и ловит под камнями рачков, разных ракушек. Поймает, полюбуется и съест. Ест и Тема и испытывает бесконечное наслаждение».

Дитяча тема в одеській літературі була підхоплена і продовжена в творчості Чуковського Корнія Івановича (1882–1969), колишнього одеського

гімназиста Миколи Корнійчукова. Коли Миколці було два роки, його мати Катерина Йосипівна переїхала з Петербургу до Одеси з двома дітьми – донькою Марусею і синком Миколою. В Одесі пройшло дитинство малого Корнійчукова, тут він навчався в гімназії, а коли довчився до п'ятого класу, хлопця виключили з гімназії. Тоді вийшов, так званий, «кухаркін указ», за яким рекомендувалося звільняти гімназії від дітей низьких прошарків суспільства. В Миколи мама було прачкою, отже, за цим указом, гімназична освіта була йому не потрібна. Але хлопець був здібний і наполегливий. Він навчається самостійно і згодом складає екстерном іспити за весь гімназичний курс і отримує-таки атестат.

Згодом історію дитинства, виключення з гімназії і пошуку подальшого життєвого шляху було викладено в книзі Корнія Чуковського «Серебряный герб» (перша назва «Гимназия»). Корній Чуковський – літературний псевдонім колишнього одеського гімназиста, яким Микола Корнійчуков підписав свою першу статтю в газеті «Одесские новости» 1901 року. Стаття називалась «К вечно юному вопросу». Юнак стає постійним співробітником газети, а псевдонім Корній Чуковський, який він перетворив з власного прізвища Корнійчуков, набуває популярності в читачів одеських газет, а згодом стає відомим по всей країні. Дорослі читачі читають літературознавчі дослідження Корнія Чуковського, а діти насолоджуються віршованими казками «Тараканище», «Муха Цокотуха», «Чудо-дерево» тощо. 1969 року Корнія Чуковського було запрошено до Англії, де йому вручили диплом доктора філології Оксфордського університету. Таку високу нагороду отримало ще два російських письменника – Іван Сергійович Тургенєв та Анна Андріївна Ахматова.

Треба зазначити, що Чуковському щастило на гімназичних друзів. Про одного з них він писав в книзі «Современники»: «С Борисом Житковым я познакомился в детстве... Мы были однолетки, учились в одном классе одной и той же Одесской второй прогимназии...

Он учил меня всему: гальванопластике, французскому языку..., завязыванию морских узлов, распознаванию насекомых и птиц, предсказанию погоды, плаванию, ловле тарантулов... Под его ближайшим руководством я прочел две книги Тимирязева и книгу Фламариона об устройстве вселенной.

...Ранней весной он стал учить меня гребле не в порту, а на Лонжероне, близ пустынного берега...

Нам случалось бывать в море по семи, по восьми часов, порою и больше; мы приставали к Большому Фонтану, разводили на гальке костер, варили в жестянке уху... »

Житков Борис Степанович (1882–1938) закінчив 1906 року природничий факультет Новоросійського університету, а згодом став відомим дитячим письменником, що поєднав у своїй творчості набуті природознавчі знання з захоплюючим для підлітків сюжетом і вмінням яскраво і майстерно описувати мандрівки та життєві пригоди. Найбільш відомі твори Житкова: «Злое море» (1924), «Морские истории» (1925–1937) «Рассказы о животных» (1935), своєрідна повість-енциклопедія «Что я видел» (1939). В перших книгах роману «Виктор Вавич» (1929–1934) про події першої російської революції

В.Є. Жаботинський.

1905 року письменник використав одеські враження про повстання на панцирнику «Потьомкін».

Ще один гімназичний друг Чуковського – Жаботинський Володимир (Зеєв)(1880 –1940), під псевдонімом Альталена (в перекладі з італійської – Гойдалки) також з 1901 року був співробітником газети «Одесские новости». Шістнадцятирічним юнаком він переклав вірш Едгара По «Ворон», цей переклад був настільки довершеним, що його друкували навіть в підручниках. Жаботинському судилося помандрувати по світу. Він став відомим письменником. Про найкраще і найдивовижніше місто в світі, місто свого дитинства написав він у 1935 році в Парижі роман «Пятеро». Письменник знав, що він ніколи не зможе приїхати до Одеси, але марив про повернення до рідного міста.

«Если бы можно было, я бы хотел подъехать не через Раздельную, а на пароходе; летом, конечно, и рано утром. Встал бы перед рассветом, когда еще не потух маяк на Большом Фонтане, и один-одинешенек на палубе смотрел бы на берег. Берег еще сначала был бы в тумане, но к семи часам уже стали бы видны те две краски – красно-желтая глина и чуть-чуть сероватая зелень. Я бы старался отличить по памяти селения: Большой Фонтан, Средний, Аркадия, Малый; потом Ланжерон, а за ним парк...

Помню ли еще здания, которые видны высоко на горе, подъезжая с моря? Дума была белая, одноэтажная, простого греческого рисунка; на днях я видел в американском Ричмонде небогатый уездный тамошний Капитолий, немного похожий на нашу Думу, и час после того ходил сам не свой. Направо

стройная линия дворцов вдоль бульвара – не помню, видать ли их с моря за кленами бульвара; но последний справа наверное видать, Воронцовский дворец с полукруглым портиком над сплошной зеленью обрыва. И лестница, шириной в широкую улицу, двести низеньких барских ступеней; второй такой нет, кажется, на свете, а если скажут, где есть, не поеду смотреть. И над лестницей каменный Дюк – протянул руку и тычет в приезжего пальцем: меня звали дю Плесси де Ришелье – помни, со всех концов Европы сколько сошлось народов, чтобы выстроить один город.

У людей, говорят, самое это имя Одесса – вроде как потешный анекдот. Я з это, собственно говоря, не в обиде: конечно, очень уж открывать им свою тоску не стоит, но за смешливое отношение к моей родине я не в обиде. Может быть, вправду смешной был город; может быть, оттого смешной, что сам так охотно смеялся».

Урок 3.

Представники українського та російського модерну в Одесі.

Одеська тема в біографії і творчості видатних російських і українських письменників кін. XIX – поч. XX ст.

Одеса кінця XIX– поч. XX століття продовжувала приваблювати до себе письменників з різних куточків країни. Приїздили сюди з різних причин: на відпочинок, у нагальних справах, на оздоровлення, або для того, щоб стати моряком і піти у кругосвітню подорож. Саме з такою метою приїхав до Одеси з Вятки шістнадцятирічний Олександр Гріневський. Невмілого і слабосилого хлопця ніхто не хотів брати на корабель. Після довгих поневірянь йому вдалося влаштуватися моряком на пароплав «Цесаревич» і здійснити один рейс до Олександрії. На цьому його морська кар'єра завершилась. Але свої юнацькі мрії про морські мандри і подорожі до заморських країн втілив, ставши письменником, Грін Олександр Степанович (1880–1932) у романтичних творах «Остров Рено» (1909), «Колония Ланфиер» (1910), «Жизнь Гнора» (1912), «Зурбаганский стрелок» (1913), «Алые паруса» (1921). А приїзд до Одеси 1896 року Грін відобразив в творах суто реалістичного плану – «Автобиографической повести» (1932) і оповіданню «По закону» (1924).

«Наконец я приехал в Одессу. Этот огромный южный порт был, для моих шестнадцати лет, – дверью мира, началом кругосветного плавания, к которому я стремился, имея весьма смутные представления о морской жизни. Казалось мне, что уже один вид корабля кладет начало какому-то бесконечному приключению, серии романов и потрясающих событий, овеянных шумом волн. Вид черной матросской ленты повергал меня в трепет, в восторженную

зависть к этим существам тропических стран (тропические страны для меня начинались тогда от зоологического магазина на Дерибасовской, где за стеклом сидели пестрые, как шуты, попугаи), все, встречаемые мной моряки и, в особенности, матросы в их странной, волнующей отблесками неведомого, одежде, – были герои, гении, люди из волшебного круга далеких морей».

Великий російський письменник Чехов Антон Павлович (1860–1904) побував в Одесі чотири рази. Вперше він приїхав в наше місто 1889 року на запросини акторів московського Малого театру, що на той час гастролював в Одесі. Під час перебування в Одесі А.П. Чехов обмірковував план подорожі на Сахалін, яку здійснює 1890 року. Повертався він з Сахаліну через Одесу. Результатом подорожі стала книга «Острів Сахалін» – зразок високої громадянської публіцистики. Останній раз був Чехов в Одесі взимку 1901 року. Згодом Купрін писав: «... сохранился в памяти тот Чехов, каким я его увидел впервые, в общей зале Лондонской гостиницы в Одессе. (...) Я увидел самое прекрасное и тонкое, самое одухотворенное человеческое лицо...»

Видатний російський письменник Купрін Олександр Іванович (1870–1938) часто приїздив до Одеси і подовгу тут жив. Це місто було щасливим для нього: тут познайомився він з Чеховим, що вважав за велику честь для себе, тут відбулося його знайомство 1897 року з Олександром Буніним, який відіграв значну роль в становленні Купріна як письменника.

Але коло одеських знайомств Купріна не обмежувалось лише відомими письменниками і журналістами. Для відточення своєї письменницької

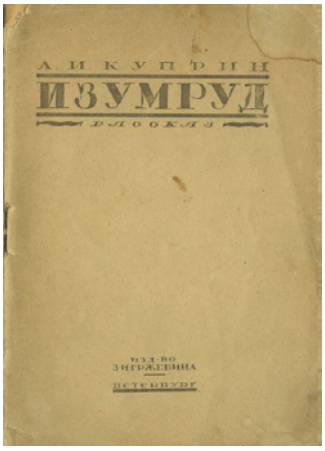

О.І. Купрін

майстерності Купрін вважав за необхідне до деталей знати ту тему, про яку пише. Тому серед його знайомих були портові вантажники і биндюжники, він товаришував з матросами і рибалками, дружив з циркачами і авіаторами. Намагався на собі випробувати різні життєві ситуації, і часто його вчинки носили досить екстравагантний характер. У водолазному спорядженні він спускався на дно акваторії порту, щоб спізнати відчуття людини під водою, на морських глибинах. 1909 року разом з Сергієм Уточкіним літав над Одесою на повітряній кулі. 1910 року разом з Іваном Заікіним, колишнім цирковим борцем, літав над Одесою на спортивному літаку «Фарман». Сьогодні ми б зарахували Купріна до любителів екстремальних видів спорту. Але сто років тому назад подібні вчинки письменника шокували. Втім саме ці дії дозволяли письменнику яскраво і реалістично, з достовірними подробицями описувати в своїх творах життя людей різних верств населення і різних професій. Набутий життєвий досвід реалізовувався в творах і характерах діючих осіб, надаючи їм особливу виразність та індивідуальність рис.

Купріну Одеса надзвичайно подобалась тим, що це місто, культивуючи свою старовину і давні звичаї, в той же час відгукувалось на всі технічні новинки початку XX століття. З'явилися перші автомобілі, – і ось вони торують одеські дороги разом з біндюжницькими повозками та куртуазними екіпажами. Дивитися на перші авіа перельоти збігалося все місто. Великий порт, пароплави під прапорами всіх країн, розвинена промисловість і особливий одеський колорит приваблювали Купріна і давали йому винятковий матеріал

для творів. Донька Купріна Ксенія писала: «Мой отец объездил почти всю Россию, любил многие ее города, уезды, пейзажи, но ... особое место в его сердце занимала Одесса».

В Одесі Купрін написав свою найкращу повість про кохання – «Гранатовый браслет» (1910). Веселий характер міста дався взнаки в гумористичному оповіданні «Белая акация». Драматичну колізію життя Одеси та її жителів у буремний 1905 рік, рік революцій і погромів, викладено в оповіданні Купріна «Гамбринус» (1907), головний герой якого Сашко-музикант – цілком реальна особа. Грою скрипаля Сашка втішався Купрін в одеському портовому кабачку «Гамбринус», куди любив заходити вечорами, щоб послухати про останні новини та події, якими жило гомінке місто.

Видатний російський письменник Бунін Іван Олександрович (1870–1953), розпочинаючи з 1896 року, буває в Одесі майже щорічно. 1898 року він одружився з донькою редактора газети «Южное обозрение» Ганною Цакні. Колом спілкування Буніна в Одесі були місцеві літератори та члени Спілки південноросійських художників. Особливо близькими друзями Буніна стали художники Петро Нілус та Євген Буковецький. В Одесі пройшли останні роки Буніна його життя на Батьківщині. 1918 року він приїздить до Одеси: еміграція для письменника неминуча – він не може жити в більшовицькій країні. Але до останнього відкладає від'їзд в надії, що знову повернеться старий лад, і йому не доведеться вирушати у вигнання. 1920 року на одному з останніх пароплавів Бунін покидає країну назавжди, щоб прожити 33 роки на чужині, в тяжкій ностальгії за минулим, повернення до якого не може бути.

В 1918–1920 роках в Одесі Бунін написав страшну повість-щоденник про громадянську війну, про нищення вікових устоїв і навалу більшовицької диктатури «Окаянные дни». Проживаючи в еміграції в Парижі, постійно повертається в пам'яті до минулих днів і дуже часто в своїх творах згадує життя в Одесі: в автобіографічній повісті «Жизнь Арсеньева» (1937), в оповіданні «Галя Ганская»: «– А мне почему-то вспомнилась одесская весна, – сказал моряк. – Ты, как одессит, еще лучше меня знаешь всю ее совершенно особенную прелесть – это смешение уже горячего солнца и морской, еще зимней свежести, яркого неба и весенних морских облаков. И в такие дни весенняя женская нарядность на Дерибасовской».

1891 року до Одеси з Нижнього Новгороду прийшов Максим Горький (Пєшков Олексій Максимович, 1868–1936). Майбутній знаменитий

письменник працював вантажником в одеському порту серед людей, які згодом стали героями його ранніх творів і принесли йому надзвичайну для початківця популярність. Розповідь одеського босяка лягла в основу оповідання «Челкаш», після виходу в світ якого Горький прокинувся знаменитим. Оповідання Горького про «колишніх людей», «людей дна», яких доля відкинула за межу нормального людського існування, привертали увагу суспільства до проблем знедолених, що проживали в «золотому місті» серед страшних злидарств та біди.

Соціальна спрямованість творчості була притаманна і видатним українським письменникам-класикам Лесі Українці, Михайлові Коцюбинському, Іванові Франкові.

Вперше Леся Українка (Косач Лариса Петрівна 1871–1913) приїхала до Одеси влітку 1888 року. І цьому приїзду передували не дуже веселі обставини. Леся хворіла, і лікарі порадили батькам дівчинки повезти її на лікування до моря. Спершу Косачі думали поїхати до Криму. Але з Одеси надійшов лист від друга родини Косачів відомого українського бібліографа Комарова Михайла Федоровича (1844–1913), який радив повезти Лесю на славнозвісний Хаджибеївський лікувальний курорт.

Родина Косачів товаришувала з родиною Комарових ще за тих часів, коли Комарови проживали в Києві. 1887 року Михайло Федорович отримав призначення в Одесу. І вже наступного 1888 року вітав в Одесі Лесю Українку. Син М.Ф. Комарова Богдан писав у своїх спогадах: «На протязі 25 років (1888–1913) наша родина трохи не кожного року, хоч на дуже короткий час, з радістю зустрічала Лесю і приймала в себе, як рідну й дорогу людину. Всі члени нашої сім'ї, насамперед, батько й мати, дуже любили й шанували Лесю, а за їх прикладом і ми, діти: я і мої чотири сестрички. Цьому сприяла давня дружба моїх батьків з Косачами, також пієтет перед українським письменством, що панував у нашій родині. Хоч батько й був правником по фаху, однак його покликанням була художня література, власне бібліографія українська. Весь вільний від нотаріальної роботи час він віддавав літературознавству, мові й етнографії» (Б.М. Комаров «Одеські зустрічі»).

Про своє перебування в Одесі, про враження від нашого міста і від першої зустрічі з морською стихією Леся Українка створила поетичний цикл «Подорож до моря» (1888), який присвятила Михайлу Федоровичу Комарову. «Далі, далі від душного міста!

Серце прагне буять на просторі!
Бачу здалека, – хвиля іскриста
Грає вільно на синьому морі.
А у тую неділеньку рано
Синє море чудово так грає,
Його сонечко пестить кохано,
Красним-ясним промінням вітає...

Леся Українка «Подорож до моря».

Після першого перебування в Одесі 1888 року Леся Українка приїздила до Одеси майже щороку. Тут жили її друзі, з якими їй було приємно спілкуватися, протягом всього життя поетка берегла в серці любов до міста, де вперше побачила море, неповторна стихія якого назавжди полонило її поетичну душу.

В 1892–1897 роках працює в Одеській філоксерній комісії видатний український письменник Коцюбинський Михайло Михайлович (1864–1913). Свої враження від цієї роботи та її особливості описав в оповіданні «Для загального добра (1895).

Роки роботи в одеській філоксерній комісії дали Коцюбинському багатий матеріал для творчого розвою. Він отримав можливість познайомитись з життям інших народів – молдаванами, а згодом і кримськими татарами (коли перейшов на роботу в Кримську філоксерну комісію). Особливістю творчого таланту Коцюбинського було вміння передати національний колорит, побут та вірування інших народів. Під час роботи в Молдавії і Бессарабії він пише цикл молдавських оповідань: «Пе коптьор» (1896), «Відьма» (1898). На основі кримських вражень створено «В путах шайтана» (1899), «На камені» (1902), «Під мінаретами»(1904).

Постійним співробітником одеських часописів «Жизнь Юга» та «Южные записки» був відомий український письменник Франко Іван Якович (1856–1916). В Одесі побував 1909 року, зупинився в готелі «Версаль» на Грецькій вулиці, про що засвідчує меморіальна дошка. Працював в Одеській публічній бібліотеці.

Наприкінці XIX — поч. XX ст. українська культура і література сягають високого ступеню розвитку. З'являються нові модерністські тенденції та напрямки, в літературу входять нові імена. 1903 року розпочав в Одесі еру українського модерну Вороний Микола Кіндратович (1871–1938) видавши

перший український модерністський альманах «З-над хмар і з долин». В автобіографії поет пише: «Ще бувши в Катеринодарі р. 1901 я надрукував у Л.Н.В-ку («Літературно-науковому віснику») у Львові «Одкритого листа» до укр. письменників з закликом узяти участь у моїм альманаху, вказуючи при тім, що час вже відмовитись од вузького партикуляризму в укр. письменстві, час уже вступити на європейський шлях і, не обмежуючись побутовщиною, порушувати в своїх творах питання широкої філософічної ваги, там же зазначав, що на естетичний бік творів бажано звернути найбільшу увагу. Як не був скромний мій лист, але в історії нашого письменства він набув значення мовби «маніфесту»... Не знаю, оскільки мені це вдалось, але я був піонером, цілком свідомим і певним своєї мети. Пізніше прийшли інші й робили краще, – це цілком нормальний закон еволюції».

Модерністські гасла Миколи Вороного були підтримані в Одесі Липою Іваном Львовичем (1865–1923), що 1905 року видав в Одесі альманах «Багаття». Іванові Липі присвячено знамениту поему Миколи Вороного «Євшан-зілля». За фахом Іван Липа був лікарем, а весь свій вільний час присвятив служінню українській культурі: він написав серію фантасмагорій «Казки про волю», займався просвітницькою роботою а найголовніше – виховав сина Юрія, свого духовного спадкоємця, що уславився як видатний український поет романтичного спрямування Липа Юрій Іванович (1900–1944). Його донька Марта Липа-Гуменецька згадувала:

«З багатьох джерел і видань, які видавалися головно в діаспорі, довідуємось, що Юрій Липа народився в Одесі 5 травня 1900 року в сім'ї лікаря Івана

Ю.І. Липа.

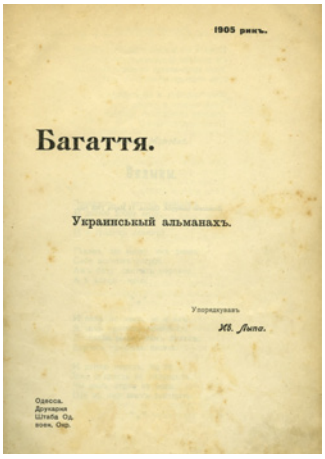

Липи. В 1918 році закінчив 4-ту одеську гімназію, повний восьмикласний курс. Сім'я була висококультурна, інтелігентна. Він був сином-одинаком і виростав в українському середовищі гарячого українського Півдня. В той час в Одесі була велика українська громада: Євген Чикаленко, Амбросій Ждаха, Михайло Комарів, Микола Вороний, Сергій Шелухін... Існували й ширились зв'язки з усією Україною, Галичиною, Буковиною. В Одесі тоді зберігались архіви останнього коша Запорізької Січі, які майбутній академік М. Слабченко згодом перевіз до Києва. Батько Юрія – «тарасівець, письменник, лікар» – Іван Липа працював усе життя не покладаючи рук для того, щоб збудувати вільну Українську Соборну Державу. Він уперто торував шлях ідеям самостійництва, духовного українського відродження. Працюючи в Одесі, де видавав альманах «Багаття», заснував клуб «Одеська літературна спілка», читав лекції в одеській «Просвіті». Потім, у часи української революції, був висунений українською громадою Одеси до уряду...

Заповітом своєму синові Юрію він залишив такі слова: »Тобі, сину, одне завдання зоставляю: перевершити батька, стати більшим од батька». Ці слова, записані Юрієм на аркушиках паперу, зберігаються у варшавському архіві Липів. Юрій Липа виконав заповіт батька, якого дуже любив. Слово «тато» писав завжди з великої букви.

Час гарячої юності, коли Юрій Липа вже писав свої перші поетичні твори, статті, був співзасновником видавництва «Народний стяг» у Одесі в 1917 році, збігається з часом бурхливого закипання української стихії в Одесі».

Марта Липа-Гуменецька «Юрій Липа».

1919 року Юрій Липа поступив на юридичний факультет першого Українського державного університету в Кам'янець-Подільську, ректором якого був професор Іван Огієнко. 1920 р. емігрував разом з батьком до Польщі. У Познанському університеті отримав медичну освіту. Під час війни був військовим лікарем в УПА. 1944 року поета було закатовано в НКВС.

П'ють елеватори, задихуючись, зерна,
Що Південь злотогрудий дарував;
Ревуть гудки, японський пароплав
Коло норвезького спинив брунатні стерна.

О місто-паво, міліонная таверно,
У сонці Бог тебе, мов килим, розіслав,–
Впивайся винами, корінністю потрав,
Лови чужую річ, що дивна і майстерна,

Та вічно над тобою погляд верхівців,
Що із Гетьманщини, із крові, пімсти й горя
Принесли гіркості завзятої порив,
І край червоних скель, стріляючи в простор'я,
Ясу складали обрію, що сив,
А коні бочились розгніваного моря.

Юрій Липа

Своїм народженням уславила наше місто і Ахматова (Горенко) Анна Андріївна (1899–1966). Вона писала в автобіографії: «Родилась я на даче Саракини (Большой Фонтан, 11-ая станция паровичка) около Одессы. Дачка эта (вернее избушка) стояла в глубине очень узкого и идущего вниз участка земли рядом с почтой. Морской берег там крутой, и рельсы паровика шли по самому краю.

Когда мне было 15 лет, и мы жили на даче в Лустдорфе, проезжая как-то мимо этого места, мама предложила мне сойти и посмотреть на дачу Саракини, которую я прежде не видела. У входа в избушку я сказала: «Здесь когда-нибудь будет мемориальная доска». Я не была тщеславна. Это была просто глупая шутка. Мама огорчилась. «Боже, как я плохо тебя воспитала», – сказала она».

Перші юнацькі вірші Ахматової, що збереглися, датовані 1904-1905 роками, місце написання – Одеса.

Через південний порт Одесу пролягли подорожі фундатора російської школи акмеїзму («акме» з грецького – квітуча пора, вищий ступінь) петербуржця Гумільова Миколи Степановича (1886–1921) на Схід і в Африку (1908, 1909, 1911, 1913). Мандрівки поета до дивовижних далеких країн надавали його поезії неповторний колорит і екзотичну забарвленість.

В Одесі народився 1880 року Глікберг Олександр Михайлович (1880–1932), тут пройшло його раннє дитинство, тут він отримав перші життєві враження.

Став відомим поетом-сатириком. Найбільш яскравий період його діяльності припадає на 1908-1911 роки, коли він працює в знаменитому петербурзькому журналі «Сатирикон» під псевдонімом Саша Чорний.

1914 року до Одеси приїздить молодий поет Маяковський Володимир Володимирович (1893–1930). Тут він знайомиться з чарівною дівчиною Марією Денисовою, що стає ліричною героїнею його поеми «Облако в штанах». Поема розпочинається:

«Это было,
было в Одессе...»

«Це було, було в Одесі...» – лейтмотивом лунає в історії перебування в Одесі кожного з класиків, які дали гідний внесок в літературний літопис міста.

Рекомендована література

І.П. Котляревський «Енеїда»
А.С. Пушкин «Евгений Онегин», «К морю», «Талисман»
А. Мицкевич «Крымские сонеты»
В.Г. Короленко «История моего современника»
Дніпрова Чайка «Морські малюнки»
І.С. Нечуй-Левицький «Микола Джеря»
Н.Г. Гарин-Михайловский «Детство Темы», «Гимназисты»
К.И. Чуковский «Серебряный герб»
Б.С. Житков «Морские истории»
В. Жаботинский «Пятеро»
А.С. Грин «По закону»
А.И. Куприн «Гамбринус»
А.И. Бунин «Сны Чанга», «Окаянные дни» – одесская глава
М. Горький «Челкаш»
Леся Українка «Подорож до моря»
М.М. Коцюбинський «Для загального добра»
І.Я. Франко «Маленький Мирон»
А.А. Ахматова «Четки»
Н.С. Гумилев «Жираф», «Озеро Чад», «Лес», «Капитаны»
Саша Черный «Голубиные башмаки»
В.В. Маяковский «Облако в штанах»

Урок 4.

Зародження одеської південно-східної літературної школи: літературні гуртки 1914-1920 років.

Одеський період життя та творчості Ю. Олеші, Е. Багрицького, В. Катаєва, І. Ільфа та Є. Петрова, К. Паустовського.

Багаті літературні традиції, що склалися протягом XIX та початку XX сторіч, знайшли гідне продовження у літературному житті Одеси 1910-х-20х років. Саме у ці часи починає формуватися уславлена, знана у всьому світі, одеська літературна школа двадцятих років. Вона відома як «південноросійська» або «південно-західна»: перша назва традиційна для літературних та мистецьких угруповань кінця XIX – початку XX сторіччя, друга – пов'язана із значним впливом західної літератури та назвою книги віршів Е. Багрицького «Юго-Запад».

Можна вважати, що у 1894 році Одеса зробила собі подарунок на сторіччя – саме цього року народився Ісаак Бабель. До кінця XX сторіччя народились маже всі майбутні письменники: Валентин Катаєв, Едуард Багрицький, Юрій Олеша, Ілля Ільф. Тільки Євген Петров (молодший брат В. Катаєва) та Семен Кірсанов народились вже на початку XX сторіччя. Саме усім цим письменникам зобов'язана Одеса всесвітньою літературною славою, хоч найбільш славетні свої твори вони написали пізніше, вже виїхавши з міста, що на початку

1920-х років ставало все більш провінційним, до столиць –Харкова (на ті часи столиця України) та Москви.

На початку 1910-х років майже всі одесити – від професорів Новоросійського університету до робітників порту – писали вірші. Звичайно, писали вірші і юнаки – гімназисти та реалісти (учні реальних училищ, де вивчали переважно точні науки, аналог сучасних технікумів) і дівчата-гімназистки.

Серед молодих поетів були росіяни, євреї, німці, караїми, українці, грузини, поляки – адже у місті лунало багато мов и жили поруч люди різних національностей.

Перший виступ молодих поетів відбувся влітку 1914 року. У газеті з'явилась об'ява, що запрошувала їх зібратися у залі Літературно-Артистичного товариства (де зазвичай відбувалися збори та виступи одеських письменників, художників та музикантів). Поети, чиї вірші було визнано гідними уваги, виступали згодом на двох літературних вечорах. Газети писали, що публіка була приємно вражена, бо навіть уяви не мала про існування стількох талановитих юнаків.

Серед виступаючих були Валентин Катаєв, Едуард Багрицький та Анатолій Фіолетов. У ті часи учням гімназій заборонялось приймати участь у публічних виступах. Тому повністю прізвища Катаєва у афіші немає, лише літера «К». За легендою, двоє інших учнів розіграли два кольори – фіолетовий та багряний. Так замість Натана Шора та Едуарда Дзюбина з'явились Фіолетов та Багрицький.

У серпні 1914 почалась Перша світова війна, здається б, не до віршів. Але саме з 1914 до 1917 молоді поети випускають альманахи віршів з чудернацькими, як на погляд пересічного громадянина, назвами: «Шелковые фонари», «Авто в облаках», «Серебряные трубы», «Седьмое покрывало», «Чудо в пустыне».

Майже у всіх цих збірках є прізвище Анатолія Фіолетова (1987–1918). Він народився в Одесі, у досить заможній єврейській родині, після закінчення гімназії став студентом юридичного факультету Новоросійського університету. Після Лютневої революції студентів-юристів мобілізували на роботу в міліцію (замість звільнених поліцейських). Фіолетов залишився працювати там, навіть коли студентів демобілізували. У жовтні 1918 інспектор карного розшуку А. Фіолетов був вбитий під час переслідування злочинця. Найбільш

відомий його вірш «О лошадях», який цитували неодноразово такі відомі письменники як А. Ахматова, І. Бунін та В. Маяковський.

О, сколько самообладания
У лошадей простого звания,
Не обращающих внимания
На трудности существования.

Під час громадянської війни влада в Одесі змінювалась неодноразово. За одними підрахунками, змін було дев'ять за іншими – аж п'ятнадцять. Іноді місто взагалі було розділено кордонами – діяли дві чи три влади одночасно. (Цей період описано у книгах О. Козачинського «Зелений фургон», К. Паустовського «Начало неведомого века» та «Время больших ожиданий» та п'єсі Л. Славіна «Интервенция»). Кожні кілька місяців змінювалися гроші та документи. Газети виходили тринадцятьма мовами, навіть грецькою, сербською та зовсім дивно – латинською. Не вистачало паперу, з'являються різнокольорові газети та журнали. У місті спалахнула епідемія грипу «іспанки», не вистачало продуктів, палива. У цей час розібрали на дрова величезну естакаду Одеського порту. Діяли банди, що знімали одяг та взуття з перехожих, грабували крамниці, банки, квартири. І, всупереч усьому, буяло яскраве літературне життя.

До Одеси приїхало з Москви та Петрограду (нині Петербург), рятуючись від більшовиків, багато відомих письменників – І. Бунін, О.М. Толстой, Тефі (Надія Лохвицька) та інш. Всі вони згодом у спогадах описували життя у Одесі. (І. Бунін «Окаянные дни», О.М. Толстой «Ибикус, или похождения Невзорова», Н. Теффі «Ностальгия»).

Молоді поети утворюють два гуртки – «Студентський літературно-Художній гурток» та «Зелену лампу» (вони діяли з осені 1917 до кінця 1919 року). Вечори першого можна було відвідувати безкоштовно, там лише читали вірші. На виступи «Зеленої лампи» треба було придбати квиток – але відвідувачі могли не лише послухати вірші та «безкровні поєдинки» (поети обмінювались тут же написаними епіграмами), а й почути співи, музику, навіть танцювати до ранку (розходитись посеред ночі у ті часи було небезпечно не тільки для одягу, але й для життя). Виступали на обох виступах одні й ті ж поети. Найяскравіші зірки того часу вже згадувані Е. Багрицький, В. Катаєв та Юрій Олеша.

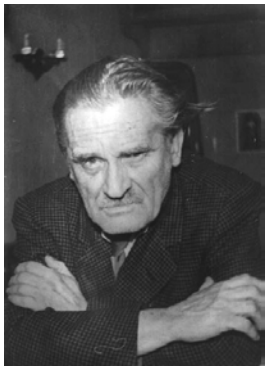

Ю. К. Олеша

Е.Г. Багрицький, В.П. Катаєв.

Юрій Карлович Олеша (1899–1960) – єдиний з усіх – народився не в Одесі. Родина переїхала з Єлісаветграду до Одеси, коли Олеші виповнилося три роки. Батько був польським дворянином, Олеши мали власний герб. Але пристрасть батька до гри в карти змушувала сім'ю жити на грані зубожіння. Юрій навчався у Рішельєвській гімназії та закінчив її (знову єдиний з усіх молодих письменників) з золотою медаллю. Він дуже полюбляв футбол, і незважаючи на маленький зріст, був серед найкращих гравців (пізніше він залишить виразні описи футбольної гри у книзі «Ни дня без строчки». Писати вірші почав з шістнадцяти років, у 1915-му одеська газета надрукувала його вірш. Олеша мав хист до малювання, у сатиричному журналі «Бомба», що виходив у 1917-18 роках, вісімнадцятирічний юнак не лише друкує свої вірші, але й малює досить гострі, влучні карикатури.

У дев'ятнадцять років у його доробку вірші, оповідання, п'єси та навіть кіносценарії. У 1920-му, після встановлення Радянської влади у Одесі він (знову ж таки разом з Катаєвим та Багрицьким) працює у «ЮгРоста» – малює начерки до плакатів та пише віршовані тексти-підписи. Ці велетенські плакати, що вивішувалися на вулицях міста, освітлювали становище у країні та світі.

Честолюбні юнаки Катаєв та Олеша, не маючи змоги зробити літературну кар'єру у рідному місті, 1921 року переїздять до Харкова. Там Олеша заробляє на життя, складаючи вірші-експромти на замовлення (чи то на весілля, чи на день народження керівника, та й з будь-якої іншої нагоди). У тому ж році вони переїздять до Москви та влаштовуються на роботу до газети залізничників «Гудок». Олеша пише віршовані фейлетони, його псевдонім «Зубило» відомий на весь Радянський Союз.

Талановитому поету не щастило лише з коханням. Дівчина, у яку він закохався та яка покинула його, звали Серафіма Суок. Її прізвищем він назвав чарівну дівчину-ляльку з казки «Три толстяка» (1928). Повість була написана заради іншого кохання – дівчини, що обожнювала казки та цукерки. Але й вона обрала іншого. У казці вгадуються одеські вулиці – башта доктора Гаспара Арнері знаходилась у Карантинному провулку (нині Юрія Олеши), напроти дому де мешкала деякий час родина Олеш; площа Зірки із скляним куполом – це Новий ринок, де під час громадянської війни виступали актори цирку. Під власним прізвищем Олеша став відомий після виходу роману «Зависть» 1927 року. І у казці і у романі Олеша вживає велику кількість порівнянь-метафор. Він мав неофіційний титул «короля метафори».

«Три толстяка» та «Зависть» – найвідоміші книги Олеши. Він писав оповідання, п'єси, кіносценарії, але суспільне життя того часу не сприяло вільній творчості. На Першому з'їзді радянських письменників Олеша виступив з доповіддю, де сказав, що йому соромно бути інтелігентом. Ця розбіжність між особою освіченої людини та вимогами Радянської влади, бажання бути своїм, визнаним владою, не могла не вплинути на творчість. За життя Олеши більш жодна книга не могла сягнути рівня «Трех толстяков» та «Зависти». Останні роки життя Олеша хворів, жив дуже бідно. Він писав спогади про дитинство, про початок літературного шляху, згадував своїх друзів. Вже після його смерті дружина та друзі склали з записів останню книгу «Ни дня без строчки», перша частина якої називається «Одесса».

«В Одессе в то времена февраль, особенно конец его – о, это уже была весна! Во всяком случае, продавали фиалки; во всяком случае, спускаясь по маленьким скалам какого-нибудь Большефонтанского берега, вы вдруг из-за скалы могли увидеть уже не серый хаос холодного моря, а сам море – синее и свежее, как глаз!».

«Я шел в гимназию по главной улице города, которая называлась Дерибасовская, – вдоль магазинов с их витринами, кстати говоря, очень богатыми и нарядными, вдоль платанов, вдоль зеленых скамеек».

«Идя по Французскому бульвару по левой его стороне по направлению от 3-ей гимназии, вдруг видели вы по левую руку переулок. В нем были и неуютные краски загона, коровьи грязно-коричневые краски, и один из заборов провисал в нем, наваливаясь как бы брюхом на прохожего, вместе с

тем был этот переулок озарен синевой видного вдали моря. И так хотелось свернуть в этот переулок...».

«На Ланжероне был спуск к морю не только по дорогое – можно было сбежать и обрывами. Они густо поросли бурьяном эти обрывы, на них жили внезапно выскакивающие на нас опасные собаки. Тем не менее, они вели к морю». «Жаркий день, желтый жаркий день в дынных пробках, в чаде жарящейся рыбы, криках поварих и разносчиков, взвизгивании ножей».

Едуард Георгійович Багрицький (справжнє прізвище Дзюбин) (1895-1934) народився в Одесі у єврейській родині. Мати, закохана у польські романи, дала синові таке незвичне ім'я. Хлопець обожнював читати, мав дуже гарну пам'ять. Навчався у реальному училищі, але ненавидів математику, був улюбленцем вчителя російської мови, навіть писав за інших твори. Гарно малював, складав вірші, перші були надруковані у 1914 році. Як і Фіолетов, брав участь у альманахах 1915–1917 років. Він не лише був зіркою, але й центром тяжіння поетичного життя. Саме Багрицький відкрив для багатьох молодих літераторів світ західної та російської поезії, знав безліч маловідомих поетів. Хворий на астму, він, зменшуючи біль під час нападів, читав без перерви протягом семи-десяти годин вірші. Він полюбляв романтику (хоч сам був за кордоном тільки один раз, 1917 року у Персії), обожнював смачно поїсти (хоч це у ті роки було неможливо), залюбки вигадував всілякі неймовірні легенди про себе, розігрував друзів. Жив він у найжахливіших з усіх поетів умовах, був зовсім непристосований до повсякденного життя. Після одруження на Лідії Суок (старшої сестрі коханої Ю. Олеші) мешкав у підвалі, калюжа перед яким не висихала у найбільшу спеку. Гості кричали: «Гей, там, перевізник!», і молода дружина перекидала дошку. Новонароджений син спав у ящику, а батько витрачав останні гроші на якихось чудернацьких птахів (у нього була велика кількість співучих птахів). У жартівливому оповіданні «Бездельник Эдуард» В. Катаєв описував, як міняли на їжу залишки меблів з дому дружини, та як вона потайки випускала у вікно птахів. За вірші у газеті платили мало, і одеські поети на початку двадцятих років влаштували благодійний вечір, кошти з якого пішли на придбання пристойного одягу для Багрицького. Але у ці часи написані найкращі його вірші «Контрабандисти», «Арбуз», «Птицелов», поема «Трактир».

По рыбам, по звездам
Проносит шаланду.
Три грека в Одессу
Везут контрабанду.
На правом борту,
Что над пропастью вырос,
Янаки, Ставраки,
Папа Сатырос.
А ветер как гикнет,
Кака мимо просвищет,
Как двинет барашком
Под звонкое днище...

(«Контрабандисты»)

Улюбленими героями Багрицького були персонажі повісті фламандського письменника XIX сторіччя Ш. Костера «Тиль Уленшпигель» романтик Тіль та його супутник, товстун та ласун Ламме Гудзак. Вони стали персонажами віршів Багрицького. Не тільки голодне життя самого Багрицького, але й любов книжкових героїв смачно попоїсти, впливають на зроблений соковитими фарбами опис щедрого одеського базару:

И в этот день в Одессе на базаре
Я заблудился в грудах помидоров,
Я средь арбузов не нашел дороги,
Черешни завели меня в тупик...
Я одинок. Одесское, густое
Большое сонце надо мною встало,
Вгоняя в землю, в травы и телеги
Колючие отвесные лучи.

(«Встреча»)

У 1925 році він (останнім з компанії поетів) переїздить до Москви. Згодом В. Катаєв у романі «Алмазный мой венец» згадував, як спокусив важкого на підйом Багрицького, пообіцявши йому квитки до спального вагону – на ті часи це була найбільша розкіш, про яку можна було тільки мріяти. Вірші

Багрицького миттєво завоювали Москву. У 1926 році він написав поему «Дума про Опанаса» – унікальний як на радянські часи випадок, коли поема написана про махновця та названа його іменем. У 1928 році вийшла його книга віршів «Юго-Запад».

Мешкав він у підмосковному селищі Кунцево, до нього приїздили усі одеські письменники та поети. Саме у ті часи з'явилась жартівлива назва «Одеколон» – одеська колонія у Москві.

На той час він захопився розведенням акваріумних рибок і досяг у цьому значних успіхів. Напади астми посилювалися, Багрицькому було важко виходити з дому. Він помер від запалення легенів 1934 року. (Одна з німецьких газет сповістила про смерть «видатного іхтіолога», така звістка припала б до душі Багрицькому). Це була перша втрата одеської школи. Друзі видали збірку спогадів про Багрицького, яка, незважаючи на політичне забарвлення, дає яскравий образ поета-романтика. Одні з найкращих сторінок – спогади В. Катаєва про першу зустріч у 1914 році.

У одній одеській сім'ї народилось одразу два майбутніх письменника – Валентин Петрович Катаєв (1897–1986) та його молодший брат Євген – майбутній Євген Петров. Батько – син священика з російського міста Вятка, мати походила з сім'ї полтавських Бачеїв, військових з діда-прадіда. За легендою, Бачеї були пов'язані родинними зв'язками з сім'єю М.В. Гоголя. У домі лунали російська та українська мови, мати читала синові Шевченка, батько – Пушкіна. Але мати померла невдовзі після народження Євгена. Допомагати виховувати хлопчиків допомагала сестра матері. Валентин навчався у П'ятій гімназії. Вступ до гімназії, перші уроки, ігри одеських хлопчаків, повстання 1905 року, єврейський погром, що відбувся у ті часи, зустріч Нового року та Великодня, буденне життя сім'ї – все пережите лягло на сторінки повісті «Белеет парус одинокий» (1936). Майже всі герої взяті з життя, навіть головного героя звуть Петя Бачей (дівоче прізвище матері), Гаврик, його друг – Мишко Галій (за прізвиськом Галик, з якого і утворилося ім'я Гаврик). Валентин з дитинства мріяв бути тільки письменником, і ніким більше, вже в дев'ять років він складав вірші. Збереглися ранні вірші, вписані до дівочого альбому (у ті часи дівчата вели альбоми, у які друзі вписували свої вірші, віршовані побажання або щось малювали). Він познайомився з І. Буніним, який схвально поставився до його віршів. Молодий поет публікувався не лише в одеських, а навіть у петербурзьких журналах.

З початком Першої світової війни Катаєв пішов на фронт, був офіцером-артилеристом. Був двічі поранений, пережив атаку отруйними газами, за хоробрість нагороджений орденом. Катаєв продовжував писати вірші, багато з них присвячено коханій дівчині Ірині Алексінській. (Історію свого кохання він розповів згодом у двох повістях «Зимний ветер»(1960) та «Юношеский роман»(1982)). Під час громадянської війни, як і багато інших, він воював і за «білих» і за «червоних», був заарештований і білою контррозвідкою і червоною «ЧК» (надзвичайна комісія, згодом мала назви НКВС та КДБ). Йому пощастило врятуватися. Пізніше, вже у 1970-ті роки він був єдиним, хто насмілився написати повість про арешти та розстріли у Одесі 1920-21 років – «Уже написан Вертер»(1980). Після звільнення публікувався на сторінках газети «Моряк» (окрім неї у місті виходила ще одна газета – «Известия») .

У 1921 переїздить до Харкова, згодом до Москви.

Катаєв писав вірші, оповідання, був відомий як непоганий драматург. Одна з найкращих його довоєнних книжок – повість «Белеет парус одинокий». Але важкі часи арештів тридцятих років та післявоєнні урядові постанови, що утискували літературу, не могли не вплинути на його творчість. Він дописує тетралогію «Волни Черного моря», до якої увійшли книги про Петю та Гаврика «Белеет парус одинокий», «Хуторок в степи» (1956), «Зимний ветер», «Катакомбы» (1951).

На початку шестидесятих років письменник ніби починає нове життя. Книги його стають автобіографічними, у них дві головні діючі особи – місто Одеса та сам Катаєв.

Дитинство («Разбитая жизнь, или Волшебный рог Оберона» (1972)), початок віршування («Трава забвения» (1967)), фронт («Юношеский роман моего друга Саши Пчелкина»), арешт («Уже написан Вертер») та один з найвідоміших романів «Алмазный мой венец» (1978), у якому він зашифрував під псевдонімами своїх друзів Багрицького (Птахолов), Олешу (Ключик), Бабеля «Конармієць», Ільфа та Петрова (Друг та Брат).

Катаєв прожив найдовше життя з поміж письменників південно-західної школи, він писав до останніх днів – повість «Сухой лиман» була надрукована за два місяці до смерті. У останні роки Валентин Петрович не раз казав, що його обов'язок – встигти розповісти про всіх, хто пішов з життя раніше, пригадати все, до найменших дрібниць.

8 лютого 1920 року до Одеси увійшли червоні війська. У місті, як і у всій країні, панує розруха. Немає їжі, одягу, паперу. І коли їжу можна виміняти на славнозвісному Товчку (що існував ще з того часу) на залишки якихось речей, замість взуття вирізати дерев'яну підошву і прикрутити мотузками до ноги, а дівоче плаття пошити з пустих мішків, що залишились у складах порту, то папір замінити неможливо. Він знаходиться лише для офіційних газет, та й ті друкують на зворотному боці обгорток на чай чи тютюн, що залишилися непотрібним ще з дореволюційних часів. Звичайно, що на книжки не вистачало. Навіть об'яви про поетичні вечори писали на зворотному боці вже використаних паперів.

Література стала усною. Спочатку молоді люди збиралися у покинутій господарями квартирі і читали вірші, цей гурток носив назву «Колектив поетів». На його засіданнях читав свої вірші український поет Володимир Сосюра. Згодом почали виступати у так званих «кафе поетів», яким давали незвичні назви: «Мебос» – мебльований острів, «Пеон IV» – за назвою віршового розміру, «ХЛАМ» – художньо-літературно-артистична молодь. Платою за вхід слухачів було щось їстівне – від скибочки хлібу до однієї картоплі. Одного разу, коли розігрували сцену середньовічного турніру поетів, зголоднілі актори з'їли принесений добросердими глядачам реквізит – пиріжки з кукурудзяної муки.

Роль одного з середньовічних поетів виконував Ілля Арнольдович Ільф (1897-1937). Його справжнє прізвище Файнзільберг, псевдонім склався з перших літер імені та прізвища. Старші його брати скінчили одеське комерційне училище (де навчали майбутніх банківських службовців та бухгалтерів), але стали художниками. Розлючений батько віддав третього сина до ремісного училища і, мабуть, неабияк радів, побачивши у табелі трійку з малювання. Але й це не допомогло – син став письменником. І лише четвертий син справив надію батька і став інженером. Ільф працював у креслярських майстернях, на телефонній станції, був бухгалтером. Але, як жартував він згодом, після підведення балансу перевага залишилась на літературному боці. Його юнацькі вірші не збереглися. Сучасники пригадували, що вони були дуже незвичним. Згадували і влучні, порою жорсткі вислови Ільфа на літературних вечорах. Він виглядав ошатним навіть у зношеному та заштопаному вбранні, носив його з природною елегантністю. До всіх звертався на «ви», так приміром, звертався до кінця життя і до співавтора, Євгена Петрова. Коли Ільф

переїхав до Москви, його влаштували бібліотекарем у газету «Гудок», але згодом він отримав іншу роботу – переписував літературною мовою безграмотні листи, що присилали до редакції. Властиве йому почуття гумору допомагало робити з листів невеличкі оповідання. Щасливий випадок (у особі Катаєва) змінив його життя. Вже відомий письменник запропонував у 1927 році двом журналістам-початківцям – Ільфу та своєму молодшому брату – написати роман про авантюриста, що розшукує скарб. Роман мали підписати втрьох – ім'я Катаєва (який лише запропонував сюжет) допомогло б надрукувати книгу. Ільф та Петров спробували писати разом. Головним героєм став Остап Бендер – ім'я, зовнішність та характер друзі запозичили у знайомого по Одесі, молодшого брата А. Фіолетова. Записував текст Петров, який мав розбірливіший почерк. Коли Катаєв прочитав роман, то попрохав лише, щоб ця чудова книга вийшла з присвятою йому. Роман «Двенадцать стульев» вийшов 1928 року.

З цього часу почалась тріумфальна слава Ільфа та Петрова. Вони працювали разом лише десять років. Їм неймовірно щастило – адже вони були сатириками, висміювали вади, а далеко не з усього у ті часи було дозволено кепкувати. Один з фейлетонів про бюрократів визвав гнів самого Сталіна. Але обійшлося – не заарештували. Удвох вони побували у Франції, Польщі, Італії. Їх фейлетони у ті часи, коли головним лозунгом було «Ліс рубають – тріски летять», відстоювали гідність звичайної людини, її право на життя, що ускладнюють безглузді довідки, байдужість бюрократів. Їм докоряли тим, що на сторінках їхніх книжок немає позитивних героїв. Публікація другої книги роману «Золотой теленок» (1931) відклалась майже на рік, адже головний герой відверто заявляв, що йому нецікаво будувати соціалізм. Після публікації другого роману читачі з усіх кінців країни писали листи, адресовані Ільфо-Петрову, бо багато хто вважав, що це одна людина.

Одеса описана Ільфом ще у 1929 році – у фейлетоні «Путешествие в Одессу»: «Любознательному туристу Одесса дает вкусную пищу для наблюдений. Одесса один из наиболее населенных памятниками городов... Сейчас в Одессе не менее трехсот скульптурних украшений. В садах и скверах, на бульварах и уличных перехрестках возвышаются ныне мраморные девушки, медные львы, нимфы, пастухи». У доробку Ільфа були «Записники», де він записував цікаві фрази, можливі сюжети. Там був початок роману про давніх римляни, що захопили Одесу, та про дива та несподіванки, які тут на них чекали:

«Драка с легионерами на Николаевском бульваре. Первый римский меч продается на толчке». У повісті «Золотой теленок» Одеса описана під прозорою назвою «Чорноморськ». З його сторінок постає чарівне веселе місто, море, так звані «люди минулого» – колишні спекулянти, що намагаються працювати у незвичних умовах, усі вади того часу, коли головну роль відігравало робітниче-селянське походження. У романі дотепно й дошкульно описані людські недоліки.

Остання книга, яку Ільф та Петров написали – «Одноэтажная Америка» (1937). Співавтори проїхали у автомобілі всю Америку, Ільф фотографував, і книжка вийшла у супроводі його знімків. Завітали вони й до американської Одеси – маленького містечка, жителі якого й не підозрювали про існування далекої тезки.

Під час подорожі Ільф захворів, і книгу вони писали не разом, а поодинці, по главам. Але читач і сьогодні не може впізнати, що саме писав Ільф, а що Петров – вони дійсно стали одним письменником, хоч були дуже різними людьми. У 1937 Ілля Ільф помер від туберкульозу.

Євген Петрович Петров (1902-1942), як і брат, закінчив П'яту гімназію. 1920 року разом з В. Катаєвим був заарештований і кілька місяців просидів у тюрмі. А вийшовши звідти, влаштувався на роботу спочатку до ЮгРОста, а потім до карного розшуку. Працював у селах під Одесою майже три роки, ловив бандитів, розслідував справи про вбивство, розшукував злодіїв. Як потім він жартівливо згадував, першим літературним твором був опис трупу невідомого. Він переїздить до Москви 1923 року з честолюбним бажанням стати працівником Московського карного розшуку. Але старший брат, вболіваючи за безпеку молодшого, вмовляє його зайнятися літературною працею. Євген обирає псевдонім «Петров» на честь батька, працює у газеті «Гудок», друкує оповідання у журналах.

З 1927 року біографії Ільфа та Петрова майже тотожні, вони навіть пишуть «Двойную автобиографию». Вони жартівливо казали що й померти треба разом, скажімо, у автокатастрофі. Петров дуже важко переживав смерть співавтора. Він почав книгу спогадів про Ільфа, окрім цього, писав статті, оповідання, кіносценарії. Під час Великої Вітчизняної війни Петров був не тільки редактором журналу, але й виїздив на фронт, у місця найзапеклішіх боїв. Він загинув у 1942 році, коли повертався з обложеного німцями Севастополю – літак зазнав аварії у степу під Ростовим.

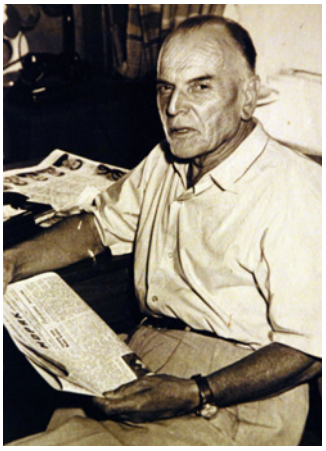

К.Г. Паустовський.

1920 року ще одним місцем, де гуртувалися молоді поети, стала газета «Моряк». Вона також виходила на кольоровому папері, але вміщувала літературні матеріали, які переважно оплачувалися не грошами, а пайком. Життя Одеси 1920-21 років, голодне, та сповнене віршами, цікавими людьми, безтурботними, всупереч всьому, одеситами та схильними до найнеймовірніших вигадок одеськими газетярами, описане у веселій книзі Костянтина Георгійовича Паустовського (1892-1968) «Время больших ожиданий» (1959). Народився письменник не в Одесі, але жив тут з 1919 по 1922 роки, товаришував з одеськими поетами, і пізніше його також зараховували до одеської літературної школи.

«Время больших ожиданий» відразу після виходу з насолодою читали всі одесити. Один з героїв книги стверджував: «что, может быть, на всем земном шаре жизнь и течет закономерно, но что касается Одессы , то за это поручится нельзя ». Навіть вітер у Одесі, за Паустовським, був особливим. «По утрам запах вянущих левкоев стоял на улицах. Но ни в садах, ни в палисадниках я не видел левкоев. Очевидно, это пахли не левкои, а просто утренние тени, или только что политые мостовые, или, наконец, слабый ветер. Он задувал с открытого моря. Он прилетал со стороны Большефонтанского маяка, пробегал, крадучись, через степные бахчи, наполнялся сладковатым ароматом вянущей ботвы, с трудом просачивался через пышные заросли Французского бульвара и пробирался вдоль пригородных берегов, где на крышах рыбачьих лачуг сушились дынные корки и дозревали помидоры». Повість була надрукована 1958 року, 1961 вийшла окремим виданням і в Одесі.

Урок 5.

Літературне життя Одеси 1925–1941 років

Гуртки «Юголеф», «Потоки Октября», українські літературні гуртки «Гарт», «Плуг». Одеська кінофабрика ВУФКУ. Одеський період життя та творочсті І. Бабеля, С. Кірсанова, М. Куліша, І. Микитенка, Ю. Яновського, О. Козачинського, М. Жука.

У книзі К. Паустовського «Время больших ожиданий» читачі звертали увагу на прізвище письменника, яке впродовж кількох десятиріч не згадувалось — Ісаак Бабель.

Ісаак Еммануїлович Бабель (1894-1940) народився в Одесі, деякий час родина жила у Миколаєві, але згодом повернулась до Одеси. Як і багато одеських хлопчаків, він за модою того часу ходив на уроки до славетного скрипаля Петра Столярського (про це йдеться у оповіданні «Пробуждение» (1930)). Бабель закінчив Комерційне училище, навчався у Києві, Петербурзі. З дитинства багато читав, захоплювався французькою літературою, за спогадами, навіть перше оповідання написав французькою мовою.

У 1916 у петербурзькому журналі з'явився нарис Бабеля «Одесса».

«Одесса – очень скверный город. Это всем известно. Вместо «большая разница' там говорят – «две большие разницы» и еще: «тудою и сюдою'.

... город, в котором легко жить, в котором ясно жить...

Летом в его купальнях блестят на солнце мускулистые бронзовые фигуры юношей, занимающихся спортом, мощные тела рыбаков, не занимающихся спортом, жирные, толстопузые и добродушные телеса «негоциантов»...

В Одессе сладостные и томительные весенние вечера, пряный аромат акаций и исполненная ровного и неотразимого света луна над темным морем.

...В Одессе есть порт, а в порту – пароходы, пришедшие из Ньюкастля, Кардифа, Марселя и Порт-Саида... Одесса знала времена расцвета, знает времена увядания – поэтичного, чуть-чуть беззаботного и очень беспомощного увядания».

Того ж року його оповідання у журналі «Летопись» надрукував М. Горький. Відомий письменник порадив початківцю «піти в люди», щоб краще пізнати життя. Пізніше Бабель написав, що був солдатом Першої світової, працював у газеті, був перекладачем. Найцікавіші сторінки його життя, що знайшли відображення у творчості – дитинство, проведене на Молдаванці (на початку XX сторіччя саме там мешкала більша частини одеських злочинців) та перебування 1920 р. у Першій кінній армії, під час наступу на Польщу.

Характеру Бабеля притаманна цікавість до людей, їх стосунків, жага все яскраво й стисло описати. Він писав коротенькі оповідання, що склались у дві книги.

«Одесские рассказы» – історії про грабіжників Одеси та їхнього «короля» Мишку Япончика, що діяв у Одесі у 1917-19 роках. Бабель називає свого героя Беня Крик, про нього йдеться у оповіданнях «Король» (1921), «Как это делалось в Одессе» (1923), «Справедливость в скобках» (1921). Оповідання «Король» вперше було надруковане на сторінках одеської газети «Известия».

Окрім того до цього циклу оповідань входять «Любка Казак» (1924), «Фроим Грач» (1933, надруковано вперше аж у 1963), «Отец» (1924). Веселим оповіданням про грабіжників протистоїть «Конармия» – такі ж невеличкі за обсягом оповідання про жахіття війни.

Бабель. Малюнок Ю. Анненкова.

Остаточно поїхав з Одеси Бабель у 1924 році, але часто приїздив до міста. Він був непосидючим, їздив по усій країні, серед знайомих його були найрізноманітніші люди – від простих селян чи робітників, від завсідників іподрому та колишніх кіннотників до знаменитих письменників та керівників країни. Йому закидали, що він мало пише. За Бабеля заступились друзі, жартівливо порівнявши його із слонихою, яка довгий час виношує дитину, але народжує гіганта.

Багато оповідань Бабеля просто не могли бути опубліковані того часу – про колективізацію, про одеське ЧК – вони не були такими життєрадісними, як вимагалось у ті часи від радянського письменника. У 1939 Бабеля заарештували, звинувативши у шпигунстві на користь Франції та підготовці замаху на Сталіна. У 1940 році його розстріляли. Вилучені під час обшуку рукописи нових оповідань та повісті були знищені у НКВС. Довгі роки дійсна дата загибелі Бабеля була невідома. Книжки його до 1959 року не перевидавалися у СРСР, але виходили за кордоном, як російською мовою, так і у перекладах.

Коротенькі «Одесские рассказы» зробили наше місто знаменитим на увесь світ.

Ще одним символом Одеси є пісня «У Черного моря»:
Есть город, который я вижу во сне,
О, если б вы знали, как дорог
У Чёрного моря явившийся мне,
В цветущих акациях город,
У Чёрного моря...
Есть море, в котором я плыл и тонул,
И на берег вытащен к счастью.
Есть воздух, который я в детстве вдохнул,
И вдоволь не мог надышаться.
У Чёрного моря...

Вона написана на вірші С. Кірсанова. Семен Ісаакович Кірсанов (1906-1972) народився в Одесі у родині кравця. Навчався у гімназії, перші вірші написав у десять років. Його цікавили нові поетичні напрямки, особливо футуризм. Ще у 1920 році на засіданнях «Колективу поетів» невеликий на зріст, наїжачений, як горобчик, хлопець ламким голосом читав свої вірші. Але через

С.І. Кірсанов.

негативну відозву про О. Пушкіна його виставили з засідання – старші поети вважали себе нащадками пушкінських традицій. Через чотири роки Кірсанов організує гурток лівого мистецтва «Юголеф» (діяв з 1924 по 1925). На створення його надихнуло перебування в місті та виступи В. Маяковского у 1924 році. Гурток буде виступати на вечорах, влаштовувати художні виставки, навіть видавати власний журнал «Юголеф». За переказами, гроші на видання журналу остаточно розорили батька-кравця. Налагодити справу юголефівці вирішили, відкривши кафе «РОЖ», тобто скорочене – «Работа, Отдых, Жратва». Коли й це не допомогло, спробували поставити виставу «Приключения племени ничевоков» у Оперному театрі. Після пожежі театру, яка сталася напередодні прем'єри, дію довелось перенести на арену цирку. Невдала вистава остаточно підірвала матеріальну базу гуртківців. У 1925 Кірсанов переїздить до Москви. Він та Е. Багрицький єдині з одеситів не зрадили поезію. Вірші Кірсанов писав до останніх днів життя.

Паралельно з «Юголефом» існував гурток «Потоки Октября» (як жартував Багрицький, «Потоки патоки и пота») (діяв з 1921 по 1927). Там збиралися переважно робітники, що воліли стати справжніми поетами. Неофіційним лідером цього об'єднання був Е. Багрицький. Він не тільки навчав правильно писати вірші, але й розкривав світ класичної та сучасної поезії перед малоосвіченими поетами. Гуртківці навіть спромоглися видати у 1924 році збірку своїх віршів та оповідань. Яскравих поетів з цього гуртка не вийшло, але більшість з учасників, завдяки урокам Багрицького, стали гарними перекладачами.

Літературну славу Одесі принесли не лише ті письменники, які народилися тут чи жили з дитинства. У історії драматургії Одеса назавжди пов'язана

з геніальним українським драматургом Миколою Гуровичем Кулішем (1892-1937). Куліш – син селянина з Херсонщини Він зміг не навчаючись у гімназії, екстерном (тобто відразу за весь гімназичний курс) здати іспит. Це надавало право вступу до університету. І у 1914 Куліш вперше приїздить до Одеси та вступає до Новоросійського університету. Але з початком першої світової він пішов на фронт, був прапорщиком. Під час громадянської війни сформував та очолив селянський полк. З 1920 року працював у Наркоматі народної освіти. Куліш приїздить до Одеси з дружиною і двома маленькими синами. Він знову ж таки працює у відділі освіти, пише статті про проблеми навчання, вимушений бувати на безлічі засідань. Зберігся його запис на наказі про сплату штрафу за відсутність на одному з них: «Читав, але штраф платити не повинен, бо в цей час був на іншому засіданні». Але він знаходить час, щоб писати п'єсу «97» (1924) – про страшний голод 1921 року. У першому варіанті гинули усі 97 комнезамівців у другому – двоє таки дочекалися допомоги. 1925 року п'єсу ставили майже всі театри Україні. З Одесою пов'язана історія створення ще двох п'єс – «Зона» (1925) та «Комуна в степах» (1925). 1925 він переїздить до Харкова, спочатку продовжує працю у наркоматі освіту, але згодом повністю переходить до літературної праці. У 1928 він знов приїздить до Одеси, читає режисеру театру «Березіль» Лесю Курбасу та акторам нову п'єсу. Обидва – Лесь Курбас і Микола Куліш були заарештовані у 1934 та страчені у 1937 році.

Зауваження щодо занадто трагічного закінчення п'єси «97» Кулішу зробили на засіданні літературного угруповання «Гарт» (діяло з 1924 по 1927). До нього входили українські письменники та поети. Вони активно друкувалися у газетах, видавали листівки до свят. Треба зазначити, що кількість періодичних видань збільшується, з'являються журнал «Шквал», а також три видання – газета «Червоний степ», журнали «Блиски» та «Металеві дні», – що виходили українською мовою. Одним з лідерів «Гарту» був Іван Кіндратович Микитенко (1897-1937). Як і Куліш, родом з села, він навчався в одеському Медичному інституті, писав вірші та оповідання російською й українською мовами. Микитенко встигав бути членом безлічі діючих у ті часи гуртків, об'єднань та організацій. Він був і завідуючим літературною частиною щойно організованого театру Державної драми (Українському театрі). Згодом Микитенко уславився як драматург, п'єси він почав писати ще в Одесі. У оповіданні «Брати» (1927) Микитенко змалював порт, а у повістях «Вуркагани» (1928) та «Ранок» (1933) життя безпритульних в Одесі.

В Одесі також діяла у ті часи селянська літературна організація «Плуг», членом якої були майбутній гуморист Степан Олійник та розстріляний у 1937 поет Панько Педа. Два літературних гуртка для робкорів (робітників-журналістів) діяли при газетах – «Станок» при «Известиях» , а «Смена» – при газеті «Молодая гвардия».

Але взагалі центр культурного життя переноситься до кінофабрики ВУФКУ.

Зйомки фільмів (кіно на ті часи ще було німим) захопили одеситів змогою брати участь у масовках у ролях чи то татар, чи то запорожців, або й навіть давніх римлян та білих офіцерів. «Одного прекрасного літнього дня, по обіді, коли агенти різних компаній вийшли приймати з пароплавів мандарини, волову шкіру і корицю, – не знайшлося в гавані й одного вантажника – вони грали десь для фільму», – пригадував Ю. Яновський. Але знімалися і справжні, серйозні фільми. Саме з кінофабрикою пов'язані імена Ю. Яновського, О. Довженка, М. Бажана, фундаторів українського футуризму поетів Гео Шкурупія та Михайля Семенка.

Юрій Іванович Яновський (1902-1952) – поет, прозаїк та драматург. Він приїхав до Одеси у 1926 році і провів тут три роки, працюючи на кінофабриці літературним редактором. Про Одесу написані дві його книги «Голівуд на березі Чорного моря» (1930) та «Майстер корабля» (1928). «Країна веселого народу – це Одеса. На широких її вулицях росте ніби трава, бо кожен одесит не ходить ніколи просто, а все наче обминає якусь травинку».

«Темна південна ніч покриває нас своєю яткою, на чорному небі стоятимуть завжди кілька ясних зір, наче кинув хтось у небо якір – одеський герб».

«Мене вражала набридливість моря. Де б ви не йшли, воно завше синіло між будинками в кінці вулиці. Тротуари – з квадратових плит чорного каменя. По ньому слизько ходити. Я з півроку зневажливо топтав тротуари, доки взнав, що це камінь привезено з Італії і що це – закам'яніла лава Везувію».

«Біля пам'ятника французькому герцогові стеляться вниз широкі східці. Герцог показує рукою своє задоволення з моря і торгівельної гавані, що лежить просто перед нами. Він не дивиться ліворуч, де військова гавань, ще ліворуч де нафтова, праворуч – де тепер царство зерна і шкір, ще праворуч, де за будівлями на молу – є море і на високому березі – рештки старовинної турецької фортеці. По східцях ми біжимо вниз, як школярі. Східців є сот зо дві».

1927 року літературні організації Одеси об'єднались та увійшли до ВУСПП-ПУ, а 1934 року після Першого з'їзду радянських письменників було створене одеське відділення Спілки письменників. Точного списку членів Спілки через часи репресій та війни немає, але за приблизними підрахунками до нього входило біля двадцяти чотирьох письменників. Майже третина з них загинули у 1937 році.

1938 року у Москві вийшла книга, що знов підтвердила легенду про веселе місто Одесу. Це «Зеленый фургон» Олександра Володимировича Козачинського (1903-1943). Книга про пригоди двох юнаків, у минулому учнів гімназії та палких футболістів, у 1920 році один з них став співробітником карного розшуку, а другий – конокрадом. Історія написана за реальними подіями. Адже саме Олександр, сім'я якого переїхала до Одеси у 1904 році, навчався у гімназії, був гарним футболістом. Саме він вступив до карного розшуку, а згодом потрапив до банди конокрадів. Саме його заарештував співробітник карного розшуку приятель-футболіст Євген Катаєв (у майбутньому Євген Петров). Після відбування покарання у Одеській тюрмі Козачинський переїхав до Москви та почав займатися журналістикою. Значною мірою йому допомагав Є. Петров. Герой повісті міліціонер Володя Патрикєєв схожий одночасно і на Козачинського і на Петрова, а от злодій «Красавчик» – на Козачинського часів перебування у банді. Пригодницький сюжет, несподівані повороти, гумористичні описи переслідування та життя села і міста зробили книгу популярно. Дотепно змальована і Одеса часів громадянської війни. «Наступать от вокзала к думе было прийнято по Пушкинской, между тем, как параллельная ей Ришельевская пустовала. По Пушкинской же было принято отступать от думы к вокзалу. ... Карантинная не видела боев, – она видела только бегство. Это была улица эвакуаций, панического бега к морю, к трапу

О.В. Козачинський.

отходящих судов. ... Орудия били по зданию вокзала прямой наводкой. После очередного штурма на месте больших вокзальных часов обычно оставалась зияющая дыра. Одесситы очень гордились своими часами; лишь только стихал шум боя, они спешно заделывали дыру и устанавливали на фасаде вокзал новый сияющий циферблат. Но мир длился недолго; проходило два-три месяца, снова часы становились приманкой для артиллеристов; стреляя по вокзалу, они между делом, посылали снаряд и в эту заманчивую мишень. Снова на фасаде зияла огромная дыра, и снова одесситы поспешно втаскивали под крышу вокзала новый механизм и новый циферблат. Много циферблатов сменилось на фронтоне одесского вокзала в те дни».

У Одесі з 1925 року жив Михайло Іванович Жук (1883-1964), український художник, поет, прозаїк, казкар та драматург. Його літературними вчителями були М. Коцюбинський та І. Франко, з обома його зв'язували приятельські стосунки. Жук був знайомий майже з усіма діячами «розстріляного Відродження», він створив (і, попри все, зберіг) портрети Л. Курбаса, М. Зерова, М. Хвильового, М. Вороного та багатьох інших. Людина щедро обдарована, він не мав змоги до кінця реалізуватись – художні його твори засуджувались через брак «соціалістичного реалізму». Він викладав у Одеському художньому училищі, звідки його звільнили «з причини арешту» у 1931. Приблизно півроку митець провів у тюрмі. На щастя, його звільнили. На деякий час він поїхав працювати до підмосковного порцелянового заводу (щоб урятуватись від повторного арешту), але наприкінці тридцятих повернувся до Одеси. Він мріяв видати книгу своїх віршів, у цьому йому допомагав колишній учень – поет Павло Тичина. Але мрії не суджено було справитись – почалась війна.

Рекомендована література

А. Фиолетов. Стихи (в Интернете)

Ю.К. Олеша. «Три толстяка», глава «Одесса» из книги «Ни дня без строчки»

Э.Г. Багрицкий. Стихотворения «Птицелов», «Контрабандисты», «Арбуз», «Встреча», «Сказание о море, моряках и Летучем голландце», «Пушкин», «Одесса»

В.П. Катаев. «Белеет парус одинокий», «Хуторок в степи», «Разбитая жизнь, или волшебный рог Оберона», «Алмазный мой венец»

И. Ильф, Е. Петров. «Двенадцать стульев», «Золотой теленок», рассказ «Путешествие в Одессу»

К.Г. Паустовский. «Время больших ожиданий», рассказ «Случай в магазине Альшванга»
И.Э. Бабель. «Король», «Как это делалось в Одессе», «Справедливость в скобках», «Фроим Грач»
Л. Славин. П'єса «Интервенция»
С.И. Кирсанов. «Есть город, который я вижу во сне», «Одесса»
М.Г. Кулиш. П'єса «97»
І.К. Микитенко. «Вуркагани», «Ранок»
Ю. І. Яновський. «Голівуд на березі Чорного моря», «Майстер корабля»
А. В. Козачинский. «Зеленый фургон»

Урок 6.

Одеська література воєнних років

Радянські письменники – учасники оборони Одеси. Образи захисників міста в творах письменників. Окупація Одеси в щоденниках та мемуарах очевидців.

Роки війни зайняли особливе місце в радянській літературі. Ідеї й теми, сюжети та образи – все в ній було підпорядковано основному завданню – звільненню Батьківщини від фашизму. З перших днів війни радянські письменники встали до зброї разом з тими, хто був героями їх творів. Більше тисячі з них пішли на фронт, чотириста — не повернулися з війни. Серед них одеські письменники – Євген Петров, Вадим Стрельченко й Дмитро Надєїн.

22 липня 1941 року, через місяць після початку війни, Одесу бомбардували. А вже 25 липня Одеське відділення Спілки радянських письменників (СРП) отримало наказ на евакуацію письменників та їхніх сімей у глибокий тил. З 5 серпня по 16 жовтня тривала оборона Одеси. За цей час у місто приїздило багато письменників, що стали в роки війни військовими кореспондентами. Художнє слово стало своєрідною зброєю в боротьбі проти фашистів. І неважливо, в чому це виражалося: у листівках, написаних одеситами Валентином Катаєвим і Семеном Кірсановим, в публіцистичних статтях і нарисах Костянтина Паустовського й Сергія Бондаріна, у віршах Костянтина Симонова й Всеволода Азарова, в оповіданнях Леоніда Соболєва й Вадима Собко.

Про героїзм захисників міста розповіли відомі письменники — учасники і свідки подвигу Одеси. Серед безлічі імен назвемо найпопулярніші в роки війни та ті, що закріпили цю славу в повоєнний час.

Симонов Костянтин Михайлович (1915–1979) – поет, прозаїк, драматург, публіцист. Приїхав до обложеної Одеси в серпні 1941 року як кореспондент газети «Красная Звезда» й був тут чотири дні. Він збирав матеріал про захисників міста, зустрічався з полоненими солдатами румунської армії і записував

все у щоденник, який почав в перші дні війни. Костянтин Симонов придбав широку популярність у роки війни як автор вірша «Жди меня». Одеські ж події знайшли своє відображення у віршах «Если бог нас своим могуществом» і «Я не помню сутки или десять», написаних під враженням героїчної оборони міста:

«Я не помню, сутки или десять,
Мы не спим, теряя счет ночам.
Вы, в похожей на Мадрид Одессе,
Пожелайте счастья москвичам...»

Вже після війни він написав дві повісті «Левашов» й «Двадцать дней без войны», де прототипами головних героїв стали захисники Одеси.

Соболєв Леонід Сергійович (1898—1971) – прозаїк, драматург, публіцист, перекладач. Як кореспондент газети «Правда» провів в обложеному місті більше місяця. Щодня бував на кораблях, аеродромах, батареях, пробирався в окопи до морських піхотинців і відвідував поранених у шпиталях. Він не лише збирав матеріал для нарисів й оповідань, але і виступав перед бійцями, читаючи їм свої твори. Особливим успіхом користувалися його гумористичні оповідання. У такому ж ключі були написані й деякі оповідання про захисників Одеси, де героями стали червонофлотці, моряки-розвідники, мешканці міста. Про них він написав в оповіданнях «Соловей», «Разведчик Татьян» і «Парикмахер Леонардо». Ці твори увійшли до збірок «Морская душа», «Соловей» і «Рассказы» (1942—1943). Леонід Соболєв став першим письменником, який спробував створити повну картину оборони міста в нарисі «69 дней».

Книга. Л. Соболєв

Зруйнований будинок, у якому жив О.С. Пушкін. Одеса, 1941 р.

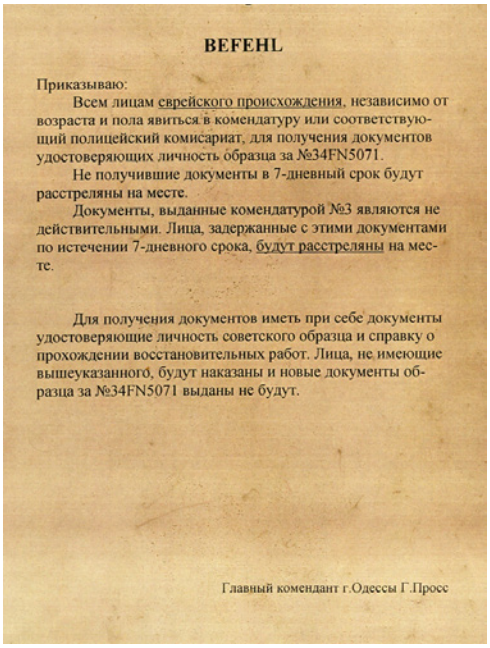

BEFEHL

Приказываю:

Всем лицам еврейского происхождения, независимо от возраста и пола явиться в комендатуру или соответствующий полицейский комисариат, для получения документов удостоверяющих личность образца за №34FN5071.

Не получившие документы в 7-дневный срок будут расстреляны на месте.

Документы, выданные комендатурой №3 являются не действительными. Лица, задержанные с этими документами по истечении 7-дневного срока, будут расстреляны на месте.

Для получения документов иметь при себе документы удостоверяющие личность советского образца и справку о прохождении восстановительных работ. Лица, не имеющие вышеуказанного, будут наказаны и новые документы образца за №34FN5071 выданы не будут.

Главный комендант г.Одессы Г.Прос

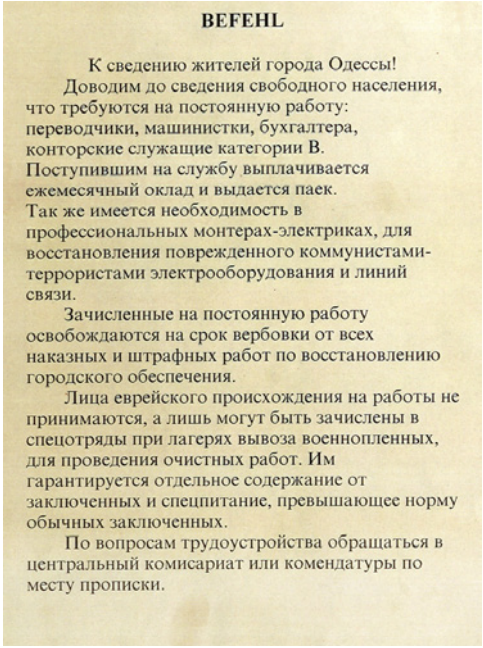

BEFEHL

К сведению жителей города Одессы!

Доводим до сведения свободного населения, что требуются на постоянную работу: переводчики, машинистки, бухгалтера, конторские служащие категории В. Поступившим на службу выплачивается ежемесячный оклад и выдается паек. Так же имеется необходимость в профессиональных монтерах-электриках, для восстановления поврежденного коммунистами-террористами электрооборудования и линий связи.

Зачисленные на постоянную работу освобождаются на срок вербовки от всех наказных и штрафных работ по восстановлению городского обеспечения.

Лица еврейского происхождения на работы не принимаются, а лишь могут быть зачислены в спецотряды при лагерях вывоза военнопленных, для проведения очистных работ. Им гарантируется отдельное содержание от заключенных и спецпитание, превышающее норму обычных заключенных.

По вопросам трудоустройства обращаться в центральный комисариат или комендатуры по месту прописки.

Румунські листівки. Одеса, 1941-42 рр..

Нарис був опублікований в першому номері літературного альманаху «Героическая Одесса» (1945). У той час вважалось що оборона Одеси тривала 69 днів і лише через декілька років були встановлені точні дати початку і закінчення оборони міста, що склало 73 дні.

Серед захисників Одеси були і такі, хто почав писати на війні й став професійним письменником в повоєнні роки. Один з них — Григорій Поженян так писав про той час:

«Нас в Одессе 13 было.
Нас в Одессе война крестила
не штыками и не огнем —
тяжкой ношею за плесами
настороженными ночами,
непривычным бездельем днем...»

Поженян Григорій Михайлович (1922–2005) – поет. Прибув до міста як командир групи особливого розвідувального загону. Під час військової

операції зі звільнення від фашистів водонапірної станції в селі Біляївка майже всі бійці загинули. Поженян був тяжко поранений. Згодом він написав про це сценарій і на Одеській кіностудії був знятий кінофільм «Жажда» (1959). Ті ж події описані у поемі «Впередсмотрящий» («Одесская хроника). До теми війни й оборони Одеси він повертався протягом всього життя. Про це читаємо в його віршах «Если б душа отделялась от тела» і «Я совсем не остуда родом». В 1970 році пише новий сценарій і знімає на Одеській кіностудії фільм «Поезд в далекий август». Під час зйомок в Одесі знаходився опальний поет Йосип Бродський, який тривалий час не міг влаштуватися на роботу. Знаючи про ставлення радянської влади до творчості поета й про ті гоніння, яким він піддавався, Поженян на свій острах й ризик запропонував Бродському роль у своєму фільмі. Зйомки йшли своєю ходою, доки частину відзнятого матеріалу за участю Бродського не переглянуло начальство. Спалахнув галас, що завершився зняттям Бродського з ролі. Помилка Поженяна полягала в тому, що він запропонував Бродському роль секретаря одеського горкому партії. Була б це інша роль, можливо, все було б інакше. І сьогодні ми могли б бачити Нобелівського лауреата, поета Йосипа Бродського в кінострічці, присвяченій обороні Одеси.

Ще один захисник Одеси, який почав писати в роки війни – Григорій Карєв. Карєв Григорій Андрійович (1914–1992) –поет, прозаік. В якості політрука прибув до Одеси із Севастополя із загоном морських піхотинців. Прославлені морські піхотинці, що наводили жах на ворога під час атаки, яких фашисти називали «чорна хмара», «чорні дияволи» були оспівані у вірші поета-початківця «Черная туча». У вересні під Одесою він був важко поранений. Вже після війни Григорій Карєв переїхав до Одеси і тут написав декілька книг, присвячених захисникам міста, серед яких роман «Пылающий берег» і повість «Твой сын, Одесса».

Під час оборони в місті знаходилися редакції двох фронтових газет. З газетою Південного фронту «Во славу Родины» до Одеси прибули письменники Костянтин Паустовський і Борис Горбатов, Ілля Френкель і Сергій Михалков. Кожен з них писав фронтові нариси про захисників міста, а поети Михалков і Френкель відобразили свої враження ще й в поетичній формі. У вірші «Письмо домой» (1941, серпень) Сергій Михалков описав події, свідком яких він був:

«Мы были в городе. Как грозный знак проклятья,
Труп женщины лежал на мостовой.
Растерзанное ситцевое платье,
Застывшая рука над головой...
Я видел мальчика, лет четырех ребенок,
Он был убит. И сына вспомнил я.
И я подумал: как же быть такому?
Быть может, кто-нибудь на фронте ждет сейчас
Каракуль детских — весточку из дому
И детский незатейливый рассказ...»

У серпні редакція газети разом зі штабом фронту відійшла на Миколаїв, а через деякий час, коли Одеса була здана ворогові, Ілля Френкель і композитор, одесит Модест Табачников створили одну з найпопулярніших пісень війни «Давай закурим...», де є рядки надії на те, що незабаром Одеса буде звільнена:

«Нас опять Одесса встретит как хозяев,
Звезды Черноморья будут нам сиять...»

Редакція газети Приморської армії «За Родину» також була в місті в цей час. В ній працювали молоді українські літератори Василь Кучер, Іван Гончаренко та Андрій Трипільський. Кожен з них став свого роду літописцем оборони, оспівавши в своїх нарисах, оповіданнях і віршах подвиги захисників Одеси. Вони пішли з міста з останнім транспортом і згодом всі троє були нагороджені медалями «За оборону Одеси».

За наказом командування війська, що обороняли Одесу, залишали місто. Останні військові частини покинули Одеську затоку вранці 16 жовтня. Захисники Одеси, серед яких було багато одеситів, з важким серцем розлучалися з містом. Виснажені в боях, самовіддані і мужні люди не могли стримати сліз, стоячи на палубах кораблів, що залишали одеський порт.

Увечері цього ж дня до міста увійшли румунські війська...

Неважко уявити собі, які відчуття викликала ця новина у всіх, кому була дорогою Одеса. А особливо — в одеситів. «Одеський консул» Леонід Утьосов так згадував про той час: «Мы гордились Ленинградом, гордились

Москвой и оплакивали Одессу, сраженную в неравной борьбе. Поэт Владимир Дыховичный написал тогда же песню «Мишка-одессит», композитор Михаил Воловац сочинил музыку, а я взволнованный событиями, запел:

Ты одессит, Мишка, а это значит,
Что не страшны тебе ни горе, ни беда,
Ведь ты моряк, Мишка, моряк не плачет
И не теряет бодрость духа никогда...»

Можна навести не одне підтвердження тому, яке напруження патріотичних відчуттів викликала ця пісня у солдатів. Про деяких з них згадував Утьосов Леонід Йосипович (1895–1982) – актор, музикант. «Особенно дороги для меня такие, например, сообщения: «Одессит Мишка», — написал один майор, — заставляет разить врага наповал оружием, нет оружия — руками, перебиты руки — зубами». Багато листів одержував Утьосов у ті роки, але більшість з них була від одеситів: «Уже не первый месяц пою я эту песню, уже 262 одессита, носящие имя «Михаил», прислали мне письма, и вот однажды я получаю еще одно, удивительное письмо... «Здравствуйте дорогой и многоуважаемый Леонид Осипович. Вам пишет это письмо Гвардии красноармеец, который Вас слушал 30 сентября 1942 года в Комсомольском театре. ...Вы вчера исполнили одну песню «Одессит Мишка». Не знаю, кто эту песню сочинил и где он взял материал для нее. Но я знаю, что эта песня только про меня, ибо кто последним ушел из Одессы — это я. Я оставил там мать, я оставил там свою любовь, я оставил все, что мне было дорого в моей жизни. И вот, когда я услышал эти слова Ваши, у меня загорелись глаза, я стал весь дрожать, у меня потекли слезы, ибо я не в силах был удержать их. ...Прошу Вас выслать мне эту песню и с этой песней я буду еще больше бить гадов, чем бил до сих пор. Буду мстить за нашу красавицу Одессу...»

У квітневі дні 1944 роки, напередодні звільнення Одеси, радянські літаки розкидали над містом листівки «Ты — одессит, а это значит...» з текстом цієї пісні. Коли ж до Одеси увійшли радянські війська, одесити вперше почули пісню «Мишка». На фронті її знали з 1942 року, завдяки концертам і кіноконцертам Леоніда Утьосова, і ще платівкам, записаним у 1943 році. А в Одесі вона зазвучала лише в квітні 1944 року. З того часу минуло багато років. Майже не залишилося в живих тих, хто співав і слухав цю пісню на фронті. Але

пісня і сьогодні так само відома й улюблена, як в ті воєнні роки, роки величезних втрат і незліченних страждань.

Автор слів цієї пісні, поет і драматург Диховичний Володимир Абрамович (1911-1963) любив Одесу, багато разів приїжджав сюди до своїх друзів. Дізнавшись, що наші війська залишили місто, він, як і інші письменники виплеснув на папір почуття, що переповнювали його в ті дні. Так з'явився вірш «Мишка». Коли ж Одесу звільнили, в квітні 1944 року він написав новий вірш «Мишка вернувся в Одессу»:

«Одесские лиманы! Горящие каштаны!
Победоносный грохот развернутых знамен.
Врывается в Одессу, в свой город долгожданный,
Последним из Одессы ушедший батальон.
Вперед, матросы и солдаты!
В жестоком уличном бою
Вам Мишка с поднятой гранатой
Поет родную песенку свою...»

Але перед днем визволення було більше двох років окупації.

Одеса часів окупації. Як жило місто в цей час? Як змінювалось воно з кожним новим днем, після чергового бомбардування? Де і як ховалися одесити від нальотів ворожих бомбардувальників? Де працювали і яким чином добували продукти? Чим опалювали своє житло? Кількість подібних питань може збільшуватися і збільшуватися. І тут справа не лише в дозвільній цікавості, а в тому, що кожна небайдужа людина, у кого в такій ситуації опинилися близькі люди, в першу чергу ставитиме собі саме ці питання. Проте, відповідей на них знайти в радянській літературі не так вже просто. І якщо оборона Одеси, знайшла своє відображення, то роки окупації міста розглядалися здебільшого з точки зору партизанського руху. Публікації ж про те, як виживали одесити під час оборони, а потім в окупованому місті, зустрічалися украй рідко.

Причина такого однобічного відображення історії міста в цей час, добре відома – така була державна політика. Писати дозволялося лише про тих, хто героїчно чинив опір окупантам. Хто знищував ворога або саботував його накази й розпорядження. Але таких людей було небагато, і вони, як правило, отримували допомогу з глибокого тилу — «великої землі». А як же інше

населення? Лікарі та їхні пацієнти, викладачі та їхні учні, робітники й інженери – загалом, усі ті, кому не пощастило евакуюватися. Їм бо ж ніхто не допомагав, про них ніхто не піклувався. Вони повинні були виживати самі, хто як міг. До того ж, виживати за правилами, написаними вже новою владою – окупаційною.

Ця тема отримала інший розвиток лише з початком нової епохи – незалежної України. Для дослідників відкрилися державні архіви і закриті фонди бібліотек. З'явилася можливість публікувати матеріали, на які раніше було накладено «табу». І все це без втручання контрольованих органів — цензури. Завдяки цьому останніми роками на сторінках періодичних видань і в окремих книгах кількість подібних публікацій помітно збільшилася. Й, тим не менш, не можна сказати, що тема окупації Одеси розкрита в повному обсязі. Ось чому кожні нові свідчення про той час, особливо, якщо це свідчення очевидця, становлять особливу цінність. Нехай навіть ця думка суб'єктивна і погляд на події має дещо особистий характер. Але якщо крізь цей погляд, як крізь призму, можна побачити МІСТО і ЛЮДЕЙ, то цінність такого свідчення зростає в багато разів. Адже воно демонструє реальну історію життя цієї людини та її сім'ї.

Таким свідченням є щоденники Оржеховського Адріана Владиславовича (1876-1960), звичайного громадянина, якому у той час було 65 років. Опубліковані під назвою «Записки 1941-1944 годов» (2007), вони представляють безперечний інтерес для кожного, кому не байдужа історія рідного міста. Перші дні окупації (26 жовтня 1941) він описує так: «...Слишком слабо моё перо, чтобы описать те ужасы, которые творятся уже третий день. Всюду кровь и трупы, массовые расстрелы от мала до велика...» День за днем Оржеховський описує все, чому був свідком сам або почув від знайомих. 30 грудня він робить наступний запис: «Я хочу только несколько слов написать о том, что сейчас восемь часов вечера, ярко светит луна на небе и на улице видно как днём; о том, что улицы похожи на кладбищенские аллеи без единой души, что окна всех домов мрачны без единого намёка жизни за ними, ещё о том, что у нас 4 градуса тепла, и тоже у многих, что тысячи ложатся голодными и из-за отсутствия света лежат в своих постелях с открытыми глазами, уставив их в пространство, как я, вплоть до утра не смыкая их. И все же, какое это счастье лежать на своих собственных кроватях и всё же укрываться своим одеялом, если только из сердобольных людей не стащил его, или просто не отнял.

Сколько же сейчас миллионов в холодной тюрьме ёжатся друг возле друга, чтобы хоть на миг согреться? Я думаю, сколько, только в нашей Одесской тюрьме, безвинных жертв страдает от голода и жестокой стужи...»

Ще одне свідчення людини, яка пережила окупацію, одеського письменника Недзвідського Андрія Володимировича (1908-1984) в книзі «Одесская тетрадь» (2001). Він міг евакуюватися і з редакцією газети «Большевистское знамя», у якій працював журналістом і з університетом, де викладав. Але за родинних обставин йому довелося залишитися і бути свідком подій, що відбувалися в місті: «Совершается страшнейшее преступление. Все еврейское население изгоняется из города. Изгоняется, конечно, на гибель, на массовое истребление. Слухи о гетто ползли на протяжении всех трех месяцев оккупации. И вот уже сейчас не слухи, а приказ румынского командования. Всему еврейскому населению велено собраться, явиться и так далее. Где это гетто – никто не знает. Где-то в Одесской области. Где же именно?!! Может быть, оно вовсе и не существует? Людей просто выведут за пределы Одессы и там, на дорогах, в открытом поле уничтожат, расстреляют?! Ни для кого никаких исключений. Изгоняют глубоких, древних стариков и старух. Изгоняют калек, инвалидов. Страшное шествие по одесским улицам запуганных, подгоняемых конвоирами людей...»

А ось окупована Одеса очима підлітка: «Город серый, пасмурный и казавшийся мертвым. Город трупов, вынутых из сундуков царей, военных священников, город котомок и узлов, и больших белых крестов, выведенных мелом на всех воротах и означающих, что в доме живут одни христиане... И еще – удушающего сладковатого зловония, от которого некуда было деваться... И гари, гари... На стенах домов – приказы. В них требуют, предупреждают, угрожают. Угрожают все: командующий немецкими оккупационными войсками и командующий войсками румынскими. Комендант города и военный прокурор... » Такою запам'ятав Одесу в перші місяці окупації одесит Поліщук Сергій Петрович (1929-1994). У той час йому було дванадцять років і все, що було пережите тоді, він описав багато років потому в автобіографічному романі «Купель на площади» (1995). У романі надані документи цього періоду – листи з гетто, накази влади, постанови військового трибуналу, публікації з одеської преси.

Так, окупаційна влада дозволили видавати періодичні видання. У місті виходили три газети і чотири журнали. Найбільшими накладами друкувалися

газети «Молва» і «Одесская газета», журнали «Колокол» і «Наши дни». Принцип подачі інформації в газетах приблизно однаковий: повідомлення з місць бойових дій, міжнародні повідомлення й міські новини. Останні складалися з наказів та офіційних повідомлень, а також інформації про господарське і культурне життя міста. У них можна було дізнатися про те, які вистави йдуть в одеських театрах та ознайомитися з рецензіями на них; про артистів, гастролюючих у місті і нові кінофільми; про музейні виставки і літературні вечори. Крім того, в газетах і журналах друкували віршовані й прозаїчні твори літераторів, ризикнувших працювати в окупаційній пресі.

Коли окупована територія була звільнена від фашистських військ і знов повернулася радянська влада, ті, хто працював у різних установах, у тому числі і культурних, були піддані репресіям. Їх звинувачували в «співпраці з окупантами». Після війни, у всіх анкетах, які обов'язково заповнювали громадяни країни, з'явилася нова графа: «чи знаходився сам або хтось з родичів на окупованій території». І якщо такі були, то перед ними закривалися двері у більшість радянських установ. У такий спосіб радянська влада ставила цих людей в розряд ненадійних. Серед цих «ненадійних» були і десятки тисяч одеситів, багато хто з яких не з власної волі виявився на окупованій території і ВИЖИВ.

Волею долі в окупованому місті опинився молодий німецький єфрейтор Генріх Белль (1917-1985). Будучи студентом Кельнського університету, він був покликаний на дійсну службу в німецьку армію в 1939 році. На Східний фронт він потрапив в 1943 році, спочатку в Одесу, далі в Крим, де був поранений. Звідти його доставили в одеський шпиталь, а через декілька днів відправили в глибокий тил. Військова доля була милостива до Беллю, він не брав участі у військових діях аж до Криму. Цей трагічний досвід в його житті знайшов надалі відображення на сторінках багатьох творів. У 1947 році він починає видаватися і в одному з есе так описав своє ставлення до війни: «...Я всегда понимал – нас туда не приглашали. Солдатам – а я был солдатом – следует жаловаться не на тех, против кого их послали воевать, а только на тех, кто послал их на войну...» Про своє перебування в Одесі німецький письменник-гуманіст Нобелівський лауреат Генріх Белль написав в оповіданні «Тогда в Одессе» (1950).

Урок 7.

Повоєнна літературна Одеса

«Літературні суботи» перших повоєнних років. Відродження Одеської письменницької організації. Нова хвиля політичних репресій проти діячів культури.

Одесу звільнили 10 квітня 1944 року. Цей знаменний для міста день знайшов відображення в статтях, нарисах і оповіданнях, надрукованих у всіх газетах країни. Звільнення Одеси було оспівано багатьма поетами, в тому числі Борисом Пастернаком у вірші «Одесса» (12 квітня 1944):

«Земля глядела именинницей
И все ждала неделю эту,
Когда к ней избавитель кинется
Под сумерки или к рассвету.
Прибой рычал свою невнятицу
У каменистого отвеса,
Как вдруг все слышат, сверху катится:
Одесса, занята Одесса...»

Відразу після звільнення, в місто повернулися редакції одеських газет «Большевистское знамя» і «Чорноморська комуна». Почали повертатися журналісти й письменники, які відразу заявили про себе оповіданнями і віршами. Ще декілька місяців Одеса була прифронтовим містом, і тому проїздом із фронту і на фронт тут зупинялися письменники Лев Славин, Олександр Жаров, Сава Голованівський та інші. Вони приходили до редакції газети «Большевисткое знамя», де збиралися на «літературні суботи» одеські творчі сили. Лев Славин, що написав у 1942 році повість «Мои земляки», за якою тоді ж був знятий фільм «Два бойца», представив одеситам свою книгу. У кінострічці

Одеські газети «Большевистское знамя» и «Чорноморська комуна», 1944-45 рр.

головний герой – одесит співає пісні, які популярні й до цього часу: «Темная ночь» і «Шаланди полные кефали...», автор яких Володимир Агатов. До речі, саме цей фільм показали в місті 11 квітня 1944 року.

На «літературних суботах» побували й українські письменники Микола Бажан, Максим Рильський, Павло Тичина, Степан Олійник та Володимир Сосюра, й московські письменники Леонід Гроссман, Галина Миколаїва і Григорій Плоткін. Навколо «субот» згрупувався літературний актив міста, головували на них редактор газети Федір Ліфшиц і завідувач відділу культури, літературний критик Андрій Недзвідський. Більш ніж за два роки відбулося 100 «літературних субот». У липні 1946 року редакція провела 100-у «літературну суботу», на якій виступили одеські літератори Федір Ліфшиц, Андрій Недзведський, Євген Бандуренко, Ханан Вайнерман, Георгій Захаров, Григорій Карєв, Віктор Бершадський, Володимир Іванович, Михайло Жук, Натан Лур'є, Мирон Степняк, Григорій Колтунов.

До першої річниці звільнення Одеси активом «літературних субот» був підготовлений і випущений літературно-публіцистичний альманах «Героическая Одеса». У цьому ж році вийшли книги одеських авторів Віктора Бершадського «Одеса», Євгена Бандуренка «Мечі і струни», Олександра Уварова «Шумят платаны», Юрія Трусова «Утро на берегу», Григорія Карєва «Вимпел», на яких уперше з'явилася марка «Одеське обласне видавництво». Це був початок, що зіграв велику роль у подальшій долі молодих тоді літераторів.

Одеса поступово піднімалася з руїн, відроджувалася й Одеська письменницька організація. До війни Одеське відділення СРП об'єднувало близько 20 членів і кандидатів. Восени 1946 року на перших післявоєнних зборах

письменники обрали нового керівника — Бандуренко Євгена Федоровича (1919-1972). Недавній поет-фронтовик очолював СРП з 1946 по 1954 роки. Значною подією культурного життя міста був вихід першого номеру літературного альманаху «Літературна Одеса», де він виступав як редактор й укладач низки номерів. На сторінках альманаху з'явилися перші твори поетів та прозаїків – початківців, нові речі маститих авторів. За 10 років було видано 54 альманахи, а в 1958-му вийшов останній номер. Через роки в місті почав виходити новий літературний журнал «Горизонт».

У перші повоєнні роки одеські письменники створили низку творів, присвячених подіям війни. Більшість з них були опубліковані в одеських альманахах, газетах і виходили окремими книгами. Частина творів була присвячена трагічним дням Одеси. Ця ж тема хвилювала інших письменників. В 1945 році в Одесу приїхав Валентин Катаєв — збирати матеріал для нової книги. Він зустрічався зі знайомими, слухав їхні розповіді про те, що діялося в місті в роки окупації, і описав це в оповіданні «Отче наш». Страшна й пронизлива до болю розповідь про єврейську родину — матері з дитиною, які намагалися урятуватися від гетто. Зібрані ним свідчення стали основою й інших творів — нариса «Катакомби» і романа «За власть Советов», де був описаний партизанський рух у місті. Ця ж тема стала основною в книгах Віктора Михайлова «Повесть о чекісте», Олександра Воїнова «Памятник Дюку» та нариса «Одесские катакомбы» англійського письменника Джеймса Олдріджа, який приїздив до Одеси в 1944 році.

1944 рік для міста ювілений – Одесі виповнилось 150 років. До цієї дати було видано збірку нарисів з історії міста, надруковані святкові номери одеських газет. Крім письменницької роботи, одеські літератори приділяли багато сил і часу роботі громадській. Іхніми зусиллями був відновлений пам'ятник класикові єврейської літератури Менделе Мойхер-Сфориму, зруйнований у роки окупації. Проведені літературні вечори, присвячені пам'яті Тараса Шевченка й Лесі Українки, Шолом- Алейхема й Мойхер-Сфорима.

У жовтні 1947 року пройшов перший «письменницький понеділок», організований СРП, як продовження «літературних субот». У листопаді 1948 року — творчий звіт одеських письменників, присвячений підготовці до 2-го з'їзду радянських письменників України. На з'їзді, який відбувся того ж року у Киеві, Одеська письменницька організація була представлена великою делегацією українських, російських та єврейських письменників. Чотирнадцять

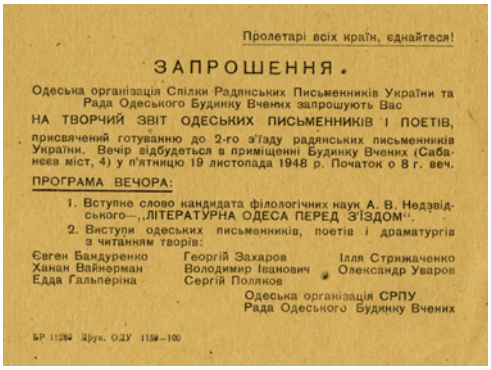

Запрошувальні білети на літературні зустрічі. Одеса, 1944, 1946 рр.

років минуло з тих пір, як був скликаний Перший всесоюзний з'їзд письменників, що об'єднав літературні організації й гуртки всієї країни. Всесоюзний з'їзд збирався опісля проведення республіканських, де обиралися делегати до Москви. Однак, 2-ий Всесоюзний з'їзд радянських письменників було скликано лише в 1954 році, опісля смерті Сталіна (1953).

З моменту свого утворення СРП являв собою державну структуру, чиє фінансування здійснювалося за рахунок держави. Власником видавництв була держава, до друку рекомендували твори, що пройшли цензуру, і гонорар автор одержував з державної скарбниці. Тому, цілком зрозуміло, що влада ставилася до літераторів, як до своїх службовців, відвівши їм роль виконавців. Як і в довоєнний час, комуністична ідеологія, вимоглива цензура й обов'язкове редагування будь-якого твору мало місце й в післявоєнні роки. Письменники працювали під пильним наглядом партії й вихід будь-якої поетичної збірки повинен був починатися твором, присвяченим Леніну, Сталіну, партії й радянському способу життя. Ті ж письменники, чия творчість не відповідала цим правилам, потрапляли в опалу. Яскравий приклад цього — Постанова «Про журнали «Зірка» і «Ленінград» (1946), у якому були піддані критиці твори письменників Михайла Зощенко й Анни Ахматової. Ця Постанова стала попередженням і всім іншим письменникам, які прагнули вільно творити, а не писати твори на замовлення. Вона стала «першою ластівкою» нових політичних репресій повоєнного часу.

Чергова хвиля репресій одержала свою назву – «боротьба з космополітизмом». У першу чергу ця кампанія була спрямована проти співробітників Єврейського антифашистського комітету (ЄАК), що одержав широку

популярність у світовий громадськості в роки війни. ЄАК видавав свою газету на мові ідиш, надсилав матеріали радянських єврейських письменників у зарубіжні комуністичні видання, також друкувавшихся на цій мові. Отже — на мові оригіналу, на якій писали єврейські письменники країни. В ЄАК надсилали свої твори й одеські єврейські письменники. Головою ЕАК був режисер Державного Єврейського Театру Соломон Михоелс. В 1948 році його вбили за наказом Сталіна. З цього почалася хвиля арештів усіх, хто мав відношення до ЄАК, у першу ж чергу — представників єврейської інтелігенції.

«Волна этих репрессий докатилась до Одессы, — писав невдовзі одеський письменник Иван Дузь у книзі «Сквозь тернии ГУЛАГа» (1991). — Сначала создавалось общественное мнение. На собраниях творческих коллективов, в печати. За разоблачениями шли аресты и другие наказания ни в чем не повинных людей. В газете «Большевистское знамя»...от 18 марта 1949 года опубликован отчет об общегородском собрании писателей Одессы (принимала участие вся творческая интеллигенция) под заглавием «До конца разгромить космополитов, антипатриотов и их охвостье». Читая его сегодня, понимаешь, что, то была своеобразная Варфоломеевская ночь. Обвинялись в антисоветской деятельности писатели Нотэ Лурье, Ханан Вайнерман, Ирма Друкер, Айзик Губерман, группа артистов Одесского еврейского театра, композиторы, художники. Через некоторое время (оно видимо понадобилось для сбора компромата и обработки свидетелей) проводятся аресты, выбиваются доказательства виновности...»

Одеських єврейських письменників: поета Ханана Вайнермана, прозаїка Натана Лур'є, критика і літературознавця Ірму Друкера, поета і драматурга

Одеські письменники на 2-му з"їзді письменників України, Київ, 1948 р. Зліва направо: Іван Мавроді, Ханан Вайнерман, Айзик Губерман, Олександр Батров, Євген Бандуренко, Григорій Плоткин, Віктор Бершадський, Натан Лурье.

Айзика Губермана арештували в 1950 році. Разом з письменниками арештовувались їхні літературні архіви, книги вилучались з книжкових крамниць й бібліотек, а потім знищувались. В «Обвинувальному висновку» від 16 грудня 1950 року їхня провина перед радянським суспільством була викладена в такий спосіб: «Будучи враждебно настроенными к советскому строю и сторонниками создания в Палестине еврейского буржуазного государства с ориентацией на Америку, проводили активную агитацию за выезд евреев из СССР, выступали против национальной политики ВКП/б/ и Советского правительства, возводили клевету на советскую действительность и распространяли всевозможные провокационные клеветнические антисоветские измышления, в то же время восхваляли буржуазный строй в капиталистических странах и буржуазную демократию». Зрозуміло, що всі ці обвинувачення були брехливі й сфабриковані співробітниками НКВС за наказом сталінського уряду. Це зрозуміло сьогодні нам і було зрозуміле всім потерпілим, але довести свою невинність їм не вдалося. Кожний з них був засуджений від 10 до 15 років позбавлення волі в сталінських концтаборах. Їх ув'язнення протривало до 1955 року, коли вони й багато політв'язнів були звільнені за амністією опісля смерті Сталіна.

Незважаючи на важкі наслідки війни й сталінські репресії, життя йшло своєю чергою. Літературне життя Одеси розвивалося інтенсивно — письменники видавали поетичні збірки й прозаїчні твори, друкувалися в одеській і республіканській періодиці. За перше післявоєнне десятиліття Одеська письменницька організація вже нараховувала 25 членів. Плідно працювали в ті роки поети Віктор Бершадський і Юрій Трусов, Олександр Уваров і Володимир Іванович, Іван Рядченко і Володимир Гетьман; прозаіки Іван Мавроді і Володимир Лясковський, Ганна Матійко і Настасія Зорич, Іван Гайдаєнко і Олександр Батров, Юрій Усиченко і Степан Ковганюк.

Урок 8.

«Відлига» і «приморозки» в літературній історії Одеси другої половини XX століття

Пожвавлення літературного життя міста в період «відлиги». Співпраця письменників з Одеською кіностудією художніх фільмів. Протистояння «поета і влади». Сторінки нещодавнього минулого.

З 1956 року, після XX з'їзду комуністичної партії, на якому Микита Хрущов зробив доповідь про культ особистості Сталіна й оголосив про нову політику партії, у країні, за визначенням Іллі Еренбурга, почалася «відлига». Цей період, багато в чому ліберальний до творчості художників і композиторів, письменників і кінематографістів, протривав одне десятиліття. У всіх сферах культурного життя країни почалися перетворення, які дозволили з'явитися новим талановитим іменам. Це був благодатний час послабленої цензури, відносної свободи й величезної надії на те, що всі негативні складники творчого життя залишилися в минулому. Надії, які багато в чому не виправдалися.

Звісно, Одеса не залишилася осторонь від нових віянь, і цей період залишив у літературній історії нашого міста помітний слід. Насамперед помінялося керівництво Одеського відділення СРП — главою її став письменник-публіцист Гайдаєнко Іван Петрович (1914–1994). З його приходом пожвавилась суспільна діяльність письменницької організації — проводилися Дні книги й літературні вечори, творчі звіти й зустрічі із читачами. Одеські письменники вийшли на всесоюзний рівень, у столичних журналах з'явилися публікації їх творів, у центральних видавництвах почали виходити книги. П'єси одеських драматургів ставились на сценах театрів усієї країни. Величезним

успіхом користувалися вистави за музичними п'єсами одеських авторів Айзика Губермана й Олександра Шнайдера «Дарите любимым тюльпаны» і «Невесты не должны плакать». Співдружність цих авторів почалася після звільнення зі сталінського концтабору Айзика Губермана, який ще до війни писав п'єси для театру Михоелса. Олександр Шнайдер був відомим у місті журналістом, фейлетоністом, що писав під псевдонімом Карп Полубаков.

В Одесу, як і раніше, приїжджали письменники з інших міст. Іноді для роботи над творами в Домі творчості письменників, іноді — для творчих зустрічей. В 1950-60-ті роки сюди приїжджали Максим Рильський, Остап Вишня, Степан Олійник, Сергій Бондарін, Тетяна Тесс і навіть французький письменник Жорж Сіменон: «Я приезжал в Одессу два раза; во второй вместе с детьми и внуками, и я сохранил замечательные воспоминания об этом городе...» Деякі письменники працювали тут над кіносценаріями, серед них Віктор Конецький і Василь Аксьонов.

З початку 1960-х років на Одеській кіностудії знімалися кінофільми за сценаріями Юрія Нагибіна, Леоніда Жуховицького, Юрія Чулюкина, Рустама Ібрагімбекова, Олександра Левади, Василя Земляка й багатьох інших письменників. Частина цих фільмів пройшли непоміченими й вже забуті, а деякі живуть і донині. Слід зазначити, що співробітництво з кіностудією залучало в місто як письменників успішних, так і тих, хто перебував в опалі влади. Один з таких прикладів уже було наведено — невдала участь поета Йосипа Бродського в кінофільмі Григорія Поженяна «Поезд в далекий август» (1971). Тим не менш, Одеса назавжди залишилась в його вірші «Перед памятником А.С. Пушкину в Одессе»:

«Не по торговым странствуя делам,
разбрасывая по чужим углам
свой жалкий хлам,
однажды поутру
с тяжелым привкусом во рту
я на берег сошел в чужом порту...»

Випадок з Бродським був не поодинокий, коли керівництво кіностудії допомагало опальним письменникам. Серед них відомі сьогодні поети-барди Олександр Галич, Володимир Висоцький та Булат Окуджава.

В 1965 році поет Окуджава Булат Шалвович (1924–1997) й режисер-початківець Петро Тодоровський написали сценарій фільму «Верность» за повістю Окуджави «Будь здоров, школяр». На міжнародному кінофестивалі у Венеції (1966) картина одержала премію «Опера-Прима» за кращий режисерський дебют. Ця вдача дозволила Окуджаві укласти ще один договір з кіностудією на сценарій фільму про перебування Олександра Пушкіна в Одесі. Булат Окуджава разом з Ольгою Арцимович написали сценарій «Частная жизнь Алксандра Сергеича» (1966). Через рік вони його доробили, але сценарій одержав негативну рецензію пушкіністів і фільм не був знятий.

В 1966 році на запрошення Одеської кіностудії в місто приїжджає молодий актор, але вже відомий автор і виконавець пісень Висоцький Володимир Семенович (1938–1980). З цього часу починається так званий «одеський період» Висоцького: «Я почти четыре года безвылазно сидел в Одессе и снимался в нескольких картинах – и мосфильмовских, и ленфильмовских, и одесских. Наверное, поэтому многие считают меня одесситом». Сьогодні можна з упевненністю сказати, що Одеса для Висоцького стала знаковим містом — тут багато чого для нього відбулося вперше. Приїхавши на зйомки кінофільму «Вертикаль» (1966) він написав ще й пісні, що увійшли потім до його першої платівки. Це багатьом відомі: «Песня о друге», «Здесь вам не равнина», «Прощание с горами» та інші: «Фильм «Вертикаль я запомнил на всю жизнь, потому что с этого момента многие зрители узнали мои песни». Того ж року він уперше знявся в головній ролі у фільмі «Короткие встречи» й знову написав до нього пісні: «Дела» і «Песня-сказка о нечисти». Через рік, майже одночасно, в Одесі знімались дві картини — мосфільмовська «Служили два товарища» й ленфільмовська «Интервенция», за п'єсою одеського письменника Лева Славіна. Для останньої він написав пісні: «Передо мной любой факир – ну просто карлик», «Песня Саньки», «Песня Бродского» та інші. 1969 рік – знов Одеська кіностудія і головна роль у кінофільмі «Опасные гастроли».

«Я готов стократ умереть и снова здесь родиться»

— написав він про Одесу в пісні «Куплеты Бенгальского», спеціально для цієї картини. Були ще й пісні для фільмів, у яких він не знімався. І, звичайно ж, телефільм «Место встречи изменить нельзя» (1979), для якого він також написав пісні, але у фільм вони не ввійшли. Остання робота Висоцького

також була пов'язана з Одесою — це сценарій телефільму «Зеленый фургон» за повістю одеського письменника Олександра Козачинського. Над ним він працював в останній рік життя й збирався знімати фільм в Одесі — як режисер. Сценарій писався разом з кінодраматургом Ігорем Шевцовим, який і завершив його після смерті Висоцького. Телефільм був знятий в Одесі в 1983 році.

До «одеського періоду» Висоцького з повним правом можна віднести і його приїзди сюди до своїх друзів — одеських моряків. Саме їм він присвятив пісні: «Человек за бортом» й «Лошадей двадцать тысяч в машины зажаты»

Наприкінці 1960-х років в Одесу кілька разів приїжджав поет і драматург Галич Олександр Аркадійович (1918-1977). Це був той час, коли відомий і успішний письменник виявився неугодним владі. Сюди він приїхав з метою написати сценарій або п'єсу про моряків торговельного флоту, але ідея ця не здійснилася. Однак, час, проведений в місті, зустрічі із друзями й численні враження від спілкування з одеситами згодом вилилися в смутній баладі «Воспоминание об Одессе» і в романі «Блошиный рынок». Це був останній твір Галича, над яким він працював уже в еміграції, у Парижі. Роман, названий Галичем «плутовским», не був завершений через трагічну смерть автора, але в часи «перебудови» все-таки був опублікований.

Тісні творчі зв'язки з Одеською кіностудією підтримували й одеські письменники. За сценаріями дитячого письменника Олександра Батрова було знято декілька фільмів для дітей. Повість Олександра Козачинського «Зеленый фургон» надихнула літератора Григорія Колтунова на написання сценарію однойменного фільму. Поет Іван Рядченко, який багато писав на морську тему запропонував кіностудії кілька сценаріїв. Співробітництво одеських письменників з кіностудією тривало й в 1970-80-ті роки. У різний час тут працювали в редакційному відділі поети Станіслав Стриженюк і Віталій Березинський, у сценарному — Михайло Циба, за книгами якого було знято декілька фільмів. Як сценаристи виступили поети Ігор Невєров і Юрій Усиченко.

Наприкінці 1960-х початку 1970-х років Одеське відділення СРП поповнилося новими іменами — це поети Володимир Домрін, Юрій Михайлік, Ізмаіл Гордон і Борис Нечерда, літературознавці Василь Фащенко й Іван Дузь. Кожний з них зробив свій особливий внесок у розвиток вітчизняної літератури і посів своє місце в літературній історії Одеси.

Дузь Іван Михайлович (1919-1994), — критик, літературознавець. Він присвятив своє життя вивченню й пропаганді української радянської літератури й був першим, хто написав про репресованих одеських письменників. І про Петра Панча, розстріляного в 1937 році — книга так і називалася «Петро Панч» (1966) і про єврейських письменників, репресованих в 1950 році — у книзі «Сквозь тергнии ГУЛАГа» (1991).

Нечерда Борис Андрійович (1939–1998) — український поет, автор 10 поетичних збірників. Здається, не так уже й багато він видав за своє життя, але це не так. Поезія Бориса Нечерди складна й глибинна, вона бере початок з народних джерел, і прямує у вічність:

«... Ой моє море, Чорнеє море,
Де тая чайка, що лихо зборе,
Чи тая чайка склала крильцята,
Впала додолу, аби кричати?
А тая чайка – моя зажура,
ледь-то зачую – очі зажмурю
Та й відлітаю сама з собою
Межи розлуки, межі любові...»

Його не можна назвати сучасним поетом, у нинішньому розумінні цього слова. Але й не сучасним поетом його теж не назвеш. Скоріше він поет-філософ, що гостро відчуває дійсність та усвідомлює всю її неспроможність. Над останньою збіркою він працював більше десяти років і назвав ії «Остання книга» (1998). Одночасно з роботою над збірником він писав роман «Священний мрець», де є рядки, що відбивають сутність радянського літературного процесу: «... Писання книг..., а, головне видання книжок — це знищення за гроші...» Уже після смерті поета його творчість була відзначена Національною премією ім. Т.Г. Шевченка.

До кінця 1960-х років «відлига» майже закінчилася, знову «підняла голову» цензура, що відразу ж відбилося на творчому процесі письменників. Прогресивні, новаторські й, звісно, заборонені цензурою твори, що не мали виходу до читача, лягали в стіл або поширювалися в машинописному вигляді. Ця нова форма одержала назву — «самвидав». До того ж, у «самвидаві» поширювалися не тільки твори сучасних авторів, але й дореволюційних

— заборонених радянською владою. Зрозуміло, що така форма ознайомлення читачів із забороненими творами не заохочувалася владою. Більш того — переслідувалася. Окремі структури Комітету державної безпеки (КДБ) одержували зарплатню за те, щоб знайти й покарати тих, хто займався поширенням і читанням «крамольної літератури». А в цьому списку були поетичні збірки Миколи Гумильова й Анни Ахматової, Марини Цвєтаєвої і Панька Педи; романи Михайла Булгакова «Мастер и Маргарита», Бориса Пастернака «Доктор Живаго» і Олександра Солженіцина «Архипелаг ГУЛАГ». Сьогодні в це майже не віриться, а в ті роки за поширення і читання такої літератури людина могла втратити роботу — у найкращому разі, а в гіршому — одержати строк тюремного ув'язнення. Звісно, ті, хто мав відношення до «самвидаву» добре розуміли наскільки це небеспечно. Але, що було небеспечніше: бути піймани м за читанням «крамольної» книги або не прочитати цю книгу? На це питання кожний відповідав сам.

Однією з тих, хто не тільки читав заборонену літературу, а й сам творив таку ж, була Ірина Ратушинська – молода одеська поетеса, правозахисник:

«Ненавистная моя родина!
Нет постыдней твоїх ночей.
Как тебе везло
На юродивих,
На холопов и палачей!
Как плодила ты верноподданных,
Как усердна была, губя
Тех – некупленных и непроданных,
Обреченных любить тебя!..»

В 1982 році вона була заарештована і засуджена на сім років. Через чорити роки письменник Василь Аксьонов, якого влада змусила емігрувати, писав: «Молясь за эту чистую душу и неповторимый талант, я не только желаю Ирине обрести волю, я желаю моей родине избежать очередного позора». За визволення Ірини Ратушинськоі боролась вся світова прогресивна громадськість. Іі звільнили за умовою покинути Радянський Союз, і довгий час вона жила у Великобританіі.

От на такому ідеологічнім тлі розвивалася вітчизняна література в 1970-80-ті роки, у період, що одержав назву «застійний». «Я хорошо помню эти годы в Одессе, — писав одеський журналіст і дослідник Євген Голубовський. — Брожения в умах молодежи – политические, национальные. Бунт художников и тишину в том, что можно было назвать «одесской литературой». Мне казалось, что Большая литература из Одессы ушла навсегда. В Америку уехал талантливый рассказчик Аркадий Львов; в Ленинград, а затем в Москву вытолкнули великого (не побоюсь этого слова) сатирика Михаила Жванецкого. А тут в Одессе выворачивали строфы, ломали строки Борису Нечерде, Юрию Михайлику...» А ось як про цей час написав одеський поет Іван Рядченко:

«Наш трудный век... Доносы и «психушки».
Запретов многострадная страда...»

«Застійний» період залишив свій слід у вітчизняній літературі, коли не завдяки, а всупереч наявній системі цінностей все-таки з'являлися нові імена й оригінальні твори. Інша справа, що пробитися в письменницьке середовище їм не завжди вдавалося. А саме це давало можливість видаватися. Адже за чинними тоді правилами видати книгу міг тільки член Спілки письменників або кандидат, за рекомендацією письменників.

Серед тих, кому було відмовлено в прийомі до Одеської письменницької організації, були відомі нині письменники Михайло Михайлович Жванецький і Аркадій Левович Львов. За творами Жванецького на той час вже йшли вистави в театрі Аркадія Райкіна (Ленінград) і в Одеському театрі мініатюр. Найвідоміша мініатюра Михайла Жванецького «Как пройти на Дерибасовскую» дала назву його першій книжці, яку не дозволили видати в Одесі. У Аркадія Львова, навпаки, вже вийшло дві збірки оповідань, але в такому вигляді, що він розумів – його новий роман «Двор» тут ніколи не надрукують. Обом довелося виїхати з Одеси: Михайлу Жванецькому — у Ленінград, де він «таки да» був прийнятий у Спілку письменників, а Аркадію Львову — у США. Саме там, в еміграції він закінчив свій роман «Двор», присвячений Одесі й одеситам. Ну, а Михайло Жванецький, який ніколи не писав на догоду влади, сьогодні не тільки найвідоміший одеський письменник за межами нашої країни, не тільки власник численних престижних премій, але й Почесний

Письменники на відкритті пам"ятника «Рабіновичу - герою одеських анекдотів» в Одеському літературному музеї, 1995 р. Зліва направо, зверху: Віктор Славкін, Михайло Мішин, Вадим Жук, Михаило Жванецький; знизу: Валерій Хаіт, Ігор Іртеньєв, Віктор Шендерович та ін.

громадянин Одеси. А одна з вулиць нашого міста з 2009 року носить його ім'я — бульвар Жванецького.

Однак, не буває правил без винятків. Тому, як ні парадоксально, але саме в «застійний» час у місті з'являється новий музей — літературний. Довгі роки письменники й представники культурної громадськості пояснювали й доводили на всіх рівнях, що літературна історія міста повинна бути збережена й представлена в музеї. В остаточному підсумку їх зусилля привели до відкриття в Одесі першого в СРСР регіонального літературного музею (1984). Величезну роботу з його створення виконав літератор і дослідник, перший директор музею Микита Олексійович Бригін (1927-1986).

З розпадом Радянського Союзу й появою нової демократичної держави – України — майже відразу в Одесі почали виходити нові газети й журнали. З'явилися приватні видавництва, які самі, без участі влади, формують свою видавничу політику. Поряд із читанням популярних видань, одесити одержали можливість знайомитися з культурною історією міста на сторінках наукових альманахів і збірників. Провідними в цьому напрямку є «Дом князя Гагарина», «Дерибасовская угол Ришельевской» і «Мория». Кожний, хто цікавиться історією виникнення міста або вулиці, де жили знамениті одесити

Михаило Жванецький – одесит року – 2000. Одеса, 2001 р.

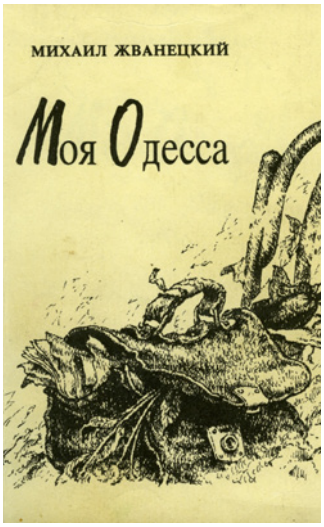

М. Жванецький «Моя Одесса». Москва, 1993 р.

Програма спектаклю «Как пройти на Дерибасовскую». Ленінград, 1970-е рр.

старої Одеси, може довідатися про це в будь-якому номері цих видань. Періодично Одеська письменницька організація видає свій журнал «Літературна Одеса», який складається з художніх творів одеських авторів.

Сьогодні літературне життя нашого міста різноманітне й насичене. Важливу роль у цьому відіграють два літературні форуми, які щорічно проходять в Одесі: міжнародна книжкова виставка-ярмарок «Зелена хвиля» і фестиваль української книги. Вже не один рік до Одеси приїздять видавці, які привозять на ці літературні свята не тільки свої книги, але й організовують зустрічі з відомими письменниками. І ми сподіваємось, що приїхавши хоч раз до Одеси, вони знову і знову будуть сюди повертатися. Тому що, як сказав Михайло Жванецький: «Невозможно расстаться с Одессой. Я это знаю по себе».

Рекомендована література

К. Симонов – повість «Двадцать дней без войны», роман «Живые и мертвые»
Л. Соболєв – оповідання «Соловей», «Парикмахер «Леонардо», «В Одессе»
Г. Поженян – поема «Впередсмотрящий»
Г. Карєв – повість «Твой сын, Одесса»
А. Недзвідський – автобіографічна повість «Одесская тетрадь»

І. Дузь – документальна повість «Сквозь тернии ГУЛАГа».
Збірки віршів одеських поетів Івана Рядченко, Юрія Михайліка, Володимира Домріна, Бориса Нечерди, Ірини Ратушинської
Збірки віршів Булата Окуджави, Володимира Висоцького, Олександра Галича
Л. Утьосов – автобіографічний роман «Спасибо, сердце»
Олександр Батров – збірка оповідань «Рассказы»
Аркадій Львов – збірка оповідань «В Одессе лето», роман «Двор»
Михайло Жванецький – збірка мініатюр «Моя Одесса», «Портфель» та ін.
Микита Бригін – збірка літературних нарисів «Времен стремительная свіязь»

Розділ IV

Не замовкає музика в Одесі...

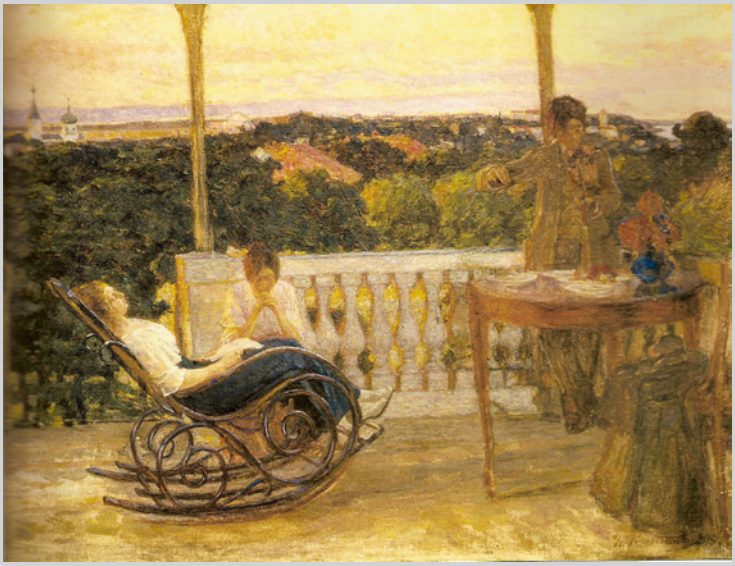

Кириак Костанді «Вечір. Скрипка», 1919 р.

Урок 1.

Музичне місто – Одеса.

Істотні чинники музичності міста. Спогади одеситів. Становлення музичного життя міста (перша половина XIX ст.): музичні вечори у салонах аристократів та міської інтелігенції; перший Міський театр, репертуар театру; гастролери та місцеві актори.

Упродовж багатьох десятиліть минулого і нинішнього століть Одесу називали «музичним містом». Талановиті музиканти – вихідці з Одеси – сприяли затвердженню її музичної слави у всьому світі, а одесити пишалися цим, як важливою якістю духовного життя міста.

Одним з істотних чинників музичності Одеси була загальна атмосфера, яка панувала в місті впродовж більше півтора століть. Про музичність одеситів які що приїжджали до міста. З численних, часто захоплених відгуків про музичність одеситів, процитуємо лише деякі: «Одесса – город музыкальный, и редкий из его граждан не страстно-пылкий меломан», — затверджував поет І.Борозна, що відвідував Одесу в тридцяті роки минулого століття.

«Кроме Петербурга, ни в одном из наших городов это искусство не составляет собой стихии, которая бы столь резко входила в состав общественной жизни, как в Одессе», — писав в кінці 1830-х років професор Рішельєвського ліцею К.П. Зеленецький в «Одесском альманахе». У нарисі письменниці Т.П. Пассек читаємо: «С закатом солнца балконы и окна растворялись, лились звуки, пение».

А ось свідчення одеського історика і літератора Олександра Дерибаса: «Если речь шла о музыке, о впечатлении, вынесенном из театра, то одессит к словам и жестам добавлял и пение — Одесса пела».

Минуть десятиліття, і, згадуючи про Одесу двадцятих років XX століття, де пройшла його юність, чудовий радянський піаніст Яків Зак напише: «Город весь звучал, почти из каждого окна неслась музыка...»

Серед провінційних міст Росії (Петербург і Москва — російські столиці — знаходилися на особливому положенні) Одеса займала провідне місце за рівнем музичного життя. Саме в Одесі, ще зовсім молодому місті, набагато раніше, ніж в інших містах, був побудований театр (1809), де основна увага приділялася опері.

У 1898 р. тут виникла і здійснилася ідея створення творчого об'єднання особливого типу «Общества русских композиторов». У 1913 р. в Одесі була відкрита одна з перших провінційних консерваторій.

Великий внесок Одеси у вітчизняну і світову виконавську музичну культуру. В усьому світі відомі імена вихованців музичних учбових закладів, і особливо Одеської консерваторії — таких, як Д. Ойстрах, Е.Гілельс, Я. Зак, Б. Руденко і багато, багато інших.

В Одесі закінчила гімназію, працювала викладачем в міському жіночому училищі А.В. Нєжданова. Вона вчилася в музичних класах російського музичного суспільства, співала в хорі, виступала в концертах як виконавець пісень і романсів та брала уроки співу у С.Г. Рубінштейн, сестри знаменитих Антона і Миколи Рубінштейнів.

В Одеській консерваторії починали навчання і творчість багато відомих радянських композиторів. В Одесі провів юність С. Ріхтер, який вже тоді вражав своїми музичними здібностями. Подібних прикладів багато. Музична атмосфера Одеси діяла не тільки на музикантів, але і на поетів, письменників, художників. В їхніх творах відображені музичний побут міста, образи музикантів. Нерідко саме за допомогою музичних асоціацій автори розкривали психологічний стан героїв.

У першій чверті XIX ст. «музичність» Одеси знайшла втілення в творчості Пушкіна, на рубежі XIX і XX століть — в творах Купріна («Гамбринус», «Гранатовый браслет»), Бабеля («Пробуждение», «Ди Грассо»), Паустовського та інших. Роль музичності в стилістиці творів Гріна, Олеши, Багрицького теж пов'язана з феноменом нашого міста.

В Одесі любили театральне мистецтво, на сценічних майданчиках виступали М.С. Щепкін і П.С. Мочалов, К.Т. Соленик В.В. Самойлов та інші відоми актори. Але більш за інші мистецтва одесити любили музику.

Граф М.С. Воронцов

Графіня Є.К. Воронцова

У першій половині XIX століття, коли навіть в російських столицях, а тим більш в провінційних містах, ще не було професійної музичної освіти і систематично організованого концертного життя, найважливішу роль грало домашнє музиціювання, широко поширене в різних шарах суспільства. У гостиних аристократів, в приватних будинках інтелігенції проводилися музичні збори, на яких місцевими любителями, а нерідко і наїжджими артистами виконувалися вокальні і інструментальні твори. В Одесі в цей період набули популярності музичні гуртки, учасниками яких були крупні чиновники, видомі вчені, професори і викладачі Рішельєвського ліцею М.М. Кирьяков, Н.Н. Мурзакевіч, П.Д. Зеленецький, М.П. Розберг, літератори і історики А.А. Скальковський, А.І. Левшин та інші, а також члени їх родинй, що нерідко володіли музичним даруванням (як наприклад, Ю.М. Кирьякова — чудова співачка).

Музичні вечори проводилися в салонах П.Р. Родзянко, І.Д. Аргутінського-Долгорукова, П.І. Гагаріна, у якого навіть був свій оркестр. Серед аристократичних салонів виділявся салон генерал-губернатора Новоросійського краю графа М.С. Воронцова, де панувала його дружина Єлизавета Ксаверіївна Воронцова — одна з привабливіших жінок свого часу. Вона любила музику, танці, брала участь в любительських виставаxx, протегувала освіті.

У бібліотеці Воронцових були зібрані твори композиторів різних країн, переважно другої половини XVIII — першій третині

XIX ст. Видань, пов'язаних з вітчизняною музикою небагато, але вони різноманітні. Тут ми зустрічаємо «Голоси українських пісень», видані Михайлом Максимовичем, «Стародавній простий церковний спів», а також «Марш», що співався в день свята лейбгвардії Семенівського полку 21 листопада 1808 р. Музична бібліотека в будинку Воронцових відповідала інтересам одеських шанувальників музики.

В навчальних закладах міста — Рішельєвському ліцеї, Інституті шляхетних дівчат, гімназіях і приватних пансіонах навчали співу, грі на музичних інструментах. У деяких навчальних закладах були хори, інструментальні вистав спектаклів російських драматичних труп, які, по суті, були музично-драматичними. Вони ставили і твори музичних жанрів — російські опери композиторів кінця XVIII — початку XIX ст., опери-водевілі («Мельник, колдун, обманщик и сват» Аблесімова, «Розана и Любим» Керцелі, «Князь – невидимка» Кавоса, пізніше опери А. Н Верстовського тощо.) У 40-і роки були показані українські вистави з музикою — «Наталка-Полтавка» Котляревського і «Сватання на Гончарівці» Квітко-Основьяненко.

Концерти гастролерів і місцевих музикантів проходили у залі Міського театру, Біржової залі (зазвичай в літній період і в період великого поста, коли не було театральних вистав). У першій половині XIX століття одесити слухали багато видатних європейських і російських виконавців. Серед них були скрипалі К. Ліпінський, Н.А. Афанасьєв, Н.Д. Дмітрієв-Свечин, А. Вьєтан, піаністи А.Д. Жилін, А. Дрейшок, А. Контський, віолончеліст А.Р. Серве, брати (скрипач і пианист) Р. і Ю. Венявські. Концерти були змішані — вокально-інструментальні.

Перший Міський театр (1810 р.)

Театр після пожежі

Ж. Тома де Томон. Архітектор Першого Міського театру

Відомий негритянський актор Айра Ф. Олдридж

У 1847 р. найяскравішим явищем концертного життя став виступ Ф. Листа, який дав тут шість сольних концертів, а також брав участь в декількох добродійних вечорах. Лист першим у Росії грав в сольних, а не в змішаних концертах. Гастролями 1847 року на Україні Лист завершив свою діяльність піаніста-віртуоза. Концерти в Одесі і в Єлісаветграді були прощальними виступами великого музиканта.

Італійська опера в Одесі відігравала істотно іншу роль, ніж в столицях, особливо в першій половині XIX століття. Проте, італійський театр, сприяючи насадженню оперної культури в Одесі, у же час той гальмував нормальний розвиток у місті російської й української музично-театральної культури.

Коли в 1810 році відкрився Міський театр, то в ньому спочатку виступали тільки російські трупи — актора П.В. Фортунатова, кріпака театру князя А.І.Шаховського.

Але незабаром в Міському театрі з'явилася і трупа італійської опери, вистави якої давалися три рази на тиждень.

Отже, в першій половині XIX століття Одеса була єдиним містом, де італійська опера виступала постійно. Мінялися антрепризи, солісти і диригенти, були короткі перерви, пов'язані з епідеміями або політичними подіями, але виступи італійської опери вже стали традиційними. Яка ж причина «вкорінення» італійської опери в Одесі? Одеса, як відомо, формувалася як

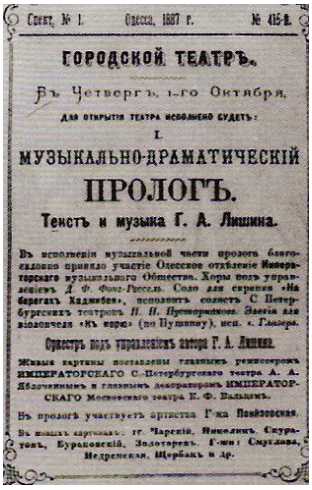

Сентяб. № 1. Одесса, 1887 г. № 415-й.

ГОРОДСКОЙ ТЕАТРЪ.

Въ Четвергъ, 1-го Октября,

для открытія театра исполнено будетъ:

I.

МУЗЫКАЛЬНО-ДРАМАТИЧЕСКІЙ

ПРОЛОГЪ.

Текстъ и музыка Г. А. Лишина.

Въ исполненіи музыкальной части пролога благосклонно приняло участіе Одесское отдѣленіе Императорскаго музыкальнаго Общества. Хоры подъ управленіемъ *А. Ф. Фонъ-Рисселя*. Соло для сопрано «На берегахъ Ходжибея», исполнитъ солистка С.-Петербургскихъ театровъ *П. П. Пастернакова*. Баритонъ для вокальной «Къ морю» (по Пушкину), исп. *г. Гамбаро*.

Оркестръ подъ управленіемъ автора Г. А. Лишина.

Живыя картины поставлены главнымъ режиссеромъ ИМПЕРАТОРСКАГО С.-Петербургскаго театра А. А. Яблочкинымъ и главнымъ декораторомъ ИМПЕРАТОРСКАГО Московскаго театра К. Ф. Вальцемъ.

Въ прологѣ участвуютъ артистка Г-жа Покйзовская.

Въ живыхъ картинахъ: гг. Чарскій, Николинъ, Сидуровъ, Буриловскій, Золотаревъ, Г-жи: Смуглова, Медвѣдевская, Щербакъ и др.

Програма відкриття Міського театру

Видання до відкриття театру

Афиша первой антрепризы

Афіша першої антрепризи

місто інтернаціональне, із строкатим складом населення. Пригадаємо слова Пушкіна:

Там все Европой дышит, веет,
Все блещет югом и пестреет
Разнообразностью живой.
Язык Италии златой
Звучит на улице веселой,
Где ходит гордый славянин,
Француз, испанец, армянин.
И грек, и молдаван тяжелый,
И сын египетской земли...

Італійська мова була поширена в суспільному житті і комерційній діяльності. Найбільший же внесок в першій половині XIX століття італійці здійснили до галузі музичної культури Одеси. Італійська опера поступово формувала смаки аудиторії, привчаючи до музики нових для неї авторів.

Італійську оперу відвідували майже всі верстви населення Одеси (і в цьому, поза сумнівом, виявлялася тяга мешканців міста до музичного мистецтва, до музичного театру).

М.С. Щепкін

П.С. Мочалов

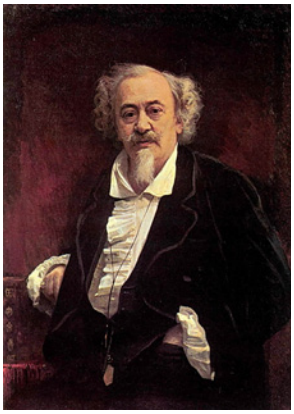

В.В. Самойлов

В Міському театрі працювали і росіяни, і французькі трупи (іноді, але дуже рідко, з'являлися і німецькі оперні трупи), а слухачі віддавали перевагу тим, вистави яких були найвпливовішими. Тому так захоплено сприймалися постановки п'єс російськими театральними колективами, за участю М.С. Щепкіна, П.С. Мочалова, В.В. Самойлова та інших акторів.

В Одесі ставилися комічна опера Аблесимова-Соколовського «Мельник, колдун, обманщик и сват», «Леста», «Вадим» і «Пан Твардовский», популярні водевилі. Крім того, гастролери і місцеві співаки виступали в концертах з романсами Алябьєва, Варламова, Гурільова. В Одесі, як і в деяких інших українських містах, пройшли вистави з музикою «Наталка-Полтавка» Котляревського, «Сватання на Гончарівці» Квітки-Основьяненки. Не відставала Одеса і у виконанні творів Глінки і Даргомижського. В 40-і роки в Одесі на музичних вечорах звучали романси Глінки і вокальні номери з його опери «Іван Сусанин».

Рекомендована література:

Літературна та музично-театральна Одеса в І-й пол.XIX ст.—Одесса, 1991;
Максименко В.С. Два века одесского городского театра.—Одесса: Астропринт, 2005;
Бродавко Р.И. Театр. Искусство надежды. Очерки.- Одесса: Оптимум, 2006;

Урок 2.

Становлення професійної музичної освіти міста (друга половина XIX ст.)

Створення Суспільства витончених мистецтв та створення музичної школи. Приїзд до Одеси П.П. Сокальського. Посилення інтересу до національного музичного мистецтва. Концерти М.П. Мусоргського та співачки Д. Леонової. Приїзд до Одеси композитора та педагога П.І.Ніщинського. Відкриття музичного училища. Створення Першого оперного та Літературно-артистичного товариств.

В 1865 році великою групою одеської інтелігенції було створено Суспільство витончених мистецтв, куди увійшли художники й вчені, музиканти й архітектори, журналісти й фотографи. Президентом суспільства став князь М.С. Воронцов, віце-президентом архітектор Ф. Моранді. Спочатку суспільство ставило перед собою скромні завдання: відкриття виставок, літературно-драматичних зборів, вистав і модних у той час «лотерей алегрі». Незабаром при суспільстві були організовані музична школа і школа креслення та малювання, які можна вважати першими професійними художніми заклади Одеси. Музичну школу Суспільства витончених мистецтв, відкриту в 1866 р., очолили серйозні музиканти — композитори, диригенти, музичні критики посіла важливу роль в розвитку професійної музичної освіти в місті.

У 1858 р. до Одеси приїхала людина, що зіграла надзвичайно важливу роль в об'єднанні музичних діячів і активізації музичного життя міста. Петро Петрович Сокальський — магістр хімії, що закінчив Харківський університет, журналіст, який друкувався в петербурзькій пресі, гарний піаніст, композитор, який писав опери і романси, фольклорист, чиї статті і сьогодні не

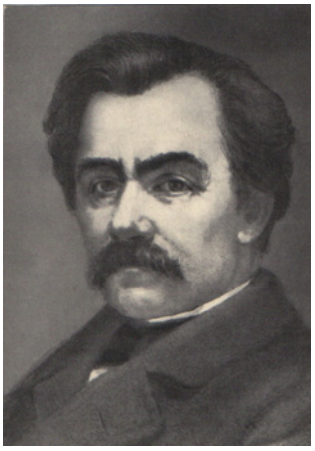

П.П. Сокальський

втратили свого наукового значення. П.П. Сокальський відразу включився в журналістику, значну частину статей і рецензій присвячуючи питанням музики. Свої музичні фейлетони він підписував псевдонімом «Фагот».

Сокальський і його однодумці, серед яких були місцеві музиканти і композитори, поставили перед собою мету відновити музичне життя міста, об'єднати музичних діячів, створивши Товариство любителів музики. Перша спроба подібного об'єднання була зроблена ще в 1842 році, коли відомим піаністом, композитором і педагогом І. Тедеско було організовано Філармонічне товариство. Після відкриття музичних класів була відкрита музична школа при Суспільстві витончених мистецтв і взята під заступництво ІРМС (Імператорським Російським музичним суспільство). Таким чином в 1866 році в Одесі паралельно працювали дві професійні музичні школи.

1860–1870 рр. стали часом нових віянь у музично-театральному житті Одеси, посилився інтерес до національного музичного мистецтва. Проте корінний перелом у ставленні одеситів до національної опери відбувся в 1873 р. Він був пов'язаний з сумною подією: згорів Міський театр, в якому виступала італійська опера, і місто покинули її артисти (Італійська опера повернулася до Одеси в 1887 році, коли був побудований новий (нинішній) Міський театр).

В 1887 р. до Одеси приїхала чудова російська оперна трупа Бергера. В театрі Ермітаж за Строгановським мостом, пролунали могутні і свіжі мотиви р »Опричника» Чайковського, «Юдіфь» Серова.

Ф. Фельнер

Г. Гельмер

В 1879 р. Одесу відвідав Модест Петрович Мусоргський, якого дуже тепло зустріла публіка. Одеська преса готувала слухачів до концертів композитора ще до його приїзду. Газета «Одеський вісник» розповідала про те, як проходили виступи М.П. Мусоргського та співачки Д. Леонової в Херсоні, писала про програми концертів, про реакцію публіки. У газеті давалася характеристика Мусоргського як композитора і піаніста.

В кінці 1860-х — початку 1870-х років Одеса тісніше стикається з українським музичним мистецтвом завдяки діяльності композитора, педагога, вченого і поета-перекладача — Петра Івановича Ніщинського, який, живучи в Одесі, вивчав і обробляв українські народні пісні, а також організовував українські театральні вистави.

Співачка Д. Леонова

ТАМБОВЪ

ВЪ ВОСКРЕСЕНЬЕ 14-го ОКТЯБРЯ 1879 ГОДА

ВЪ ЗАЛѢ ДВОРЯНСКАГО СОБРАНІЯ

ВТОРОЙ и ПОСЛѢДНІЙ

КОНЦЕРТЪ

Д.М.ЛЕОНОВОЙ

М. П. МУСОРГСКАГО

ПРОГРАММА:

Афиша концерта Д. Леоновой и М. Мусоргского

Афіша концерту Д. Леонової

М.П. Мусоргський

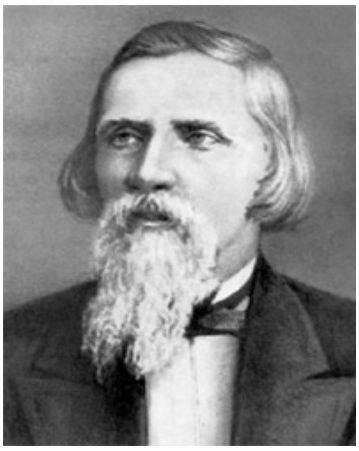

П. І. Ніщинський

На початку 1870-х років Ніщинський написав хор для постановки п'єси Марка Кропивницького «Невільник». В Одесі, за свідченням першого біографа Ніщинського — Волинця, створювалася і музика до драми Т. Г. Шевченка «Назар Стодоля», що принесла популярність композиторові. Головне в цій музиці займає вставна хорова і танцювальна сцена до другого акту — «Вечорниці», куди увійшов хор «Закувала та сива зозуля», за припущенням музикознавців, написаний для драми «Невільник». В Одесі Ніщинський зблизився с П. Сокальським, знаходився під впливом його ідей, брав участь в роботі «Суспільства любителів музики» і співав в його хорі.

З 1868 року Одесу систематично відвідував А. Г. Рубінштейн. У серпні 1868 року він дав низку концертів в Одесі, Єлісаветграді та інших південних містах. Грав він в Одесі і концертному сезоні 1870 — 1871 років.

Головне значення періоду 1860 — 1870-х років для музичної культури Одеси полягало в тому, що тут почалося становлення професійної музичної освіти й активно розвивалися демократичні тенденції. характерні для вітчизняного мистецтва того часу.

В 1886 році у ведення відділення ІРМС було передано майно Музичного суспільства, яке влилося у відділення ІРМС. Були відкриті музичні класи, викладачами в яких стали кращі одеські музиканти, у тому числі і ті, що працювали в музичній школі при Суспільстві витончених мистецтв. Отже, музична школа, названа «музичними класами», з'явилася. У 1888 році на посаду директора й інспектора запросили професора Д.Д. Климова (1850–1917) — видатного російського піаніста, диригента, музично-суспільного діяча. У 1887

робота Л.О. Пастернака
«Автопортрет з дружиною»

році Климов брав участь в концерті під управлінням П.І.Чайковського, який високо оцінив його піаністичну майстерність.

З його приїздом музичне життя в місті помітно пожвавилося. Учні та випускники музичних класів брали участь в симфонічних зборах та камерних вечорах. Сам Климов виступав як соліст-піаніст і диригент.

Працювали духовий і симфонічний оркестри, студентський хор. У класах працювали талановиті музиканти; багато хто був концертуючими виконавцями, наприклад піаністки Б.І.Дронсейко-Миронович, Р. М. Бібер, скрипалі П. А. Пустарнаков, К.А. Гаврілов, Е. Млинарський. В 80-х роках тут викладала видатна піаністка Розалія Кауфман, в майбутньому — дружина Л. О. Пастернака і мати поета Бориса Пастернака.

Початок 1891 р. — відбувся перший публічний вечір у Біржі, де виступили оркестр і хор музичних класів під керуваннямм Климова. Прийшов час оформити новий учбовий заклад як музичне училище з правами і субсидією від ІРМС. На початку 1890-х років Одеське відділення ІРМС починає добиватися створення музичного училища.

В 1895 році було дано згоду на відкриття училища.

В 1897 р. відбулося відкриття училища. Будівля для Одеського відділення ІРМС й училища була бути побудована за проектом архітектора С.А. Ландесмана на розі вулиць Новосельської і Вітте (нинішніх Новосельської і Дворянської). Там знаходилося училище до відкриття консерваторії, в цій будівлі відкрилася консерваторія, в ній вона знаходиться і сьогодні. Д.Д. Климов пропрацював в Одесі більше 20 років. У період становлення в

Одеська консерваторія

Літературний музей

Одесі музичних професійних форм навчання, планомірній концертній діяльності на рубежі XIX — початку XX століття Д.Д. Климов став тією фігурою, яка своїм універсалізмом, невгамовною енергією і високим рівнем пианистического майстерності змогла об'єднати навколо себе талановитих людей і закласти міцний фундамент творчого педагогічного процесу. Впродовж всіх років роботи в Одесі Клімов не залишав диригентської діяльності, яка дозволяла виховувати смак одеської публіки, запрошувати на гастролі відомих музикантів — солістів і диригентів. Так, за ініціативою Климова до Одеси були запрошені з концертами П.І.Чайковський, В.І.Сафонов, М.А.Рімський-Корсаков, Е. Направник, лауреати конкурсу імені А.Г. Рубінштейна. Влаштовувалися концерти-прем'єри молодих видатних російських композиторів.

У 1897 р. місцева газета «Театр» оголосила про створення Першого оперного товариства, організованого після з'їзду сценічних діячів в Москві. При створеному в 1870 р. «Слов'янському добродійному суспільстві» з 1880-х рр. існував кружок любителів російської музики, в якому ставилися опери (або фрагменти з опер): «Русалка», «Іван Сусанін», «Євгеній Онегин»; працювало в Одесі і суспільство слов'яно-російського хорового співу. З організацій, що об'єднали культурні сили міста, його інтелігенцію, видокремилося створене в 1897 р. Літературно-артистичне товариство, відкриття якого стало важливою подією в художньому житті Одеси. Літературно-артистичне товариство займало приміщення палацу князів Гагаріних на Ланжеронівській вулиці (архіт. Оттон), передане йому Міською Думою, що узяла палац в оренду (зараз Літературний музей). У 1897 р. був прийнятий статут товариства. Функціонувати воно почало з 1898 року. Метою об`єднання була консолідація літературних й артистичних сил міста, що сприяли розвитку різних галузей витончених

мистецтв, а також їх взаємодопомога. У 1898 році товариство налічувало 638 членів, надалі воно розширилося. Чудова зала Гагарінського палацу, де проходили засідання (Золота зала), була прибрана з комфортом. Вже в першому сезоні, окрім занять секцій, по суботах влаштовувалися літературно-музичні вечори, присвячені Толстому, Грігу, Бетховену, Рєпіну, Чехову, пізніше — Пушкіну, Шевченку, Гоголеві та іншим. Організовувалися виставки картин одеських художників. Членами товариства в різні часи були І.Бунін, М. Кропівницький, О.Кіпен, які брали участь в його діяльності. У залі товариства не тільки проводилися вечорй і ставилися вистави. Хор, в якому співала А.В.Нєжданова в юності і де була солісткою, запрошували для участі в п'єсах Островського, які йшли в Літературно-артистичному товаристві, а також для самостійних виступів. Грали в спектаклях і професійні артисти зокрема, такі як корифеї українського театру М. Кропівницький и М. Заньковецька. Вечори, організовані товариством, були дуже популярні і відвідувалися найрізноманітнішою публікою.

Рекомендована література

Голота В.В. Театральная Одесса.–К.: Мистецтво,1990;

Мельник И.К., Шепелев А.Н. Музыканты Одессы — справочное издание. Одесса:Печатный дом, 2002;

Розенберг Р.М. Музыкальная Одесса /Одесская государственная консерватория.- Одесса: Ред.-изд.отд., 1995;

Урок 3.

Розквіт музичного життя міста (кінець XIX ст.)

Відкриття нового Міського театру; повернення італійської опери. Приїзд П.І. Чайковського до Одеси. Виступи О. Скрябіна, М. Римського-Корсакова, О. Аренського, Е. Направника.

Різноманітні, яскраві враження давало слухачам музично-театральне життя Одеси кінця XIX століття.

В 1887 відкрився новий Міський театр, на будівництво якого було витрачено 1300000 крб. Відвідувачів вражали фасади в стилі італійського Відродження, його зала на більш ніж півтори тисячі місць, із стелями, де було зображажено сцени з шекспірівських п'єс. У театрі, як і раніше, проходили оперні і драматичні вистави, а також симфонічні концерти.

Повернулася до Одеси італійська опера, але тепер їй вже довелося конкурувати з російською оперою, що полюбилася одеському глядачеві. (Так, наприклад, в 1898 році в міському театрі пройшло 10 спектаклів італійської опери, 23 — російської опери, 93 — російської драми, 6 — французької драми, 4 — дитячої опери, 1 спектакль української труппи, 6 концертів і симфонічних зібрань).

В 1890-і роки співали в Міському театрі такі італійські співаки: Гальвані, Тетрацині, Боронат — колоратурні сопрано, Мазіні, Ансельмі, Арамбуро — тенори, Баттістіні, Тітто Руффо — баритони.

У 1899 році навесні гастролювала трупа російської опери на чолі з Фігнерамі, Яковлєв — баритон, Сибіряков — бас. У репертуарі — російські опери «Євгеній Онегин», «Пікова дама», «Опричник», «Русалка», «Демон». Російською мовою виконувалися «Травіата», «Кармен», «Паяци», «Ріголетто».

Л. Тетраціні

О. Боронат

Саммарко

Дж. Беллінчіоні

М. Баттістіні

Дж. Ансельмі

М. Замбріні

Дж. Верді та В. Морель

Т. Руффо

М. та М. Фігнери

Л.Г. Яковлев

Л.М. Сибіряков

У 1894 році на посаду диригента Міського театру був запрошений І.Прібік. Видатний диригент, композитор, педагог, людина, що володіла великою ерудицією, величезною енергією, Прібік очолював оркестр Одеської опери впродовж більше 40 років. Роль Прібіка в розвитку музичної культури Одеси можна зіставити з роллю Направника в Петербурзі, Альтані в Москві, Паліашвілі в Тіфлісі. При Прібіку вперше була поставлена у Міському театрі ціла низка опер російських композиторів. Але він був не тільки оперним, але і прекрасним симфонічним диригентом, а також одним з організаторів концертного життя, учасником вечорів Літературно-артистичного товариства, пізніше — професором Одеської консерваторії.

І. Прібік

П. Саксаганський в ролі Візничого

М. Кропивницький в ролі Тараса Бульби

М. Заньковецька

Композиторське дарування Прібіка оригінально виявилося в оперному жанрі: він створив дев'ять одноактних комічних опер за творами А. П. Чехова («Антрепренер під диваном», «Напотемки», «Забув», «Канитель», «Нерви», «Невдача», «Пропозиція», «Радість», «Сирена»). З приходом Прібіка значно зріс художній рівень вистав в Міському театрі.

До відкриття нового Міського театру оперні трупи виступали в Російському театрі разом з драматичними; вистави гастрольних — українських, німецьких, єврейських, іноді грецьких і польських музично-драматичних труп проходили також в Новому театрі, театрі «Гармонія» і інших.

У 1880 — 1890-і роки і пізніше в Одесі гастролював український народно-демократичний театр, у складі якого були видатні артисти, — М. Заньковецька і М. Кропивницький, М. Старицький, М. Садовський, П. Саксаганський. Трупа українського театру, заснована письменником і театральним діячем М. Старицьким та актором, співаком, драматургом, режисером і композитором М. Кропивницьким, користувалася в Одесі великою любов'ю публіки.

З 1884 р. в Одесі виступала трупа «театру корифеїв», а майстерність Марка Кропивницького, що починав своє творче життя в нашому місті вже на початку 1870-х рр., отримала захоплену оцінку преси. «Театр корифеїв» надовго «поселився» в Одесі після вигнання трупи в 90-і роки київським генерал-губернатором. Програма одного з виступів за участю Заньковецької, афіша якого збереглася, містила п'єсу з музикою Кропивницького «Запорожець за Дунаєм» і водевіль Трофімова «Прощай, мрії». У антрактах оркестр

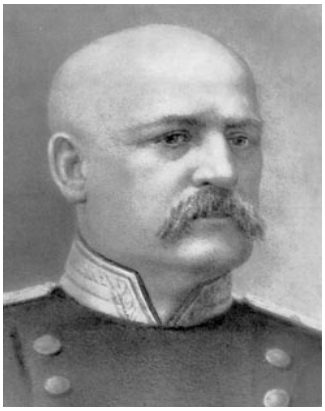

М.М. Аркас

Театръ „АКВАРІУМЪ"
въ Пятницу, 12-го Февраля,
БЕНЕФИСЪ ХУДОЖНИКА-ДЕКОРАТОРА БЕНЕФИСЪ
Н. В. ДЕНИСОВА.
КАТЕРЫНА
НЕ ЗНАЯ БРОДУ, НЕ СУЙСЯ ВЪ ВОДУ.

Афіша вистави «Катерина»

Міського театру під управлінням Прібіка виконував твори Рубінштейна, Деліба, Направника.

У 1884 році в Одесі поставили оперу М. Лисенко «Різдвяна ніч». У Одесі йшла і опера українського композитора М.М. Аркаса «Катерина» за поемою Шевченка.

У 1891 році був заснований дитячий оперний театр, який відкрився спектаклем «Шахрайства кота» з музикою Брянського. Керував театром місцевий диригент В. Завадський, спектаклі проходили в Міському театрі.

Вже відкрився Міський театр, в якому був оперний оркестр.

В 1894 році на честь 100-ліття заснування Одеси був створений міський оркестр. Через 10 років Російська музична газета писала: «Одеса — перше і до цих пір єдине у нас місто, що має власний міський оркестр».

Симфонічні концерти в Одесі проходили в Міському театрі, Новій біржі, інших залах, а в літній період на курортах Куяльник і Хаджибей, в Міському саду, на дачі Дуніна. Загальнодоступними концертами, що збирали значну аудиторію, часто керував Прібік. У симфонічних концертах виступали і відомі наїжджі солісти, — такі, як С. Ментер, В. Сапельников і ін., і місцеві музиканти, що поєднували концертну діяльність з педагогічною (імена деяких нам вже знайомі: піаністки Т.Бібер, Б. Дронсейко-Миронович, Р. Кауфман, скрипаль А.Фідельман, хормейстер Ф.Міроновіч зі своїм хором учнів музичних класів. У концертах звучали твори Гайдна і Бетховена, Моцарта і Вебера, Глінки, Бородіна, Чайковського, Римського-Корсакова.

У 1885 році А. Г. Рубінштейн влаштував репетиції історичних концертів. На його запрошення в невеликому залі Вітцмана зібралися його знайомі і

О. Аренський

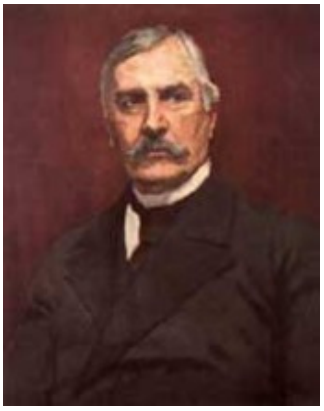

М. Лисенко

Е. Направник

група одеських музикантів; перед цією маленькою аудиторією великий піаніст виступав протягом семи днів, зіграв цикл історичних концертів.

Систематично проводилися камерні збори. Особливо слід підкреслити високе художнє значення діяльності квартету Одеського відділення ІРМС, що виступав з 1887 р. протягом 30 років. В 1880 — 1890-і рр. змінювали один одного перші скрипалі: П. Пустарнаков, К. Гаврілов, Е. Млинарський, І.Карбулька, А.Фідельман.

Постійно приїжджали до Одеси на гастролі самі видатні композитори, диригенти, виконавці. Тут відбулися і деякі цікаві прем'єри.

Особливо багато значних і яскравих музичних подій відбулося в Одесі в 1890-і роки.

Тут виступали композитори О. Аренський, Е. Направник; під час своєї поїздки з хором по містах України відвідав Одесу М. Лисенко. Понад усе відобразився в пам'яті одеситів приїзд до міста П.І.Чайковського в січні 1893 року. Як відомо, Чайковський відвідав Одесу вперше в 1887 році, але тоді встиг лише познайомитися з містом. У 1893 році композитор прибув сюди, щоб взяти участь в підготовці прем'єри опери «Пікова дама» і бути присутнім на перших її виставах в Міському театрі. Він повинен був також виступити як диригент декількох симфонічних концертів. Петро Ілліч приїхав до Одеси з Брюсселя 12 січня 1893 року. За час перебування композитора «Пікова дама» з величезним успіхом пройшла чотири рази, причому йшла три вечори поспіль, що для того часу було незвичайне. На репетиціях Чайковський багато працював з артистами, особливо з виконавцями ролей Германа і Лізи — Су-

фотографія П.І. Чайковського, зроблена в Одесі.

пруненко і Філоновою, з диригентом спектаклю Емануелем і музикантами оркестру.

Чайковський провів 5 симфонічних концертів, в яких брали участь як солісти Софья Ментер і місцеві виконавці, серед них — педагоги музичних класів — скрипаль К. Гаврілов і віолончеліст В. Алоіз. У концертах виступав оркестр Міського театру, а одного разу — любительський оркестр Народної аудиторії. Виконувалися твори Петра Ілліча: симфонічна поема «Буря», сюїта з балету «Лускунчик», «Варіації на тему рококо», а також твори інших композиторів. Відбулися дві прем'єри: «Угорська (Циганська) фантазія» С. Ментер, що оркеструється Чайковським, і «Скерцо» одеського композитора П. Молчанова, згодом професора Одеської консерваторії, що пропрацював в ній довгі роки.

Чайковський відвідав музичні класи ІРМС, де учні виконали його «Меланхолійну серенаду», Перший фортепіанний концерт, романси. На урочистій вечері, влаштованій відділенням ІРМС на честь композитора, у присутності педагогів музичних класів Чайковський сказав, що дуже задоволений виступами молодих музикантів. У дні перебування Чайковського в Одесі художник М.Д. Кузнєцов написав його портрет. Оскільки у композитора не було часу позувати, художник робив малюнки під час оркестрових репетицій в Міському театрі.

Овації фрагментів «Пікової дами», нескінченні виклики супроводжували прем'єрні спектаклі. Чайковського вітала дирекція театру, оркестр, окремі шанувальники його таланту; на підношенні трупи українського театру Кропивницького — Заньковецької було написане: «Смертні — Безсмертному». У

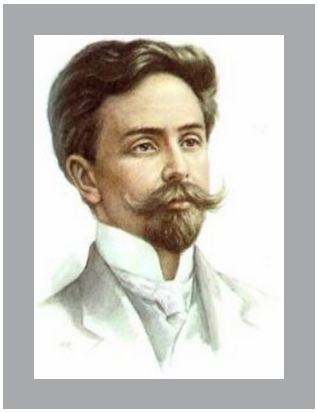

О. Скрябін

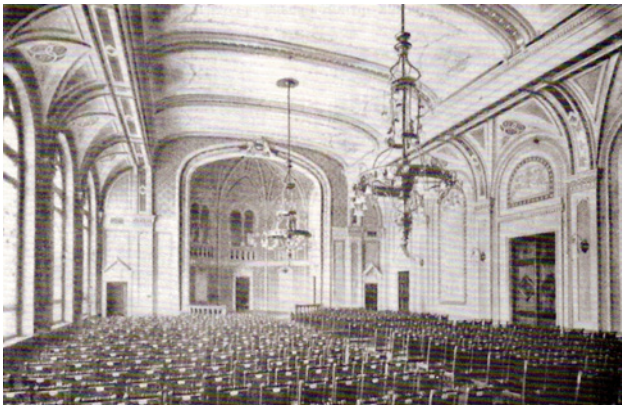

одеська зала «Уніон», де виступав О. Скрябін

ті ж дні відбулася зустріч композитора з артистами цього театру, і Чайковський підніс Марії Заньковецькій вінок «у відповідь» з написом: «Безсмертній від смертного».

Виїжджаючи з Одеси, Чайковський обіцяв повернутися сюди через рік для постановки своєї опери «Іоланта». Але в тому ж році великий композитор помер.

У 1894 році місто вшанувало пам'ять Чайковського концертами, де, як диригент, виступив Н.А. Римський-Корсаков, що приїхав на запрошення Д.Д. Климова. У другій половині 1890-х років концерти відомих гастролерів проходили особливо часто. В першому концерті виконувалися Героїчна симфонія Бетховена, твори Танєєва, Іпполітова-Іванова і інших російських композиторів. Особливо слід зазначити другі симфонічні збори, де учень Сафонова О. Скрябін вперше виконав свій фортепіанний концерт, ще не відомий Петербургу. Це була ще одна прем'єра, що відбулася в Одесі.

У ці роки одеським оркестром, не дивлячись на те що «інструменти його залишали бажати кращого», диригував також А.Н.Віноградський. У 1899 році в місті виступали відомі музиканти — піаніст А.І.Зілоті і віолончеліст А.В. Вержбілович. З іноземних виконавців — Падеревський, Контський, берлінський оркестр під управлінням Артура Никіша.

Аматорські концерти проводилися в різних товариствах — Слов'янському, Лютеранському (концерти проходили у Кірсі), Німецькому тощо. Створювалися хори — при школах і церквах, причому не тільки в місті, але і в його околицях. А.В.Нєжданова згадувала, що батько її організував учнівський і

дорослий хори — в школі, якою він завідував, в Кривій Балці. Цей хор запрошували у свята співати в церкві селища Усатово. У репертуарі його були українські весільні й обрядові пісні. Пізніше був створений хор на Куяльницькому лимані, де знаходилися школа і церква; хор виконував твори Бортнянського, інших композиторів.

Музика звучала в будинках одеської інтелігенції: директора народних училищ В.І.Фармаковського, старшого лікаря міської лікарні М.К. Бурдана, ректора Одеського університету П.І.Балдіна і ін. Влаштовувалися музичні вечори і студентські концерти в навчальних закладах, у Військових зборах. Аматори співали романси російських композиторів, уривки з опер, народні пісні, грали на фортепіано, скрипці.

Необхідно також відзначити розвиток у 1880 — 1890-і рр. церковного співу, який надавав ушляхетнюючий вплив на музичні смаки одеситів, Набагато пізніше один з авторів «Південного музичного вісника» згадував, що при знаменитому музикантові — архієпископові Никанорі хор Одеського собору міг конкурувати з Придворною капелою і синодним хором.

Нові риси з'являються в музиці єврейського богослужіння. У творчості кантора Одеської синагоги М.М. Блюменталя (як і його однодумців у Відні і Берліні — Зульцера и Л. Левандовського) відбувається процес трансформації стародавніх східних традицій синагогального і співу у дусі західноєвропейських течій, що сприяло демократизації музики богослужіння.

Рекомендована література

Максименко В.С. Два века одесского городского театра.–Одесса: Астропринт, 2005;

Максименко В.С. Выдающиеся композиторы в Одессе.–Одесса: Астропринт, 2003;

Максименко В.С. Храм и вечная музыка искусства: Страницы двухсотлетней истории культуры Одессы на фоне Городского театра.–Одесса: Юр. лит-ра, 2001;

Максименко В.С. П.И. Чайковский и Одесса: Историко-документальный очерк.–Одесса: Астропринт, 2001.

Урок 4.

Музичне життя міста початку XX ст.

В.Й. Малишевський. Відкриття консерваторії та запрошення видатних педагогів. П.С. Столярський та його творчість. Зростання ролі духовної музики.

Драматичні події початку XX століття відбилися на суспільному й культурному житті Одеси. Місто виявилося одним з революційних центрів у період 1905 — 1907 років, і це знайшло втілення в творчості письменників і поетів,що жили тут, : в розповіді О. Купріна «Гамбринус», в повісті О.Кіпена «В октябре», в книгах «Потемкинские дни» Л. Кармена, «Ураган» Б. Житкова, віршах А. Гмирева, А. Коца і багатьох інших.

В XX столітті музична освіта в Одесі особливо тісно переплелася з музично-суспільним, музично-театральним і концертним життям міста. Педагоги та учні були основними виконавцями на концертних естрадах. Випускники училища працюють в Міському та оперному оркестрах, в ансамблях, в хорових колективах, проходячи школу майстерності під керівництвом місцевих викладачів і беручи участь в зборах, де виступали гастролери — видатні вітчизняні і зарубіжні музиканти.

Новим директором музичного училища Одеського відділення ІРМС за рекомендацією Римського-Корсакова і Глазунова був призначений Вітольд Йосифович Малішевський (1873—1939), що закінчив в 1902 році Петербурзьку консерваторію. Роль Малішевського в розвитку музичної культури і музичної освіти в Одесі дуже велика. До моменту переїзду до Одеси Малішевський — визнаний музикант, педагог, композитор і диригент. Однією з чудових рис Малішевського був організаторський талант, який повною мірою виявився в

Вітольд Йосифович Малішевський

Одесі (а потім і в Варшаві). Він відразу опинився в центрі музичного життя міста, додав пожвавлення в діяльність Одеського відділення ІРМС.

Вершиною діяльності Малішевського в Одесі була участь у створенні консерваторії, директором якої він відразу ж був призначений. Але шлях до консерваторії був довгим і тернистим.

Питання про створення консерваторії ставилося музичною громадськістю міста тим більше гостро, що училище в цей час практично працювало за програмах Петербурзької консерваторії, і плідність цієї роботи неодноразово підтверджували видатні діячі музичного мистецтва, що відвідували Одесу: Глазунов, Сафонов, Рахманінов та інші. Літом 1913 року В. Малішевський надсилає Голові Головної дирекції список професорів і викладачів майбутньої консерваторії з проханням його затвердити. Здебільшого, це педагоги, які працювали в музичному училищі: Б.І. Дрон-сейко-Міронович — чудова

Б.М. Рейнгбальд

Б.М. Рейнгбальд зі своїм учнем – Емілем Гілельсом

Ю.А. Рейдер

Н.В. Чегодаєва

М.Л. Подрайська

концертуюча піаністка. По класу Дронсейко-Міронович закінчила консерваторію Б.М. Рейнгбальд, чиїм учнем був Еміль Гилельс.

Г.М.Бібер-Киршон запросили на посаду позаштатного професора II ступеня. Вона — випускниця Віденської консерваторії. Педагогами по класу фортепіано стали учень проф. Ігумнова Р.М. Петров, учениця проф. Єсипової М.Л. Подрайська. За класом струнних інструментів Малішевський просив затвердить професорів — скрипалів Ф.Я. Ступку і І.В. Пермана, що вчилися в Празі; за класом віолончелі-«прекрасного соліста і здатного педагога Е.Ф. Брамбіллу». За класом співу — на посаду понадштатного професора II ступеня Ю.А. Рейдер. Серед вихованців класу Рейдер була О.М. Благовідова, яка довгі роки очолювала одеську вокальну школу.

У числі професорів по класу вокалу в списку Малішевського і Д.Ю. Дельфіно-Менотті, відомий артист італійської опери, який викладав раніше в Одеському музичному училищі, а потім чотири роки пропрацював в Бостоні; і прекрасні артисти-педагоги флейтист Л.В. Роговий, сурмач А.Я. Могилевський, кларнетист Н.Ф. Марценко, арфіст А.Ф. Серіков і ін. Теоретичні дисципліни повинні були викладати Ф.В.Міроновіч і В.І.Малішевський. Більшість педагогів були вихованцями Петербурзької консерваторії, а також Московської (наприклад, піаністка Н.В. Чегодаєва, що закінчила зі срібною медаллю по класу О. Скрябіна, та пропрацювала понад сорок років) і низки зарубіжних консерваторій. Список був затверджений у липні 1913 р. 8 вересня 1913 р. відбулася багатозначна подія для півдня Росії і Одеси: урочисто відкрито консерваторію.

П. Столярський

Педагоги-скрипалі відкривали спеціальні класи і курси, а оскільки скрипка користувалася особливою любов'ю одеситів, ці курси відвідувалися багатьма. Найбільш відомими були курси А.Фідельмана і П. Столярського, відкриті в 1911 році. П. Столярський прославився як талантливий педагог за покликанням. Першим його вчителем був батько, який грав у мандрівних оркестрах; недовго Столярський брав уроки у Барцевіча у Варшаві, потім поступив в музичні класи Одеського відділення ІРМС, де займався у Е. Млинарського і закінчив училище за класом І.Карбульки. Столярський працював в оркестрі Міського театру і одночасно давав уроки музики. Він мріяв про те, щоб запровадити в життя свою систему викладання, мріяв про свою школу, де міг би навчати дітей з раннього віку. Відкрити цю школу вдалося завдяки допомозі знаменитого петербурзького педагога — професора Л.С. Ауера. Столярський займався з 7 годин ранку до пізнього вечора без перерви і таку ж пристрасть до праці, витривалість у роботі прищеплював учням. Він організовував ансамблі, учнівські оркестри, досягаючи різнобічного розвитку здібностей своїх учнів.

Вихованці Столярського часто виступали в міських концертах. У місті говорили, що в квартирі Столярського, де розміщалася його школа, збиралася чи не більшість обдарованих дітей («...в Одесі скрипка ставилася вище за інші інструменти, а Столярський — вище за інших педагогів»). Популярність школи була така велика, що її діяльність навіть знайшла віддзеркалення в розповіді І.Бабеля «Пробудження», де образ Столярського відображений в яскравій фігурі Загурського. А ось як пише про це Д.Ф. Ойстрах: «П.С. Столярский

О. Глазунов

Р. Гліер

О. Спендіаров

Ф.І.Шаляпін

Л.В. Собінов

Пабло Сарасате

С. Рахманінов

А. Рубінштейн

О. Скрябін

Перший випуск Одеської консерваторії (травень 1916 року): випускниця Анастасія Атманаки, перший директор Вітольд Малішевський, невідома особа, професор Юлія Рейдер, граф Василь Орлов

стоял во главе музыкальной школы. Это была знаменитая в Одессе «фабрика талантов», где училось 80— 90 детей, начиная с самого раннего возраста. Из стен этой школы вышли немало известных впоследствии скрипачей. Невозможно забыть особенную атмосферу, которая господствовала здесь. Все углы большой квартиры, где помещалась школа, были заставлены пюпитрами, заваленные футлярами, нотными папками. Во всех комнатах сталпливались возбужденные и радостные малыши, а в коридорах сидели мамочки, которые ожидали своих вундеркиндов и с невероятным оживлением обсуждали чисто профессиональные скрипичные проблемы».

Пізніше П.С. Столярський став професором Одеської консерваторії й ініціатором створення першої в наший країні школи-десятирічки для обдарованих дітей. Вже багато років вона носить його ім'я.

Окрім музикантів, які виступали в Одесі і раніше, в ці роки приїжджали чеський диригент і композитор О. Недбал, норвежець Синдінг. Своїми творами диригували Глазунов, Спендіаров, Гліер. У симфонічних і сольних концертах грали Рахманінов, Скрябін, Сафонов, Сапельников, Гольденвейзер, Артур Рубінштейн, Зілоті, Годовський, Гофман, скрипалі Ауер, Хейфец, Сарасате, юний Михайло Ельман, Кубелік, Бродський, віолончеліст Вержбіловіч — самі видатні музиканти свого часу. Крім участі в оперних виставах, співали в концертах Шаляпін, Собінов.

З місцевих музикантів в концертному житті найактивнішу участь брали диригенти Прібік, Малішевський, капельмейстери опери Бернарді, Штейнберг, піаністи Дронсейко-Миронович, Бібер, Лялевіч, Рижінський, скрипалі Фідельман, Бліндер, співак Супруненко, віолончеліст Брамбілла, арфіст Серіков, флейтист Роговий, пізніше — вокалісти Цесевіч, Каченовський,

Селявін, Карпова, Дерибас. Систематично виступав одеський квартет із змінним складом виконавців. Про деяких з цих музикантів вже йшлося вище, але кожен з них заслуговує найтепліших слів: завдяки їх діяльності, Одеса може по праву пишатися своїм музичним минулим.

Особливе пожвавлення в музичному житті Одеси спостерігалося в 1910 р., коли протягом всього літа проходили концерти на організованій в Олександрівському парку «Одеській виставці». В утвердженні російської опери в Одесі значною була роль Прібіка, що пропагував національне оперне мистецтво, цьому сприяли виступи Шаляпіна, Собінова і інших великих співаків. До кінця періоду в Міському театрі з'являються такі чудові співаки, як Цесевіч, який став улюбленцем одеситів, Селявін, Карпова, що виконували разом з партіями в операх Вагнера, Гуно, Пуччині та інших європейських композиторів — російський репертуар. На сцені Міського театру були поставлені «Руслан и Людмила» Глінки, «Снегурочка» і «Садко» Римського-Корсакова, більшість опер Чайковського.

Перші роки існування Одеської консерваторії, відкритої в 1913 році, (а вона не припиняла своєї діяльності і в періоди війни і революцій) — свідчили про популярність навчального закладу. Збільшувалася кількість учнів: так, в 1915 році було подано 600 прохань про вступ і прийнято 400 учнів, особливо багато — у фортепіанні класи. Весною 1916 року відбувся перший випуск. У числі учнів Одеської консерваторії перших років її існування було багато обдарованих людей, що згодом зіграли помітну роль в розвитку вітчизняного музичного мистецтва. Перший випуск вокалістів підтвердив, що Одеська консерваторія дійсно стає «консерваторією музики і співу», про що мріяли музичні діячі міста задовго до її відкриття.

У ці роки в Одесі було організовано також Єврейське музичне суспільство, що ставило на меті вивчення і розповсюдження єврейської народної музики. На жаль, всі ці організації виявилися недовговічними, і сліди їх втрачаються в потоці драматичних подій подальших років.

Одеса завжди була «напоєна» музикою, що звучала в садах і парках, з будинків жителів міста, Не був виключенням і описуваний період. Характеристику «музики побуту» краще всього дають одеські письменники. «В основном музыкой были известные концертные вальсы, опереточная музыка, марши, танго, танцы типа краковяк и все последнее, что играли в садах и на грамофонных пластинках, — пише Ю. Олеша. — В садах играли военные

духовые оркестры. Они играли в так называемых ротондах — в деревянных полукруглых помещениях, с одной стороны открытых, как бы в половине барабана. Это называлось также и раковиной». «В Александровском парке играл военный духовой оркестр под управлением известного Чернецкого — згадує Катаєв. — На Николаевском бульваре между памятником Дюку де Ришелье и павильоном фуникулера играл другой оркестр, которым дирижировал еще более знаменитый маэстро Давингоф, сидя верхом на кобыле. . . «

А Утьосов розповідає, що біля пам'ятнику Рішельє грали по черзі три оркестри: духовий, італійський і румунський. «Прекрасные были, — пише він, — и отважные военные марши, и рыдающие румынские скрипки, и огненные неаполитанские песни». Друге десятиліття XX століття характеризується інтенсивністю культурного життя. Особливо значним виявився 1913 рік, пам'ятний яскравими подіями. Він був відзначений гастролями прославлених художніх колективів і окремих виконавців, а також неординарними спектаклями і концертами місцевих артистів.

У 1913 році до Одеси вперше приїхав у повному складі Московський Художній театр на чолі із Станіславським і привіз 16 вистав: п'єси Чехова, Тургенева, Островського, А. Толстого. Саме незабутнє враження, по свідоцтвах преси, залишив чеховский «Вишневий сад».

У 1913 році в Одесі виступав видатний диригент С. Кусевіцький зі своїм оркестром. У програми входили всі симфонії Бетховена, всі симфонії та інші симфонічні твори Чайковського. У концертах брав участь хор Марненко, виконання якого отримало високу оцінку. У тому ж році в Одесі грав свої твори Рахманінов.

Сезон 1913 року в Міському театрі відкрився оперою Мусоргського «Хованщина» в постановці російської трупи /антреприза О.І.Сибірякова/. Серед солістів трупи Міського театру як і раніше виділялися: бас П. Цесевіч, з його голосом незвичайно красивого тембру; тенор В. Селявін — співак «рідкісної музичності і артист великого розуму»; сопрано П. Карпова, що захоплювала любителів оперного мистецтва «чарівливими звуками голосу» і особливою щирістю в передачі відчуттів своїх героїнь; Н. Баришев, що «не мав суперників у характерних, комічних і побутових ролях». Оперні і балетні вистави йшли під управлінням диригентів Прібіка, молодого Пазовського; досвідчені режисери Ейхенвальд, Веков, пізніше Лосський ставили опери. Репертуар складали твори Чайковського, Мусоргського, Рімського-Корсакова /в тому

Айседора Дункан

Макс Ліндер

А.В.Нєжданова

М. Фокин

числі, його остання опера «Золотой петушок», написана декількома роками раніш/, Верді, Вагнера, Массне та інших композиторів. Все це дало можливість оперній трупі провести в 1913 році «вагнеровские торжества» — фестиваль, на якому були представлені опери Вагнера «Лоэнгрин», «Валькирия» «Тангейзер» і «Тристан и Изольда». В «Валькирии» брали участь Цесевіч, Карпова, Воронець, диригував Лазовський.

Після початку першої світової війни в репертуарі Міського театру почали переважати опери вітчизняних композиторів, особливо патріотичного змісту: «Жизнь за царя» і «Руслан и Людмила» Глінки, «Князь Игорь» Бородіна, «Мазепа» Чайковського. Тривали постановки опер Римського-Корсакова, італійських авторів і багато інших. Упродовж всього десятиліття Одесу відвідували відомі артисти.

Серед них були: Айседора Дункан і Макс Ліндер, хореограф-реформатор М. Фокин /автор книги «Против течения»/ і улюбленець найширшої аудиторії Л. Собінов, який дав декілька добродійних концертів на користь поранених солдатів; з концертами виступала А.Нєжданова; з трупою Товариства українських артистов часто приїжджали М. Заньковецька і П. Саксаганський, що завжди тепло приймалися одеською публікою. Хор Д. Коханського виконав кантату Лисенка «Б'ють пороги». У Одесі в ці роки гастролювали артисти грецької опери і віденської оперети, петербурзький театр пародії «Криве дзеркало»; з читанням своїх розповідей виступав Шолом-Алейхем; як і в попередні періоди, давали концерти найвидатніші вітчизняні і зарубіжні диригенти і музиканти-виконавці.

Немало яскравих подій відбувалися і в місцевому театральному і концертному житті. Не тільки оперні вистави, але і драматичні, які йшли в одеських театрах, привертали публіку. Регулярно влаштовувалися симфонічні концерти, зокрема — літні в Міському саду. Виконувалися і знайомі слухачам твори, і нові; так, в концерті пам'яті Скрябіна прозвучав його «Прометей», а також присвячена композиторові траурна прелюдія Б. Яновського.

Особливо зросла роль духовних концертів, що проводилися в храмах. В них брали участь хор кафедрального собору під керуванням регентів М`ясникова, Шкорбатова і інших, хори одеських церков, солісти опери, студенти консерваторії, органісти, диригенти оркестрів. Після відродження в 1915 році церковно-співочого добродійного товариства був проведений цикл духовних концертів об`єднаними хорами всіх церков Одеси. Диригувати першим концертом запросили тодішнього регента церкви комерційного училища К.К.Пігрова, що стало згодом розділом одеської хорової школи. Духовні концерти часто проводилися і в Лютеранській церкві, і в молитовних будинках інших конфесій.

Рекомендована література

Бродавко Р.И. Театр. Искусство надежды. Очерки.–Одесса: Оптимум, 2006;
Голота В.В. Театральная Одесса.–К.: Мистецтво,1990;
Розенберг Р.М. Музыкальная Одесса /Одесская государственная консерватория.–Одесса: Ред.-изд.отд., 1995;

Урок 5.

Розвиток різних жанрів музичного мистецтва

О. Закушняк, В. Хенкін, В. Кораллі, Л.Зінгерталь. Творчість О. Вертинського та Ізи Кремер. Леонід Утьосов та пісня в його житті.

Разом з розквітом різних жанрів академічного мистецтва в другому десятилітті XX століття набули популярності й інші види. Деякі з них народжувалися саме в Одесі, Колишній студент Новоросійського університету Олександр Закушняк вперше тут почав читати на естраді розповіді Чехова, Марка Твена, Л. Андрєєва, Шолом-Алейхема, назвавши свої виступи «Вечорами інтимного читання». Він став визнаним основоположником жанру «художнього читання». У деякі свої програми Закушняк вводив музичний супровід, але потім відмовився від нього.

Своєрідністю і новизною відрізнялися «моновистави» гостро комедійного актора В. Хенкина — прекрасного виконавця єврейських розповідей і гумористичних сценок. В Одесі відвіку любили оперету, але між оперетою й оперою завжди дотримувалася певна дистанція. У 1910-і роки оперета вторглася в «свята святих» — Міський театр. Багато критиків розцінили це як «падіння смаків» антрепризи та публіки. Оперетні вистави йшли також на сценах Російського і Малого театрів, театру Сибірякова тощо.

Нові явища в театральному мистецтві тієї пори, які виникли в столичних містах, стали характерними і для Одеси, зокрема, — малі театральні жанри, що набули поширення. У театрах мініатюр йшли, в основному, естрадні вистави. Зміст їх міг бути гостросатиричним, злободенним, або просто розважальним, а деколи — банальним, розрахунком на невимогливі смаки. До

Олександр Закушняк

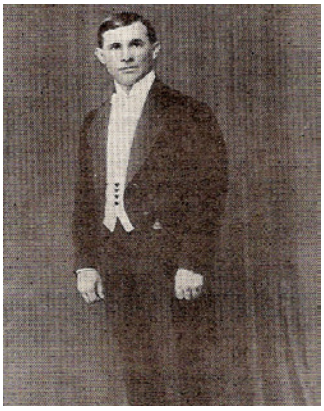

В. Хенкін

В. Кораллі

вистав цих театрів включалися окремі акти або фрагменти з оперет, танцювальні і циркові номери, драматичні сценки. Немало театрів мініатюр народилися і в Одесі. Так, у листопаді 1913 року «Тайфун» писав: «Театры миниатюр растут, как грибы. Недавно открылся «Водевиль», затем «Одеон», сегодня «Большой Ришельевский». Всего вместе с «Театром миниатюр», «Малым» и «Художественным» — шесть рассадников миниатюрного искусства. Как будто уже слишком много даже для легкомысленной Одессы». Але Одеса цим не обмежилася: з'явилися «Веселий театр», «Гумор», «Фарс», «Зелена папуга», створена за типом «Кривого дзеркала», де, як згадував І.Ніжний, одного разу як актор виступив О. Купрін, що зіграв роль Калхаса в першому акті «Прекрасної Олени» Оффенбаха.

Лише небагато з таких театрів витримали випробування часом, як наприклад, «Великий Рішельєвський». Навіть назва його було іронічною: адже неподалеку, на початку Рішельєвської вулиці знаходився Міський театр, що не претендував на звання «Великого». Естрадні вистави проходили також у багатьох кінотеатрах — «иллюзионах», в кав'ярні Фанконі та інших приміщеннях. У їх програмах бували й оперні уривки, і балетні номери, й інсценування, і модні пісеньки, і куплети, складені в Одесі. Чи завдяки прихильності одеської публіки до «легкого жанру», або великої кількості обдарованих авторів і виконавців, а швидше за все і тому, і іншому, — Одеса стала центром естрадного мистецтва, в якому значну роль відігравала музика. Законодавцем естрадних «мод» була Одеса, яка дійсно дала не тільки талановитих письменників і

Надія Плевицька

Юрій Морфесси

Наталія Тамара

музикантів, але й артистів естради. В Одесі починали свій шлях Леонід Утьосов, Петро Муравський, Д. Кара-Дмітрієв, Павло Поль, Клавдія Новікова, Лідія Івер та Олексій Бекефі /так називав себе на естраді майбутній кінодраматург Олексій Каплер/, Л. Громов і В.Міліч, Г. Амурський, М. Добринін. До перерахованих імен можна було б ще додати В. Кораллі; одного з перших конферансьє А. Алексєєва і багато інших.

Найпопулярнішим і улюбленішим з естрадних артистів, які працювали в 1910-і роки в Одесі, став Леонід Утьосов; він був найтиповішим представником саме одеського естрадного стилю, орієнтованого понад усе на музичні жанри. Про своє творче життя Утьосов розповідав в написаних ним книгах,

Леонід Утьосов

Олександр Вертінський

Іза Кремер

але про деякі риси, властиві його мистецтву і які виявилися вже в одеський період, хочеться нагадати.

Утьосов грав спочатку в Літньому театрі мініатюр, потім в «Веселому» і «Великому Рішельєвському», де тоді виступали Хенкин, Поль і інші популярні артисти. Співак відрізнявся тим, що міг працювати в самих різних жанрах. Багатоплановість його дарування виявилася ще в дитинстві і юності: він вчився в одеському комерційному училищі Файга і одночасно брав уроки гри на скрипці. В комерційному училищі було декілька учнівських оркестрів, у тому числі і симфонічний; великий хор, драматична трупа; часто влаштовувалися вечори і концерти. Керував всім музичним життям директор училища, юрист, літератор і композитор О.Ф. Федоров. Комерційне училище Файга, з його спрямованістю на музичне виховання вихованців, не було виключенням серед інших навчальних закладів Одеси.

Театри мініатюр, у яких працював Утьосов, дали йому дуже багато: розвинули його акторську техніку, підвищили його загальну і професійну культуру, навчили його творчо мислити. Він зіграв, і добре зіграв ряд цікавих і складних ролей. Акторська своєрідність Утьосова визначається, звичайно ж, любов'ю до музики, любов'ю, яку він відчував з дитинства. Дійсно, з безлічі граней таланту артиста викристалізувався головний — пісенна творчість, а вже вона була вигодувана рідним містом, його специфікою, його контрастами, його зовнішнім виглядом, запахом моря і завжди звучною музикою. Найулюбленішими піснями Утьосова, піснями, які він виконував до кінця своїх днів, де б він не жив і не виступав, — стали пісні про Одесу, трохи сентиментальні або пройняті добрим гумором, ліричні або героїчні, Покинувши Одесу, як і багато інших, він завжди повертався до неї і завжди залишався вірним їй в своєму мистецтві.

До діячів одеської естради належали не тільки талановиті виконавці, але і автори, що складали сатиричні куплети, пісеньки і фейлетони, Все це сприймалося як «одеський фольклор» і користувалося великою популярністю.

З різних жанрів естрадного мистецтва особливо привертала публіку вокальна естрада, що розвивалася в двох напрямах: цигансько-російська пісня-романс та інтимна камерна лірика. І якщо в описуваний період перший напрям представляли Н. Плевицька, Ю. Морфесси, Н. Тамара і ряд інших талановитих співаків і співачок, то в жанрі інтимної лірики прославилися два виконавці, у яких не було суперників, оскільки рівня їх не могли досягти

численні імітатори: Олександр Вертінський і Іза Кремер. Вони були справжніми улюбленцями самих різних прошарків суспільства.

Олександр Вертінський народився і провів дитинство і юність у Києві, завоював популярність в Москві, хоча за духу своєї творчості був ближче холодній північній столиці. Трагічне світовідчування, що пронизувало «ариэтки» Вертінського, чорний костюм П'єро і набілене обличчя із страждально підведеними очима — його маска — викликали скорботні асоціації. «Песенки настроений» Вертінського хвилювали не тільки богему, але і багато інших слухачів: адже про їх життєві драми співав на доступній для всіх мові артист і автор, що володів до того ж прекрасною пластичною майстерністю.

Можна стверджувати, що протилежністю Вертінському була Іза Кремер, Її талант і навіть її характер були світлими і життєрадісними, близькими за духом Одесі. Тут розкрилося дарування Ізи Кремер, яка підкорили потім і столиці, і інші міста, а пізніше, як і Вертінський, — і інші країни. Оригінально склався творчий шлях артистки. Вона починала як оперна співачка, і в Одесі співала партію Тетяни в «Онегине», потім два роки брала уроки співу в Мілані. У 1914 році вона дебютувала в Одеському Міському театрі в ролі Мімі в опері Пуччині «Богема» і відразу звернула на себе увагу. Великий успіх супроводив її виконання ролі Віолети в «Травіаті» Верді. Але незабаром артистку привернуло нове амплуа: у тому ж театрі вона почала виступати в каскадних партіях оперет «Циган-прем'єр» Кальмана, «Бідний студент» Міллекера, «Ідеальна дружина» Легара, «Пташки півчі» Оффенбаха і інших. Вона співала російські і українські ліричні пісні, циганські романси, італійські, французькі, неаполітанські, іспанські, німецькі, єврейські пісні мовами цих народів або в своєму перекладі; грайливі «сюжетні» «Пісеньки Монмартра». Вона була чудовою актрисою, ніколи не користувалася штампами. Долі Вертінського і Кремер багато в чому виявилися схожими: обидва емігрували з Росії в кінці 1910-х років. Кремер померла в далекій Аргентині і була забута не тільки в своїй країні, але і в своєму місті, як і багато артистів, що покинули його. Ставлення публіки і критики до творчості естрадних «зірок» завжди було неоднозначним. Деякі вважали їх пісні банальними; у роки, коли цінувалася тільки «громадянська» тематика, їх мистецтво визначалося як «захід буржуазної естради». Такі майстри, як Леонід Утьосов, Володимир Хенкин, Іза Кремер стали уособленням кращих рис одеської естради тієї пори, коли вона по праву вважалася «законодавцем моди» для інших міст.

Лев Зінгерталь (1880–1970) – один з творців жанру естрадного куплету. Виконував, акомпануючи собі на скрипці, злободенні популярні куплети: «Одесситка – вот она какая», «Солдаты, солдаты по улице идут», коронний номер «Зингерталь, мой цыпочка, сыграй мине на скрипочка». Виступав в синематографах-ілюзионах, в програмах театрів. Багато гастролював. Популярність Зінгерталя була така велика, що у нього з'являлися двійники-самозванці, і на гастрольних афішах він указував: «Приїхав Лев Маркович Зінгерталь справжній».

Він був описаний Валентином Катаєвим в повісті «Хутір в степу» як виконавець куплетів «Галстуки, галстуки».

Рекомендована література

Инин А., Павловская Н. Утесов. Песня длиною в жизнь. – Москва
Скороходов Г. Леонид Утесов: друзья и враги. М.: КРПА Олимп.–2007
Утесов Леонид. С песней по жизни, Москва: АСТ.–2009
Александр Вертинский: Дорогой длинною... (сост. Вертинская Л.В.; предисл. Уваровой Е.). Москва: Издательство: АСТ, Астрель, Транзиткнига.–2006

Урок 6.

Музичне мистецтво 20-х – 40 років XX ст.

Вплив музики на творчість письменників і поетів. Створення філії Всеукраїнського музичного товариства імені Леонтовича та реорганізація його у Всеукраїнське товариство революційних музикантів. Творчість В. Фемеліді, К. Данькевича. Дебют Д. Ойстраха. Приїзд С. Прокофьєва та Д. Шостаковича.

В Одесі завжди захоплювалися музикою представники різних професії: лікарі і юристи, ремісники і педагоги, молодь. Музична атмосфера міста діяла на письменників, що жили тут: у сюжети їх творів проникали «музичні мотиви», особливо, якщо дія в них відбувалася в Одесі. Загальновідомі оповідання Купріна, у яких образ Музиканта або музичний твір є лейтмотивом оповідання. Так, в ‘’Гранатовом браслете» лейтмотивом-символом кохання Жєлткова стає соната Бетховена.

Звучання музики — майже обов’язковий атрибут в поетичному описі Міста. Наприклад, Леся Українка в «Подорожі до моря» дає такий портрет Одеси:

Великеє місто.
Будинки високі,
Людей тих — без ліку!
Веселую чутно музику.

Музиканти з’являються на сторінках творів Бабеля, Гріна, Паустовського, Шолом-Алейхема.

Звичайно, події бурхливих і трагічних років війни і революцій не могли не відбитися на житті міста. Економічний спад, голод, розруху — все пережила Одеса. Мирне життя наступило тільки в 1920 році.

Але ніщо не змусило місто відмовитися від культурного і художнього життя. Навіть у важкому 1918 році, коли поряд йшли бої, в Одесі, як згадував Вертінський, «працювали театри, синема, клуби. Музика грала в міських садах».

У 1920-1930-і роки в музично-суспільному житті Одеси відбувалися ті ж процеси, що і в інших містах України і країни в цілому. На початку періоду тут була організована філія установленого в Києві Всеукраїнського музичного товариства імені Леонтовича; пропагандою української музики займалися й одеські музиканти. аматорський хор у 200 співаків. Вже до першого концерту в програму були включені такі складні хори а капела Леонтовича як «Криголом», «Літні тони» та інші. Виступ молодого колективу проходив в переповненому залі, створюючи піднесений й урочистий настрій як у публіки, так і у виконавців.

Коли після багатьох перипетій Товариство ім. Леонтовича було реорганізовано у Всеукраїнське товариство революційних музикантів, в Одесі було створено його відділення, куди увійшли молоді композитори Данькевич, Орлов, Фемеліді, Фоменко. Вони прийняли основні програмні положення товариства і прагнули утілити їх в своїх творах. Проте важливо було те, що разом із звичайними для того часу закликами до створення творів «ідейної цінності для робітничо-селянських мас» вони вважали необхідною умовою — високий художній рівень музичної «продукції», а також використання крупних форм для втілення революційної теми.

Найобдарованішим з молодих одеських композиторів був В. Фемеліді, що пішов з життя передчасно, в 25 років. Але він встиг створити значні твори в різних жанрах і проявив себе також як диригент, теоретик і навіть співак. Фемеліді вчився в одеському Муздрамині у Золотарьова і Молчанова, в студентські роки написав дві симфонії, інструментальні концерти, ряд романсів і камерно-інструментальних творів; як дипломну роботу задумав оперу героїко-революційного змісту за п'єсою Б. Лавреньова «Розлом».

Вибір першоджерела диктувався всією атмосферою культурного життя того часу. На сценах одеських театрів ставилися драматичні й оперні вистави за революційними та історико-революційними сюжетами: в оперному театрі — «Орлиний бунт» Пащенко, «Дума чорноморська» Яновського, «Кармелюк» Костенка та ін., в драматичних — «Бронепоїзд 14-69» В.Іванова, «Любов Ярова» Треньова, «Заколот» Фурманова. Особливою популярністю набув «Розлом» Лавреньова, поставлений в Російському і Українському театрах. Фемеліді був захоплений виставою і відвідував майже всі його постановки.

В. Фемеліді

К. Данькевич

У створенні лібретто опери брав участь на прохання Фемеліді Б. Лавреньов. В опері Фемеліді також використано цілу низку пісень, що відіграють істотну роль в драматургії твору: «Сміливо, товариші, в ногу», «Варшав'янка», «Марсельєза», «Варяг» тощо, і це не пасивне цитування, а теми, творчо розроблені композитором. У стилі оперного мистецтва XX століття створює Фемеліді вокальні партії персонажів: вони, в основному, речитативні; свіжа гармонійна мова композитора. Тому постановка опери, яка відбулася в Одеському оперному театрі 7 листопада 1929 року, як завжди, приурочена до урочистої дати, викликала суперечки. Але в цілому опера була прийнята добре; йшла вона під управлінням диригента С. Столермана. Автор брав участь в підготовці вистави і виконав одну з невеликих ролей.

А в жовтні 1930 року на сцені одеського театру був поставлений балет Фемеліді «Карманьйола», написаний всього за чотири місяці, — «пантомимно-драматическое действо-балет», як визначив жанр твору автор. Тут основний конфлікт між французькою аристократією і простим народом вирішувався за допомогою порівняння інтонаційної мови представників кожного табору, народ так само, як і в «Розломі», характеризувався революційними піснями: «Марсельєза», «Карманьйола», «Са іга». Успіху постановки балету, захоплено прийнятого глядачами, сприяли творча фантазія балетмейстера М. Моїсєєва і натхненна робота диригента Н. Покровського. Згодом Н.Д. Покровський став головним диригентом Одеської опери. Диригував спектаклями «Карманьйоли» і автор балету.

Серед задумів Фемеліді були: опера, присвячена подіям часу Паризької комуни, опери «Буревісник», «Цезар і Клеопатра» (по п'єсі Шоу) та інші, але цим задумам не призначено було здійснитися.

У 1920-і роки почалася і творча діяльність відомого українського композитора К. Данькевича, що також закінчив консерваторію в Одесі (запо класом фортепіано у М. Рибіцької, за композицією — у Золотарьова і Молчанова), мав вокальні і диригентські здібності. Згодом Данькевіч протягом декількох років був ректором Одеської консерваторії і немало енергії витратив на відновлення її діяльності в післявоєнний період.

Кращий твір Данькевича, створений в Одесі, — балет «Лілея», лібретто якого написане за мотивами шевченківського «Кобзаря». У основу музики композитор поклав мелодії українських народних пісень, багато з яких любив Шевченко: «Ой, зійди зіронька та вечірняя», «Ой, на горі вогонь горить», «Туман яром», «Ой, не світи, місяченъку», а також мелодію відомої пісні на слова Шевченка «Заповіт».

Зусиллями композиторів, що працювали в Одесі, в 1937 році була створена композиторська організація. До неї увійшли професора Одеської консерваторії Н.Вілінський, що став головою, А. Павленко, П. Молчанов, композитор, «Скерцо» якого ще в 1893 році виконав в своєму концерті в Одесі Чайковський, та їх молодші колеги: К. Данькевіч, С. Орфеєв, Л. Гуров, А. Коган, М. Завалішина, Я. Файнтух, пізніше — Т. Сидоренко-Малюкова. Збори композиторів зазвичай проходили в приміщенні консерваторії, в класі П. Столярського.

У концерті, де під управлінням Малько прозвучала П'ята симфонія Мясковського, соло на скрипці виконав молодий Давид Ойстрах. Його часто запрошували брати участь в найбільш відповідальних концертах із відомими гастролерами як концертмейстер оркестру. Він грав соло в П'ятій симфонії Мясковського, і Малько висловив бажання послухати його окремо. Ойстрах виконав йому декілька п'єс і зовсім несподівано отримав запрошення виступити на відкритті сезону 1928–1929 років в Ленінградській філармонії. Так відбувся ленінградський дебют Ойстраха, що став переломним моментом в його житті.

Скрипаль отримав також запрошення від Глазунова, чий Концерт він виконував з оркестром під управлінням автора в Києві і Одесі. Глазунов, що зіграв видну роль в становленні і розвитку одеської консерваторії в дореволюційний

М.Я. Мясковський

молодий Д. Ойстрах

Я.С. Файнтух

період, виявляв цікавість до міста і його музикантів і в 20-і роки. Приїхавши з концертами в 1927 році, він відвідав музично-драматичний інститут, слухав твори студентів-композиторів і відзначив талановитого Фемеліді, що показав тоді свій скрипковий концерт і поему для голосу і оркестру на слова Пушкіна «Лукомор'є».

Неодноразово приїжджав до Одеси Гліер, в його концертах в 20-і роки також брав участь Ойстрах. Останній приїзд Гліера відбувся незадовго до його смерті, в 50-і роки.

В Одесі сприймали, а багато хто любив сучасних композиторів, понад усе вітчизняних. Так, на випускному іспиті в 1926 році Ойстрах виконав скрипковий концерт Прокофьєва, вперше познайомивши одеську публіку з цією — для того часу — новинкою. Твори Прокофьєва вже грав Гилельс і деякі інші музиканти. В 1927 році Прокофьев сам відвідав Одесу.

С.С. Прокофьєв вперше відвідідав СРСР після свого відізду за межу в 1927 році, здійснивши гастрольну поїздку до Москви, Ленінграда і трьох міст України — Харкова, Києва і Одеси. Прийом, який надали Прокофьєву студенти консерваторії, — яскраве свідчення інтересу до нього і шанування його музики.

Прокофьєв відвідав Одесу ще один раз, в 1934 році, під час своєї поїздки Україною і Вірменією. Відвідував Одесу і Дмитро Дмитрович Шостакович. Його перше перебування тут було пов'язане з постановкою в Одеському театрі балету «Дінаміада, або Даєш Європу», більше відомого під назвою «Золоте століття». Спектакль, поставлений балетмейстером М. Моїсєєвим, йшов

С.С. Прокофьєв

Д. Шостакович

в сезоні 1931 року, але композитор приїжджав ще в1930 , щоб брати участь в його подготовці. У цей період він познайомився і подружився з В. Фемеліді, який працював диригентом театру. Д. Шостакович був присутній на концерті, де виконувалася сюїта з балету Фемеліді «Карманьйола», зрозумів, що зустрівся з талановитою людиною й однодумцем, високо оцінив його музику. Під час перебування Шостаковича в Одесі і в його подальші приїзди вони показують один одному свої композиції, ведуть творчі дискусії, разом відпочивають.

У Одесі виконувалися (незабаром після написания) симфонії Шостаковича: Сьома, Одинадцята, Тринадцята, Чотирнадцята, але приїжджав він лише одного разу — в 1957 році, коли відбулася одеська прем'єра Одинадцятої симфонії. У той свій приїзд Шостакович спілкувався з одеськими музикантами, композиторами, побував у консерваторії. У бесіді з учасниками зустрічі згадував як познайомився з І. Бабелем, Є. Багрицьким, збирався «написати оперу «Дума про Опанаса» по поемі останнього. Шостакович, що завжди скрашував серйозне жартом, награв присутнім одеську пісеньку «Як шумно було в будинку Шнєєрсона», яку колись ввів у свій Перший фортепіанний концерт. Були зіграні ним і багато прелюдій та фуги: він прагнув пропагувати цей цикл.

У театрі продовжував свою діяльність Прібік, працювали диригенти Столяров, Столерман, Покровський, режисери Боголюбов, Гречнев, багато вистав в кінці 30-х рр. поставив Лосський: опери «Аїда» Верді, «Фауст» Гуно, «Іван Сусанін» і «Руслан і Людмила» Глінки, «Севільський цирульник» Россіні, «Євгеній Онегин» і «Черевички» Чайковського, а також «Щорс» Лятошинського і «Панцирник Потьомкин» Чишко. Чудові співаки, багато хто з

яких закінчив одеську консерваторію, співали провідні партії в операх класичного репертуару. Але театр прагнув і пошуків, експериментів. Це виявилося в інтересі до сучасного зарубіжного оперного мистецтва. Як твір, де могли б здійснитися новаторські устремління постановників, була вибрана опера австрійського композитора Е. Кшенека «Джоні награє».

Постановки творів Шостаковича, Лятошинського, Фемеліді, Кніппера також вимагали відомої сміливості. Театр виявляв інтерес і до опер, створених в інших республіках, що було в традиціях багатонаціонального міста, і такі вистави перетворювалися на своєрідні свята.

У 1930 році одеський театр поставив оперу вірменського композитора О. Спендіарова «Алмаст» — першу героїко-патріотичну оперу на сюжет поеми О. Туманяна. Іншим прикладом інтернаціональних зв'язків одеського театру є постановка опери грузинського композитора З.Паліашвілі «Даїси» в 1941 році.

У 1920—1930-і роки в трупі театру працювало багато чудових солістів. Часто приїжджали гастролери із столичних театрів, а іноді — з-за кордону.

На сцені театру виступали і видатні балетні артисти. Репертуар балетної трупи містив багато улюблених публікою творів — класичні і сучасні вистави ставили відомі балетмейстери: К. Голейзовський, В. Вронський, згадувані вже П.Вірський, М. Моїсеєєв. Недивно, що театр, який привертав і своїм зовнішнім виглядом, і красою інтер'єру, був гордістю міста, а багато нових спектаклів ставали подіями в його культурному житті.

Період кінця 1920-х — початку 1930-х років і пізніше, майже до кінця 1930-х був часом справжнього розквіту діяльності Одеської консерваторії, часом, коли виховувалися яскраві таланти, коли чудові педагоги, що уміли створювати творчу атмосферу, впливали на всіх, що знаходилися поряд з ними. Продовжували свою роботу професори, які заклали основи педагогічної майстерності ще в дореволюційний період: К. Левенштейн, Н. Чегодаєва, Р.Бібер, П. Столярський, Ю. Рейдер; висувалися представники молодшого покоління — Б. Рейнгбальд, М. Старкова (класи фортепіано), В. Селявін (клас вокалу), Г. Столяров (клас диригування) та інші.

У 1920—1930-і роки Одеса стала одним з найзначніших центрів музичної культури. Щедрою рукою, одного за одним, Одеса делегувала на навчання до Москви юні дарування; про них незабаром дізнався весь музичний світ: Еміль Гилельс, Давид Ойстрах, Михайло Фіхтенгольц, Тетяна Гольдфарб, декілька пізніше — Святослав Ріхтер.

У 1930 році першу премію на Всеукраїнському конкурсі скрипалів в Харкові отримав Давид Ойстрах. У 1931 році юний Гилельс грав поза конкурсом перед журі Другого українського конкурсу піаністів, оскільки не досяг ще «конкурсного» віку. Гра його провела враження, і він отримав стипендію, що призначалася обдарованим дітям. А в 1933 році він потряс своїм мистецтвом журі і публіку на Першому Всесоюзному конкурсі музикантів-виконавців і тріумфально завоював першу премію. У 1935 році на Другому Всесоюзному конкурсі виконавців в Ленінграді перша премія була присуджена Ойстраху. У 1936 році на Міжнародному Шопенівському конкурсі у Варшаві перше місце зайняв Яків Зак. Дев'яту премію одержала учениця Берти Рейнгбальд Тетяна Гольдфарб. У 1937 році на конкурсі імені Ежена Ізаї в Брюсселі володарем «Гран при» став Ойстрах, а третю премію присудили одеській скрипачці, сестрі Еміля Гилельса Єлизаветі Гилельс. Сам же Еміль став переможцем Міжнародних конкурсів піаністів у Відні — в 1936 році і в Брюсселі в 1938-му. Вже називалися імена інших видатних музикантів, що закінчили в 1920—1930-і роки Одеську консерваторію, Цей список можна було б доповнити іменами піаністки Марії Грінберг, диригентів І.Зака і М. Павермана, О. Чишко і багатьох інших.

Не зважаючи на посилений ідеологічний тиск та силу інерції минулого тяжіння до мистецтва пробивалася крізь всі заборони і перепони, перемагало, бо живі були ще в пам'яті людей спогади про Одесу — Третє місто Імперії, центр культурного і музичного життя півдня країни. Проте вже до кінця періоду почали позначатися риси, що свідчили про те, що місто може позбутися яскравої своєрідності. І в першу чергу це позначилося на специфічному жанрі міського фольклору — «одеських пісеньках». Чуйний до будь-яких виявів художнього життя, згасання жанру відзначив Паустовський. Він був знайомий з талановитими авторами багатьох «пісеньок» — поетами Я. Ядовим, що створив знамениті «Бублики» (пізніше варіант мелодії пісеньки використовує Шостакович в Другому віолончельному концерті), і М. Ямпольським.

Паустовський згадував: «Ядов торопливо и без помарок писал свои смешные песенки. На следующий день эти песенки уже знала вся Одесса, а через месяц-два они доходили даже и до Москвы. Жил в Одессе еще талантливый поэт, знаток местного фольклора Мирон Ямполъский. Самой известной песенкой Ямпольского была, конечно, «Свадьба Шнеерсона»: «Ужасно шумно в доме Шнеерсона». Она обошла весь юг. В ней были много

выразительных мест, вроде неожиданного прихода на свадьбу Шнеерсона / под гром кичливого марша/ всех домовых властей. Песенку о свадьбе Шнеерсона, равно как и продолжение ее — «Недолго длилось счастье Шнеерсона», — мог написать только одессит и знаток окраинного фольклора.Почти все местные песенки были написаны безвестными одесситами. Даже всеведающие жители города не могли припомнить, к примеру, кто написал песенку «Здравствуй, моя Любка, здравствуй, дорогая!» — Жора со Степовой улицы или Абраша Кныш? «Что? Вы его не знаете? Так это тот самый шкет, которого поранили во время налета на почтовое отделение в Тирасполе».

«Мода на песенки в Одессе менялась часто. Не только в каждом году, но иной раз и в каждом месяце были свои любимые песенки. Их пел весь город. Если знать все эти песенки, то можно довольно точно восстановить хронологию одесских событий.

Поток одесских песенок не прекращался до сороковых годов. Но он заметно иссякал, а перед войной, в 1941 году, совсем высох».

Паустовський не аналізує причин зникнення такого популярного в місті і за його межами жанру, але і так зрозуміло, що складати сатиричні пісеньки і виспівувати їх було небезпечно, як і розповідати дотепні і хльосткі одеські анекдоти і смішні історії.

Закінчувалася ціла епоха в житті Одеси, епоха її неповторної своєрідності, можливо, що не завжди відповідала вимогам високого смаку, але що створювала особливий, яскравий колорит, що запам'ятовувався всім, хто відвідував це місто. Він ще продовжував жити — цей колорит — в кінофільмах і піснях, але то були вже відгомони минулого.

Наступали інші часи.

Рекомендована література

Гнатив Т.Ф. Владимир Фемелиди. – Київ: Музична Україна, 1974

Розенберг Р.М. Музыкальная Одесса /Одесская государственная консерватория.- Одесса: Ред.-изд.отд., 1995

Черный квадрат над Черным морем: материалы к истории авангардного искусства Одессы XX в.[Сб.] /ОГНБ им. Горького; Одесса: Друк, 2001.

Урок 7.

Музичне життя другої половини XX століття

Жорстокий ідеологічний тиск. Від'їзд обдарованих людей. Перемоги випускників Одеської консерваторії на конкурсах різних рівнів. Сучасні композитори Одеси.

Трагічні для країни події кінця 1930-х і 1940-х років не могли не відбитися на всьому житті міста і на розвитку його культури. Перед війною піддалися переслідуванням багато діячів мистецтва, не уникнув цієї долі і К. Пігров.

На фронтах Великої Вітчизняної війни, в роки окупації загинуло немало одеських музикантів; у евакуації помер П. Столярський, драматично завершився життєвий шлях Б. Рейнгбальд, що повернулася до Одеси; після війни були репресовані композитор М. Фоменко, диригент оперного театру М. Чернятінський.

Позначилися і загальні тенденції тоталізації мистецтва і культури, що найгостріше виявилися після відомої ухвали «Про оперу Мураделі «Велика дружба» і що надовго визначили репертуарну політику театрів і філармоній. Подібними ухвалами в Україні було засуджено творчість Лятошинського, твори ряду інших композиторів.

Не сприяла розвитку музичної культури міста і діяльність адміністрації: так, була розформована хорова капела філармонії, що працювала під керівництвом Пігрова. Це внесло значне обмеження до концертного репертуару.

Разом із загальними, характерними для багатьох культурних центрів причинами кризи музичного «буття», існували і причини, специфічні для Одеси. У 1920—1930-і роки тут ще не так виразно виявлявся ідеологічний тиск на музичне мистецтво, можливо, завдяки особливому положенню міста, що висунуло в короткий термін плеяду видатних музикантів.

У післявоєнний період цей тиск посилився, крім того, стала особливо жорстко проводитися політика «причісування» всіх провінційних міст «під одну

гребінку», і Одеса перетворювалася в звичайний обласний індустріальний центр, так звану «периферію», втрачаючи свою індивідуальність. Ставав легендою оспіваний в літературі, музиці, кіномистецтві образ одесита (він міцно увійшов до свідомості багатьох) — людини, яка не може жити без моря, жарту і пісні. Гумор опинився під забороною, а іронічна одеська пісня звучала все рідше на вулицях і в будинках городян.

Згубно відбилася на музичному житті Одеси відірваність від світового мистецтва: адже впродовж тривалого часу важливим позитивним чинником розвитку був культурний взаємообмін. Навіть у першій половині 30-х років Одесу ще відвідували видатні зарубіжні музиканти. В післявоєнний період і пізніше приїзди ці стали одиничними

Відбулася переорієнтація освіти: значно менше дітей почали вчитися музиці (в Одесі масове навчання було традиційним), а це приводило і до зменшення професійного інтересу, і до втрати оперою і філармонією потенційних слухачів.

Місто покидало багато талановитих виконавців, що здобули тут освіту, їх привертала робота в столичних містах, — адже давно пройшли ті часи, коли успішний виступ в Одесі відкривав шлях на будь-яку оперну сцену або концертну естраду.

Від'їзд обдарованих людей знижував загальний творчий рівень в музичних установах міста, вимогливість публіки; негативно позначався консерватизм у виборі репертуару. З гіркотою писав Я. Зак: «Очень ограничен и стандартно однообразен репертуар ряда периферийных филармоний. Почти повсеместно считается нормой многократное исполнение немногих, хотя и гениальных произведений. Публика настолько к ним привыкает, что перестает откликаться на их художественные достоинства. В то же время филармонии придерживаются подобной репертуарной политики якобы во имя удовлетворения запросов той же публики. В итоге такой практики, например, в Одессе — городе славных музыкальных традиций — публика только впервые познакомилась с тремя фортепианными концертами: с Первым концертом Брамса, Концертом Соль Мажор Равеля, Третьим концертом Прокофьева. Другие же произведения исполняются чрезмерно часто».

В кінці XX століття відбулося також немало знаменних подій в музичному житті міста. Позитивні процеси перш за все були пов'язані з діяльністю Одеської консерваторії. Її вихованці неодноразово отримували вищі нагороди на найкрупніших міжнародних конкурсах. Володарками «Гран-прі» на одному з «найпрестижніших» — Міжнародному конкурсі вокалістів в Тулузе — стали

представниці різних поколінь одеських співачок: Галина Олейніченко, Людмила Ширіна, Тетяна Захарчук. Золотою медаллю була нагороджена Бела Руденко.

Перші премії на Міжнародному конкурсі імені Чайковського завоювали Микола Огреніч (1970 р.), Іван Пономаренко (1971 р.), Людмила Шемчук (1978 р.).

Значною подією в культурному житті міста з'явилася перемога (золотая медаль) на Шостому Всесвітньому фестивалі молоді і студентів в Москві Об'єднаного хору студентів консерваторії і музучилища під керівництвом К.Пігрова і його талановитого учня Д. Загрецького (1957). На цьому ж фестивалі-конкурсі високих нагород удостоїлися співачка Г. Поліванова і кларнетист К. Мюльберг. Лауреатами Міжнародних конкурсів стали випускники консерваторії вокалісти А. Джамагорцян, А. Бойко, М. Гулегина і багато, багато інших.

Широку популярність здобули співачки Є. Чавдар, З. Хрістіч, І. Пономаренко, О. Ворошило.

Продовжили високі традиції одеської скрипкової школи лауреати Міжнародних конкурсів С. Снітковський, Р. Фаїн, О. Каверзнєва, О. Бучинська. Педагогом більшості з них був професор В.З. Мордкович — учень Столярського.

Піаніст О. Ботвінов, що пройшов курс конснерваторного навчання у С. Могилевської і А. Кардашова, став лауреатом багатьох міжнародних конкурсів та кращим виковавцем творів С. Рахманінова.

Лауреатами багатьох міжнародних конкурсів є вихованці Одеської музичної школи імені Столярського: В. Клімов, що закінчив потім Московську консерваторію по класу Ойстраха, Г. Мірвіс і Є. Могилевський, — по класу Зака. Число таких прикладів можна продовжити.

Одесу відвідали ряд відомих диригентів і композиторів. Проходили концерти симфонічного оркестру під управлінням Н. Рахліна, О. Дімітріаді, Г. Матсова, К. Симеонова, М. Павермана і інших.

У 1951 році у філармонії диригував своїми творами Хачатурян. Відбулися також авторські концерти Кабалевського, Ешпая, Хренникова, українських композиторів Г. Таранова, Г. Майбороди, М. Скоріка, представників творчих союзів Грузії, Вірменії, Молдавії.

Немало і інших подій відбулося в музичному житті міста.

Театр опери і балету поставив рідко виконувані опери: «Макбет» Верді — вперше в наший країні (с Г. Полівановою в ролі леді Макбет), «Джоконда» Понкьелі, «Дон Карлос» Верді і «Віндзорські пустунки» Николаї (з Є.Івановим в ролях Пилипа II і Фальстафа), «Казки Гофмана» Оффенбаха (с Т. Мороз в ролі Кукли). У обширному репертуарі театру істотне місце займали опери російських

і українських композиторів, зокрема, нетрадиційно вирішені, такі, що викликали дискусію постановки «Бориса Годунова» і «Хованщини» Мусоргського.

Одеса, на жаль, рідше, ніж деякі інші міста, показувала сценічні твори композиторів XX століття, але не можна не відзначити такі вдалі спектаклі, як «Семен Котко» Прокофьєва, «Петро Перший» А. Петрова (з Р. Сергієнко в ролі царівни Софьї — прекрасним виконавцем ролей в операх українських авторів), балети Р. Щедріна в постановці В. Смірнова-Голованова і Н. Риженко (за участю балерини Н. Баришевої), балет «Маскарад» на музику Хачатуряна в сценографії І. Глазунова.

Прагнення до освоєння нового вигляду музично-театрального мистецтва реалізувалося в постановках опери-ораторії В. Рубіна «Липнева неділя», опери-балету В. Губаренко «Вій» — одного з найзначніших творів сучасного українського музичного театру, його ж моноопери «Листи кохання» і ряду інших. Успіх кращих постановок багато в чому визначила робота диригентів М. Покровського, Я. Вощака, Б. Афанасьева, Б. Грузина, художника П. Злочевського, солістів, хору, оркестру — всієї трупи театру.

Серед величезного числа творів, виконаних у зимових і літніх сезонах симфонічним оркестром Одеської філармонії, слід відзначитио останні симфонії Шостаковича — Тринадцяту і Чотирнадцяту (с участю вокалістів О. Фоменко и В. Тарасова) твори сучасних українських композиторів — В. Сильвестрова, Л. Грабовського, А. Караманова і ін., а також найбільш вдалі опуси одеських авторів: симфонію-концерт для труби з оркестром О. Красотова (сольну партію блискуче зіграв Т. Докшицер), симфонічні твори Я. Фрейдліна, Т. Сидоренко-Малюкової, І. Ассєєва і ін. Оркестр брав участь і в показі музики місцевих авторів на композиторських пленумах, що проходили в Одесі, зокрема, Республіканських і Всесоюзному.

Не дивлячись на строгі цензурні заборони, продовжувала своє існування одеська естрада. Одеса по колишньому «поставляла» країні гумористів і сатириків, які починали свій шлях на концертних майданчиках міста. Серед них були М. Жванецький, Р. Карцев и В. Ільченко, перші «джентльмени». Впродовж десятків років працював на естраді видний її представник — виконавець фейлетонів і куплетів А. Астахов.

Сміливі для свого часу сатиричні «капусники» Будинку актора викликали захоплений прийом не тільки в Одесі, але і в Києві, Москві і Санкт-Петербурзі. У «капусниках» брали участь артисти одеських театрів; найважливішою складовою частиною їх була пародійна пісня, куплети — нові або повернені з минулого. І

коли до радості глядачів цих спектаклів на сцені звучали слова і мелодії з репертуару старих одеських куплетистів, всі відчували: ще жива Одеса, її своєрідний гумор, її добрі традиції.

Так можна сподіватися, що Одеса знов стане музичним містом, і до неї повернеться її минула слава?

Для відповіді на це питання слід визначити основні критерії поняття «Музичне місто». Повинне існувати декілька обов'язкових умов, сукупність яких, на наш погляд, дозволяє рахувати те або інше місто «музичним»:

1. Присутність в місті достатнього числа професіоналів, що систематично беруть участь в музичному процесі, володіють широким і різноманітним репертуаром. Наявність творчого потенціалу — молодих музикантів, які зможуть забезпечити активне музичне життя міста в майбутньому.

2. Наявність слухацької аудиторії, що відкликається на виконання різних жанрів і видів художньо цінної музичної творчості.

3. Існування організацій і діячів, здатних і охочих допомогти створенню необхідних умов для динамізації музичного процесу.

4. Інтерес до музичного мистецтва і музичення широких шарів суспільства, що створює в місті «Музичну атмосферу».

5. Привабливість даного міста для видатних музикантів-гастролерів, частота їх виступів, що підвищує вимоги до мистецтва у місцевих виконавців і публіки.

6. Внесок міста на сучасному етапі в музичну культуру своєї країни і інших країн

Деякі з цих умов реально існують в Одесі. Немало талановитих музикантів систематично виступає в театрах і на концертних майданчиках міста. Організовуються нові музичні, камерні ансамблі і оркестри («Гармонії світу», «Віртуози Одеси»), хорові ансамблі. Учасники цих колективів виявляють постійну цікавість до видатних явищ старовинного і сучасного музичного мистецтва, до духовної музики, виконують твори А. Шнітке, С. Губайдуліної, Р. Щедрина, Р. Габічвадзе, опери К. Менотті, Г. Седельникова і багато інших.

Достатньо вагомий творчий потенціал міста, значна роль його музичних навчальних закладів. Їх випускники працюють в театрах, філармоніях України, редакторами на радіо і телебаченні, педагогами, керівниками хорів і інших творчих колективів.

І сьогодні вчорашні студенти Одеської консерваторії одержують запрошення у оперні театри Європи і Америки.

Піаністка Л. Гинзбург — професор Одеської консерваторії — неодноразово виконувала соло в концертах симфонічного оркестра в Гельсинки, своє мистецтво ансамблиста демонструвала в багатьох країнах світу проф. Л.Іванова. Міжнародними преміями відмічені твори композиторів О. Красотова, К. Цепколенко.

У 1960-і роки виявився талант Олександра Красотова (вихованця Т. Сидоренко-Малюкової). Красотов — автор балету, концерту для арфи з оркестром, вокальних циклів і хорів, що широко виконувалися в Україні. Красотов увійшов до плеяди композиторів, що оновлювали музичне мистецтво країни. Причому він працював у всіх жанрах. Так, на сцені Одеського театру опери і балету поставлені його опери, на естраді звучали і звучать інструментальні твори, кантати і вокальні цикли майстра. Їм написані і поставлені на театральних сценах опери: «Кінець казки» (лібретто В.Тімофєєва за оповіданням Дж.Лондона), «Тайгова пісня» (лібретто Р. Розенберг за повістю Ю. Нагибіна), «Михайло Воронцов» (лібретто Р. Бродавко), «Пропала дівчинка» — оперета-ревю, «П'ятий — зайвий» — мюзикл (либр. А. Каневського), «Коли не битимуть дзвони» — долямюзикл (текст А. Вратарьова). У різних по жанрах і драматургічних особливостях музично-театральних творах Красотова виявляються риси і внутрішньої, і зовнішньої театральності. Однією з важливих сторін драматургії всіх творів є багатоплановість, вирішена і в інтонаційних конфліктах, і в сценічній дії. Олександр Красотов був удостоєний декількох міжнародних премій, звання Заслуженого діяча мистецтв України, проявив себе як досвідчений педагог будучи професором Одеської консерваторії.

Нове покоління творців музики набувало професіоналізм під керівництвом композиторів Красотова і прибулого з Москви І.Ассєєва. До речі, «Реквієм» Ассєєва довгий час звучав у могили Невідомого матроса в одеському парку ім. Шевченка. Таким чином, можна з упевненістю говорити про композиторську школу О. Красотова. У його класі вчилися нинішні активні члени одеської організації — Кармелла Цепколенко, Людмила Самодаєва, Іван Голубев, Юлія Гомельська, Георгій Успенський, Олександр Сокол і багато інших. Олександр Красотов також виховав цілий ряд композиторів в Китаї (де він працював і помер).

У ці ж роки розцвіла творча діяльність Юрія Знатокова. Його балети «Княгиня Волконська», «Свіччине весілля» були поставлені на сцені нашого і багатьох інших театрів.

Заслуженим діячем мистецтв України є також Віктор Власов — автор оригінальних творів для народних інструментів, виданих і виконуваних в багатьох

Олександр Красотов

країнах. Віктор Петрович Власов, яскравий композитор, яскрава творча особа, є невід'ємною частиною музичного життя Одеси. Віктор Власов працює в мистецтві давно і їм створені твори різних жанрів. Це три концерти для баяна з симфонічним оркестром, три опери, сюїти з програмами, такими як «П'ять поглядів на Країну Гулаг» або знаменитий триптих по картині Ієроніма Босха «Страшний суд». Це безліч інструментальних творів, написаних для народних інструментів і для ансамблів. Це музика більш ніж до двадцяти п'яти кінофільмів, це театральна музика. Музичний простір Віктора Власова величезний. Власов — прекрасний мелодист, його музика наспівна, яскрава, вона запам'ятовується. Його музика на рідкість образна. Музика Віктора Власова завжди поетична. Він романтик в душі і тому поетичний настрій його творів завжди справляє враження.

Альона Томльонова понад усе тяжіє до музики, що створюється для симфонічного оркестру. Нею написані одночастная симфонія, симфонічна поема, симфонія-концерт для скрипки з симфонічним оркестром. Але бути симфоністом — це означає не тільки писати оркестрову музику, але відчувати її як процес руху і зіткнення образів, думок і відчуттів і утілювати концепцію твору засобами композиторської техніки. У лірико-драматичних і трагедійних творах автора різних жанрів виявляється ця найважливіша якість музичного мислення. А. Томльоновою написані в жанрі вокальної музики вокальні цикли для жіночого голосу «Простір» на вірш О. Мандельштама, «Настрої» на власний текст, для чоловічого голосу — «Ліричний зошит» на вірші Робінбраната Тагора, а також камерна опера за мотивами оповідань І.Бабеля, що складається з шести сцен. Трьохчасткова Соната для скрипки і фортепіано А. Томльонової відрізняється

глибиною змісту і незвичністю композиції. Альона Томльонова — активно і цілеспрямовано працюючий композитор. Вона створила симфонічний ескіз «Пам'яті Альфреда Шнітке», продовживши традицію створення «меморіальних» творів, присвячених пам'яті великих майстрів, що склалася в музичному мистецтві. Зараз Томльонова обдумує складний твір, який буде названо «Апокаліпсис», де знайдуть віддзеркалення мотиви Біблейської книги «Одкровення святого Іоанна Богослова».

У Одесі працює талановитий композитор, здатний створювати музику, сучасну по мові, і в той же час яскраву, мелодійну, доступну для розуміння не тільки професіоналів, але і любителів. Кармелла Цепколенко стала відомою також як художній керівник щорічного міжнародного музичного форуму «Два дні і дві ночі Нової музики». Форум зробив Одесу міжнародним центром нового музичного мистецтва.

Юлія Гомельська отримала другу вищу освіту і представляє свої твори в Англії. Музика Людмили Самодаєвой часто виконується у Франції.

Твори І.Голубова, А. Станко, К. Цепколенко також звучать за межами України. Багато интересного створено одеськими композиторами і в жанрах музики до драматичних спектаклів і кінофільмів (В. Власов, О. Красотов, Ю. Знатоков, Т. Сидоренко-Малюкова, Я. Фрейдлін і ін.). Найчастіше композитори прагнуть зробити цю музику органічним компонентом вистави або кінофільму, підсилити емоційне напруження кульмінаційних моментів.

Нерідко використовується ними музичний матеріал, характерний для відповідної епохи або стилізація (музика Красотова до п'єс «Всього тринадцять місяців» Ю. Динова).

Міжнародні зв'язки сприяють підйому в творчій діяльності симфонічного оркестру Одеської філармонії. Його програми прозвучали не тільки в Києві, але і у Відні, і в містах Іспанії. Новий етап в житті оркестру певною мірою пов'язаний і із запрошенням як головного гастрольного диригента американського музиканта Хобарта Ерла, чиї виступи завжди привертають публіку. За це він одержав звання Народного артиста України.

Проте, організація постійної слухацької аудиторії — одне з найважчих завдань (не тільки для Одеси), — про це свідчать напівзаповнені зали при виконання серйозних творів.

На жаль, одеських артистів, яких добре приймають в інших містах і країнах, недостатньо знають в рідному місті. Як і раніше майже не відвідують Одесу

Людмила Самодаєва,
Кармелла Цепколенко,
Юлія Гомельська,
Альона Томльонова.

музиканти світового класу, Таке положення в культурному центрі, де раніше кипіло музичне життя, сумно спостерігати.

Для відродження музичної слави Одеси потрібно немало зусиль.

Але дуже хочеться вірити, що в недалекому майбутньому ми зможемо пригадати і повторити слова поета, колись зачарованого особливою святковою атмосферою, що панувала тут: «ОДЕСА — МІСТО МУЗИЧНЕ».

Рекомендована література

Максименко В.С. Святослав Рихтер. Одесса: Астропринт, 2003

Мельник И.К., Шепелев А.Н. Музыканты Одессы — справочное издание. Одесса:Печатный дом, 2002

Розенберг Р.М. Музыкальная Одесса/Одесская государственная консерватория.—Одесса: Ред.-изд.отд., 1995

Константиновский Д.М. Эмиль Гилельс. Художественно-публицистический исторический сборник. Серия «Знаменитые одесситы». Одесса:студия «Негоциант», 2006

Константиновский Д.М. Давид Ойстрах. Художественно-публицистический исторический сборник. Серия «Знаменитые одесситы».—Одесса:студия «Негоциант», 2006

Константиновский Д.М. Славные имена, новые страницы/Авт. Вступ.статьи Н.Л. Огренич.—Одесса: Гранд—Одесса, 1998.

Урок 8.

Одеська естрада і джаз

Народження власної одеської музики. Одеські пісеньки. Естрадні колективи одеських ВУЗів, сучасні виконавці.

Джаз – це самородок у чарівному світі музики, заснований на імпровізації. У нього немає ані місця народження (й Африка, на наш погляд, тут «притягнута за вуха»), ні батьків. «Музика не має батьківщини; батьківщина її – весь всесвіт». Так вважав Фрідерік Шопен.

Інша справа, що Одеса є творцем абсолютно дивовижного явища – власної одеської музики. Адже в цьому й виявилася ще одна унікальність «Південної Пальміри»! Спробуйте назвати будь-яке місто, жителі якого б створили свою музику: не латвійську взагалі, а, допустимо, ризьку, не українську взагалі, а, скажемо, харківську, не російську взагалі, а, наприклад, московську. Годі й намагатися: лише наше місто є творцем власної музики, яку не переплутаєш ні з якою інший. Втім, є на світі ще одне місто, яке може говорити про свою музику, — італійський Неаполь. І все!.. Пройдіться ще раз по вулицях Одеси, помилуйтеся забудовою її історичної частини — плодом творчості прекрасних архітекторів з багатьох країн Європи. Ми не випадково заговорили про архітектуру. По чиємусь влучному вислову, архітектура – це застигла музика, що особливо зрозуміло при думці: й одеську музику так само створювали представники декількох десятків національностей, що почали заселення юного міста понад двісті років тому. Не слід припускатися поширеної помилки, називаючи цю музику єврейською: вона, так само як і архітектура міста, глибоко інтернаціональна, ні з чим не порівнянна і у такому вигляді житиме і розвиватиметься разом з Одесою. Коли-небудь музикознавці обов'язково напишуть, як і чому в Одесі з'явилося це «оца-гоца». Звичайно ж, це вплив

багатонаціонального населення міста, а ще і порт, куди приходили судна зі всього світу, й іноземні моряки з їх заморськими піснями теж внесли свій внесок. На стику XIX-XX століть почався бурхливий розвиток джазу в Америці, і, звичайно ж, щось просочилося звідти сюди, а щось пішло звідси туди: пригадаємо хоч би знаменитий шлягер 1920-х рр. у виконанні нашого знаменитого земляка Леоніда Утьосова «Прости, прощай, Одесса-мама!». А до цього (втім, і згодом) Одеса, а за нею і весь колишній Радянський Союз із задоволенням виспівували народжені в нашому місті «Лимончики» й «С одесского кичмана» «Бублики» и «Лопни, но держи фасон!», «Свадьба Шнеерсона» («Ужасно шумно в доме Шнеерсона.») і багато, багато інших одеських пісень. Відразу після закінчення війни з'явилася популярна і сьогодні пісня, що рве серце «Купите папиросы» — про долю єврейського хлопчика, що пережив жахи гетто під час окупації. На превеликий жаль, за рідкісним виключенням, імена й авторів текстів, й музики пішли в забуття. Збереглися для нащадків зовсім трохи імен: поети Яків Ядов (автор тексту знаменитих «Бубликов», насправді це був Яків Петрович Давидов, а автор музики — куплетист Г. Красавін), Мирон Ямпольський («Свадьба Шнеерсона»). Про них з великою теплотою згадував видатний одеський письменник К. Паустовський. А переважна більшість славних авторів-одеситів тих вже дуже далеких років, повторимося, залишилося безвісним. Але це ніяк не заважало їх творам набирати шаленої популярності й пережили багато поколінь шанувальників.

Незабаром після закінчення Великої Вітчизняної війни (1941-1945рр..) одеська естрада та джаз піддалися репресивним заходам, які обрушило на них комуністичне керівництво СРСР як на підривні елементи ідеології соціалістичного мистецтва. Разом з джазом опинилися в підпіллі й одеські пісні: не дуже знаючись на мистецтві, комуністичні лідери, що розвернули справжнє «полювання за відьмами» під виглядом боротьби з «безрідними космополітами», всіх їх порахували єврейськими й заборонили виконання.

Естрада, вимушено відмовившись від одеських пісень, перебиваючись на скороспілках-куплетах, в яких, в основному, висміювалися імперіалісти-палії війни, в той же час, продовжувала «поставляти» дійсних майстрів жанру, тонких знавців одеського гумору, таких, як В. Камінський, А. Астахов, а пізніше — М. Жванецький, В.Ільченко, Р. Карцев, Д. Макаревський...

У напівлегальному стані джаз і одеські пісні знаходилися досить довго — аж до того, як почалися в середині 1980-х процеси перебудови в суспільстві.

Деякі драконівські заходи кінця 1940-х рр. виглядають сьогодні просто смішотворними, як, наприклад, заборона на використанні в естрадних оркестрах (поняття «джаз-оркестр» перестало існувати взагалі) саксофона і акордеона: комуністичні ідеологи оголосили їх чомусь інструментами «буржуазними».

Не дивлячись на такий жорсткий пресинг, одеський джаз продовжував свій розвиток. Завдяки присутності в місті плеяди старих одеських музикантів (Петра Розенкера, Харитона Фліта, Бориса Шпірта, Оскара Ліхтенштата, Євгена Танцюри і багато інших), які грали, переважно, не в концертних залах, а на танцмайданчиках, в ресторанах або в кінотеатрах перед початком сеансу, велика кількість післявоєнної талановитої молоді (а місто наше завжди славилося великою кількістю талантів) змогла вчитися грати джаз у цих ветеранів. Крім того, ентузіасти джазу кожен вечір припадали до радіоприймачів, щоб крізь тріск спеціальних глушників КДБ слухати джазові передачі із США, які вів великий пропагандист джазу Уїлліс Канновер. Серед любителів джазу величезний попит мали гнучкі грамофонні пластинки (дисками їх не назвеш), на які місцеві умільці наносили копії з «фірмових» дисків, що контрабандно(!) ввозилися моряками і дипломатами із Заходу.

При тому, що джаз, повторюся, всіляко переслідувався, в місті в 1950–70 рр. існувала значна кількість не тільки малих джазових, але і великих «естрадних» (читай — джазових) оркестрів («біг-бендів»), в першу чергу — в інститутах (ОІМФі[1], інженерно-будівельному, політехнічному, харчовій і холодильній промисловості і ін.). Ними керували як ветерани (Петро Розенкер, Євген Танцюра, Петро Кисельов), так і талановиті студенти й випускники Одеської консерваторії (Юрій Степанов, Станіслав Калінін, Микола Голощапов). Вони, за рідкісним виключенням, самі писали аранжування для оркестрів, по слуху «знімаючи» їх з приймачів. Більш того, виросла велика кількість не тільки талановитих самоуків, що прекрасно грають джаз, але і самоучків-оранжувальників і композиторів, таких, як Альберт Шиндеровський, Костянтин Швуїм, Олександр Шульга.

Ще тільки закінчуючи навчання у консерваторії, про себе, як про прекрасного лідера джазу, заявляє Євген Болотінський, керівник багатьох джазових колективів в Одесі та — після від'їзду — в Ленінграді (С.-Петербурзі).

З кінця 1950-х до середини 1980-х рр. існував «біг-бенд» і в Одеській філармонії, який знаходився під особливим цензурним контролем властей.

Співає Тетяна Боєва

Два піаністи-джазмени Сергій Терентьев і Юрій Кузнецов

Цим оркестром в різний час керували Олександр Горбатих, Юрій Степанов, Станіслав Калінін, Симон Кандиба, Володимир Наумов.

Євгена Болотинського, що виріс в Одесі в оркестрового керівника екстракласу, кілька разів запрошували з Ленінграда та С.-Петербурга для створення програм та керівництвом філармонічним оркестром.

У цьому талановиті вчорашні музиканти з самодіяльності, що стали справжніми джазменами. Багато хто з них (Віктор Гріцаєв, Яків Вайншток, Костянтин Лесниковський, Аркадій Астафьев і ін.) згодом буде дійсною прикрасою найпопулярніших оркестрів Радянського Союзу, якими керували Олег Лундстрем, Еді Рознер, Леонід Утесов, Костянтин Орбелян, Юрій Саульський, Анатолій Кролл, Георгій Гаранян... В одеських ресторанах починався зоряний шлях видатної співачки Лариси Доліної.

Справжнім святом для одеських любителів джазової музики ставав приїзд до Одеси згаданих вище провідних оркестрів Союзу і — особливо — закордонних гастролерів: з Румунії під управлінням Малагамби, з Чехословаччини під управлінням Г. Брома, відомого польського «Блакитного джазу» та інших видатних колективів. Після закінчення концерту завжди влаштовувалися творчі зустрічі гастролерів з одеськими музикантами («джем-сешн») — дуже важливий момент обміну інформацією та досвідом. Незабутнім виявився і приїзд в Одесу х самодіяльного симфоджаза з Ленінграду під керівництвом Анатолія Бадхена на прикінці 1950-х років. Мине півтора роки, і завдяки Євгенію Болотінському і одеському комсомолу, що лояльно ставився до джазу, в Одесі з'явився свій симфоджаз, який показав дві прекрасні програми, сповнені

[1] Одеський інститут інженерів Морського Флоту, нині — Морський університет.

Микола Голощапов

М.Я. Голощапов і його «Біг-бенд»

любов'ю до нашого міста («У самого синего моря» і «Как пройти на Дерибасовскую»), що набули популярності не лише серед одеситів, але й багатьох містах СРСР, куди виїжджав цей колектив.

А що в ці роки відбувалося з одеськими піснями (у Одесі їх пестливо називають «пісеньками»). Зусиллями як професійних авторів, так і самоуків періодично з'являлися нові твори в цьому жанрі («Щеточки», «Мясоедовская» та інші), що за їх публічне виконання музикантів позбавляли роботи — аж до середини 1980-х рр.. Та вони все одно лунали — як в Одесі, і далеко за її межами!

У зв'язку з масовим від'їздом величезної кількості одеських музикантів на постійне місце проживання в США, Німеччину, інші європейські країни в 1970-90 рр. так звана «легка музика» і джаз зазнали непоправних втрат. Із видатних музикантів, які сьогодні в Одесі грають джаз, слід відзначити випускників Одеської консерваторії Сергія Терентьева, якого і в Одесі, і поза нею слушно називають «піаністом від Бога», та його талановитого колегу Юрія Кузнецова, що крім майстерності виконання, показав не аби який талант організації великої кількості міжнародних джазових фестивалів, які проводилися в нашому місті. Не згасає талант і видатної одеської джазової співачки Тетяни Боєвої, яка багаторазово відкидала вельми принадні пропозиції роботи поза рідним містом.

Ось вже багато років радує одеситів (і не тільки одеситів!) своїм постійним творчим зростанням «біг-бенд» Одеського училища мистецтв ім. Данькевича Заслуженого працівника культури України Миколи Яковича Голощапова, справжнього подвижника джазового мистецтва Одеси.

Черговий джаз-карнавал в Одесі

У 1980 році Микола Якович створив і очолив естрадний відділ Одеського музичного училища (нині – Одеське училище мистецтв) ім. Данькевича, став водночас художнім керівником і головним диригентом Одеського молодіжного джаз-оркестра – предмету його невсипущої турботи. Цілком слушно відзначила відомий одеський мистецтвознавець Олена Шевченко, що «популярність молодіжного оркестру. зросла після виступів на Відрадно усвідомлювати, що вже тривалий час в Одесі є справжній лідер в джазовій музиці, лідер і який має досвід та вміє поєднувати уподобання представників найрізноманітніших напрямків цього жанру, а джаз-оркестр, який він очолює, є могутнім колективом, що успішно конкурує з кращими професійними оркестрами на просторі СНД.

Звісно, ніхто не скаже, де народився джаз. Та все ж, як чарівно звучить фраза, яку так часто повторюють в нашому місті: «Джаз народився в Одесі»! Італійці говорять в подібних випадках: «Se non e vero, e bene trovato».

Рекомендована література

Горбатюк А.И. Хоть джаз и не родился в Одессе...-Одесса: Черноморье, 1994
Горбатюк А.И. Не угасала музыка в Одессе. – Одесса:Оптимум, 2004

Розділ V

Образотворче мистецтво Одеси

Геннадій Верещагін «Оперний театр»

Урок 1.

Художнє життя Одеси в XIX ст.

Відкриття школи малювання при Товаристві Витончених Мистецтв.
Товариство Південноруських Художників — центр художнього життя міста.

У 19 столітті художнє життя в Одесі протікало достатньо мляво — нечисленні виставки, зрідка — візит заїжджої знаменитості, відсутність гарного міського музею... Але інерція провінційного буття долалася поволі. Генерал-губернатор Одеси граф Коцебу (1862-1874 рр.) головну увагу приділяв впорядкуванню міста.

30 травня (за ст. ст.) 1865 року в Одесі відкрилася школа малювання. Газета «Одеський вісник» від 29 травня 1865 року № 114 помістила на своїх сторінках замітку, в якій запрошувала одеситів на відкриття школи і, супутню цьому заходу, виставку «предметів витончених мистецтв». У її змісті також сказано, що ця подія відбудеться по вул. Коблевській, в будинку Райха. Там також можна буде купити програму школи за 25 копійок і каталог виставки, плата за навчання становитиме 3 крб. на місяць, але працюватиме і безкоштовна недільна школа, «в школу запрошуються так само і пані».

З моменту відкриття школа зайняла особливе положення в історії художньої освіти в Росії – вона не була приватним навчальним закладом. Одеська малювальна школа була відкрита Товариством Витончених Мистецтв при заступництві відомих в місті осіб. Товариство було добровільною громадською організацією, склад якої постійно мінявся, мінявся і об'єм пожертвувань. Тому школа періодично зазнавала матеріальних труднощів. Спочатку доводилося орендувати приміщення і при цьому забезпечувати навчальний процес необхідними умовами і реквізитами. Відсутність постійної адреси тяжким тягарем лягала на плечі організаторів школи. Її перші вчителі працювали безкоштовно, ось їх імена: Ф. Мальман, П. Боні, Ц. Боні, Р. Хайнацький, Р.

Федоровець, І. Мічурський, А. Нейман, Р. Ніель, В. Фон-Рентель, М. Паламаренко, Н. Крушинський. У перший рік навчання кількість учнів досягло 190 чоловік, з них всього лише 33 платило за навчання. З кожним роком охочих вчитися ставало більше. Збільшується і кількість предметів: ліплення, анатомія, живопис маслом, історія мистецтв. Допомога школі поступала від величезної кількості співчуваючих, серед них архітектори Ф. Боффо, Л. Оттон, Ф. Гонсіоровський; відомі своєю добродійністю в місті представники вищого світу Гагарін, Толстой, Маас, Манук-бей. Міська митниця звільнила гіпсові зліпки, що ввозилися з-за кордону, і витвори мистецтва для школи від митних зборів. З часом в будівлі Біржі школа почала влаштовувати виставки робіт учнів. Це були досить значні вернісажі за обсягом: в одному з документів за 1873 рік указується 195 робіт від 159 учнів, кращі малюнки (67 шт.) відіслані в Петербурзьку Академію мистецтв, кращі учні нагороджувалися медалями. Так школа щорічно доводила свою самостійність і затверджувала свій авторитет у суспільстві.

Змінити положення школи допоміг Великий князь Володимир Олександрович, який на початку 1876 року доручив таємному радникові Бухаріну «висловити одеській міській думі своє бажання бачити школи Товариства витончених мистецтв на міцнішому грунті, – наданням в центрі міста місця, на якому Товариство могло б побудувати зручне для них приміщення». 18 травня 1876 року міська Дума розглянула питання про надання школі в центрі міста місця для будівництва будівлі школи і ухвалила: надати місце і будинок на Преображенській вулиці, де поміщалася лікарська Управа. Але за умови, що передача місця відбудеться тоді, коли Товариство витончених мистецтв матиме достатню суму для споруди будівлі школи. Звичайно, субсидій і внесків не вистачало, тоді в 1879 році була відкрита між членами Товариства і любителями витончених мистецтв передплата для складання необхідного капіталу. Проте пожертвування поступали і від інших громадян Одеси, найпростішого походження, що співчували великому почину. Коли сума досягла 22 тис. рублів, «завдяки освіченій участі» міського голови Г. Г. Маразлі, місце на вул. Преображенській було передане Товариству витончених мистецтв. А 22 травня 1883 року був покладений перший камінь майбутньої будівлі художньої школи. У 1885 році школа вже перейшла у власне приміщення.

От так зусиллями одеситів самих різних рангів і соціального походження була побудована в Одесі школа малювання, якою в майбутньому призначено

було стати славетною «грековкой». Зараз ця будівля руйнується, тим часом саме вона представляє цінність для істориків, краєзнавців, художників і його сучасних мешканців – як найперша будівля школи (майбутнього училища) і як будівля, в якій в різний час перебували, вчилися, працювали відомі діячі культури І.К. Айвазовський, В.В. Верещагин, І.Є. Рєпин, К.К. Костанді, Б.В. Едуардс, Р. А. Ладиженський, Р. Р. Судновський, М. Врубель, Т. Я. Двірників, Л. Пастернак, І. Бродський, П. Волокидін, Н. Альтман, Д. Бурлюк, А. Шовкуненко. У цих стінах працювали відомі учені, професори Новоросійського Університету византолог Н. П. Кондаков, А. А. Павловський, А. І. Цегельників, Б.В. Варнеке, М. І. Мандес. І це далеко не всі імена відомих культурних діячів, хто, так або інакше, був пов'язаний з одеською малювальною школою. У її приміщенні знаходилися унікальний гіпсовий фонд, натюрмортний фонд і бібліотека, які поповнювалися з 1865 року на пожертвування громадян Одеси, як титулованих, так і простих смертних. Траплялися дарування від солідних петербурзьких і московських установ та персон, до бібліотеки, наприклад, поступали книги від Експедиції виготовлення державних паперів, Московського археологічного суспільства, Імператорської Академії мистецтв, Імператорського Ермітажу і самого «Його Імператорської Величності Государя Імператора». Як наочну допомогу школі жертвували малюнки, гравюри, картини відомих майстрів. Частина уцілілих творів знаходиться в одеському художньому музеї на Софіївській, доля багатьох невідома.

Одеське малювальне училище (школа) після 30 грудня 1899 г. стало Художнім училищем Товариства витончених мистецтв.

У 1890 р. в Одесі було створено Товариство південноруських художників (ТПРХ), найбільше творче об'єднання на території України кінця 19 — початку 20 століть. Тривалий час воно залишалося центром художнього життя міста. Організація мала статус Незалежного творчого об'єднання одеських художників. У числі засновників і найбільш активних членів об'єднання – відомі художники: К.К. Костанді (1850-1921), Г.А. Ладиженський (1853-1916), Б.В. Едуардс (1860-1924) і ін. Великий внесок у діяльність організації внесли представники молодшого покоління одеських художників: Г.С. Головков (1863-1909), Т.Я. Дворников (1862-1922), П.А.Нілус (1869-1943). За три десятиліття своєї діяльності в організації було 87 дійсних членів і більше 280 художників брало участь у виставках і культурних акціях ТПРХ. Товариством було організовано більше ста виставок (включаючи річні, пересувні,

П.Нілус «Лакей.Ранок»

М. Кузнєцов «Портрет Ф.І. Шаляпіна»

Є.Буковецький «Портрет І.О. Буніна»

добродійні і ін.). Члени об'єднання брали участь у виставках ТПХВ, всеросійських (наприклад, Нижній Новгород, 1896 р.) міжнародних (наприклад, Всесвітня виставка в Парижі, 1900 р.). До Одеси на виставки ТПРХ привозили свої роботи відомі художники Москви, Петербурга, Варшави, Риги, Києва, Полтави тощо. В різний час на виставках ТПРХ можна було бачити роботи В.А.Сєрова, І.І.Левітана, Н.І.Мурашко, Н.К.Пімоненко, В.В. Кандинського і багатьох інших прославлених вітчизняних художників.

Товариство грало значну роль у суспільно-культурному житті Одеси. Багато його членів брали участь в Одеському товаристві витончених мистецтв, були викладачами Малювальної школи, що існувала при цьому товаристві (з 1900 р. – Одеське художнє училище). ТПРХ брав участь в створенні Міського музею витончених мистецтв (тепер Одеський художній музей). У 1898 році за ініціативою ТПРХ було створено Одеське літературно-художнє товариство (1898-1904). Товариство існувало до 1922 року. У 1922 р. на базі ТПРХ було засноване художнє об'єднання – Товариство імені К.К. Костанді, який очолював ТПРХ з 1902 по 1921 рік. Творчість багатьох художників ТПРХ відрізняють тонкі вишукані колірні рішення, камерність, ліризм. Найбільш популярний жанр – пленерный пейзаж. Традиції ТПРХ мають продовження в творчості сучасних одеських художників. В Одеському художньому музеї зберігається й експонується якнайповніша і представницька колекція робіт художників – членів Товариства південноруських художників (ТПРХ). Одним з безперечних достоїнств ТПРХ була відсутність кастової замкнутості, відвертість для

В. Кандинський «Імпровізація 14»

Давид Бурлюк «Революція»

всіх охочих взяти участь у виставках — від маститих академіків до юних дебютантів, що вчилися в Одеській малювальній школі. Серед художників, чий творчий шлях починався на виставках ТПРХ, — такі визначні майстри мистецтва XX століття, як В. Кандинський, Н. Альтман, В. Баранов-Россине, Д. Бурлюк, П. Волокідін і А. Шовкуненко. Молоді художники, яким тісно було в рамках сталих правил, а часто, до того ж, важко пробитися через відбір журі, вирішили проводити свої власні виставки. Початок був покладений весною 1909 року, потім слідували весняні виставки 1913 і 1914 років.

Найцікавішою і значнішою була експозиція 1914 року, із залученням художників з Москви, Петербургу, мюнхенської групи на чолі з В. Кандинським і ін. З одеситів брали участь художники лівого напряму, зокрема М. Гершенфельд, А. Нюренберг, С. Олесевіч. Утішно, що ядро виставки складають твори групи місцевих молодих художників, по ступеню інтересу нітрохи не поступливих групі «Бубнового валета» і іноземним учасникам виставки, — писала авторитетний одеський критик Марія Симонович.

Рекомендована література

Афанасьєв В.А. Майстри пензля: нариси про одеських художників К. Костанді, П. Нілуса, Б. Едуардса, Г. Ладиженського, М. Кузнецова.–Одеса: Кн. вид-во, 1960;

Афанасьєв В.А. Товариство Південноросійських художників.-К.:Держвидав, образотворче мистецтво і муз.література, 1961;

Кириак Костанди и художники-греки в Одессе/Фил. Фонда греческой культуры. Сост. *О.М. Барковская, Л.А. Еремина, Т.В. Щурова*.–Одесса: Друк, 2002;

Урок 2.

Товариство незалежних художників

Товариство незалежних художників: виставка молодих художників у 1916 р. С. Фазіні, Т. Фраєрман, А. Нюренберг та інші. Повернення картин «незалежних» на батьківщину.

У 1915 році у зв'язку з подіями Першої світової війни весняна виставка не відбулася. Проте восени 1916-го виставка молоді, що відкрилася в Міському музеї, знов привернула загальну увагу. Критики охрестили її виставкою незалежних. Деякі художники були відомі по колишніх виставках — М. Гершенфельд, Г. Бострем, І. Малік, брати Амшей і Давид Нюренберги, С. Олесевіч; інші, як П. Сегаль, Н. Соколік (під псевдонімом Соколіні), вперше показали свої роботи. Товариство незалежних художників оформилося і серйозно заявило про себе на початку 1917 року. Очолив її Гершенфельд. Серед найбільш помітних фігур — С. Фазіні (О. Файнзільберг), Т. Фраєрман, А. Нюренберг. Товариство провело декілька виставок, остання з яких відбулася взимку 1919–1920 років. Склад учасників залишався достатньо різнорідним: тут були і представники південноросійських художників, і послідовники найрізноманітніших течій у живопису, від помірного імпресіонізму — до кубізму. Пошуки нового привернули до молодої громади інтелігенцію, любителів живопису і критиків. Незалежні багато в чому змінили місцеве художнє життя вже одним фактом свого існування. Невідомо, як би розвивалося образотворче мистецтво Одеси далі — в 1919–1920 роки багато художників, не чекаючи нічого хорошого від прийдешніх змін, емігрували. Щорічні виставки ТПРХ і Незалежних в 1919-му виявилися останніми. Роботи багатьох членів ТПРХ зберігаються в музеях і приватних зборах, їх знають і цінують. Гірше йде справа з Товариством незалежних художників — так звані формалісти багато десятиріч були не в честі,

А. Нюренберг «Шарж на Якова Перемена»

Т. Фраєрман «Жираф»

С. Фазіні «Жанетта з собачкою»

імена більшості забуті або напівзабуті, а спадщина розсіяна по всьому світу — в Одесі не залишилося майже нічого. До недавнього часу відомі були буквально лічені картини і малюнки. І тут починається новий, майже містичний, сюжет. Літом 2002 року в художньому музеї Тель-Авіва відбулася велика виставка, на якій вперше були показані одеські незалежні з колекції Я. Перемена.

Я. Перемен підтримував молодих єврейських художників і систематично купував їх роботи на виставках. До моменту від'їзду з Одеси в грудні 1919 року його колекція живопису і графіки незалежних налічувала більше 200 творів. В Одесі про існування колекції дізналися із замітки в ізраїльській пресі, що промайнула незадовго до виставки. Потім в бібліотеці ім. Горького, завдяки О.І.Ільф (доньки Іллі Ільфа та племінниці Сандро Фазіні), з'явився ілюстрований каталог виставки. Можливо, попереду багато сумісних відкриттів, як для Ізраїлю, так і для Одеси. А в 2010 році дійсно відбулася подія: колекція Я. Перемена була виставлена на аукціоні «Сотбі», де наш співвітчизник купив третю частину колекції (86 картин). Отже, є надія, що одесити побачать цю колекцію.

Рекомендована література

Общество Независимых художников в Одессе. Библиографический указатель/ Сост.*О.М. Барковская*. Одесса: ОГНБ им. Горького, 2004

Черный квадрат над Черным морем: материалы к истории авангардного искусства Одессы XX в.[Сб.] /ОГНБ им.Горького; Одесса: Друк, 2001

Лущик С.З. Одесские салоны Издебского и их создатели. Одесса: «Негоциант», 2005

Зинько Феликс. Отец русского футуризма. Одесса: «Оптимум», 2009

Урок 3.

Образотворче мистецтво Одеси

Формування професійної художньої школи. Сприйняття імпресіоністичних одкровень паризької школи; втілення вічних ідей любові, дружби, краси у творах одеських митців. Абстрактний і метафізичний живопис (нонконформісти). Графіки та скульптори Одеси.

Одеса заснована за часів класицизму два століття тому на місці давніх цивілізацій. Тут живе пам'ять про гармонійні пропорції Еллади. Архітектура співмірна людині. Ідеальна геометрія міста об'єднує: людину з ритмами структурованого, оформленого Космосу і тим самим протиставляє себе Хаосу морської стихії. Хаос і Космос подібно магніту створюють особливий енергетичний простір, який втілює в собі життя у всіх його проявах. Сконцентрована на межі води і землі величезна енергія і пам'ять часів народжують і залучають сюди великих художників.

У художньому училищі давав майстер-класи чарівник марини І. Айвазовський. В Одесі виросли відкривачі нових шляхів у мистецтві М. Врубель і В. Кандинський. В художньому училищі навчались «батько футуризму» Д. Бурлюк, відомий графік Є. Кібрик, викладали художники-педагоги М. Жук, П. Волокідін, О. Шовкуненко, М. Муцельмахер, Т. Фраєрман. У мистецтві Одеси поєднуються і взаємозбагачуються культури багатьох народів (тут живуть люди 121 національності). Місто-порт відкрите Заходу і Сходу.

Професійна художня школа Одеси формується в другій половині XIX ст. (1865 р.) Вона заснована на традиції класичного мистецтва.

Живопис Одеси XIX-XX ст. прославлено пейзажним жанром, що не перестає домінувати до нашого часу. Початок пленеру пов'язаний з ім'ям

К. Костанді і живописців Товариства південно-руських художників. У програмі художнього училища не було пейзажу. На прикладі античної скульптури вчили тонко відчувати і передавати тон. Одеса — місто живописців, тому що тут особливе світло. Якщо, за словами П. Флоренського, «колір — це поєднання божественного світла з найтоншими частками земного пилу (матерії)», то повітря Одеси містить у собі більш тонку і чисту стихію — воду. Можливо тому палітра одеських живописців особливо очищена і прояснена. Рух — це форма існування життя. Море — його найбільш адекватне втілення. В просторі Одеси примножується сонце, відбите в мільярдах лінз хвиль Чорного моря. Вода, як хмари, змінюється на очах. Сприймаючи це в ритмах кольорових плям, ліній, тональних градацій, художники відображають мінливий візерунок єдиної «Матерії світу», в яку ми всі вписані. Художній твір дає імпульс усвідомлення єдності людини і Всесвіту, проявленого в безкінечному розмаїтті енергетичних планів. Одеса — ідеальне місце для пленерного живопису.

Імпресіоністичні одкровення паризької школи були сприйняті тут як рідні не тільки сто років тому, але і пережили відродження в 1950-і роки (В. Синицький, Заслужений діяч мистецтв України М. Шелюто, Народний художник СРСР М. Божій, Л. Токарева-Александрович) і мають блискучих майстрів у наш час.

У живопису Д. Фруміної, Народного художника України А. Гавдзинського, О. Гавдзинської, Заслуженого художника України В. Литвиненко, Т. Литвиненко, В. Жураковського, В. Путейка, Т. Єгорової, Є. Камінського, Ю. Богатиренка, В. Людвіка часто зникають межі між простором і предметом. Світ знаходить гармонійну цілісність і просвітленість. Зливаючись з природою, людина прилучається до її гармонії.

В часи екологічної кризи, коли люди забули Природу, пейзажний жанр доволі актуальний. Він становить своєрідну ікону, на яку глядач може дивитись закоханими очима митця. Сучасне мистецтво Одеси стоїть на плечах богатирів, чий новаторський пошук почався півсторіччя тому. Лідери –О. Ацманчук, Народний художник СРСР М. Божій, народний художник України В. Токарєв, Заслужений діяч мистецтва України С. Божій, Заслужені художники України В. Власов, Г. Крижевський, М. Тодоров, К.Філатов, О. Попов і О. Фрейдін створили велику картинну форму, зуміли поєднати минуле з вічним. Тим самим здійснити в мистецтві ритуал примирення життя та смерті.

Володимир Синицький

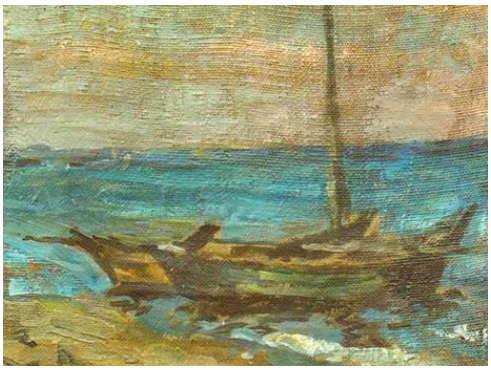

Микола Шелюто

Ми сповнені гордості за наших попередників і являємо їх світу, як давні римляни показували портрети пращурів під час ритуалів для ствердження своєї сили. Мистецтво — сфера духу, а дух — вічний. Пізніше з вишуканої, але похмурої Північної Пальміри в сонценосну Південну повернулися майбутні корифеї — Заслужений діяч мистецтв України Ю.Єгоров, Заслужені художники України О. Слєшинський, В.Філіпенко, В. Цюпко, майстри О. Волошинов, Ю. Коваленко, А. Шопін, П. Шилов, Г. Палатніков. Приїхав з Харкова майбутній Народний художник України А. Лоза. Картини О. Шелюто, Г. Малишева, В. Мацкевича наповнені вітальною силою, тому укорінені в рідний грунт. У нашому живопису немає песимізму, він життєстверджувальний. Від безпосереднього сприйняття природи вони звернулися до втілення ідеї. Стилістика їхньої художньої мови може бути визначена як експресіонізм у широкому значенні. Основою є композиція. Природа слугує могутнім

Альбін Гавдзинський

Віктор Жураковський

Олександр Фрейдін

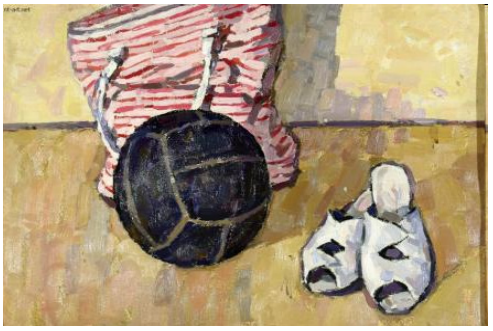

Григорій Кружевський

імпульсом для прояву творчих засад неповторної особистості та втілюється в індивідуальній художній формі. Поряд з інтересом до Сезанна й інших постімпресіоністів відбувається активне освоєння культури минулого: Давньої Русі, проторенесансу тощо. Актуальний неопримітивізм, з властивою йому споконвічною безпосередністю, можливістю для кожного створювати свій первісний, дозволяє особистісний спосіб втілення ідеї (Ю. Коваленко, почасти Ю.Єгоров).

Митці створюють тематичні картини, що поєднують у собі станковість і монументальність. Масштабність образів визначається романтичною душевною настроєністю. Художники втілюють вічні ідеї любові, дружби, краси. Романтизм виявлявся навіть у творах на «офіційні» теми, зокрема, у романтизації революції (Токарев, Божій, Ацманчук, Філатов). Мистецтво над політикою, коли великій митець береться за соціальну тему, воно переростає у злободенне, адже романтики прагнуть до ідеального — вічного.

Михайло Тодоров

Володимир Власов

Юрій Єгоров

Юрій Коваленко

Не втрачає актуальності мотив подорожі за обрії у незнане прекрасне. Подорож — пізнання світу на різних рівнях, не тільки по горизонталі землі, але й по вертикалі духу (Єгоров «Незабаром відправляємося»; Власов «До нових берегів»; Волошинов «Маяк»; Лоза «Маяк»).

Олімпієць Ю.Єгоров пише стихії вогню (сонце), води (море), повітря й землі. Художник намагається передати глобальність світоустрою, зберігаючи при цьому максимальну переконливість конкретного мотиву. Живописні персонажі Єгорова відчутні у своїй пластичній повновагості, в гармонійному єднанні з природою. У творчості Юрія Миколайовича є також монументальні мозаїчні панно і гобелени.

Герої картин В. Кабаченка ширяють у небі, відкривають вікна світла, плавають у водах, ковзають по нитках-дротах, протягнених у небесах. Це подорож душі художника. Немає прямої перспективи, що привязує нашу свідомість до обрію. Простір розкритий у безмежність. Академічна освіта

Орест Слешинський

Валентин Філіпенко

Олександр Ацманчук

Валерій Токарев

дозволяє берегти гуманістичний напрямок в мистецтві. Наші митці здатні передати ідеальний образ людини, котрий створений за образом Бога. Їх мета – гармонія. Гармонія — це взаємозв'язок між людьми, зв'язок з природою та Богом. У картинах майстрів Одеси бачимо передане відчуття єдності з прекрасним, вічним. Мікрокосм (людина) єдиний з макрокосмом (Божественним, Всесвітнім початком), вираженим у природі. Оголене тіло ціннісне і повнокровне в картинах Ю.Єгорова, М. Прокопенка, М. Потужного, у живопису і графіці Г. Верещагіна і Г. Палатнікова, у скульптурі О. Князика, М. Степанова, М. Худолія, О. Письмиченка.

У картинах П. Шилова діви-дріади сповнені поезії античного цілісного сприйняття світу. Його птахи, коні і люди розуміють одне одного. Витонченість жіночого тіла-хмари властива картинам В. Капітонова. У магічних панно А. Шопіна одеські юнаки і дівчата переносяться в царство вічної весни, у святково-перетворений простір — земний Рай. Водночас внутрішнім поглядом художник побачив і зумів передати в характері трактування тіл неминучість

Костянтин Філатов

Михаил Божий

Валентин Алтанець

Павло Шилов

розпаду квітучої плоті. О.Лєкомцев, О. Стайков, поєднуючи різні жанри, стихії й епохи, створюють свій міф про рідну Одесу. Творчий пошук одеських майстрів пов'язаний з їхньою міфопоетичною свідомістю, що вражає розмаїттям проявів. Художники не зупиняються на фізичному плані, прагнучи до вираження душевного і вічного — духовного буття особистості, Переборюється розмита імпресіоністами лінія обрію, народжується міф, що поєднує тимчасове з вічним, тлінне з ідеальним. Усі художні напрямки пов'язані з прагненням до сутнісного — тобто до архетипу, прототипу. Таке мистецтво може сприйматися глядачем незалежно від його інтелекту, адже архетип живе в кожному. Цінність твору, таким чином, залежить від того, наскільки глибоко інтуїція митця проникла в ідеальну сферу культурної пам'яті людства.

Мифопоетична свідомість, притаманна художникам Одеси, вражає своїм розмаїттям. Українська ментальність відображена у творчості В. Алтанця, Ю. Коваленка, В. Сапатова, В. Кабаченка, М. Прокопенка, В. Островерхого, В. Ковальчука. У циклі «Праслов'янський пантеон» В. Сапатов одним з

Море Юрія Єгорова

Володимир Межевчук

Скульптура Олександра Князика

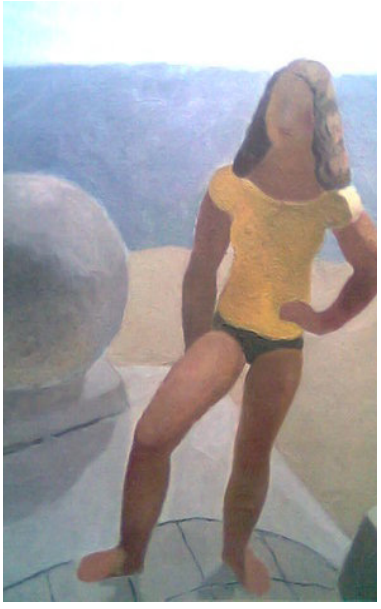

Море Юрія Єгорова

перших в українському живописі відтворює споконвічних слов'янських богів, щоб, за його словами, «побачити очима сучасної людини модель Всесвіту мого пращура». В живопису Сапатова вражають нескінченні переливи фарб. Кольори, що нагадують крила метеликів, несуть у собі таємницю народження світла в ночі. У картині «Крізь пітьму» втілилися роздуми Віктора про долю України. Фігура дівчини, що несе свічку, сама подібна до свічки: вона не поглинає світла, а випромінює його.

Народний художник України А. Лоза, спираючись на біблійні тексти, створив свій міф. Він писав землю, осяяну і перетворену світлом. Для простору картин Лози характерна висока точка зору. Разом з художником ми дивимось на пейзаж ніби згори, чи з висоти орлиного польоту. Це наче вільний політ душі, як то буває уві сні. Малярський талант батька успадкувала Н. Лоза.

Євангельська тематика І.Шишмана вводить нас у світ вічних образів. У його мистецтві присутня синергія — поєднання духовної енергії людини з божественною. Образний лад композицій О. Кари співзвучний стародавньому болгарському іконопису. Картини Н. Гончарової — це втілені на полотні чарівні сни.

Природа Півдня — завжди опора і стимул для стилістичних пошуків одеських художників. Вона дає ступінь чуттєвої достовірності, яка явно або опосередковано присутня як в тематичних, так і в абстрактних творах.

Микола Прокопенко

Наталія Гончарова

Володимир Островерхий

Анатолій Шопін

Адольф Лоза

Наталія Лоза

Іван Шишман

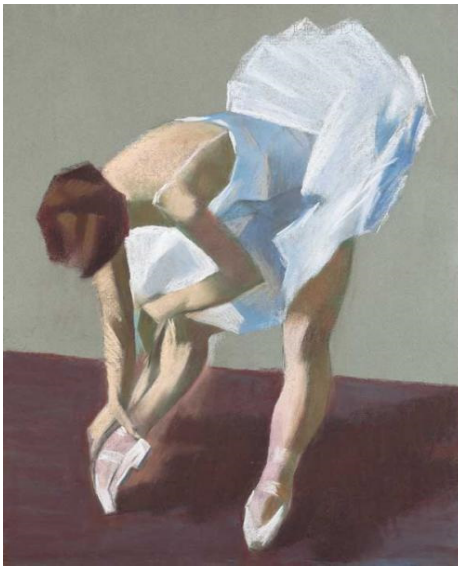

Григорій Павлюк

Академічна освіта, з її вивченням фігури людини, увагою до закономірностей композиційної побудови, до градацій тону, поєднується з очищеною пленером палітрою у творчості Народного художника України К. Ломикіна, Заслуженого художника України Г. Павлюка, Г. Бєльцова, А. Черняєва, Заслуженого художника України А. Горбенка, К. Калиновського, О. Лантухова, Ю. Гаврильченка, О. Вербича, О. Лихольота, А. Русіна, Л. Попової, Л. Межерицького, С. Крижевської, В. Полнобродського, В. Захарченка, С. Лозовського, І. Русіної, О. Власова, Г. Литвиненко, І. Варешкіна, В. Кучер-Куцана, В. і Р. Коріньків, І. Харитонової, Ю. Валюка. Часто художники зосереджуються не на увічненні дорогоцінної миті — прагнуть знайти живописну формулу тривалого стану.

Навіть у плеяді багатої талантами Одеси О. Слешинський вирізняється рідкісною малярською культурою, у якій відчувається властивий його живопису аристократизм. У ньому немає яскравих, імпульсивних проявів емоцій, але є внутрішня динаміка, м'якість, музикальність, делікатність і глибокий, проникливий ліризм. Він працює на півтонах. Мотиви його полотен не претензійні. Зате скільки в них відчувається засвоєння спадщини постімпресіонізму, чуттєвості!

Костянтин Ломикін

Ольга Декіна

Орест Слешинський

Сергій Папроцький

Микола Ворохта

Галина Мещерякова

Уважно вдивляючись, вживаючись у світ природи, В. Кулигіна, М. Овсійко, Т. Гончаренко, С. Білик, О. Зоркальцев, О. Іллічова, О. Мирзін, К. Зарицький осягають єдину суть життя: народження, розквіт, смерть і відродження. Вони прагнуть повернути пейзажу і натюрморту символічне звучання. Адже позбавлена свого другого, метафізичного змісту, річ стає рівною самій собі, перестає бути об'єктом великого мистецтва. Палітрі лірика В. Межевчука властива прозорість. Повітря розчиняє його дерева, будинки і населене птахами динамічне небо. Чудовий графік живе в живопису. Це виявляється в красі візерунків прозорих дерев, лінійній знаковості великих планів. Відкрита фактура експресіонізму, емоційність властиві живопису Заслуженого художника України Ю. Гальперина, С. Папроцького, Н. Миголатьєвої, Л. Васильєвої, Б. Лукіна, О. Сичової, М. Ворохти. С. Чаркін прагне зробити колір аналогією музичному звучанню. Не випадково «Музиканти» — одна з основних тем його композицій. Пейзажі В. Островерхого виконані з барочним пафосом щедрих проявів життя.

Стилістика, яку можна визначити як експресивний імпресіонізм, особливо сильно виявлена в інтуїтивній відкритості жінок: у живопису Г. Мещерякової і О. Кучинської безпосередне враження поєднане з прозрінням духовної реальності; експресія О. Токаревої — в інтенсивності вібрацій яскравого колірного ладу; у відчутті О. Декіної природа виступає як знеречевлена межа між явленим і надчуттєвим світами; Г. Лекарева прагне до лаконізму малярської формули свого світобачення.

Урок 4.

Нонконформісти Одеси

Абстрактний і метафізичний живопис (нонконформісти)

Часто художники поєднують реальне й ідеальне, природу і думку, інтуїцію і усвідомлення.

Творчість, теорія і історія одеських художників-нонконформістів, будучи однією з найбільш яскравих «білих плям» в історії вітчизняної культури, є програмною для в свого часу. Нонконформістське мистецтво, яке існувало в культурному просторі України в 1960-1980 рр. (основні центри — Київ, Одеса, Львів), відгукнулося на заклик часу, не змирилося з нав'язаною доктриною соціалістичного натуралізму і прагнуло перекинути місток від традицій авангарду до сучасного світового мистецтва із збереженням коріння національної культури. Одеса стала одним з вогнищ цього явища. Художній нонконформізм Одеси мав південно-російське коріння, а пов'язаний був вже із західноєвропейською традицією. Одеське нонконформістське мистецтво не ставило перед собою політичних завдань або боротьбу з офіційною ідеологією, йшов пошук «нової» пластичної мови, стилю і методів самовираження. Живописність, камерність, професіоналізм — характерні особливості одеситів. Серія квартирних виставок, самвидав, огорожна виставка «Сичик+Хрущик» 1967 р. в Пале-роялі на огорожі Оперного театру (що на сім років випередила відому «бульдозерну» виставку 1974 р.) свідчили про добре налагоджене неофіційне художнє життя Одеси. В порівнянні з іншими містами України, де «андеграунды-одиночки» були більш розрізнені, тут склалася група художників, до якої в різну годину чіпляли ярлики «модерністи», «авангардисти», «андеграунд», «нонконформисты», яка склала серйозну конкуренцію офіційному Союзу художників. Основу групи складали В. Стрельников, А. Ануфрієв,

Л. Ястреб, В. Марінюк, В. Басанець, В. Хрущ, С. Сичов, В. Наумець, Р. Макоєв, В. Сазонов, пізніше О. Волошинов, О. Стовбур, Є. Рахманін, В. Цюпко, М. Степанов, С. Савченко та інші, які були об'єднані, активні, необхідні один одному. Дружив з ними самий «незалежний» в Союзі художників Юрій Єгоров. Підлеглість соцреалізму порушувалася акціями «першого абстракціоніста» Одеси Олега Соколова. З'явилися перші колекціонери: скрипаль В. Асрієв, спортсмен Є.Суслов, сім'я Глузман (зараз найбільша колекція творів «неофіційного мистецтва» у М. Кнобеля, найбільш інформативні колекції Ф. Кохріхта, Є. Голубовського, С. Верника, друзів цієї групи художників). Склалося середовище, що прозвали «нонконформістським», (умовним візуальним знаком могла б послужити робота Людмили Ястреб «Non»). Художній нонконформізм Одеси, хоча і не був предметом спеціального наукового дослідження, але був відмічений і високо оцінений західними і вітчизняними критиками мистецтва, мистецтвознавцями, художниками, культурологами. Особливості одеського художнього нонконформізма — в його незаангажованості. Нонконформізм був не в політичному дисидентстві, а в художній опозиції, пошуках професійної мови, адекватного часу. Мистецтво Одеси в цілому — світле, життєрадісне, тут немає, в основному, літературного підходу в мистецтві, драматичних сюжетів. Пошуки швидше форм і методів виразу, тому особлива увага композиції, квітну, простору. Багато художників-нонконформістів починали з реалізму (пластичного реалізму, а не натуралізму) південно-російської школи, живопис варіював між реалізмом, умовним фигуративизмом і нефигуративним мистецтвом, у всіх переплавився живописний початок з пошуком нових форм виразу. Унікальність творчості одеських художників-нонконформістів — в «формальній вишуканості художньої мови, оригінальності композиції, колірній і світловій виразності і ще в «чомусь», що є суттю живопису в розумінні художників півдня. Як би само собою виникла, і культивувалася у відношенні до живопису ідея її приоритетности, як безумовний зміст і зміст життя художника.

У збори Одеського художнього музею, в його постійну експозицію, входять твори одеських нонконформистов: В. Хруща, Л. Ястреб, В. Басанця, Є. Рахманіна і художників, чия творчість балансує між офіційним і неофіційним мистецтвом — Ю. Єгорова, М. Степанова, Л. Дульфана і інших. Поява робіт цих художників в постійній експозиції музею була пов'язана не з причетністю до нонконформізму, а з високим професійним рівнем самих творів. «Портрет

Євген Рахманін

Володимир Цюпко

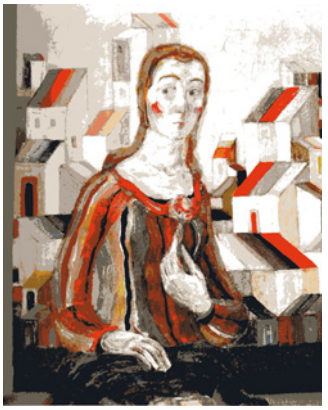

Володимир Маринюк

Валентин Хрущ

Люсьен Дульфан

Станислав Сычов

Людмила Ястреб

Олег Волошинов

Валерій Басанець

В.С. Сальникової» був написаний Валентином Хрущом (1943-2005) в 1977 р., в Одесі, за замовленням колекціонера В.А. Сальникова і придбаний у нього в 1984 р. для ОХМ. Моделлю для цього твору послужила дружина колекціонера В. Сальникова. Не дивлячись на те, що (а може і завдяки тому, що) портретуємою опинилася одеситка, що виросла в районі Привозу і працювала службовкою в порту, художник створив незвичайно натхненний (і узагальнений) образ жінки. Характер вирішення образу (розподіл світлотіні, чорні контури рис обличчя, синій колір одягу) хоча віддалено і нагадує картину П. Пікассо «Іспанська жінка з Майорки» (1905), є цілком самодостатнім твором в світловому просторі. У портреті об'єднана класична школа живопису з впливом напрямів модернізму. У Хруща присутнє якнайтонше відчуття кольору і світла в просторі. Людмила Ястреб (1945-1980) через жіночий образ визначає точки відліку нової естетики стилеутворюючих початків на найближче десятиліття, як в живопису, так і в монументальному мистецтві, графіці для цілого покоління одеських художників. Жінка представлена у всіх іпостасях: Образ Богоматері, Женщина-дарувальниця любові, Жінка-Мати, Жінка-Природа, Жінка-Рух. Одеська тема, урбаністичний пейзаж, жінка на тлі міста, экзистенція — теми, супроводжуючі Валерія Басанця протягом багатьох творчих років. «Пейзаж з оперним театром» (1964) був придбаний у автора в 1987 р. для ОХМ. У цьому творі простір і форма умовні і разом з тем впізнанні, з відчуттям вічності, в теплому колориті, єдиному організмі міста з шапками дерев і коробочками-будинками, зануреними в «сфумато», знаменитим Театром опери і балету в Одесі. Щось безповоротно пішло, і тому ностальгічно щемить. Композиція сгармонирована в тоні і в теплому колориті, що викликає відчуття комфорту. У цьому творі прихована кубистична схема, тотожність з геометричними фігурами (нагадаємо, що в основу кубізму, який виник в Європі в 1907 р., належала язичницька, негритянська культура, досвід П. Сезанна, продовжений Ж. Браком і П. Пікассо і відмова від перспективи і умовності оптичного реалізму). Одним з внесків художників-нонконформістів була участь в оформленні Одеського літературного музею (за концептуальним проектом А. Гайдамаки) в 1984 г.: «Зал сучасної літератури» В. Цюпка, «ЮГРОСТА» О. Стовбур, «Література 1920-х років» С. Савченко. У основу задуму лягла естетика авангарду початку століття з пошуками сучасної мови мистецтва, адекватного часу. У цих розписах (холодна енкаустика) реалізувалися особливості одеського монументального мистецтва 1960-1980-х рр.: декоративність, чистота

Валерія Гегамян

Валерій Гегамян

К.Іванова-Ганська

Петро Нагуляк

Василь Понікаров

Галина Кравченко

Святослав Божій

Михайло Божій

Анатолій Кравченко

Сергій Савченко

Олег Недошитко

кольору з домінантою білого, графичность, силуетність фігур, вкраплення текстів, коллажність. Світосприймання одеського художнього нонконформізму ближче до модерністської естетики, чим постмодерністської, оскільки такі риси постмодернізму, як ігровий підхід, іронія, принцип нонселекции, еклектизм, плюралізм, розчинення між елітарним і масовим, ідея смерті автора і тексту неактуальні в цьому середовищі. Характерними особливостями є елітарність, ієрархія цінностей і змісту, зосередження на засобах матеріалів, професіоналізм, що дозволяє говорити про модерністську естетику в умовах постмодернізму. Виявлений зв'язок художнього нонконформізма Одеси з такими явищами, як: ікона, народне мистецтво, фольклор, мифологизм, архаїка, раннє Відродження, Бароко, присутні елементи багатьох художніх напрямів XX ст. (і, зокрема, модерністських), таких як: європейський, російський і український авангард 1910-1920-х рр., постімпрессіонізм, кубізм, фовизм, експресіонізм, сюрреалізм, абстракціонізм, конструктивізм, мінімалізм і тому подібне. Художники-нонконформісти Одеси як частина загальнокультурного явища андеграунду, дисидентства, стали альтернативою офіційному ідеологічному мистецтву соцреалізму. Їх заслуга полягає в тому, що вони заповнили пропуск між початим в XX сторіччі авангардом і сучасним світовим мистецтвом. Ряд виставок в Європі підтвердили високий рівень майстерності. Самосвідомість себе як українських художників і пропаганда національних ідей, професійні досягнення — було процесом усвідомленням себе в історії сучасної світової культури.

У живописній тканині ряду художників перед нами виникає неповторний узор нескінченної Матерії, світу. Ми бачимо, як тане щільна матерія в

Владимир Цюпко

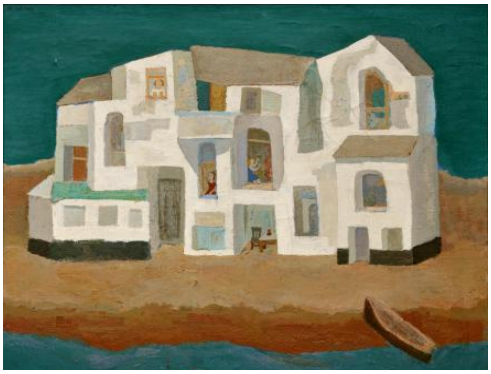

Владимир Стрельников

портретах мріях-снах В. Басанця. Людина розчинена в просторі морського пейзажу, майже безтілесна. Люди подібні до хмар. Завдяки густому насиченому кольору, повітря ніби об'єднує простір і предмети. Художник знайшов свою пластичну азбуку всесвіту.

У кожного свої архетипні образи. Генетична пам'ять С. Савченка заглиблена в культуру архаїки. Її архетипи споріднені, наприклад, з культурою Трипілля. Домінують органічні форми: змієподібні, хвилеподібні. Тіло, що нагадує топографічну карту землі, — предмет малярської медитації В. Стрельникова.

Цюпко, Маринюк, Стовбур, Басанець — всі вони працювали в монументально-декоративному цеху живопису, створювали розписи, мозаїки, вітражі. Їхні картини виявляють синтез монументальних і станкових основ. Говорячи словами М. Врубеля, це допомагало відійти від «дрібного та буденного», узагальнити форму, очистити палітру від випадковостей.

Акварель — це медитація в чистому вигляді, максимальне зосередження. На відміну від олії, вона вимагає цілковитої віддачі — відразу і до кінця. Майстри акварелі Заслужений художник України В. Понікаров, Г. і А. Кравченки, В. Наконечний, П. Нагуляк, В. Сапронов, К. Силін, В. Потеряйко володіють класичною технікою по мокрому без застосування білил. Часто використовується і змішана техніка. Її невичерпні можливості досліджує М. Пархоменко. З 1993 року він регулярно проводить на півдні України творчі пленери.

На початку XXI століття відбулися знаменні виставки, що відкрили культурі України імена великих художників, творчість яких передає глибинний шар духовного життя. Вони жили в Одесі, але їхнє мистецтво було

таємницею. Образи духовної реальності К.Іванової-Ганської створені в 1920-1950-ті роки. У часи панівного матеріалізму необхідно було приховувати такі картини для збереження життя.

Монументальні панно і картини В. Гегамяна (1925-2000) вражають енергією, впресованою у тлінний папір.

У 2002 році вперше відбулася персональна виставка (посмертна) картин народного художника СРСР М. Божія і заслуженого діяча мистецтв України С. Божія.

Початок нової епохи вимагає справжнього поцінування творчості шеренги наших земляків.

Полетіли в засвіти художники-орли О. Ацманчук, М. Божій, С. Божій, В. Алтанець, А. Фрейдін, М. Тодоров, В. Токарєв. В. Власов, М. Степанов, А. Лоза, Ю. Коваленко. Йде процес розширення меж мистецтва. Якщо уявити просторово-часову модель світу у вигляді хреста, у якому горизонталь позначає світ долішній, земний, матеріальний, а вертикаль відповідає духовному просторусвіту горішнього, то можна засвідчити, що в останні десятиліття особливо виявлене прагнення до зростання вертикалі, до налагодження втраченої гармонії між матерією і духом. Мистецтво перебуває в ситуації порога між тимчасовим і вічним. Вабить Єдине.

Урок 5.

Графіка Одеси

Гравюри та літографії. Одеський плакат.

Одесу прославило образотворче мистецтво і особливо графіка, яка дозволила безпосередньо доторкнутися до історії міста, прослідкувати ті зміни в архітектурі, які відбувалися на різних етапах розвитку і становлення столиці Новоросійського краю.

Графіка (греч. від grapho — пишу, креслю, малюю) — мистецтво надзвичайне гнучке, її образотворчі можливості невичерпні: у ній можна відобразити всі теми, виразити всі відтінки думок, відчуттів, настроїв. Вона може бути мистецтвом монументальним, героїчним або по-лубковому простим. Твори графіки — гравюри і літографії — можуть розповісти про події загальнонародного значення, відобразити прекрасні творіння архітектури, явища природи у всьому її різноманітті і розкрити якнайтонші людські переживання. Важливою особливістю графіки є її здатність швидко відгукуватися на актуальні і послідовно змінні події. Можливості графіки надзвичайно широкі, її художня мова багата і різноманітна: це багатогранне універсальне мистецтво привертало до себе багатьох майстрів. У творах графіки XIX століття мова піде тільки про видові естампи, обмежені хронологічними рамками XIX сторіччя. У зборах Одеського історико-краєзнавчого музею знаходиться найраніше зображення міста — це офорт «Одеса». Він виконаний в 1820 році французьким художником-графіком, архітектором, мандрівником Л. Ф. Кассасом (1756-1827 рр.). Саме художники-графіки донесли до нас першозданний вид Одеси. І сьогодні, на старих листівках, які збереглися, ми бачимо Одесу 1870 року в

Юлій Берндт «Соборна площа»

«Погляд з моря»

роботах Юлія Берндта: «Соборна площа» і «Погляд з моря», в роботах Адольфа Руарга і Франца Гросса.

Дуже багато графічних робіт Одеси XIX століття зробив Карло Боссолі. Ми бачимо і Сабанєєв міст, і Михайлівську церкву, яка не дійшла до нас, і Миколаївський (Приморський) бульвар, і інтер'єр митниці.

Ми не можемо не пригадати художника Грабовського (на жаль, до цих пір не встановлено його ім'я і вид занять), який залишив нам досить цікавий малюнок крізної аркади, яка прикрашала Біржову площу з боку Карантинної балки, художників Ж.В. Гайюї, В. Калініна, Д. Кленова і інших.

Окрім живописних достоїнств, ці твори цікаві ще і тим, що вони відобразили міські споруди Одеси, які не збереглися або були видозмінені: це ансамбль площі Старого базару (архіт. Г. Торічеллі), це будівля мінеральних вод (Міськсад), Михайлівська і Покровська церкви, дача Рішельє в Дюківському парку, будинок градоначальника на початку Рішельевської і багато що інше.

Роботи можна подивитися на сайті: *malbeker.narod.ru/odessagrafika.html* а також в Одеському історико-краєзнавчому музеї.

Серед художників-графіків, які продовжили оспівування нашого міста в своїх графічних роботах, можна сказати про творчість Володимира Заузе (1859-1939), чудового майстра гравюри. Його приїзд до Одеси співпав із створенням Товариства південноросійських художників. Заузе – його постійний член і учасник виставок .

Осип Браз в 1890 році закінчив Одеську художню школу (вчився у К. Костанді). Брав участь у виставках Суспільства на південь від російських художників (1893–1917).

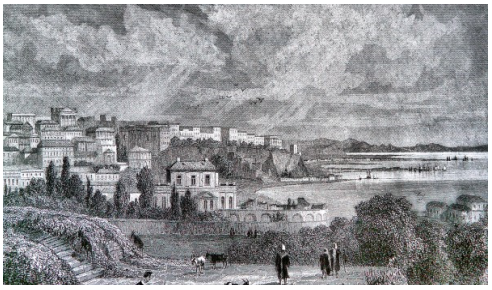

Адольф Руарг «Погляд на Одесу 1854 р.»

Олександр Постель «Строгановський міст»

К. Боссолі. Сабанєєв міст

К. Боссолі Михайлівська церква

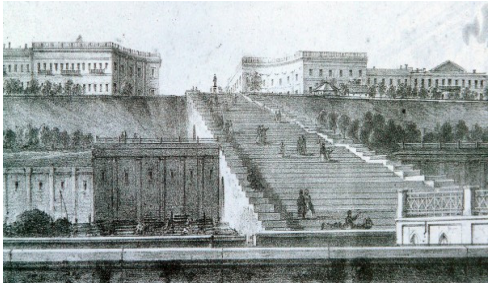

К. Боссолі. Вигляд на Гігантські сходи

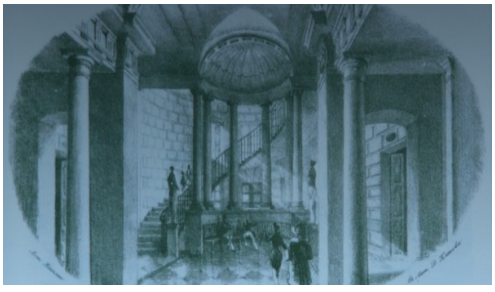

К. Боссолі. Інтер'єр митниці

Грабовський. Аркада і нова Біржа

Франц Гросс «Олександрівський проспект. Покровська церква»

Петро Пархет «Кіннота генерала Плієва»

Осип Браз «Шахи»

Михайло Жук з 1925 року живе і працює в Одесі. Був професором графічної майстерні Одеського політехнічного інституту, пізніше вів майстерню кераміки в Одеському художньому училищі. З 1926 р. починає працювати в техніці літографії і автолітографії, а з 1928 р. – в техніці офорту. У цій техніці виконані відомі портрети Т.Г. Шевченко, М. Коцюбінського, Г. Нарбута і багато інших. У цих творах М. Жук дуже лаконічними засобами графічного мистецтва досягає особливої значущості і виразності художнього образу.

Пастернак Леонід початкову художню освіту здобув в Одеській малювальній школі. Пізніше він успішно суміщав заняття на юридичному факультеті Одеського університету і в класах мюнхенської Королівської академії мистецтв.

У 1890-і рр. Пастернаком були виконані кращі роботи в області книжкової графіки — малюнки до зібрання творів М. Ю. Лермонтова (1891). На особисте запрошення Л. М. Толстого, в постійному дружньому спілкуванні з великим

«Вулиця Одеси», кінець 20-х років

«Одеса. Великий Фонтан», 1919 р

«Портрет Г. Сковороди»

Ілюстрація до роману Л. Толстого «Воскресіння»

«Портрет М. Коцюбінського»

письменником художник створював в 1898-99 рр. ілюстрації до романа «Воскресіння», які залишаються до цих пір неперевершеними.

Їх спадкоємцями можуть вважатися Олександр Постель і Петро Пархет.

Графічне мистецтво переживає кризу. Машини, комп'ютери багато в чому замінили безпосереднє почуття художника, його інтуїцію, духовність. Філософ-інтуїтивіст Анрі Бергсон писав, що наука, техніка дали людині ніби величезне тіло, але його душа виявилася не відповідною цьому космічному тілу, недорозвиненою.

Майстри книжкової графіки Одеси: Г. Палатніков, О. Карпушкін, Н. Никонова, Н. Попова, М. Потужний, Г. Гармидер, С. Юхимов. У техніці літографії і монотипії працюють: Д. Беккер, Г. Верещагін, В. Сиров, М. Пархоменко, Д. Жижин, В. Саліхов.

Чуттєве сприйняття неодмінне навіть у графічній абстракції чорного і білого. Так, наприклад, віртуозна лінія Г. Палатнікова живе в білому

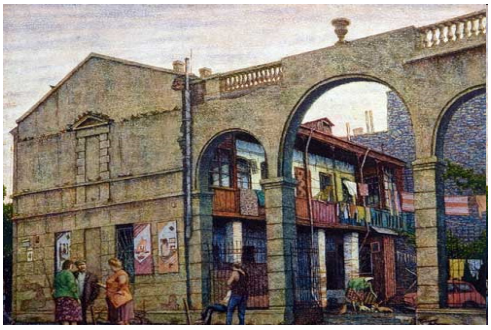

«Вулиця Одеси», кінець 20-х років

«Одеса. Великий Фонтан», 1919 р

Валерій Сиров

Давид Беккер

(духовному) потенціалі аркуша, наповнюючи його енергією чорного (матеріального початку). Стихії Палатнікова — вода і повітря. Перед внутрішнім поглядом графіка проходять біблійні образи, герої Гомера. Їх емоційні переживання дають необхідну свободу руху для ритуального танцю його пензля.

Чуттєво-дотикова домінанта виявляється у використанні графіками кольору: В. Сиров, Г. Верещагін, І.Марковський, Д. Беккер, М. Пархоменко, Ю. Валюк, Г. Гармидер, С. Живкович, І.Терехов.

З кінця 1980-х років розквітає одеський плакат. Твори А.Сінішина, Б. Дороганя, В. Гаря, О. Дудкіна набувають великої популярності. Відбулися дві міжнародні виставки плаката в Одесі.

Плакат Бориса Дороганя

Карикатура Анатолия Синишина

Урок 6.

Скульптура і декоративно-ужиткове мистецтво Одеси

Міфопоетичність скульптури . Станкова скульптура.

Скульптура старої Одеси – це мармурові скульптури, які прикрашали дачі багатих людей і пам'ятники особам, які залишили свій слід в історії міста (М.С. Воронцов, герцог де Рішельє, засновники міста, О.С. Пушкин і багато інших). Авторами більшості старих скульптур були італійські майстри, імена яких до нас не дійшли.

Скульптурі сучасної Одеси притаманна міфопоетичність. «Ми — макрокосм. І в нас пульсують ритми Всесвіту», — стверджував М. Степанов. Напруженість цих ритмів він виявляв в статиці урівноваженої, як правило, вертикальної• композиції і внутрішній насиченості, ущільненості змісту. Вічна духовна сутність увічнюється у відчутній, тілесній формі. Створюючи пам'ятники, монументалісти часто нагадують про героїв, вже не тільки соціальних, але і культурних. Особливо плідно працює Заслужений художник України О. Токарєв, що прекрасно володіє академічною формою. О. Копйов, увічнюючи образи наших співгромадян, вміє передати їх людську привабливість. Заслужений художник України О. Князик прагне до декоративної виразності знакової форми. Багато скульптур малих форм видатного пластика Б. Рум'янцева виникли як задуми нездійснених проектів декоративної скульптури, у якій було враховано розвиток форми в просторі. У його творчості тимчасове описово-жанрове відступає перед узагальненим позачасовим міфопоетичним настроєм, філософським сприйняттям світу.

«Й.де Рибас», авт. Олександр Князик

«Дерево кохання», авт. Михайло Рева

У станковій скульптурі в різних матеріалах значний доробок створили: М. Степанов, Ю. Коваленко, Ф. Фальчук, М. Рум'янцев, О. Князик, Т. Кравець, М. Худолій, Заслужений художник України М. Рева, Ю.Зільберберг, О. Письмиченко, Т. Судьїна, П. Кравченко, О. Коваль.

«Петя и Гаврик», авт. Микола Степанов

Пам'ятник С. Джевецкому, авт. О. Копьйов

«Діана-купальниця»

«Пастух і пастушка»

«Ерот і Психея» (Пале-рояль)

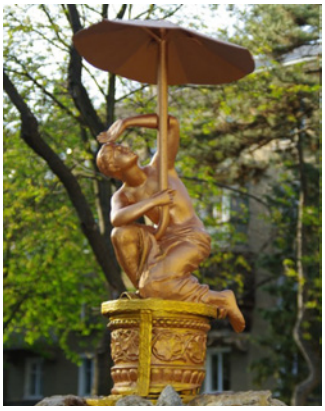

Фонтан в Пале-роялі

«Рибачка Соня і Костя-моряк»

«Лаокоон з синами»

«Подорожниця»
авт.Ю.Зільберберг

«Дружина моряка»
авт.О. Токарєв

Меморіальна дошка В. Черновілу, авт. М. Худолій

Урок 7.

Декоративно-ужиткове мистецтво.

Кераміка, ювелірне мистецтво, гобелени, гарячі емалі, сценографія.

Декоративно-ужиткове мистецтво Одеси представляють майстри: А. Погорецька, Л. Косигін, Л. Фурдигайло, О. Дмитрієв, Н. Федорова, Н. та І.Зяблови, В. і Н. Албули, Б. і Н.Бєлови, Л. Туржанська, Ю. Горбачов, Т. Іщенко, Д. Тихомиров, В. Рудий, П. Субангулова. Е. Серпіонова та З.Борисюк створили школу гобелена.

Характерною рисою робіт Зої Пасічної є яскрава виразність природи Причорномор'я, його колориту, флори, фауни. Серед картин «степового» і «морського» циклів, якими особливо захоплюються глядачі, — «Обжинки», Риби-писанки, «Дідух», «Жар-птиця», «Спекотний день», «Глибока тиша», «Берегиня»...

Монументально-декоративне мистецтво повертається в храми. Відроджується ідея соборності. Художники старанно освоюють спадщину стародавнього іконопису, прагнучи осягти таїнство зображення тонкого

Картини Юрія Горбачова

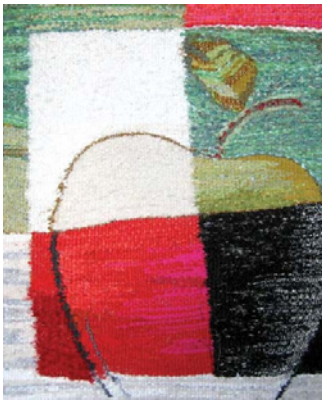

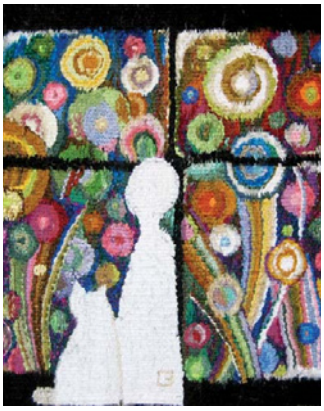

Гобелени Есфір Серпіонової

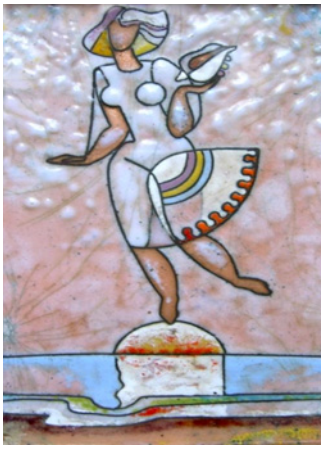

Ювелірні прикраси та гаряча емаль Леоніда Косигіна

Валерій та Наталія Албули

Роботи Зої Пасічної

духовного плану буття (М. Морозов, В. Рудаков, Н. Желтомирська, І.Шишман). Ю. Барзашвілі оформив Єврейський меморіальний комплекс.

Сценографи — Заслужені художники України М. Вилкун і С. Зайцев знаходять нові форми в синтетичному мистецтві театру. Кандидати мистецтвознавства Ф. Шапошников, О. Савицька, а також мистецтвознавець Т. Басанець сприяли осмисленню художнього процесу.

Рекомендована література:

Божій Михайло Михайлович. М. Божій. Альбом.-К., «Мистецтво», 1977;
Голубовская В.С. Сокровища одесских музеев.-Одесса: «Маяк»,1970;
Изобразительное искусство Одессы: Живопись, графика, скульптура/авт.- сост. *В.Д. Власов*.- М.: Сов.художник, 1981;
Мистецька мапа України. Одеса: живопис, графіка, скульптура./.[Упорядник *Т. Грущенко*].-К.:Ювелірпрес, 2009;

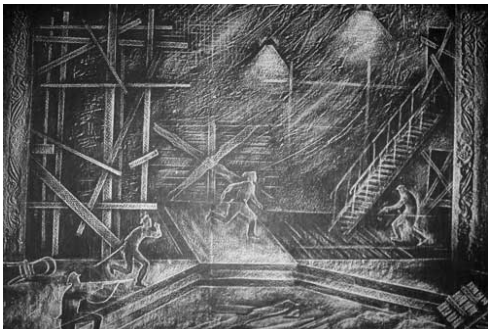

Сценографія Миколи Вилкуна

Розділ VI

Художня культура

Урок 1.

Монументальна скульптура Одеси

Пам'ятники та меморіальні дошки Одеси

Будь-який населений пункт вирізняється з поміж інших, перш за все, своїм ландшафтно-архітектурним середовищем та тісно пов'язаною з ним монументальною скульптурою, яка суттєво доповнює художній образ міста чи селища.

Монументальна скульптура, як правило, пов'язана з великими масштабними ідеями і тому завжди має значне суспільне значення. Найбільш поширеним видом монументальної скульптури є пам'ятник.

Пам'ятник — твір мистецтва, головним призначенням якого є уславлення, увічнювання людей чи подій, значних у житті певного народу, або й людства в цілому. Це один з найскладніших ідейномісткіх жанрів скульптури, що часто переростає у монумент – твір широкого ідейно-художнього значення. Пам'ятники-монументи зазвичай пов'язують з великими архітектурно-скульптурними ансамблями.

Пам'ятники можуть бути у вигляді скульптурної групи, статуї, погруддя, плити з рельєфом і написом, тріумфальної арки чи колони, обеліску тощо. Останнім часом все більше пам'ятників присвячується поетам, письменникам, композиторам, вченим. Адже ці люди – духовне й моральне багатство нації, виразники того кращого, що привніс той чи інший народ у скарбницю світової культури.

Для оздоблення архітектурних ансамблів, фасадів споруд, парків, міських вулиць часто використовують інший вид скульптур, який називають монументально-декоративним. Такі скульптури часто стають ідейно-емоційним центром житлових масивів, будівлі, площі, скверу тощо. Вони увічнюють істинно людське, красиве, те, що є для нас важливим, дорогим і святим.

Багатогранність образу, художній задум в скульптурних зображеннях, передається через пластичну характеристику форм, гру світла й тіней, утворених від великих об'ємів і мас. Для монументальних скульптурних зображень, характерною ознакою є ще й значна узагальненість форми, метафоричність, алегоричність та символізм образів.

Пам'ятник графу де Рибасу

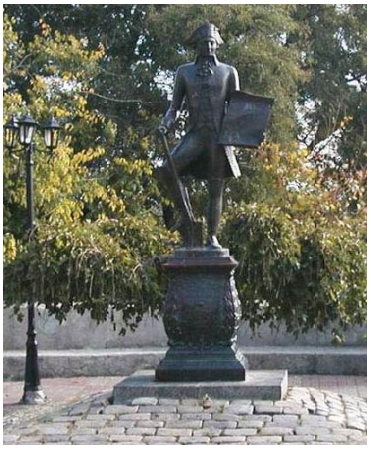

Граф Йосип де Рибас — один із засновників Одеси. Його ім'ям названа одна з центральних вулиць Одеси — Дерибасівська. Назва пов'язана з розташуванням будинку де Рибаса, в якому потім жив його брат, Фелікс де Рибас. Саме він і подарував місту в 1806 році ділянку землі, яка стала першим міським садом, і нині займає кут вулиць Преображенської, Дерибасовської, Гаванної та є окрасою міста.

Пам'ятник встановлено на початку вулиці Дерибасівської у 1994 р.

*Скульптор — **О. Князік**,*
*архітектор — **В. Глазирін**.*

Пам'ятник Арману Емманюелю дю Плессі, герцогу де Рішельє

Герцог де Рішельє – перший генерал-губернатор Одеси. Місцеві жителі називали його «наш Дюк» і вважали засновником міста, хоча до часу його губернаторства Одесі вже було 8 років. Його зусиллями місто перетворилося на великий торгівельний порт.

Збір грошей на спорудження пам'ятника Рішельє розпочався із заклика до населення графа Ланжерона. А новоросійський генерал-губернатор, граф М.С. Воронцов замовив пам'ятник відомому скульпторові І.П. Мартосу (авторові монумента Мініну і Пожарському). Автором п'єдесталу пам'ятника є архітектор О.І.Мельников.

Статуя Рішельє в римській тозі відлита в бронзі і доповнюється трьома латунними барельєфами, які символізують землеробство, торгівлю і правосуддя. Відкриття пам'ятника Дюку, як ласкаво іменують багато поколінь одеситів Армана Емманюеля дю Плессі (герцога де Рішельє), відбулося 22 квітня 1828 року. Монумент є візитківкою міста. І хто зна, яким було б наше місто, якби не ступив на його землі загадковий француз, філантроп і подвижник Рішельє.

Пам’ятник М.С. Воронцову

Михайло Семенович Воронцов (1782–1856) — російський державний діяч, граф, а з 1845 року світліший князь, генерал-фельдмаршал, генерал-ад'ютант; почесний член Петербурзької Академії наук; новоросійський і бессарабський генерал-губернатор.

Сприяв господарському розвиткові краю, будівництву Одеси й інших міст. Одеса зобов'язана Воронцову небувалим доти розширенням свого торгівельного значення і збільшенням добробуту.

Воронцов помер 6 (18) листопада 1856 р. в Одесі. Був захоронений в Спасо-Преображенському соборі; перезахоронений на Слобідському цвинтарі.
10.11.2005 р. прах М.С. Воронцова та його дружини повернули знову у відбудований Спасо-Преображенський собор.
Памятник знаходиться на Соборній площі.
*Скульптор – **Ф. Бруггер**,*
*архітектор – **Ф. Боффо**.*
Скульптура – бронза; постамент – граніт.

Пам'ятник засновникам Одеси

На початку XX століття (1901 р.) на всесвітній виставці в Парижі Катеринінська площа Одеси була визнана кращою площею Європи. Центр площі прикрашала, споруджена на згадку про засновників Одеси, скульптурна композиція.
В 1920 р. її знесли. На місці, де стояла композиція, спочатку було встановлено пам'ятник Карлу Марксу, потім – матросам-потьомкінцям. У 2007 році демонтованих «потьомкінців» перенесли на Митну площу, а пам'ятник засновникам Одеси відновили. Частина фрагментів відновленого пам'ятника – оригінали, які зберігалися у міському історико-краєзнавчому музеї. Це фігури Йосипа де Рибаса, Платона Зубова, Франца де Волана, Григорія Потьомкіна.
Вони, як і раніше, стоять біля ніг імператриці Катерини II. Але торс самої імператриці було зроблено наново, оскільки оригінал не зберігся.
Голова ж Катерини відтворена з оригіналу, що зберігається в музеї (скульптор Б.В. Едуардс)

Пам’ятник Олександру II

Споруджено пам’ятник на честь закладки парку (на залишках Андріївського бастіону) у 1891 році. Знаходиться в Центральному парку культури і відпочинку (ЦПКіВ) ім. Т.Г. Шевченка. (вул. Маразліївська)
Скульптор — М. Барінов,
реставратор – П. Кравченко (1975 р.).
Колона – лабрадор,
постамент – червоний граніт.

Пам'ятники О.С. Пушкіну

Пам'ятник є першим в Україні пам'ятником, спорудженим на честь поета. Кошти на пам'ятник збиралися серед жителів Одеси а підписними листами. На жаль, необхідну суму зібрати так і не вдалося. Тому замість скульптури з бронзи в повний зріст довелося обмежитися лише бюстом поета. Планували відкрити пам'ятник на відзнаку 50-річчя загибелі О. С. Пушкіна у 1887 році, але через матеріальні труднощі не встигли до наміченої пам'ятної дати.

Відкрили пам'ятник лише 16 квітня 1889 року. Розташували його так, що поет стоїть до будівлі мерії спиною. Легенда пояснює це тим, що мерія відмовилася виділити кошти на будівництво пам'ятника. Жителі міста побудували його за власні кошти, встановивши пам'ятник так, щоб висловити неповагу до влади. На п'єдесталі пам'ятника вибиті слова: «А. С. Пушкину — граждане Одессы».

*Скульптор — **Ж. Полонська,** архітектор — **А. Васильєв**.*
Бюст — бронза, постамент — граніт.

Ще один пам'ятник О.С. Пушкіну відкрито 4 червня 1999 р. перед фасадом колишнього готелю Сикара на вулиці Пушкінській (Італійській), біля будинку 13, в якому у період перебування в Одесі він мешкав. Відкриття пам'ятника було приурочено до 200-річчя з дня народження поета Пушкін зображений у короткому фраку, панталонах, з вузькою, як у панночки, талією, якою, як відомо, дуже гордився, в циліндрі, з незмінною тростиною за спиною. Він вже овіяний славою першого поета Росії. Пам'ятник встановлений на бронзовому диску.

*Автор пам'ятника — **О. Токарев**,*
*архітектор — **В. Глазирін***

Пам’ятник видатному українському поетові Тарасу Григоровичу Шевченку

Встановлено пам’ятник перед головним входом у Центральний парк культури і відпочинку його імені по вулиці Маразліївській у 1966 році.

*Скульптори — **А.Білостоцький, О. Супрун,***
*архітектор — **Г. Топуз.***
Скульптура — мармур, постамент – граніт.

Пам'ятник Івану Франку

Перший на півдні України пам'ятник відомому українському письменникові і політикові Івану Франку відкрито в Одесі.

Управлінням культури і туризму облдержадміністрації було проведено конкурс на кращий проект пам'ятника. Проект скульптора Бориса Румянцева і архітектора Микити Румянцева була визнана кращою.

До цієї події на честь Івана Франка в Одесі була названа одна з міських вулиць і бібліотека. Монумент Івану Франку встановлено на перетині Олександрівського проспекту і вулиці Успенської.

Пам'ятник Адаму Міцкевичу

Пам'ятник поетові Адаму Міцкевичу, роботи скульптора О.В. Князіка і архітектора М.В. Мурманова, було відкрито 2 вересня 2004 року в 210 річницю Одеси на перетині Олександрівського проспекту і вулиці Буніна (колишньої Поліцейської).

На відкритті пам'ятника були присутні зарубіжні делегації, зокрема, з Польщі на чолі з міністром культури. До складу делегації входили: директор Музею літератури, артисти і режисер Єжи Хоффман. На постаменті два написи: «Польському поетові-романтикові Адаму Міцкевичу — одесити» та «Він між нами жив, і ми його любили» О.С. Пушкін.

Пам'ятник міському голові Г. Г. Маразлі

За часи головування Г.Г. Маразлі (1878–1894 рр.) місто було впорядковано. Відкрито красивий міський парк Олександрівський (ім. Шевченка), першу в Росії бактеріологічну станцію професора І.І. Мечникова, першу в Росії хімічну лабораторію для дослідження продуктів харчування, одеську залізницю, упорядковані грязелікарні Андріївська і Хаджібейська. Було відкрито декілька десятків училищ і народних шкіл, першу Народну безкоштовну читальню, Міську Публічну бібліотеку, художній музей, дитячу лікарню доктора Мочутковського, очну лікарню — В. Санценбахера і ще багато чого. Введено електричне освітлення... Список славних справ Григорія Григоровича на благо міста і його жителів справді вражає. Але сам міський голова не вважав його надто великим. І всім подальшим градоправителям Одеси Маразлі заповідав: у кожного з них аналогічний перелік добрих справ повинен бути, принаймні, на рядок довшим, ніж у попередника.

Памятник С.І. Уточкіну

Сергій Ісаєвіч Уточкін (1876–1916) – один з перших російських авіаторів, видатний спортсмен (бокс, боротьба, плавання, фехтування й ін.), знакова фігура свого часу. Чемпіон Росії і володар Гранпрі міжнародних змагань в Лісабоні з велоспорту. В середині 1900-х займався повітроплаванням — піднімався на повітряній кулі в Одесі а потім — над Сахарою. Випробовував планери, а з 1910-го — літаки. У ці роки здобув популярність на всій території Росії.

Відомий гуманіст: під час кривавого єврейського погрому 1905 року був поранений погромщиками, коли захищав старого єврея. Улюбленець Одеси — за життя і у продовж наступних років.

Пам'ятник Леоніду Утьосову

Одеса – рідне місто Леоніда Йосиповича. Свою любов до неї він висловив неодноразово. Одесити теж завжди обожнювали співака, пишалися ним. А тому у зображенні улюбленця немає ніякої зайвої патетики: усміхнений, він просто сидить на лавці — ніби спілкується з перехожими, відпочиваючи після концерту.
Кожний охочий може сфотографуватися поруч зі співаком.
Автор пам'ятника – одеський скульптор Олександр Токарев.

Пам'ятник Вірі Холодній

Пам'ятник першій російській кінозірці – актрисі німого кіно Вірі Холодній встановлено в самому центрі Одеси. Вона зображена так, ніби стоїть на сцені, а біля підніжжя лежать квіти.
Тільки за перший рік роботи в кіно Віра Холодна знялася в 15-ти фільмах — рекорд, який ще нікому не вдалося побити. З Одесою були пов'язані останні дні її життя і кар'єри. Актриса померла у віці 26-ти років на знімальному майданчику Одеської кіностудії.
Причина її смерті до цього часу пір залишається загадкою. Найпопулярніша версія — актриса вдихнула аромат букета отруєних білих лілій. Олександр Вертинський тоді присвятив їй романс «Ваши пальцы пахнут ладаном». Пам'ятник зірці німого кіно поставили неподалік Спасо-Преображенського собору, в якому її відспівували.

Пам'ятник невідомому матросові

Відкрито пам'ятник 9 травня 1960 р. в Центральному парку культури і відпочинку ім. Т.Г. Шевченка, споруджено на честь воїнів Приморської армії і моряків Чорноморського флоту, що героїчно обороняли Одесу в 1941 р. До пам'ятника веде алея Слави. Тут, під покровом розлогих тополь, сплять вічним сном останки героїв оборони і звільнення Одеси. На плитах-надгробках з чорного лабрадориту викарбувано імена.

21-метровий пам'ятник-обеліск з червоного граніту, чавуну і бронзи височить на морському березі. На обеліску меморіальний напис: «Невідомому матросові» і дата споруди — «1960». Біля підніжжя обеліска у колі бронзового вінку горить Вічний вогонь. На плиті підніжжя відлиті з бронзи автомат і безкозирка.

Вхід на алею Слави відкривають дві стели з полірованого червоного граніту. Бронзовий барельєф на правій стелі зображає профіль скорботної жінки. На стелі напис: «Своє безсмертя вам Батьківщина вручила і не забуті ваші імена». На лівій стелі висічені дати: «1941–1945». Три сходинки ведуть на майданчик вниз до лицьової грані обеліска Невідомому матросові і першим надгробкам, утворюючи алею Слави. З правого боку на братській могилі — плита з чорного шліфованого граніту з іменами екіпажу підводного човна «М-60». З лівого боку – така ж плита з іменами екіпажу підводного човна «М-33».

Автори пам'ятника:
скульптор ***М. Нарузецький****,*
архітектори ***Г. Топуз, П. Томілін****.*

Мемориальні дошки Одеси

Існує багато факторів, які дозволяють вважати Одесу унікальним містом. Це і привабливий південний клімат, і море, і велика кількість наукових та навчальних закладів, і особливий гумор, і самобутня кухня, народжена змішуванням смакових уподобань багатонаціонального населення і ще багато чого. Але слава Одеси обумовлена, перш за все, цілою плеядою видатних, відомих всій Україні або ж усьому світові особистостей, які тут народилися, виплекали свій талант, або, прибувши на її благословенні землі, створили кращі свої твори, зіграли кращі свої ролі, чи, вдихнувши її особливого вільного повітря, запалилися небувалими ідеями, пережили злет творчості. Саме завдячуючи цим талановитим людям Одеса від самого початку і дотепер вважається одним із відомих центрів світової та української художньої культури. Її культурне життя завжди було позбавлене провінційності а художня аура міста була і є ще одним фактором, що ставить його в один ряд з великими і знаними у світі містами.

Одесити пишаються кожним, хто свою славу вплів у вінок слави міста, відзначаючи місця, з якими пов'язане їхнє перебування в Одесі, пам'ятними меморіальними дошками. Наприклад, йдучи вулицями міста, можна побачити пам'ятні знаки багатьом відомим українським, російським, єврейським перекладачам, поетам, публіцистам, письменникам: В.(Зєєву) Жаботинському (вул. Єврейська,1), Є.П. Катаєву та В.П. Катаєву (вул. Базарна, 4), С. Кирсанову (Корчику) (вул. Гаванна,10), М.Ф. Комарову (вул. Жуковського, 27), Б. Нечерді (вул. Пушкінська, 14), Ю. Олеші (вул. Ю. Олеші, 1/3), Л.І.Славіну (вул. Нєжинська, 14), Шолом-Алейхему (вул. Канатна, 28).

Доповнимо цей перелік знімками ряду пам'ятних дошок. Але й тоді він не буде повним. Кожен із вас може його продовжити.

Дошка видатній поетесі Ганні Ахматовій на 11-й ст. Великого Фонтану

Народилася в Одесі в районі Великого Фонтану, в сім'ї інженера-механіка флоту у відставці. У 1890 р. сім'я переїхала в Царське Село. Перший вірш опублікований в 1911 р. В молодості примикала до акмеїстів (збірки «Вечір», 1912, «Чіткі», 1914). Характерними рисами творчості Ахматової можна назвати вірність етичним основам буття, тонке розуміння психології відчуття, осмислення загальнонародних трагедій XX століття, зв'язане з особистими переживаннями, тяжіння до класичного стилю поетичної мови.

Меморіальна дошка видатній поетесі Ганні Ахматовій встановлена поблизу 11-ої станції Великого Фонтану, біля входу в алею, якою можна пройти до будинку, де вона народилася. Автор — скульптор Т. Судьїна.

Дошка І.Е. Бабелю на вул.Рішельєвській, 17

Народився 1 (13) липня 1894 в Одесі на Молдаванці, в сім'ї торговця. Писати Бабель почав в п'ятнадцять років. Протягом двох років писав по-французьки – під впливом Г. Флобера, Г. Мопассана і свого вчителя французької мови Вадона. Стихія французької мови загострила відчуття літературної мови і стилю. Вже у перших своїх розповідях Бабель прагнув до стилістичної витонченості і до вищого ступеню художньої виразності. «Я беру дрібницю – анекдот, базарну розповідь, і роблю з

цього річ, від якої сам не можу відірватися... Над ним сміятимуться зовсім не тому, що він веселий, а тому, що завжди хочеться сміятися при людському успіху», – пояснював він згодом свої творчі устремління.

Рано виявилася і головна властивість його прози: з'єднання різнорідних пластів – як мови, так і побуту, що зображається.

Меморіальна дошка видатному письменникові І.Е. Бабелю, встановлена на будинку, де колись знаходився магазин батька майбутнього письменника і в якому письменник мешкав з 1905 по 1924 рр.

Автор — скульптор ***О. Князик*** *(2005 р.).*

Дошка М. Бригіну, засновнику Літературного музею на фасаді музею

Фантастично цілеспрямованою і непохитною повинна була бути людина, що на відкриття в «роки застою» в Одесі літературного музею. Історія Одеського літературного музею і справді схожа на «Одіссею», головним героєм якої став Микита Олексійович Бригін (1927–1985). Благородний нащадок стародавнього дворянського роду, бібліофіл і букініст, краєзнавець, колекціонер і літератор, він пройшов «Крим і Рим», всілякі радянські і партійні інстанції, нескінченні чиновницькі коридори, подолав недовір'я, неуцтво, боягузтво цензорів усіх калібрів — і все-таки добився свого: у 1978 році музей був відкритий, музей відбувся і став одним із головних культурних осередків Одеси. Микита Бригін — людина-легенда — став його першим директором.

Дошка М. В. Гоголю на вулиці Гоголя,11

Меморіальна дошка, встановлена на будинку, в якому в 1850 році зупинявся М.В. Гоголь. Перше короткотермінове перебування Письменника у місті відбулося весною 1848 року – письменник повертався морським шляхом з подорожі. Вдруге він приїздить до Одеси, щоб провести тут зиму 1851 року. Жив він у будинку свого родича А.А. Трощанського. Тут він зустрічається з приятелями, охоче знайомиться, буває в міському театрі, де читає з артистами п'єси Мольєра і свої сцени, обговорює можливість постановок і суто театральні, постановчі подробиці. Серед його друзів в Одесі – Л.С. Пушкін (брат поета). Наприкінці березня Гоголь виїжджає з Одеси.

Дошка І.Ільфу на вул. Старопортофранківській, 137

Илья Ильф народився 3 жовтня (15 н.с.) в Одесі в сім'ї банківського службовця. У 1913, закінчивши технічну школу, почав трудову діяльність, часто міняючи місце роботи: креслярське бюро, телефонна станція, авіаційний завод. Працював статистиком, редактором гумористичного журналу «Синдетікон», в якому публікував свої вірші під жіночим псевдонімом, бухгалтером. У 1923 стає професійним літератором. Переїхавши до Москви, постійно працював в газеті «Гудок», але друкує свої нариси і фейлетони в різних виданнях. Вже в обробці рабкоровских листів позначалася схильність Ільфа до сатири. Результатом відрядження до Середньої Азії з'явилася серія нарисів «Москва — Азія» (1925).

Меморіальна дошка письменникові-сатирикові Іллі Ільфу (Файнзільбергу) установлена на будинку, де він народився. У співавторстві з Є.Петровим написав романи «Дванадцять стільців» і «Золоте теля», які принесли їм світову славу.

Дошка Давиду Ойстраху на вул. Буніна,24

Меморіальний знак установлений на будинку, в якому Д.Ф. Ойстрах народився і жив. Великий, без перебільшення, музикант, Давид Федорович Ойстрах (1908–1974) — випускник відомого педагога П.С. Столярського, один із самих прославлених одеситів, гордість Одеси. Ойстрах виїхав звідси зрілим майстром; з 1934 року викладав у Московській консерваторії (з 1939-го — професор). Почесний член національної академії Санта-Чечилія в Римі, член-кореспондент Академії мистецтв в Берліні, доктор Кембріджського університету, лауреат Державної і Ленінської премій, кавалер вищих орденів СРСР. Йому були присвячені скрипкові концерти та сонати Шостаковича, Прокоф'єва, Хачатуряна, Мясковського, багатьох інших знаменитих авторів і він був їх першим виконавцем.

Дошка Петру Ніщинському на вул.Нєжинській,16

Петро Іванович Ніщинський, який писав такожпід псевдонімом Петро Байда, — російський та український письменник і композитор. З 1860 р.жив в Одесі, на вул. Нєжинській, 16.Читав гімназичні курси грецької

і російської мов. Переклав українською мовою «Слово о полку Ігоревім», «Іліаду» й «Одіссею», «Антигону». Головні музичні композиції Ніщинського: думи «Козак Софрон», «Про Байду» і «Вечорниці» (для соло, хору і оркестру), з незакінченої опери «Назар Стодоля», «Закувала та сива зозуля...»

Дошка Василю Кандінському на вул. Дерибасівська, 17

Цей будинок ще знаменитий тим, що в ньому проживав Василь Васильович Кандінський (16 грудня 1866, Москва – 13 грудня 1944, Нейїсюр-Сен, Франція) – російський живописець, графік і теоретик образотворчого мистецтва, один з основоположників абстракціонізму. Василь Кандінський народився в сім'ї комерсанта Василя Сильвестровича Кандінського (1832–1926). У дитячі роки подорожував з батьками по країнах Європи і по Росії. У 1871 сім'я осіло в Одесі, тут майбутній художник закінчив гімназію, здобув також художню і музичну освіту. Меморіальна дошка була відкрита у присутності перших пані Франції – мадам Помпіду і мадам Ширак.

Дошка Людмилі Гінзбург на вул. Рішельєвській, 35/37

Меморіальну дошку заслуженій артистці України, професорові Людмилі Наумівні Гінзбург відкрито з таким текстом: «У цьому будинку з 1971 по 2001 роки проживала піаністка, заслужена артистка України, професор Людмила Наумівна Гінзбург (1916–2001)». Ректор Одеської державної музичної академії ім. А.В. Нежданової Олександр Сокол

відзначив, що «Людмила Наумівна була видатним педагогом і виконавцем, професором. Довгі роки очолювала кафедру спеціального фортепіано Одеської державної консерваторії ім. А.В. Нєжданової».

Дошка А.В.Нєждановій на буд. Маріїнської гімназії

Видатна співачка Антоніна Василівна Нєжданова починала свій творчий шлях в церковному хорі села Усатово і хоровій капелі Кривої Балки. У роки навчання в Маріїнській гімназії вона керувала гімназичним хором, виступала на літературно-музичних вечорах. До 26 років викладала російську і німецьку мови в Міському дівочому училищі і лише потім вступила до Московської консерваторії. У 1909 році тріумфально виступала в рідній Одесі. Одеська консерваторія (нині Музична академія) носить ім'я А.В.Нєжданової. Дошка встановлена на будівлі Маріїнської гімназії, де в 1883–1889 рр. А.В.Нєжданова навчалася (вул. Толстого,9).

Дошка художнику М. Жуку на вул. Канатній, 76

Дошка встановлена видатному українському художникові, літераторові, педагогові МихайлуЖуку на будинку, де він жив. У 1917 році брав участь в створенні Української Академії мистецтв. Товаришував з М. Коцюбинським, Лесем Курбасом, П. Тичиною, В. Сосюрою, Н. Ужвій, чиї портрети у виконанні Жука стали хрестоматійними, репродукуються й сьогодні. Його літературна спадщина заслуговує високої оцінки і перевидання.

Дошка професору П.С. Столярському на вул. Пушкінській, 8

Петро Соломонович Столярский – одна з найяскравіших легенд Одеси. Він зумів переконати одеситів, що практично в кожній одеській дитині дрімає вундеркінд і його треба просто розбудити. Столярський мріяв про створення музичної школи нового типу і він створив її. Скрипкову школу професора Столярського признав увесь світ, називаючи її «фабрикою талантів». Д. Ойстрах, Б. Гольдштейн, Е. і Є.Гілельс – це крапля в морі талантів, яких підготувала і випустила в світ школа його імені.

Дошка Л.О. Утьосову на вул. Утьосова, 11

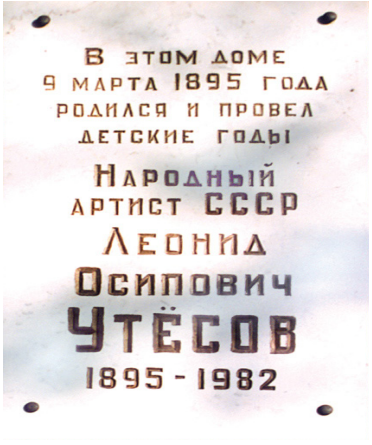

Меморіальна дошка установлена на будинку, де 9 березня 1895 року народився Леонід Йосипович Вайсбейн (Утьосов). У 1982 році Трикутний провулок, де народився і жив Утьосов, перейменований у вулицю Утьосова. Навчався в приватному комерційному училищі Файга, яке не закінчив. Артист естради, співак і кіноактор, керівник оркестру, народний артист СРСР першим з артистів естради був удостоєний цього звання. Утьосов виконував пісні в різних жанрах, від джазу до міського романсу.

Дошка Святославу Ріхтеру на вул. Новосельського, 66

Святослав Ріхтер — один з найвідоміших музикантів XX століття. Незвичайно широкий репертуар піаніста охоплював твори від музики бароко до музики композиторів XX століття. Виконання Ріхтера відрізнялося технічною досконалістю, глибоким індивідуальним трактуванням твору, відчуттям часу і стилю. У 1922 р. сім'я переїхала в Одесу, де Ріхтер почав навчатися грі на фортепіано і композиції, будучи в основному самоучкою. В цей час він також пише декілька театральних п'єс, цікавиться оперним театром і виношує плани стати диригентом. З 1930 по 1932 роки Ріхтер працював піаністом-концертмейстером в Одеському Будинку моряка, потім в Одеській філармонії. Незабаром він отримує місце акомпаніатора в Одеському оперному театрі. Під час війни Ріхтер вів активну концертну діяльність, виступав в Москві, гастролював іншими містах СРСР, грав в блокадному Ленінграді. Дошка встановлена на колишньому пасторському будинку поблизу кирхи, де його батько працював органістом

Дошка Емілю та Єлізаветі Гілельс у пров. Чайковського, 4

Дошка встановлена на фасаді будинку № 4 в провулку Чайковського. Тут у 1933–1939 роках жила сім'я, що подарувала світові прославлених виконавців. Еміль і Єлизавета Гілельси — геніальний піаніст і блискучий скрипаль — не просто були пов'язані з нашим містом. Вони завжди пам'ятали про своє одеське коріння. Тепер, проходячи провулком Чайковського, «музичним провулком», гості нашого міста і одесити можуть зупинитися біля цього будинку, щоб віддати дань вдячної пам'яті цим видатним людям.

Дошка Костянтину Паустовському на вул. Чорноморська, 6

Видатний письменник, що доклав значних зусиль у формування «одеського міфу» на сторінках своєї повісті «Время больших ожиданий», мешкав на вулиці Чорноморській, 6 з 1920–1922 роки. Працював з 1919 по 1922 рр. в редакції газети «Моряк». Був учасником героїчної оборони Одеси. Зараз на вулиці, яку він оспівував у своїх творах, встановлена меморіальна дошка.

Дошка Миколі Огреничу на вул. Новосєльського (консерваторія)

Микола Огренич, володар чудового тенора, людина неймовірної скромності, доброзичливості, благородства. У 1962—65 рр. – він, ще студент консерваторії, вже артист Одеського театру музичної комедії. З 1966 року – соліст Одеського академічного театру опери і балету. У 1970 році став лауреатом першої премії конкурсу імені Чайковського, полонивши серця не тільки досвідченої публіки, але і членів журі, серед яких були зірки — Марія Каллас і Тіто Руффо. В 1975 році став народним артистом України. Покинувши велику сцену, очолив Одеську консерваторію. На сесії Одеської міської ради у грудні 1998 року відомому вокалістові і педагогові було присвоєно звання почесного громадянина Одеси.

Дошка Н.Й. Касько на вул. Софіївській (Художній музей), 5

Одеський художній музей багато чим зобов'язаний своєму директорові (1980–1985 рр.), заслуженому працівникові культури України Наталії Касько. У непрості роки перебудови і становлення державності Наталія Йосипівна не тільки зберегла науковий і матеріальний потенціал одного з кращих музеїв Одеси і регіону, але й значно його примножила. За часів її директорства влаштовувалися небувалі вернісажі (А. Хаммер, Центр Помпіду й ін.), поверталися на батьківщину культурні цінності (цінні експонати колекції Брайкевича), оновлювалося приміщення і зібрання іконописного відділу. Меморіальна дошка встановлена на фасаді адміністративного флігеля музею – колишньому палаці графа Л. Наришкіна, що згодом перейшов до Г. Маразлі і був ним подарований місту.

Дошка Івану Рядченко на Приморському бульварі, 6

Легенда Одеси, поет Іван Рядченко був справжнім сином свого міста. Його вірші просочені ароматом травневої акації, пахощами моря, м'якою іронією і доброзичливістю рідного міста. Моряк дальнього плавання, головний редактор Одеської кіностудії, керівник Одеського відділення Спілки письменників, Іван Рядченко до останніх днів займався самопізнанням і категорично відкидав гордовите всезнайство. Меморіальна дошка встановлена на будинку, в якому поет народився.

Урок 2.

Театри Одеси

Театри, цирк, філармонія

Точна дата народження театру не встановлена. Час його існування вимірюється часом існування самого роду людського. День виникнення театру прихований за тисячоліттями, в глибинах прадавньої епохи історії людства, епохи, коли людина ставала людиною. В колисковий період людства перші поети землі — великі грецькі трагіки Есхіл, Софокл, Еврипід, як добрі генії поезії схилилися над тією колискою. Вони викликали до життя театр, спрямувавши його енергію на служіння людям, прославляння духовної могутності людини, його неприборканої сили, етичної енергії героїзму.

Епоха слідувала за епохою, виникали і зникали держави, імперії, монархії, в глибинах океану зникла Атлантида, розгніваний Везувій гарячою лавою залив Помпею та Геркуланум, на довгі століття піски занесли оспівану Гомером Трою, — але ніщо і ніколи не переривало вічного буття театру.

Як тільки не складалася у минулому доля театру! Він випробував різне – площі, ярмарки, замки знатних феодалів, роззолочені палацові зали, маєтки вельможних кріпосників, церковні школи, сільські свята — поки не знайшов свого постійного даху — театральної будівлі.

Його проклинали, ненавиділи, забороняли, піддавали гонінням і знущанням, покаранням і переслідуванням, але жодні біди не зламали життєстійкості театру, потягу людей до нього, адже він – дзеркало та дивовижна і найемоційніша, найсвятковіша, надихаюча, ні на що не схожа велика школа людського буття. Кафедрою добра називав театр Гоголь. Весь світ, весь всесвіт зі всією різноманітністю і пишністю бачив в театрі Белінський, називаючи його володарем відчуттів, здатним торкатися до струн душі, будити сильний рух в розумах і серцях, освіжати душу сильними враженнями. «Дзеркалом людського

життя, прикладом вдач, зразком істини» називав театр безсмертний творець «Дон Кіхота» Сервантес.

До наших днів зберігає він незмінно привабливу силу і життєстійкість — живе в людині вічна потреба в театрі. Ми йдемо в театр не лише для того, щоб відпочити від звичної метушні, але щоб отримати емоції, захопитися або обуритися вчинками героїв на сцені, замислитися.

Одеський національний академічний театр опери та балету

Одеса завжди, з перших днів свого існування, була театральним містом. Яскравим явищем в культурному житті Одеси був міський театр. Його заснування пов'язане з діяльністю А.Е.Рішельє, який вважав театр основою культурного розвитку міста. Будівництво першого міського театру почалося, коли місту було всього 10 років. Проектував театр відомий петербурзький архітектор Тома де Томон. В ніч з 1 на 2 січня 1873 року перший міський театр згорів. Віденським архітекторам Ф. Фельнеру і Г. Гельмеру замовили проект нового міського театру.

Багато зробили для нового театру і одеські архітектори – О. Бернардацці (з 1879 р. головний архітектор Одеси), Ю. Дмитренко і Ф. Гонсіоровський.

Одеський театр витриманий у стилі барокко, але існує багато прикмет стилю Відродження. Фасад театру щедро і багато прикрашений статуями. Над головним портиком на п'єдесталі — група, яка зображає Мельпомену, що мчить на колісниці, в яку запряжено чотири пантери. У лівій руці музи факел, права

Одеський театр опери та балету

Інтер'єр театру

рука піднята у вітанні. З боків два генії. У геніїв, як і належить, лаврові вінки в руках. На другому п'єдесталі — ще дві групи. На правій Терпсихора навчає юне створіння танцям, на лівій — Орфей ублажає і чарує кентавра грою на лірі. А в самому низу, з двох сторін від входу в центральний портик, — ще дві групи: алегоричне зображення комедії і трагедії. З двох сторін напівкруглої частини будівлі поставлено чотири бюсти: О. Пушкіна, О. Грибоєдова, М. Гоголя, М. Глінки – яскравих представників поезії, драми, комедії, музики.

Вражаюче і внутрішнє оформлення театру. Розкішний зал для глядачів, в якому знизу до стелі включно переважають оксамит, сатин, позолота. Стеля прикрашена чудово витонченою ліпною роботою, що оброблена золотом, доповнена чотирма картинами, надзвичайно майстерно виконаними віденським художником Лефлером. Сюжети для картин узяті з чотирьох творів В. Шекспіра «Гамлет», «Сон літньої нічі», «Зимова казка» і «Як вам це сподобається».

Особливою є й люстра зали. Півтори тонни — такою була вага старої люстри. Дві тонни двісті кілограмів — вага нинішньої. Вона — точна копія тієї, що прикрасила залу нового театру в 1887 році.

На сцені одеського театру виступали М. Щепкін, П. Мочалов, А. Мартинов, А. Ленський, М. Савіна, К. Станіславський і вся блискуча плеяда його соратників. Тут гастролював друг Шевченка великий негритянський трагік Айра-Фредерік Олдрідж. На сцені театру співали Ф. Шаляпін, Л. Собінов, Е. Карузо, М. і М. Фігнери, С. Крушельницька,

Скульптурна алегорична група, що зображає сцену з трагедії Еврипіда «Іполіт»

скульптурна алегорична група, що зображає сцену з комедії Аристофана «Птахи»

Парадні сходи

Ложи

Велика люстра в центрі стелі

І. Козловський, А. Нежданова, танцювали Г. Павлова, К. Гельцер, Г. Уланова, М. Плисецька, О. Лепешинська, М. Семенова.

В наш час Одеський театр дав путівку на столичні сцени А. Кривчені, Є. Чавдар, Г. Олейниченко, З. Христич, І. Пономаренку, О. Ворошило, Л. Шемчук, Б. Руденко.

Серед солістів театру потрібно згадати Г. Поліванову, Р. Сергієнко, Л. Ширіну, А. Джамагорцян, М. Огренича, Є. Іванова, А. Ріхтера, В. Нещеретного, А. Бойко.

Не можна не сказати і про балетну трупу театру. Відлік її біографії — з 1923 року. Історія пам'ятає таких балетмейстерів, як П. Лозинський, Р. Ремесловський, К. Голейзовський, П. Вірський, М. Мойсеєв, майстрів балету Є. Пушкіну, М. Петухова, С. Вальтер, С. Антипову, Е. Караваєву, В. Каверзина, С. Яппарова, Н. Баришеву і багато інших.

З 1929 року наш театр – в ранзі академічного. Після багаторічної реставрації він відкрив свої двері для мільйонів шанувальників оперного і балетного мистецтва в новому ранзі – Національний театр опери і балету.

Адреса театру: ***Одеса, пров. Чайковського, 1***

Одеський академічний російський драматичний театр ім. А. Іванова

Театр засновано в 1926 році. У театральній будівлі на розі Грецької вулиці і Колодязного провулку виступали корифеї українського театру, російська і французька оперета, зірки драматичного театру з різних країн світу. Серед знаменитих акторів, що виступали на цій сцені, були Марія Заньковецька,

Марія Савіна, Марк Кропивницький, Володимир Давидов, Сара Бернар, Елеонора Дузе, Ернест Поссарт, Людвіг Барнай, Бенуа Коклен старший, Жан Муне-Сюллі...

Попередником російського драматичного театру став Одеський театр «Массодрам» (Майстерня соціалістичної драматургії). Серед спектаклів театру — «Віринея» Л. Сейфулліної, «Любов Ярова» К. Треньова, «Бронепоїзд 14–69» Вс.Іванова, «Розлом» Б. Лавреньова, «Захід» І. Бабеля. У репертуарі театру були спектаклі за творами Л. Славіна, К. Чапека, Я. Гашека, М. Погодіна, М. Гоголя, О. Грибоєдова й інших письменників і драматургів. Серед акторів слід зазначити Михайла Астангова, Дар'ю Зеркалову (в майбутньому – примадонну Малого театру), Сергія Петрова і Наума Соколова, Миколу Волкова і Миколу Комісарова. Після звільнення міста від німецько-фашистської навали театр відновив своє творче життя. У післявоєнні роки створено багато цікавих спектаклів: «Російське питання» К.Сімонова, «Вічно живі» і «В день весілля» В. Розова, «Барабанщиця» А. Салинського, «Всього 13 місяців» Ю. Динова і багато інших. У 50 — 60 роки в театр прийшли чудові актори Л. Полякова, Є.Котов, В. Наумцев, Б. Зайденберг, Ю. Горобець, А. Гончар.

В кінці 80-х з'явилася талановита молодь: Н. Дубровська, О. Амінова, В. Бассель, А. Словесник, В.Піменов, Т. Мороз, О. Школьник (спеціально запрошений для виконання ролі Менделя Крика), Ю. Вотяков. У 1996 році трупу театру поповнили, зайнявши в ній гідне місце, зірки одеської оперети С. Крупник і Л. Сатосова. Трупа театру постійно поповнюється молоддю.

Сьогодні в афіші театру – класичні і сучасні п'єси, п'єси одеського автора О. Марданя. Театр працює творчо, прагне радувати і дивувати свого глядача новими роботами.

Наказом міністерства культури і туризму України від 10.12.2009г. №1119/0/16–09 Одеському обласному російському драматичному театру привласнено звання академічного.

Адреса театру: ***Одеса, вул. Грецька, 48***

Український музично-драматичний театр ім.В. Василька

Перший в історії Одеси стаціонарний український театр (при народженні — «Держдрама») був заснований 7 листопада 1925 року.

Творче життя театр почав спектаклем «Полум'ярі» за п'єсою А. Луначарського. Художнім керівником новоствореного колективу був М. Терещенко, а серед акторів: І.Замичковський, Л. Мацієвська, Є. Хуторна, Н. Ужвій, М.Тінський, К. Блакитний, Ю. Шумський.

Театр дав путівку в життя багатьом видним майстрам сцени. Тут працював Гнат Юра, чий внесок в розвиток українського драматичного театру неоціненний. Багато років колектив театру очолював народний артист СРСР В. С. Василько, один з піонерів українського радянського театру. У театрі знайшли своє перше сценічне втілення п'єси Івана Мікитенка, з театром плідно співпрацювали О. Корнійчук, Л. Первомайський. 15 жовтня 1926 року

Український музично-драматичний театр ім.В. Василька

Вестибюль

Парадні сходи

виставою «За двома зайцями» (постановка В. Василька) розпочався другий сезон Одеської Держдрами.

Театр взяв курс на сучасну драматургію. Глядачі побачили на сцені театру вистави за щойно написаними творами М. Куліша, К. Треньова, О. Безименського, І. Микитенка та інших.

У більшості випадків то було першопрочитання п'єс. Справжніми відкриттями високої сценічної культури і майстерності акторів стали вистави за п'єсами «Ревізор» М. Гоголя, «Міщанин-дворянин» Ж.Б. Мольєра, «Собор Паризької Богоматері» за романом В. Гюго, «Мірандоліна» К. Гольдоні, «Весілля Фігаро» П. Бомарше тощо.

Керівник театру В. Василько та актриса Л. Гаккебуш створили при театрі акторську студію, з якої вийшли такі видатні майстри української сцени, як В. Добровольський, Є. Пономаренко, К. Тимошенко, Б. Михалевич, Ю. Розумовська та інші.

У 1930 році колектив відзначив п'ятиріччя прем'єрою вистави «Кадри» за п'єсою І. Микитенка (режисер М. Терещенко). Ювілей ознаменувався присвоєнням колективу імені Революції й переселенням в нове приміщення — колишнього Сибіряковського театру. Цей будинок споруджувався за проектом архітектора С. Ландесмана на власні кошти відомого антрепренера О.І. Сибірякова.

У жовтні 1933 року в Театрі Революції відбулася прем'єра вистави «Загибель ескадри» за п'єсою О. Корнійчука (режисер І. Юхименко).

П'єса стала першопрочитанням і принесла авторові широку славу, дала путівку на сцени інших театрів країни. Таких «путівок» авторам та їхнім творам Одеський український театр протягом свого існування дав чимало. У музеї

театру можна побачити під склом дорогоцінну реліквію – два пожовклих від часу театральних квитки. На них штамп: «22 червня 1941 року». Вистава того дня не відбулася. На світанку 22 червня 1941 року почалася війна.

Бригади одеських артистів виступали з концертами на фронті. Післявоєнний сезон у рідному місті театр відкрив 23 жовтня 1944 року виставою «Партизани в степах України» за п'єсою О. Корнійчука. До першої річниці визволення Одеси від німецько-фашистських окупантів театр поставив героїчну драму за п'єсою одесита Г. Плоткіна «Одеса» (режисер Б. Тягно), рисвятивши виставу героїчним оборонцям Одеси .Вистави театру були масштабними за творчим задумом, глибоко психологічними в розкритті характерів і водночас — епічними, філософськими, романтично піднесеними.

У них розкрилися могутні акторські таланти: Л. Задніпровського, В. Туз, В. Савицької, О. Луценка, О. Кошутського, Ю. Божека, Г. Осташевського, Г. Бутовської, Є. Дудова, Я. Возіяна, Б. Митрофанова та інших.

Від січня 1995 року колектив Одеського українського музично-драматичного театру носить ім'я свого видатного корифея – В. С. Василька. Сьогодні на одеській українській сцені працюють 2 народних артисти України, 15 заслужених артистів та заслужених діячів мистецтв України, багато обдарованої молоді. Колектив театру є переможцем цілого ряду конкурсів, фестивалів, акцій.

Розвиваючи кращі традиції, успадковані від своїх славетних корифеїв, васильківці звертаються до нових, ще не освоєних глибин національної та світової класики, відкриваючи нові імена, твори, теми.

*Адреса театру – **Одеса, вул. Пастера, 15***

Одеський театр юного глядача ім. М. Островського

Одеський театр юного глядача, один з найстаріших дитячих театрів в Україні, виник в 1930 році. Основу його трупи склала група випускників Одеського театрального училища. Театр відкрився спектаклем «Фріц Бауер» В. Селіхової і Н. Сац. 6 квітня 1941 року громадськість Одеси відсвяткувала 10-річний ювілей Одеського ТЮГа. Цього ж дня Указом Президії Верховної Ради УРСР театру було присвоєне ім'я українського письменника Миколи Островського.

Одеський театр юного глядача

Велика Вітчизняна війна застала театр в самому розквіті творчої діяльності. Знаходячись в евакуації, основна трупа театру продовжувала творчу працю. Після звільнення Одеси, ТЮГ першим серед дитячих театрів України відкрив двері юним глядачам. На сцені була показана «Казка про Івана Царевича».

В репертуарі театру є спектаклі як для дітей, так і для молоді та дорослих. Сьогодні молодші школярі можуть побачити чудові казки: «Прозорий Джакомо» Дж.Родарі, «Казка про царя Салтана» О. С. Пушкіна, «Котячий будинок» С. Маршака, «Добре слово» В. Гольдфельда, «Дві Баби-Яги» Т. Карелінної та Р. Сефа, «Принцеса і сажотрус» Л. Жуховицького, «Мауглі» Р. Кіплінга, «Царівна-жаба» Р. Соколової, «Кіт в чоботях» Ш. Перро, «Сонечко усередині» Е. Тищука.

Для підлітків створені такі спектаклі: «Прощай, яр!» К. Сергієнка, «Викрадання Джоні Дорсета» З. Сагалова (за О. Генрі), «Соур» Р. Стівенсона, «Я рахую до п'яти» М. Бартенева.

Дорослі глядачі в театрі можуть побачити п'єси: «Божі корівки повертаються на землю» В. Сигарева, «Фанатки» Р. Белецкого. За роки багаторічної діяльності театр виплекав близько десяти поколінь акторів. У театрі працювали видатні актори: Ю. Божек, Г. Осташевський, Б. Місенко, Л. Юштейн. Корифеєм театру, довгі роки була провідний майстер сцени, заслужена артистка України Галина Трофімовна Осташевська, яка починала як травесті. Глядачі і до сьогодні згадують її чудові акторські роботи.

Сцена театру

Фойє театру

Сьогодні в театрі працюють актори різних поколінь, серед них – відомі актори: В. Губська, І. Тільтіков, Е. Севиріна, В. Гульченко, В. Гордієнко, Ю. Пляшкова, І. Охотніченко, І. Шулік, С. Юрков, й талановита молодь – В.Пітеров, О. Бурлай-Пітерова, В. Сальників, В. Кравець та ін. З 1986 року головним режисером-постановником театру стає заслужений артист України Володимир Наумцев. Театр для нього немов рідний дім, актори – діти, що живуть в цьому домі, і яких треба виховувати, вчити.

Близько 20 років головним художником театру юного глядача був заслужений художник України М. Вилкун. Більше половини сторіччя він служить мистецтву, роблячи те, що завжди цінується і викликає захоплення. За цей час ним було створено близько 60 спектаклів: «Казка про царя Салтана», «Ігри на задньому дворі», «Три мушкетери», «Острів скарбів», «Хочу бути великим», «Іванушка-дурачок», «Як загартовувалася сталь», «Фанатки», «Мороз Іванович» та інші.

День 7 жовтня 2005 року став новою віхою в розвитку театру, оскільки у нього з'явилося нове ім'я, – Одеський молодіжний драматичний. Трупа акторів ТЮГа є однією з сильніших серед інших театрів.

Кредо театру — емоції зі сцени повинні переходити в зал, щоб глядачі передавали частинку своєї душі, свого внутрішнього світу на сцену. Утворюються певні зв'язки, які на спектаклях ТЮГа відчуваються відразу, адже актори грають для дітей. А цю публіку ніколи не обдуриш; на те, що відбувається на сцені, діти миттєво емоційно реагують вигуками, криками. Тут пам'ятають слова Максима Горького, що «Для дітей потрібно писати так само, як і для дорослих, тільки ще краще». Так і грають.

*Адреса театру – **Одеса, вул. Грецька, 50***

Одеський академічний театр музичної комедії ім. М. Водяного

Колектив театру почав формуватися у Львові восени1946 р. і вже навесні наступного року показав перший спектакль із символічною назвою «Одинадцять невідомих». У спектаклі грала чудова комедійна актриса Н. Бухаріна, яка чи не єдина в трупі вже мала ім'я, а також Є.Дембська, Д. Козачковський, Я. Зоріна, Л. Остроумова, С. Уваров, І.Городецький, Є.Ліберро. У числі виконавців ролі Стенлі був Михайло Водяний, який грав не в прем'єрному складі, що, проте, не перешкодило йому незабаром стати першим актором трупи і на чотири десятиліття одним з лідерів жанру в країні.

Далі були «Сильва» і «Весела вдова», «Травнева ніч» і, нарешті, «Вільний вітер» — перший великий успіх на шляху освоєння сучасного репертуару. В ці часи народився унікальний дует М. Дьоміної з М. Водяним. Спектаклів ставили багато, по 4-5 за сезон, переважно на сучасну тему.

У театра з'явився свій глядач, свої шанувальники. З перших же сезонів театр почав гастролювати Україною. В 1950 і 1952 роках його гастролі проходили в Одесі, де відразу з'явилося багато його гарячих шанувальників. Цінним придбанням трупи у цей період став відмінний вокаліст і темпераментний артист Ю. Динов, що увійшов до спектаклів «Вільний вітер», «Холопка», «Дівочий переполох», «Блакитний гусар». У 1953 році одеський драматичний театр

Одеський академічний театр музичної комедії

Інтер'єри театру

Радянської Армії переїхав до Львова, а львівський театр музичної комедії – до Одеси. Незабаром в трупу влилися одесити – артисти Є.Главацька, М. Дашевський, А. Сивцов. До театру тепло поставилися одеські корифеї В. Василько, Л. Мациєвська, І. Твердохліб, П.Міхайлов.

Колектив органічно вписався в життя міста, оскільки характер жанру музичної комедії був близьким Одесі. Театр зумів відчути місто, його неповторну своєрідність і втілити її у власній творчості так органічно, що одесити, а незабаром і не тільки вони, зрозуміли це. Театр ставав одним із символів міста.

Першим значним успіхом на цьому шляху став спектакль «Біла акація» (композитор І.О. Дунаєвський), поставлений на самому початку 1956 року. У спектаклі відмінно грали А. Зелінська, Н. Бухаріна, Н. Кочкин, М. Дашевський, а М. Водяний, І.Іванова, Є.Дембська стають відтепер і назавжди улюбленцями одеситів. Серед зоряних імен кінця 50-х — почала 60-х з'являються нові: З. Вотінцева, В. Пріменко, Л. Сатосова, С. Крупник. Колектив працює інтенсивно. За перші два десятиліття свого існування театр поставив 85 спектаклів.

Розквіт театру в 60–70-і роки зв'язаний ім'ям головного режисера М. Ошеровського, що прославився першими постановками зарубіжних і радянських мюзиклів. Сьогодні театр практично відмовився від так званого радянського репертуару, що колись складав основу творчого життя. У тих спектаклях театр не лукавив. Він прагнув говорити про життя, затверджувати гуманістичні ідеали. При М. Ошеровському в трупу влилося наступне покоління артистів. Серед них Е Силін, С. Валова, А. Пославський, а також випускники курсу, яким керував режисер в Одеському театральному училищі: В. Фролов, В. Фролова,

В. Барда-Скляренко, В. Валовой, Г. Жадушкина. В кінці 70-х на початку 80-х завдяки ініціативі М. Водяного в театр влилася група молодих талановитих артистів: випускниця училища ім. Гнесиних Т.Тіщенко, випускники Гитіса: Н. Завгородня, А. Семенова, Н. Завгородній, С. Ковалевський. Повернувся провідним солістом Ю. Осипов. Трагічним для театру став передчасний відхід з життя в 1987 році його лідера — Михайла Водяного, відразу після величезного успіху мюзиклу «Скрипаль на даху» Дж. Боки (реж. Едуард Мітніцький), де Майстер створив глибокий по драматизму образ молочника-філософа Тевьє.

90-і роки були для театру роками творчого пошуку. З трупою театру працювало багато відомих режисерів. Особливим глядацьким успіхом користувалися спектаклі-ревю «Карнавал на Французькому бульварі» і «Фолк-шоу» в постановці Олексія Якубова, «Бал на честь короля» (реж. М.Ліч), класичні оперети в постановці Б. Рябікина, мюзикли «Трьохгрошеве кохання» (реж. Е.Мітніцький), «Кабаре» Д. Кендера і «Гра, йде гра!» А. Колкера (реж. В. Стрижов). Серед молодих артистів лідирують О. Оганезова, А. Ахметова, П. Коломійчук, В. Кондратьев, С. Лукашенко.

Сьогодні в театрі працюють чудові артисти, яких знають і люблять. Це — одна із славної плеяди засновників нар. артистка України Євгенія Дембська, народні. артисти України Ольга Оганезова, Наталія Завгородняя, Володимир Фролов, засл. артисти України Еміль Силін, Микола Завгородній, Аліна Семенова, Станіслав Ковалевський, Тамара Тіщенко, Вікторія Фролова, Ауріка Ахметова, Сергій Лукашенко, Юрій Невгамонний, лауреати конкурсів артистів оперети Ірина Ковальська, Павло Коломійчук, і інші талановиті досвідчені і молоді солісти, артисти балету, хору і оркестру. Успішно очолюють цей великий колектив адміністративні і творчі керівники: директор театру — заслужений працівник культури Олена Редько, головний диригент Аркадій Певцов, головний балетмейстер — заслужений діяч мистецтв України Ігор Дідурко, головний хормейстер – заслужений діяч мистецтв України Юрій Топузов, головний художник – заслужений художник України Станіслав Зайцев. Багаторічні творчі заслуги колективу були гідно оцінені. У 2006-му році театр отримав статус академічного. У 2007-му — Одеська музкомедія святковим шоу-оглядом відзначила своє 60-ліття.

За підсумками 2008 року народні артисти України Ольга Оганезова і Володимир Фролов стали лауреатами щорічного міського конкурсу «Твої імена, Одеса», за ролі Дон Жуана і Командора в мюзиклі «Перше кохання Дон

Жуана» М. Самойлова. Подією 2009 року стала постановка сучасного мюзиклу «Силіконова дура» А. Пантикина.

Всього в колективі театру з урахуванням талановитої і творчо працюючої постановочної частини – 340 чоловік. Нова сучасна будівля театру на 1300 місць побудована в 1981 році, за проектом одеського архітектора Г. Топуза. Сьогодні це один з найсучасніших і технічно оснащених театральних майданчиків Одеси.

Адреси театру: ***Одеса, вул. Пантелеймонівська, 3***

Одеський обласний театр ляльок

Одеський обласний театр ляльок — один із старіших лялькових театрів України. У 1932 році, при Одеському театрі юного глядача, був відкритий театр ляльок, який очолив сподвижник і учень Сергія Образцова, засновник Одеського театру ляльок, заслужений діяч мистецтв України Юзеф Гимельфарб. Він пропрацював головним режисером цього театру 40 років. Під його керівництвом Одеський театр ляльок досяг значних успіхів, як професійна театральна трупа. Як драматург, він залишив після себе десятки п'єс, які і сьогодні входять в репертуар багатьох театрів не тільки України, але і зарубіжжя. З початку роботи в 1934 році і до літа 1941 року театр здійснив 10 постановок – «По щучому велінню», «Чарівна лампа Аладіна», «Казка про золоту рибку» та інші. А після війни і до наших днів тут було випущено близько 100 спектаклів. Кращі з них залишилися в постійному фонді театру: «Буратіно», «Нерозмінний рубель», «Сніжна королева», «Яскраво-червона квіточка», «Дівоча

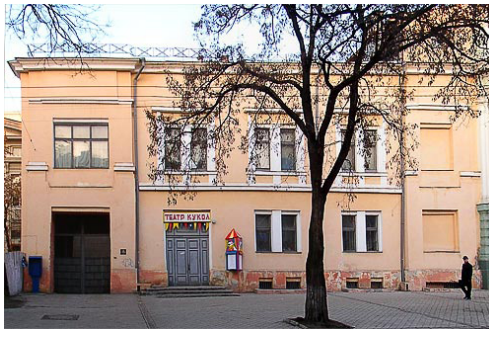

Театр ляльок

Сцена з вистави

Сцена з вистави

Сцена з вистави

краса» та ін. За рік ставиться 1350 спектаклів.З них 1000 — на виїзді, в міських і сільських школах, дитячих санаторіях. У театрі твердо впевнені, що лялька-актор може не менше, ніж живий актор «дорослого» театру. Вона завжди алегорична, достатньо вільна і у вчинках і в пластиці.

Умовність лялькового дійства до душі маленьким глядачам, що заповнюють зал. Вони сприймають лялькові умовності як живу реальність. Театр дає дітям перші уроки прекрасного, моральності, доброти. Його вплив на дітей різного віку величезний. Саме тому в театрі великого значення надають підбору репертуару. У ньому переважають чисті і світлі казки-притчі, які ненав'язливо прищеплюють маленьким глядачам перші етичні цінності, виховують в них естетичне чуття.

Сьогодні в репертуарі «Зоряний хлопчик», за О. Уайльдом, «Попелюшка» Є. Шварца, «Весела карусель» А. Азова і Н. Тихвинського, «Казка про Ємелю» Б. і В. Сударушкіних, «Три бажання» Ю. Єлісєєва, «Що таке цифроград?» В. Орлова та інші.

У 1970–1990 рр. театр упевненно виходить на міжнародну сцену: отримує велику бронзову медаль міжнародного фестивалю «Золотий дельфін» (Болгарія), стає лауреатом та дипломантом фестивалей в Голандії, Японії, Румунії, Фінляндії. Великою срібною медаллю відзначені артисти Георгій Ванник, Лариса Сорока-Міндліна, Олександр Вельник.

У 2001 році на всеукраїнському фестивалі театрів ляльок спектакль «Веселі пригоди козака Куприяна» Одеського обласного театру ляльок отримав Гранпрі, преміями за кращу акторскую роботу і роль другого плану відмічені актори театру Фауст Міндлін і Людмила Васильєва.

*Адреса театру – **Одеса, вул. Пастера, 15***

Будинок клоунів

«Маскам» – 25

Будинок клоунів

Театральне життя міста продовжує розвиватися. У 2003 році за ініціативою комік-трупи «Маски» і її беззмінного лідера Георгія Делієва на базі колишнього кінотеатру «Дружба» було створено унікальний культурний центр, де під одним дахом збираються талановиті люди, що працюють в різних жанрах.

«Маскам» – 25! Сцена з спектаклю «Отелло»

Адреса театру: ***Одеса, вул. Ольгієвська, 23***

Одеська обласна філармонія

З 1937 року концертний зал Одеської обласної філармонії розташовується в будівлі колишньої Нової біржі. Ця будівля офіційно визнана архітектурною й історичною пам'яткою. Час її побудови — 1899 рік; стиль — венеціанська готика з елементами ренесансу (архітектор О. І. Бернардацці). Концертний зал більше ніж на 1000 місць вважають унікальним за своїм оформленням і акустичними особливостям.

Одеська обласна філармонія є спадкоємицею цілого ряду громадських і напівдержавних організацій, завданням яких була модернізація культури і організація культурного життя Одеси. Її історія починається у 1842 році, коли було створено Одеське філармонічне товариство, що проводило оркестрові концерти. Державна обласна філармонія спочатку засновується як філія Харківської філармонії, а згодом стає самостійним закладом, якому передається

Одеська філармонія

Репетиція оркестру під керівництвом Х.Ерла

симфонічний оркестр і будівля колишньої Нової біржі. З цього часу філармонія отримує монопольне право на проведення гастролей і комерційних концертів на території міста і області, яке вона втратила в зв'язку з переходом до системи ринкової економіки. З її підпорядкування виведено також і симфонічний оркестр, який на сьогодні має статус Національного одеського філармонічного оркестру (головний диригент і художній керівник оркестру — заслужений артист України Хобарт Ерл).

Адреса філармонії: ***Одеса, вул. Буніна, 15***

Одеський державний цирк

24 вересня 1889 року Одеський вісник опублікував наступне оголошення: «Одесі, як видно, не судилося залишитись без цирку. Цирк, як нам передають, належатиме домовласникові В. Санценбахеру, що володіє будинком на розі Коблевської і Торгової вулиць. Будівельником цирку буде інженер А.Д. Гольфанд, який склав уже всі необхідні плани. Споруда цирку обійдеться в 70 тис. рублів. Він буде збудований з каменю, цегли і заліза. На 2000 з гаком глядачів. Стайня, абсолютно окрема, на 60 коней, буде збудована із самого заліза. Буде ресторан з окремими кабінетами. Освітлення — газове, оскільки мерехтіння електрики визнається для цирку не зовсім зручним... Цирк матиме парове опалювання.» У 1894 році в Одесі, в рік сторіччя міста, був відкритий

Одеський цирк у XIX ст.

Одеський цирк сьогодні

залізний цирк, або Цирк-Вар'єте. Будувалася будівля із залізних конструкцій, спроектованих і виготовлених в Німеччині. Будівлю зводили 14 робітників, один інженер і виконроб. Збиралися конструкції без зварки, на заклепках. Купол гофрований, обшитий усередині дошками і повстю — для збереження тепла і акустики. Усередині була створена природна вентиляція: влітку прохолодно, а взимку тепло. На гастролі запрошувалися кращі циркові групи.

У путівнику по Одесі 1901-го року читаємо: «Залізний цирк» розміщено У серед двору, що виходить однією стороною на Коблевську, іншою — на паралельну їй Садову вулицю. Кам'яна будівля цирку має форму дванадцятикутника з великим подвійним залізним куполом. Головний вхід — з боку Коблівської. Красиві залізні ворота ведуть в широкий під'їзд, звідти — прямо в партер, ложі і перші місця; з обох сторін під'їзду залізні ворота, які ведуть у двір, а трохи далі від цих воріт, з лівого боку, мармурові сходи на другий поверх до ресторану.

У партері гнуті стільці, дуже зручні, з автоматичними при вставанні сидіннями. В інших місцях — красиві лавки з такими ж сидіннями. За кріслами слідують ложі числом — 40, за ними — 480 перших місць; далі, в другому відділі, що має форму дванадцятикутника, могли сісти ще 346 відвідувачів, а вже за ними — галерея приблизно на 1000 глядачів, без сидінь. Всього цирк може вміщати до 2300 глядачів. Окрім головного входу, з партеру і лож є ще п'ять бокових виходів, що мають залізні ворота. Купол вельми красивий, з хвилястого заліза, що має подвійний залізний дах». Відомий одеський письменник Юрій Олеша описав в своїй книзі «Ни дня — без строчки» внутрішнє вбрання цирку В. Санценбахера: «Плюшевий рай... рай мармуру, східців, золота, матових

ламп, арок, коридорчиків, відлуння, реготу, блиску очей, пахощів парфумів, цокання підборів». Відкриття Одеського цирку відбулося 25 січня 1894 року гастролями широко розрекламованої циркової трупи братів Ферроні. Після смерті В.І. Санценбахера, в 1894 році — в рік відкриття цирку – його власниками залишилася сім'я Санценбахер, його брати, які не приділяли належної уваги цирку. Цирк згасав. Змінювалися власники. І тоді цирковий адміністратор Моріц вирішив узяти на себе керівництво цирком.

3 жовтня 1898 року в одеській газеті «Театр» публікується заява: «Сучасний прогрес в мистецтві викликав з мого боку рішучість організувати в Одесі нову циркову справу... на зразок закордонних цирків, про які одесити, що побували за кордоном, згадують із захопленням. Падіння останнім часом інтересу публіки спонукало мене підняти значущість цирку. Вивчивши досконало потреби нової організації, я усунув рутину...і сміливо берусь за нову справу, в надії зустріти співчуття високошановних одеситів.

На першому плані буде: організація трупи з кращих артистичних сил, новітній і цікавий репертуар, що дається за кордоном в першокласних цирках, і різноманітність у всіх проявах циркового мистецтва. З великою пошаною – Моріц».

З 1908 року на чолі Одеського цирку стояв жандармський З 1908 року на чолі Одеського цирку стояв жандармський полковник С.А. Мальович, який сам тримав антрепризу і запрошував на гастролі кращі циркові трупи. Влітку будівля цирку пристосовувалася під кінотеатр «Килим-Театр». У цирку проводилися чемпіонати з боротьби за участю кращих борців Росії і зарубіжних країн. Тут успішно виступали і перемагали знамениті борці Іван Піддубний та Іван Заїкін, що відомий також як перший повітроплавець Росії, який брав участь у перших польотах на літаках на іподромі Одеси.

Після подій 1917 року будівля Одеського цирку перейшла у власність міської ради. У 1925 році Одеський цирк отримав статус державного.

Адреса цирку: ***Одеса, вул. Коблевська,25.***

Урок 3.

Музеї Одеси.

Археологічний, художній, музей західного і східного мистецтва, історико-краєзнавчий музей, музей О.С. Пушкіна, муніципальний музей приватних колекцій ім. О.В. Блещунова, будинок-музей Н. К. Реріха, літературне суспільство, музей Паустовського, Меморіал героїчної оборони Одеси, музей сучасного мистецтва Одеси, музей ім. Ф. П. де Волана Одеського порту

Одеський археологічний музей

Археологічний музей не тільки перший музей Одеси, але й один із найстаріших музеїв країни. Великий інтерес до історичного минулого Новоросійського краю спонукав до відкриття (у 1825 році) на квартирі одеського археолога Івана Бларамберга міського музею старовини. Його основа — колекція, що належала Бларамбергу, яку він подарував місту.

Йшли роки, музей поповнювався знахідками, виявленими на півдні України в результаті археологічних розкопок і різних земляних робіт. В наші дні

Одеський археологічний музей є крупним культурним центром, що виконує велику наукову і просвітницьку роботу.

Відвідувач, що проходить залами музею, немов перегортає сторінки історії людства. Трипільська і Усатівська культури, культура Гумельніци знайомлять нас з побутом прадавніх та землеробсько-скотарських племен, що колись жили на території Північного Причорномор'я.

В античному відділі музею зберігається близько 200 тисяч експонатів, що зібрані на місці розкопок Ольвії, Херсонеса, Пантікапеї, Тіри й інших давньогрецьких міст-колоній, що знаходилися на березі Чорного моря.

Тут є і прекрасна грецька кераміка, і теракотові статуетки, і мармурова скульптура, і монети, і римське скло...

З VII століття до нашої ери в привільних степах північного Причорномор'я мешкали племена скіфо-сарматів. Їм на зміну прийшли слов'яни. Відвідувач музею знайомиться з виробами, створеними в ті далекі століття, — з металевим посудом скіфів, вапняковою плитою із зображенням скіфського царя Палака на коні; з ювелірними виробами слов'ян, з їх керамікою.

Гордість музею — єгипетський кабінет, який є однією з найбільших в країні колекцій пам'ятників Стародавнього Єгипту. Це саркофаги, статуетки, папіруси — більше 800 предметів, що розповідають про культуру стародавніх мешканців долини Ніла.

*Адреса музею — **вул. Ланжеронівська, 4***

Одеський історико-краєзнавчий музей

Музей розташований у самому центрі Одеси, поруч зі старим Міським садом, на невеликій затишній вулиці Гаванній, якою можна було з Дерибасівської і Преображенської, перейшовши узвіз і пройшовши під міст-віадук, вийти прямо до гавані, в порт. Мабуть, саме тому на Гаванній в 1876 році за проектом відомого архітектора Ф. Гонсіоровського був побудований будинок палацового типу для одного з крупних представників промислово-комерційної еліти того часу — Олександра Яковича Новікова, онука знаменитого одеського купця першої гільдії Іллі Новікова, власника заснованої в 1806 році канатної фабрики. У будівлі О. Новікова, що є нині пам'яткою архітектури другої половини XIX століття, і знаходиться Одеський історико-краєзнавчий музей.

В архітектурі двоповерхової садиби, як і в попередніх творіннях Фелікса Гонсіоровського, переважає дух стилізації, в основі якого форми пізнього ренесансу з варіацією зразків і мотивів, почерпнутих з архітектурної спадщини Італії.

Будівля органічно вписалася в загальне планування вулиці й увійшла до числа архітектурних об'єктів, які і створюють неповторну зовнішність міста. До 1899 року садиба на Гаванній, 4 була відома в Одесі як «Будинок Новікова». На початку XX сторіччя його придбала міська влада.

Після жовтня 1917 року будинок мав різних власників. У парадних залах розміщувалися то різні клубні установи, то відомчі бібліотеки, то обласні партійні курси. Напівпідвальні приміщення і частина залів першого поверху використовувалися як житловий фонд. Музейна експозиція розмістилася тут вперше в серпні 1944 року: це була виставка «Героїчна оборона Одеси», на основі якої згодом створили республіканський Музей оборони Одеси. А 6 травня 1956 року гостинно відкрив двері своїм першим відвідувачам Одеський державний історико-краєзнавчий музей, що був сформований на базі Музею оборони Одеси і Одеського обласного краєзнавчого музею.

Літературний музей

Одеський державний літературний музей, засновано в 1977 р. Він є одним з найбільших регіональних літературних музеїв країни.

Його експозиція налічує двадцять зал, кожна з яких — художній образ десятиріччя, якому її присвячено.

Система імен, символів і знаків, в яку вписані реальні документи часу – книги, рукописи, фотографії, особисті речі письменників — створюють своєрідний «лабіринт часу», що не має аналогів у всьому світі.

Головним творцем оформлення музею став найвідоміший київський дизайнер, лауреат премії Т.Г. Шевченко художник Анатолій Гайдамака.

Будівля, в якій розташовано музей і яка знаходиться в історичному центрі міста, була збудована в середині XIX століття. Палац належав представникові вищих кілросійської аристократії, одному з перших громадян Одеси, князеві Дмитру Гагаріну і його дружині Софії Петрівні. У другій половині століття сім'я Гагаріних передалапалац місту.

Автор проекту, архітектор Людвіг Оттон,розташував будівлю над крутим яром, обернувши його фасадом до моря: могутній цокольний поверх, арочна форма вікон, три еркери, що нагадують башти, надають фасаду схожість із замком. Інтер'єри палацу вражають несподіваним поєднанням стилів — класицизм, бароко, ампір – характерним для півдня Російської імперії середини минулого століття, і названим «вільною південною еклектикою». Парадна Золота зала поєднує елементи ампіру і бароко. Вона освітлюється еркером з п'ятьма арочними вікнами, які створюють відчуття надлишку сонячного світла і повітря. Історики стверджують, що тут давав концерт великий угорський композитор і піаніст Ференц Ліст. Історія палацу пов'язана з діяльністю місцевої інтелігенції. З 1899 по 1903 роки тут проходили засідання і вечори Літературного-артистичного товариства, яке об'єднувало письменників, художників, музикантів, акторів. Тут прочитав вперше свій переклад «Пісні про Гайавату» Генрі Лонгфелло, бував лауреат Нобелівської премії Іван Бунін, виступав зі статями полум'яний Altalena — Володимир Жаботинський

Сад скульптур Літературного музею

Вхід до Саду скульптур

Скульптура «Одеса-мама»

Скульптура Михайла Жванецького

«Сашко - музикант»

«Джинсовий Дюк»

«Зелений фургон»

«Герой одеських анекдотів Рабінович»

«Одеський читач»

«Рибачка Соня та Костя»

— майбутній ідеолог створення держави Ізраїль, виступала велика українська актриса Марія Заньковецка.

Золота зала — єдина меморіальна зала музею. Інші — втілюють хід літературної історії. Інтер'єр першої зали нагадує про те, що Одеса виникла при злитті двох стихій – морської і степової. Вітрини зали вирішені як символ «південного вікна до Європи», але вони нагадують і вікна тільки що побудованого міста. У цих «вікнах» — перші твори про Одесу: перша пісня про Одесу, що була складена українською мовою, перша книга – французькою, перший вірш – російською, а першим знаменитим письменником, що побував в Одесі був Іван Котляревський, який, будучи офіцером російської армії, став, між тим, засновником сучасної української літератури.

Багатомовність, поєднання культур є органічним для Одеси. Всі, хто писав про Одесу початку XIX століття, дивувалися з того, як стрімко вона пройшла шлях від турецького поселення до європейського міста. У феодальній, кріпосній країні, якою була у той час Російська імперія, явище капіталістичного міста сприймалося як диво. Захоплення цим дивом відбилося в текстах того часу, незалежно від того, кому вони належали — чи безвісному авторові фольклорної пісеньки, чи французькому негоціантові а чи російському аристократові.

Своїм розквітом Одеса багато в чому зобов'язана герцогові Рішельє, чия заповзятість, енергія, прогресивні погляди на економіку і культуру міста зробили його особистість предметом історичних досліджень та літературним героєм, від якого тягнеться нитка «золотого століття» російської літератури.

Інтер'єр другої зали занурює в атмосферу дворянського салону 20-х років минулого сторіччя. Саме у таких салонах формувалися думки про літературні твори, формувалися суспільні настрої. Тут балачки про моду сусідствували з серйозними розмовами про політику, а плітки про приватне життя поетів — з читанням віршів та нових літературних творів, основа яких — книги з одеських книжкових лавок: від Вергілія до Мольєра, виданих у Парижі, що розкладалися пелюстками навколо першої одеської газети, яка виходила французькою мовою. Розмови також велися, як правило, французькою, яка у XIX ст. була мовою міжнародного спілкування.

Інтер'єр зали, прикрашений ліпниною з мармуровим каміном в торці, вінчав портрет О.С. Пушкіна на засланні в Одесі. Адже саме завдяки Пушкіну покладено початок літературної слави Одеси.

У 1830-х–1840-х роках література стає популярною не тільки в середовищі аристократії, але й у середнього класу.

Зала літератури цього часу, — перша «виноградна вітальня», зі стінами, обплетеними виноградною лозою, — оформлений як книжкова лавка з кабінетом для читання. Але атрибутика — книжкова шафа і стіл, на якому лежать розкриті газети і альманахи 1830-х — 1840-х років, виступає тут як символ. Книжкова шафа вирішена у формі хреста, щоб нагадати про муки творчості, в яких народжується справжня велика література. З одного боку цього хреста «розіпнутий» великий російський критик Віссаріон Белінський, в основі творчості якого лежать революційно-демократичні переконання, а з іншого боку розміщена експозиція Миколи Гоголя, найбільшого російського прозаїка середини XIX століття. Спочатку однодумці, вони стали антагоністами. Белінський пропонує дорогу соціальних реформ, доступнішу спрощеній свідомості, Гоголь же наполягає на нематеріальних змінах. Побудова експозиції розкриває, наскільки він був самотній в цьому прагненні.

*Адреса музею — **вул. Ланжеронівська, 2***

Одеський художній музей

На Софіївській вулиці, на високому плато, над завжди жвавим портом височіє красивий старовинний палац — майже ровесник Одеси. Розташована в його численних залах експозиція Одеського художнього музею знайомить з колекцією російського і українського дореволюційного і багатонаціонального сучасного мистецтва.

Своїм народженням музей зобов'язаний ініціативі і зусиллям одеського Товариства витончених мистецтв, утвореного в 1865 році прогресивною громадськістю міста. Передбачене статутом Товариства відкриття музею здійснилося в кінці 90-х років XIX століття в обстановці активного художнього життя Одеси.

Його безпосередню організацію було доручено відомому українському художникові, педагогові і громадському діячеві К.К. Костанді, скульпторові Б.В. Едуардсу і професорові Новоросійського університету А. А. Павловському.

Міський музей витончених мистецтв був відкритий 6 листопада (24 жовтня) 1899 року в тій же будівлі, в якій розташований і тепер. На жаль, ім'я архітектора залишається поки невідомим.

Первинну основу зібрання музею склала невеличка навчальна колекція картин Одеської малювальної школи і більше семидесяти цінних творів живопису, переданих молодому музею Петербурзькою Академією мистецтв.

У подальші роки музей поповнювався скупо і до 1917 року налічував лише 238 експонатів. Склад колекції був різнохарактерним. Разом з витворами російського мистецтва експонувалися і полотна західноєвропейських художників. Експозиція не була науково систематизована. За рік музей відвідувало не більше тисячі чоловік. Це були, головним чином, художники, студенти, інтелігенція.

Поодинокі екскурсії відзначалися в річних звітах музею як події. Збереглися документи, що свідчать про мізерність бюджету музею в ці роки.

Велика Жовтнева соціалістична революція принесла музею друге народження. Знаменною була нова його назва — «Народний художній музей». До експозиції влилася значна кількість експонатів колишніх одеських колекціонерів, зокрема А. П. Руссова, М. М. Толстого, М. В. Брайкевича та інших. Музей став систематично поповнюватися з Державного музейного фонду і за рахунок закупівель із приватних зібрань.

Разом з живописом в цей період музей отримав багато цінних творів графіки, якої раніше майже не було в зібранні. Значним стало і поповнення музею творами відомих українських художників, що дало підставу змінити назву музею (в 1937 р.) на нову: «Державний музей російського і українського мистецтва». Згодом це — Одеська картинна галерея, а з 1966 року – Одеський художній музей. Загальне поповнення колекції музею творами, що відображали

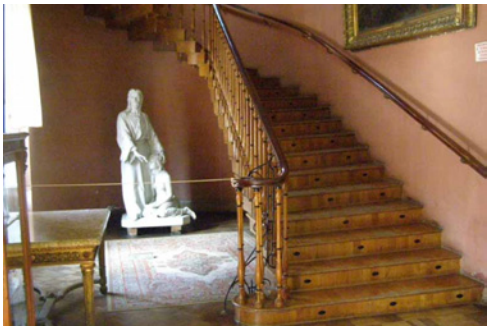

основні етапи розвитку вітчизняного мистецтва, дозволило в 1938 році вперше створити експозицію на науковій основі.

В дні героїчної оборони Одеси співробітники музею, проявивши справжню самовідданість, евакуювали більшість кращих експонатів в глибокий тил. А вже 1 травня 1944 року, через двадцять днів після звільнення міста, музей відкрив двері для відвідувачів.

Повернення експонатів вимагало великої відновлювальної роботи, пов'язаної з плачевним станом будівлі, необхідністю реставрації ряду полотен, загибеллю частини архіву і деяких картин, що залишалися в Одесі. Поповнення колекції музею новими творами продовжується і сьогодні.

Серед різноманітних форм наукової пропаганди мистецтва музею, головним і незмінним є безпосереднє збирання оригіналів, і цьому служить вся експозиція музею. Вона займає 26 зал і побудована, в основному, в історико-хронологічній послідовності. Незначні відхилення від цього викликані особливостями приміщень і не спотворюють загальної картини розвитку вітчизняного образотворчого мистецтва.

У залах першого поверху (I–XV ст.) розташовані всі відділи мистецтва дорадянського періоду: давньоруське мистецтво, мистецтво XVIII — першої половини XIX століття, російське і українське мистецтво середини і другої половини XIX століття, російське і українське мистецтво кінця XIX–початку XX століття, а також – наймолодший у музеї відділ українського декоративно-ужиткового мистецтва, відкритий у 1970 році. Зали XVI–XVIII — виставкові.

Всі зали другого поверху (XX–XXI ст.) займає відділ радянського та сучасного мистецтва.

Під музеєм збереглися підземні коридори та штучно зроблений підземний грот, що імітує підземну печеру.

*Адреса музею — **вул. Софіївська, 5***

Одеський музей західного і східного мистецтва

Музей створено в 1920 році в колишньому палаці відомого одеського негоціанта, торговця зерном Абази. В основі його – твори з приватних колекцій, зібраних місцевим Комітетом охорони пам'ятників мистецтва і старовини, а також надходжень з міського музею витончених мистецтв. За роки свого існування музей перетворився на один з центрів художнього життя Одеси, в якому ведуться наукові дослідження і робота з популяризації мистецтва. У музеї – три відділи: відділ мистецтва античного світу (Стародавні Греція і Рим), відділ західно-європейського мистецтва, відділ мистецтва країн зарубіжного Сходу. Одеський музей західного і східного мистецтва — один із кращих музеїв цього профілю на Україні. Будівля-палац, в якій розташовано музей, є пам'яткою архітектури. Збудовано палац у 1856–1858 роках за проектом архітектора Л. Оттона. Найцікавішим, з точки зору архітектури, є вестибюль з «орними» парадними сходами, висіченими з каррарського мармуру. Оригінальною є сама конструкція сходів: зведена без несучих балок-косоур вона утворює ефектну висячу споруду. Інтер'єр палацу відрізняється багатим ліпним декором, набірним паркетом з цінних порід дерева, різьбленням, що прикрашає двері. В експозиції музею представлені чудові твори зарубіжних майстрів, серед яких є справді рідкісні.

Експозиція трьох відділів розміщена у 23-х залах першого і другого поверхів. Огляд експозиції починається з відділу античного мистецтва, розташованого на першому поверсі. Основа цієї колекції — гіпсові зліпки, що належали раніше Одеському державному університетові. Крім бронзового бюсту

«Діоніс» (V ст. до н. е.) тут є зразки оригінальної грецької кераміки і теракоти (V — IV ст. до н. е.), римське скло (II–III ст. н. е.) та 70 гіпсових зліпків з творів скульпторів Стародавніх Греції та Риму (VI — III ст. н. е.).

Експозиція давньогрецького мистецтва відкривається зліпками з творів найранішнього – архаїчного періоду: «Богиня з птахом» і «Торс хлопця» — обидва твори відносяться до VI ст. до н. е.

Давньогрецьке мистецтво періоду високої класики (V ст. до н. е.) представлене, перш за все, зліпками зі скульптур Фідія, що входили в художній комплекс храму Парфенон (у музеї виставлені рельєфи фриза і статуї східного фронтону). Поряд з творами Фідія експонується копія зі статуї «Дорифор», автором якої є скульптор Поліклет (V ст. до н. е.).

В образі хлопця-списоносця втілений ідеал цивільної доблесті і фізичної краси, як їх розуміли стародавні греки.

Період пізньої класики (IV ст. до н. е.) представлений зліпками з всесвітньо відомих статуй Аполлона Бельведерського і Артеміди Версальської – творів Леохара. Також тут експонується зліпок із статуї «Гермес з немовлям Діонісом» роботи Праксителя, майстра, що славився умінням передавати найтонші відтінки переживань людини, а також зліпок з твору «Апоксіомен» скульптора Лісіппа — зображення атлета, розпаленого змаганням. Впливом іншого видного скульптора пізньої класики – Скопаса (IV ст. до н. е.) відмічені творіння майстрів із Пергама. У музеї представлені також зліпки з робіт невідомих майстрів цієї школи: голова повваленого гіганта із знаменитого фриза Вівтаря Зевса і голівка Афродіти (обидві — II ст. до н. е.). Скульптури наділено рисами гострої патетики.

В експозиції є оригінальні твори старогрецької кераміки чорнофігурного і червонофігурного стилів (V–IV ст. до н. е), які дають певне уявлення про давньогрецький живопис, що майже не дійшов до нас.

Класична традиція простежується й у творах давньоримського мистецтва. Показова в цьому відношенні скульптура I ст. до н.е. «Хлопець-геній», що знаходиться в другій залі відділу. Зібрання зліпків з римських портретів розкривають художні прийоми, якими римляни збагатили систему образотворчих засобів світової скульптури. В римському портреті II–III ст. н.е. посилюються тенденції до передачі складного внутрішнього життя людини (портрет Люція Вера, співправителя Марка Аврелія (II ст. н. е.).

На другому поверсі розміщений відділ західно-європейського мистецтва XIV–XX століть. Відкривається він чотирма залами італійського мистецтва XIV–XVIII сторіч. Це цікавий, насичений оригінальними творами видатних майстрів, розділ експозиції. Перша зала — зала італійського Відродження (Ренесанс) – яскравої віхи в історії світової культури.

У відділі експонується картина невідомого майстра XIV століття «Мадонна з немовлям», що відноситься до періоду раннього Відродження. Вівтарна картина «Мадонна на троні» (XVI в.) презентує флорентійську школу періоду Високого Відродження. XVI століття дає змогу осмислити художній контекст тієї доби, позначеної суперечливими, нерідко взаємовиключаючими скеруваннями в мистецтві – від бароко й академізму до відкриттів реалізму, ознаменованих творчістю Караваджо. Картина «Тріумф Венери» створена одним із визначних болонських майстрів Франческо Альбані. Особливе місце в зібранні музею займає полотно Гверчіно «Апостол Петро». Музей володів унікальним зразком італійського мистецтва – картиною Мікельаджело Мерізі да

Караваджо «Взяття Христа під варту». Але цю картину викрали з музею і ми можемо тільки сподіватися, що її колись знайдуть... Мистецтво Алессандро Маньяско – одне з найсвоєрідніших і найвидатніших явищ італійського живопису XVIII ст. П'ять полотен Маньяско («Кордегардія», «Гоління ченців», «Марія Магдалина», «Краєвид з постатями» та «Святий Ієронім» дають уявлення про жанрову різноманітність тврчості художника. «Венеція. Великий канал» Франческо Гварді розкриває нам художника як майстра зображення стихій.

Значний інтерес становить невелика, але досить змістовна колекція нідерландського живопису XVI–XVII ст. Це «Скорботна богоматір» Герарда Давіда, «Голгофа» Яна ван Скореля, «Давид та Авігея» Луки Лейденського.

Значною повнотою вирізняється розділ голандського живопису. Серед його експонатів – два шедеври великого портретиста Франса хальса: «Євангеліст Лука» та «Євангеліст Матфей».

Полотно з майстерні фламандського художника Пітера Пауля Рубенса «П'яний Геркулес» – це втілення земного художнього образу, сповненого стихійної сили.

Іспанське мистецтво представлено картинами «Портрет Марії Луїзи Бурбонської» Хуана Карреньйо де Міранда та «Святий Ієронім» Хосе Рібери.

Вражає висока майстерність та тонкий художній смак у французьких шпалерах.

Особливо цікавий з погляду історії «Портрет адмірала Й.де Рибаса» Й.-Б. Лампі (Австрія, XVIII–XIX ст.) – єдине достовірне зображення відомого військового й державного діяча.

Відділ східного мистецтва створено в музеї 1951 р. В основу його колекції увійшли твори, одержані у 20–30 рр. З приватних колекцій Одеси. Колекція знайомить з мистецтвом Китаю, Японії, Індії, Монголії, Тібету.

Адреса музею: ***вул. Пушкінська, 9***

Одеський музей О.С. Пушкіна

Літературно-меморіальний музей О.С. Пушкіна находиться, як і годиться, на вулиці Пушкінській в будинку № 13. У 20-і роки XIX ст. цей будинок належав відомому в Одесі купцеві Шарлю Сикару. Тут був один із перших готелів

молодого міста — «Hotel du Nord», в якому були кімнати для приїжджих і каретні приміщення із стайнями.

Приїхавши до Одеси в липні 1823 р., Пушкін зупинився в цьому готелі і прожив тут місяць. Дослідники вже давно прийшли до висновку, що одеський рік склав цілий етап в біографії Пушкіна. Він відмічений подальшим зростанням його політичної свідомості, напруженими роздумами над покликанням літератури і мистецтва, мужнінням власного поетичного слова. Поет рішуче прощався з юнацькими романтичними ілюзіями і ставав на важкий шлях реалістичного зображення дійсності.

За тринадцять одеських місяців ним створена поема «Цигани», закінчена поема «Бахчисарайський фонтан», написано тридцять ліричних віршів і два з половиною розділи роману «Євгеній Онєгін». Описавши Одесу в розділі «Подорож Онєгіна», Пушкін, за виразом поета Туманського, подарував місту «грамоту на безсмертя».

Вулиці, на якій жив великий поет, і яка раніше називалась Італійською, в 1880 р. присвоєно його ім'я, а в «Пушкінському» будиночку (так його назвали одесити – шанувальники таланту поета) вже 50 років працює музей видатного поета.

Тут можна познайомитися із старовинними гравюрами пушкінської Одеси, портретами сучасників поета, унікальними пушкінськими автографами з малюнками, рідкісними прижиттєвими виданнями творів Пушкіна. Кожна річ пушкінського часу, представлена в експозиції, переносить відвідувачів у світ пушкінських образів, передає дух часу, настрій поета. Щорічно музей відвідують десятки тисяч чоловік. Тут проходять зустрічі з творчими і науковими працівниками, відкриті уроки, консультації для учнів, вечори присвячені пам'яті О. Пушкіна, працюють книжкові і художні виставки.

*Адреса музею — **вул. Пушкінська, 13***

Одеський муніципальний музей приватних колекцій ім. О.В. Блещунова

Музей приватних колекцій ім. О.В. Блещунова – один з наймолодших одеських музеїв. Він заснований у 1989 р. Музей вирізняється серед інших своєю неповторною атмосферою, що народжується від духу та традицій, які виникли ще при його засновникові і які ревно оберігаються співробітниками музею. Олександр Володимирович Блещунов все своє життя присвятив створенню колекції, яка і донині несе на собі відбиток його неординарності, його ауру.

Інтерес до збирання Блещунов успадкував від свого діда, підприємця Мирона Драбкіна. Але Олександру Володимировичу недостатньо було придбати твір мистецтва і предмети антикваріату; він прагнув передати радість спілкування з ними людям, які оточували його, а таких було багато. Річ у тому, що збирач мав ще одне велике захоплення – альпінізм, й у гостях у нього зустрічалися всілякі люди – спортсмени, артисти, художники, поети і вчені. Будинок Блещунова завжди був відкритий для друзів і однодумців. Тут відроджувалися втрачені, здавалося б, традиції життя старої інтелігенції – домашніх зібрань творів мистецтва, домашніх музичних і поетичних вечорів. Люди, що бували в цьому гостинному будинку, в свою чергу, прагнули допомогти гостинному господареві в його пристрасті до колекціонування.

У 1989 р. Олександр Володимирович подарував свою колекцію місту. Він залишився тут завідувачем до самої своєї смерті, і всі експонати, здається, пам'ятають дотик рук колекціонера, який розміщував їх на певних місцях у вітринах і на стінах музейних залів. А треба зазначити, що слово «зала» стосовно цього будинку можна вживати лише умовно. Всі його приміщення – це ко-

лишні кімнати звичайної одеської комуналки, що також створює неповторну атмосферу камерності і затишку.

Послідовники й учні Олександра Володимировича – альпіністи, колекціонери, просто люди, з якими звела його доля, — не забувають ні про нього, ні про його спадщину, разом відзначають свята, дні народження музею, дні пам'яті Блещунова, допомагають музею. Тут, як і раніше, тепло приймають гостей. Співробітники музею продовжують традиції його засновника, намагаючись привернути якомога більше людей, особливо молоді, до спілкування з мистецтвом. Окрім звичайних оглядових екскурсій для школярів і студентів безпосередньо в музейних залах проводиться також цілий ряд тематичних лекцій. До участі в виставках залучаються всі одесити, які знають і люблять музей. Вони надають для тимчасових тематичних експозицій особисті речі, старовинні раритети, фамільні реліквії.

До музею приходять сім'ями. Люди старшого покоління, які знали Олександра Володимировича, приводять сюди своїх дітей і внуків. Потік відвідувачів музею не слабшає, і це доводить, що музеї приватних колекцій потрібні не тільки нинішньому, але й майбутнім поколінням.

Перший в нашому місті і єдиний на Україні музей приватних колекцій, який сьогодні носить ім'я Олександра Володимировича Блещунова, став значним культурним центром Одеси. Його експозиція збудована за географічним принципом так, що огляд музею стає справжньою подорожжю.

У експозиції музею є меморіальна кімната О.В. Блещунова — його робочий кабінет, в якому зібрані предмети, найбільш дорогі засновнику музею (сімейні реліквії, фотографії друзів, учнів), матеріали, пов'язані з військовим і альпіністським етапами його життя. У кімнаті «Російська старовина» зберігаються, в основному, предмети побуту городян XIX – початку XX ст.: речі, які

оточували наших пращурів, створюючи неповторний фон епохи. Це зразки старовинних меблів з карельської берези, вироби з російського бісеру, мережива ручної роботи і багато чого іншого, що має неповторний аромат «домашньої колекції» і Будинку Блещунова.

Цікавою є й кімната «Буддійський Схід», в якій представлені предмети мистецтва народів Японії, Китаю, Монголії і Тибету.

Назва кімнати дещо умовна: адже Монголія і Тибет — виключно буддистські країни, а Китай і Японія — тільки частково.У залі експонується ширма XVII в. з коромандельского лаку, що відрізняється вишуканістю художнього виконання; є невеликі, але досить цікаві колекції китайського і японського фарфору, флаконів для нюхального тютюну з напівкоштовних каменів. Тут же зібраний невеликий пантеон божеств буддизму, виконаних в техніці «воскової моделі». У кімнаті «Західна Європа» представлені меблі, зразки фарфору, скла, живопису XVIII– XIX ст.

Композиційним центром зали є венеціанське дзеркало в різьбленій дерев'яній рамі, над яким експонується галерея портретів царюючих персон XVII–XVIII ст. У залі досить широко представлено європейський фарфор (вироби Мейсена і Відня, Берліна і Ліможа). Є гарна колекція мініатюр, серед яких виділяються портрети Р. Вагнера, Наполеона, Жозефіни, Марії-Луїзи Австрійської. До розділу західно-європейського мистецтва належить і унікальна колекція віял зі всіляких матеріалів (панцир черепахи, слоняча кістка, пір'я страуса, півня і тому подібне). На стінах вздовж східців розміщена невелика колекція робіт Б.А. Смірнова-Русецького, одного з учнів М.К. Реріха.

Зібрання українського мистецтва в музеї незначні за об'ємом, але цікаві за принципом відбору експонатів: у ньому представлені народні промисли України, зокрема колекція кролевецьких тканих рушників XIX ст. Кімнату прикрашають декілька живописних творів, присвячених Україні, і прекрасний лубок XIX ст. з класичною сценою «Біля криниці». Цікавими є зразки іконопису, перш за все, знамениті українські ікони-примітиви (написані, на відміну від російських ікон, не на дошці, а на полотні).

У залі «Мусульманський Схід» в основному представлені предмети побуту Середньої Азії і Закавказзя. Одна з цікавих колекцій зали — килими: це і знаменитий персидський килим, із зображенням квітучого дерева і птахів, і хурджуми (невеликі килимки-сумки).

Екзотичною видається колекція середньоазіатських та іранських посудин (для умивання, приготувань сподіваючись, прилади для куріння).

Зала «Одесика» присвячена рідному місту і, мабуть, тому є дуже різноманітною. Її експозиція включає і меморіальні речі, і книги, що стали вже бібліографічним раритетом, і старі газети, фотографії, і роботи одеських художників. У залі «Християнство» зібрана дуже цікава колекція самобутніх старообрядчих ікон, вельми цінні зібрання ростовської фініфті, достатньо різноманітна колекція церковного реманенту (серветки-покрівці, потіри, дискоси, лампади і кадила.)

*Адреса музею — **вул. Польська, 19***

Літературне товариство, музей Паустовського

На здійснення давньої мрії одеситів у 1998 році шанувальниками творчості Костянтина Георгійовича Паустовського було засновано Народний музей, перетворений в 1999 році у філію Одеського державного Літературного музею. Музей створювався силами громадської організації «Товариство «Світ Паустовського», громадянами Одеси за підтримки підприємств і організацій міста. Експозиція музею розкриває період життя Паустовського з 1919 по 1922 рр., на який припадає праця в Опродкомгубі та редакціях газети «Моряк».

Світ книг Паустовського, особисті речі і рукописи письменника, аудіо і відео матеріали (зокрема прижиттєвого періоду письменника) – зі всім цим можна познайомитися в музеї К.Г. Паустовського.

*Адреса музею — **вул. Чорноморська, 6***

Будинок-музей М. К. Реріха

Одеський Будинок-музей ім. М.К. Реріха засновано в 2000 році. В основу музею лягли твори М.К. Реріха і С.М. Реріха (репродукції); учня М.К. Реріха – Б. А. Смірнова-Русецького (оригінали); А. В. Фонвізіна (оригінали); В.Л. Яснопольської (оригінали); картини І.Р. Рудзіте, В. Лаврінова і одеських художників. В результаті видавничої діяльності Одеського Будинку-музею ім. М.К. Реріха випущені щорічні збірки матеріалів науково-практичних конференцій, Б.А. Смірнов-Русецький «Сім'я Реріхів. Спогади», Б.А. Смірнов-Русецький «Щоденники», набори листівок Смірнова-Русецького «Храми і монастирі», художній альбом Б. А. Смірнова-Русецького «Прощання зі Сортавалою»; «Пакт Реріха і прапор Миру»; О.П. Блаватської «Від Нью-Йоркського кореспондента» (Листи О.П. Блаватської в одеську газету «Правда») й ін.Експозиція розміщена в 5-ти залах. У залі-кімнаті сім'ї Реріхів представлені портрети членів сім'ї пензля С.М. Реріха, художні полотна М.К. Реріха (репродукції), що присвячені двом великим релігіям та їх подвижникам: Православному Християнству і Буддійському Сходу, а також літературна спадщина всіх членів сім'ї і художні альбоми робіт М. К. Реріха та С.М. Реріха. У вітринах: листівки з творами М. К. Реріха, видані Товариством Св. Євгенія до революції, тритомне зібрання творів М. Метерлінка, ілюстроване М.К. Реріхом, прижиттєві видання, присвячені М.К. Реріху, чернетка художника-графіка Георгія Нарбута, який брав участь в оформленні монографії «Реріх».

Кімната Вчителів людства ілюструє ідею об'єднання всіх релігій. У експозиції представлені: серія картин М. К. Реріха «Прапори Сходу», присвячена

великим святим, подвижникам, засновникам світових релігій. Твори С. М. Реріха (репродукції): «Господом твоїм», «Пієта», «Чаша Будди», «Портрет лами», «Портрет академіка М.К. Реріха», «Олена Іванівна Реріх» й ін.

Ідейним центром експозиції є триптих М. К. Реріха «Та буде Владика!» («Fiat Rex»). В центрі зали Вчителів – рельєфна карта-макет з позначенням маршруту Центрально-азіатської експедиції Реріхів.

У кімнаті художника Б. А. Смірнова-Русецького – учня М. К. Реріха – представлені цикли творів (оригінали): «Прозорість», «Крим», «Осінні роздуми», «Дерева», «Сортавала», «Храми», «Алтай», «Космос» й ін. Літературна спадщина Б. А. Смірнова-Русецького: «Сім'я Реріхів. Спогади», «Щоденники», які видані Одеським Будинком-Музеєм ім. М.К. Реріха. Твори всесвітньо відомого аквареліста А. В. Фонвізіна представлені циклами: «Наїзниці», «Караганда», «Натюрморти», «Портрет В. Л. Яснопольської». А. В. Фонвізін працював «по-мокрому», тобто працював на заздалегідь змоченому папері. Тож його відома учениця, дружина і супутниця Б. А. Смірнова-Русецького, В. Л. Яснопольська, увібрала стиль і манеру свого вчителя. Основною темою її творчості стали квіти.

Особливістю роботи Будинку-музею ім. М. К. Реріха є втілення в життя ідеї культурно-просвітницького центру. Тут ре-гулярно виступають з концертами учні школи ім. П. С. Столярського, студенти музичної академії ім. А. В. Нєжданової, учні музичних шкіл міста. Працюють товариства ім. С. Рахманінова, Р. Вагнера. Під дахом музею розмістилася «Місія Д. Ойстраха і С. Ріхтера», проходять презентації книг, літературно-музичні вечори солістів Одеської філармонії, Одеського театру опери і балету.

Проводяться щорічні Міжнародні конференції, присвячені М.К. Реріху, сім'ї Реріхів; а також тематичні Міжнародні конференції спільно з Одеською музичною академією ім. А. В. Нєжданової. На базі Одеського Будинку-музею ім. М. К. Реріха працює Інститут «Ліги культури і соціальної співдружності», в якій студенти вивчають творчу спадщину сім'ї Реріхів, філософську і музичну спадщину культури Сходу. У музеї проходять виставки одеських художників, а також з художніх музеїв України, Росії. У конференц-залі Одеського Будинку-музею проходять виставки із зібрань художніх музеїв України, міжнародні конференції, музичні і літературні концерти, тематичні лекції, семінари. Працюють бібліотека, відеозал і мультимедійний кінозал.

*Адреса музею — **вул. В. Арнаутська, 47 кв. 2***

Музей сучасного мистецтва Одеси

У музеї представлені твори відомих художників і скульпторів Одеси другої половини XX століття і початку XXI; в основу експозиції покладено колекцію М.З. Кнобеля.

Основні зали музею: Зала 1 — Південноросійська школа живопису в другій половині XX століття; Зала 2 — зірки Одеського андеграунду Валентин Хрущ, Станіслав Сичов та їхня «огорожна виставка»; Зала 3 – квартирні виставки Одеських нонконформістів 70-х; Зала 4 — творчість Одеських нонконформістів у післяперебудовний час; Зала 5 – постандеграунд 90-х; Зала 6 — нові імена Одеси; Зала 7 – зал нових надходжень; Зала 8 — салон продажу.

Адреса музею: ***Сабанський пров. 4-а***

Меморіал героїчної оборони Одеси

Через 30 років після Перемоги над фашистською Німеччиною вдячні нащадки відродили територію 411 батареї спорудою Меморіального комплексу героїчної оборони Одеси. На заклик ветеранської громадськості міста Одеси про споруду Меморіалу, опублікований в газеті «Вечірня Одеса» в лютому 1975 року, відгукнулися промислові підприємства, громадські організації, воїни Одеського Червонопрапорного військового округу.

Завдяки їх патріотичному пориву, чіткій організації будівельних робіт Меморіал було збудовано в рекордно короткий термін. Його урочисте відкриття відбулося 9 травня 1975 року в день 30 — річчя Великої Перемоги. На

багатотисячному мітингу представників промислових підприємств, громадських організацій, воїнів Одеського гарнізону виступив відомий письменник, фронтовий кореспондент газети «Червона Зірка» Костянтин Михайлович Симонов, який у період оборони м.Одеси бував у цих місцях, у тому числі і на позиції 411 батареї.

На площі в 16 га розташувався своєрідний музей просто неба з розгорнутою експозицією зразків військової техніки і озброєння основних родів і видів Збройних Сил періоду Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років.

Вхід на Меморіал – це 500-метрова алея із встановленими в металевих конструкціях зображеннями емблем міст-героїв і фортеці-героя Бреста. На початку алеї — скульптурні форми у вигляді бетонної стели зі стилізованим зображенням «Катюш».

10 квітня 1989 року, в 45-і роковини звільнення Одеси від фашистських загарбників на північно-західній околиці Меморіалу батьки військовослужбовців, загиблих в Афганістані, висадили Алею Пам'яті. Разом зі скульптурною композицією комплекс увійшов до історії під загальною назвою «Сумна пам'ять століття» і став символом зв'язку і спадкоємності поколінь.

У чотирьох залах музею розгорнута тематична експозиція, що відображає Одеську оборонну епопею під епіграфом: «Все далі йдуть в глиб історії роки Великої Вітчизняної війни, але час не владний віддати їх забуттю, вивітрити з пам'яті народної».

Меморіал став надійним містком між минулим і майбутнім, однією із самих відвідуваних установ культури в регіоні, дорогим і улюбленим для ветеранів Великої Вітчизняної війни і воїнів-інтернаціоналістів, символом пам'яті

і гордості одеситів за героїчну історію рідного міста. На Меморіалі постійно багатолюдно.

Тут проводяться регулярні зустрічі ветеранів війни і праці з молоддю, воїнами і студентами вузів, різні урочисті заходи.

*Адреса музею — **Дача Ковалевського, 150***

Музей ім. Ф. П. де Волана Одеського порту

Музей Одеського порту імені Ф.П. де Волана засновано 10 квітня 1990 р. і відкрито до 200-річного ювілею Одеси. Він влаштувався в одній із старовинних будівель на Ланжеронівському спуску, в яких до революції знаходилися баржани — будинки для бездомних вантажників порту. Основною метою створення музею стала просвітницька діяльність і організація експозиції, яка знайомила б відвідувачів з минулим і сьогоденням Одеського порту, нерозривно пов'язаного з історією міста.

Розділ VII

«Голлівуд» на березі Чорного моря

Урок 1.

Народження кінематографу в Одесі.

Й.А.Тимченко. Перші кінофабрики, перші фільми, перші актори та режисери. Історія кіностудії.

Мало хто знає, що кінематограф народився саме в Одесі. Літом 1893 року, одеський інженер Йосип Андрійович Тимченко, механік-самоук Новоросійського (Одеського) університету за участю одеського інженера М. Фрейденберга винайшов і побудував перший у світі знімальний апарат, яким були зняті дві стрічки – «Стрибаючий вершник» і «Метальник спису». 7 листопада (за ст. ст.) 1893 року газета «Одесский листок» опублікувала оголошення про те, що у фойє готелю «Франція» (на розі Дерибасівської та Колодязного провулка) «відкрилася художня виставка живих фотографій, що приводяться в рух за допомогою електричної машини». Вперше проекція на екран здійснювалася за допомогою того ж апарату з приєднанням до нього «свічки Яблочкова», дугового освітлювального приладу. Демонстрація двох стрічок з великим успіхом тривала до 20 грудня 1983 року. А 9 січня 1894 року в Москві, на шостому засіданні секції фізики 9 з'їзду російських дослідників природи і лікарів апарат

Стара емблема Одеської кіностудії

Сьогоднішня емблема

Тимченка з механізмом переривистого руху стрічки і з проекцією на екран був показаний учасникам засідання. Дивилися «Стрибаючого вершника», і «Метальника спису». У протоколі засідання сказано, що відбувся факт публічної демонстрації професором Любимовим «знаряду для аналізу стробоскопічних явищ», влаштованого заради втілення його ідеї механіком Новоросійського університету І. Тимченком. У проложенні на екран були показані стробоскопічні ілюзії переривчастого руху, що здійснюється за допомогою особливого знаряду. Ніхто не здогадався його запатентувати, і тому кінематограф прийшов до Росії обхідними шляхами з Франції.

У 1907 році на екрани вийшли фільми першої одеської кінофабрики. Саме тоді кінематографіст М. Гроссман розпочинає знімати перші вітчизняні фільми. Він створив кіноательє «Мірограф», яке згодом переросло в Кінофабрику. У 1910-і роки М. Гроссман, власник прокатної контори на Дерибасівській, 18, фотограф і кінооператор знімав документальні і пізнавальні фільми разом з досить відомими кінематографістами.

А в 1912 році одесити вже дивилися перший художній фільм — кримінальну драму «Одеські катакомби». У 1914 році виникає інше ательє — «Мізрах», в якому був знятий з акторами Єврейського Театру фільм «Життя і Смерть». Під час першої світової війни зв'язок із зарубіжними партнерами був порушений і знову в Одесі виникають дрібні кінопідприємства, серед яких і «Мірограф», що випустив за 1918 рік 10 картин, і «Мізрах», що випустив чотири фільми в 1917—1918 рр. «Мірограф» на дачній ділянці № 16 по Малофонтанській дорозі (зараз Французький Бульвар) збудував невеликий скляний знімальний павільйон. Кінофабрика К.Борісова також придбала свій павільйон. Один з найбільших кінофабрикантів, харків'янин Д. Харітонов побудував найбільший в країні павільйон на ділянці № 33 на Французькому Бульварі для

Перший павільйон Д.Харітонова (не зберігся)

Йосип Андрійович Тимченко

Віра Холодна

Петро Чардинін

актор, оператор, режисер

Йосип Руніч

зйомок фільмів. У роки громадянської війни тут зосередилося все російське кіновиробництво і всі його зірки на чолі з Верою Холодною.

Тут знімалися популярні Петро Чардинін, Йосип Руніч та інші. Після численних зйомок в Одесі, в 1919 р. сім'я В. Холодної переїхала сюди з Москви. Віра збиралася зніматися у фільмі «Княжна Тараканова». Жила вона в будинку Папудова на Соборній площі. Але, на жаль, планам не судилося збутися — 3 лютого 1919 р. вона померла. Ховала її вся Одеса.

У квітні 1919 року, коли до Одеси ввійшли частини Червоної Армії, військові оператори зняли хронікальну стрічку «Взяття Одеси».

23 травня 1919-го розпорядженням відділу народної освіти була націоналізована кино- і фотоаппаратура всіх приватних студій, що розпалися, і цю дату прийняли за день народження першої в країні державної кіностудії. Спочатку вона значилася «Кіносекцією політвідділу 41-ої дивізії Червоної армії»; перший знятий тут художній фільм «Павуки й мухи», що складався з двох частин, закликав не піддаватися ворожій пропаганді. У 1922 році «кіносекцію» реорганізували в Одеську кінофабрику Всеукраїнського фотокіноуправління (ВУФКУ), в 1929-му — в Одеську кінофабрику «Українфільм», у ведення якої перейшла Ялтинська фабрика і три Одеські фабрики.

Тут починав свою творчу діяльність видатний український кінорежисер, письменник-публіцист Олександр Довженко. Його першими фільмами були «Вася-реформатор» і «Ягідка кохання», а останній створений в Одесі — «Арсенал» (1929 р.), став хрестоматійною стрічкою, яку й сьогодні вивчають

Рукавичка Віри Холодної дарована дочкою актриси

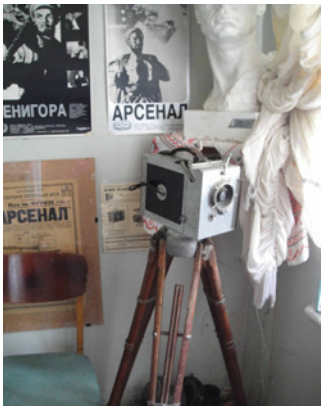

Знімальний апарат О. Довженко

Пам'ятник А.Бучмі на території кіностудії

усі кіновузи світу. У ньому знімався дуже відомий тоді по одеських фільмах Амвросій Бучма, пам'ятник якому стоїть на території студії.

У біографію світового кінематографа Одеса вписана фільмом Сергія Ейзенштейна "Броненосець Потьомкін", який знімався в Одесі.

Кіносценаристами тут працювали Юрій Олеша, Ісаак Бабель, Володимир Маяковський, Станіслав Радзінський, Юрій Яновський, Мікола Бажан.

У 1927 році Одеська кінофабрика визнана однією з найкращих в країні. Цього року студія зняла 27 фільмів. У 1938 році студія випускає картини про минуле українського народу («Назар Стодоля», «Кармелюк»); про громадянську війну («Митька Лелюк», «Стара фортеця»); про будні торгового флоту («Танкер «Дербент» і «Дочка моряка»).

З 1938-1941 її офіційна назва — Одеська кіностудія художніх фільмів. Свої перші картини на кіностудії ставили такі майстри кіно, як І.Перестіані,

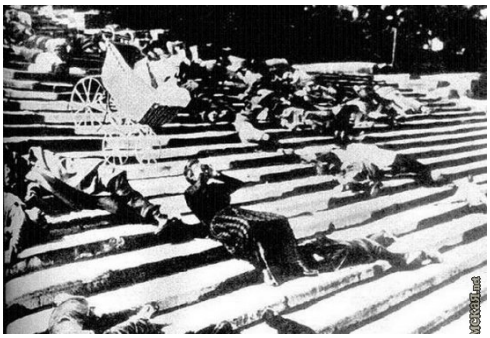

Кадри з фільму С. Ейзенштейна «Броненосець Потьомкін» (1925 р.)

Юхим Геллер у фільмі «Танкер Дербент»

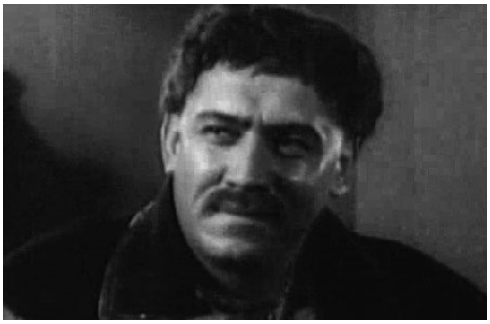

Олександр Хвиля в ролі Устима Кармелюка у фільмі «Кармелюк»

В.Строєва, В.Браун, Г.Рошаль, К.Юдін, М.Охлопков, І.Кавалерідзе та інші. На студії працював оператором Д. Демуцкий.

У роки Великої Вітчизняної війни Одеська кіностудія входила до складу Ташкентської кіностудії. У 1941—1944 роки одеські кінематографісти брали участь у роботі інших кіностудій, у тому числі й ташкентської. Зокрема брали участь в створенні фільмів «Два бійці», «Насреддін в Бухарі», «Людина № 217» «Я — чорноморець», в новелах для бойових кінозбірок. На фронті загинули багато працівників студії: режисери, оператори, актори, робочі, техніка. Серед них медсестра Гуля Корольова, яка у минулому виконувала головну роль в «Дочці партизана».

На території студії знаходиться пам'ятник Загиблим кінематографістам — режисерам, операторам, сценаристам, які в 1941-му на чолі з тодішнім директором студії Познанським пішли в ополчення, залишившись в обложеній Одесі. Ніхто з них не вижив. Щороку в день Перемоги і в день звільнення міста-героя від фашистів до підніжжя монумента приносять живі квіти...

Борис Андрєєв і Марк Бернес у фільмі «Два бійці»

Вячеслав Тихонов у ролі розвідника у фільмі «Спрага»

Пам'ятник Загиблим кінематографістам, які в 1941-му пішли в ополчення.

Фасад Одеської кіностудії

Після звільнення Одеси на базі колишньої кіностудії організували Чорноморську кінофабрику, яка обслуговувала знімальні групи, що приїжджали з Москви, Ленінграда, Києва та інших міст, а з 1954 р. кіностудія знов знімає свої фільми. Тут був знятий кінофільм «Спрага», що розповідає про один з яскравих епізодів оборони Одеси. Після Вітчизняної війни на кіностудії працювали Марлен Хуцієв, Фелікс Міронер, Василь Шукшин, Петро Тодоровський, Станіслав Говорухин, Кіра Муратова, Георгій Юнгвальд-Хіл ькевич...

Саме у Одесі зіграли перші великі ролі в кіно Євген Євстигнєєв, Олег Даль, Василь Шукшин, Володимир Висоцький, Анатолій Папанов, Лариса Удовиченко.

Біля входу до кіностудії — мармурова дошка з бронзовим барельєфом Олександра Довженко, встановлена в 1964 році. На будівлі адміністративного корпусу також встановлено меморіальні дошки: на пам'ять про Василя Шукшина (перша роль у фільмі «Два Федори»), Володимира Висоцького, Генадія Збандута, директора кіностудії з 1964 по 1984 роки.

Серед відомих картин виробництва Одеської кіностудії – «Весна на Заріч-ній вулиці», «Білий пудель», «Вірність», «Два Федори», «Вертикаль», «У пошуках капітана Гранта», «Короткі зустрічі», «Міський романс», «Довгі проводи», «Капітан Немо», «Червоні дипкур'єри», «Багряні береги», «Серед сірих каменів», «Військово-польовий роман», «Данило, князь Галицький», «Д'Артаньян і три мушкетери», «Зелений фургон», «Канікули Петрова і Васечкина, звичайні й неймовірні», «Пригоди Тома Сойєра та Гекльберрі Фінна», «Місце зустрічі змінити не можна», «Секретний фарватер», Дежа вю», «Приморський бульвар», «Десять негренят», Пригоди Електроніка», Чародії», В'язень замку Іф» і безліч інших.

Режисер Вадим Костроменко
Директор Музею кіно

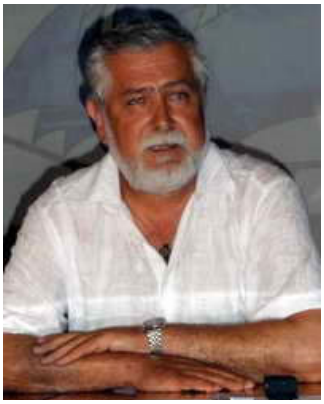

Ярослав Лупій, кінорежисер

Кіра Муратова
і Рената Літвінова

У першому фантастичному фільмі про політ в космос «Мрії назустріч» (1963 р.) вперше використана електронна музика в кіно. Це фільм, де «Звезды встретятся с Землею расцветающей, и на Марсе будут яблони цвести...»

У 67-му на Одеській кіностудії знімається фільм Станіслава Говорухина «Вертикаль» з піснями Володимира Висоцького. У тому ж році останній зіграв тут свою першу головну роль в кіно — у Кіри Муратової в «Коротких зустрічах». У 79-му піком акторської кар'єри Висоцького став фільм «Місце зустрічі змінити не можна». У музеї одеської кіностудії сьогодні одними з найдорожчих експонатів є плащ та капелюх Гліба Жеглова. В 70-х – 80-х роках за кількістю знятих фільмів одесити в першій трійці провідних кіностудій країни. І яких фільмів!!! В 78-му Георгій Юнгвальд-Хількевич знімає «Д'Артаньян і три мушкетери» — картина одразу стає радянським блокбастером. У 79-му разом з «Місцем зустрічі» на екрани виходять «Пригоди Електроніка» режисера Костянтина Бромберга. Він же в 82-му знімає новорічний мюзикл «Чародії» і знову приголомшливий успіх.

У 2005 р. — Одеська кіностудія реорганізована в ЗАТ (державі належить контрольний пакет акцій). За декілька років завдяки інвесторам вдалося відреставрувати будівлю і павільйони найстарішого кінопідприємства, придбати нове обладнання. Одеська кіностудія – улюблене місце творчості багатьох відомих режисерів ближнього й дальнього зарубіжжя.

Сьогодні Одеська кіностудія надає послуги вітчизняним і зарубіжним кінокомпаніям.

Урок 2.

Музей кіно Одеси.

Фонди музею кіно. Визначні пам'ятки на території кіностудії.

Музей був створений за ініціативою Одеського відділення спілки кінематографістів України. У числі ініціаторів був заслужений діяч мистецтв України, кінорежисер Вадим Васильович Костроменко. Любителі кіно пам'ятають фільми «Вірність», «Чортова дюжина» (операторські роботи В.В. Костроменко). «Вершники», «Квартет Гварнері», «Секретний фарватер» та інші (режисерські роботи). У музеї є матеріал не тільки про Одеську кіностудію, але і про її попередників – приватні кіностудії (перші в Одесі кіноательє «Мірограф», «Мізрах», Борисова, Харітонова та інших), тому він так і називається «Музей кіно Одеси».

Починався музей з того, що в кіностудії був інформаційно-методичний відділ (ІМВ), куди здавалися матеріали після зйомок фільмів. Коли в 1989 році кіностудію реорганізували в кінокомбінат, ці матеріали були передані в Спілку кінематографістів – 93 експонати. Сьогодні в музеї знаходиться понад 10 тисяч одиниць зберігання матеріалів, що свідчать про кінематографічну діяльність в Одесі.

У фондах музею знаходяться:

— раритетна література: книги, газети, журнали про кіно з 1900 року; персоналії перших директорів Одеської студії М. Капчинського, Л. Поляка, Г. Збандута; режисерів студії О. Довженко, І. Кавалерідзе, Р. Тасіна, К. Муратової, М. Каца, Р. Василевського; акторів Амвросія Бучми, Віри Холодної, Володимира Висоцького та інших;

— знімальні і звукозаписні апарати, освітлювальні прилади, монтажні пристосування, кінопроектори та інші;

— досьє на кожний прокатний і телевізійний фільм, знятий на студії з 1954 р. (літературні і режисерські сценарії, монтажні записи фільмів, комплекти рекламних фотографій, відгуки преси);

— ескізи декорацій і костюмів на всі фільми з післявоєнних років;

— постановочні проекти до фільмів (147 альбомів);

— акторські проби (94 альбоми);

— картотека всіх акторів, що знімалися на Одеській кіностудії;

— фотопортрети всіх режисерів, операторів, звукооператорів, художників та ін., які працювали на студії;

— аудіозаписи найцікавіших подій (фестивалі «Золотий Дюк» та ін.);

— відеофільми і відеозаписи спогадів, кінофільми студії на 16-мм плівці і відеоносіях;

— мемуари працівників студії – видані і невидані;

— нотна бібліотека – автографи композиторів, які писали для студії;

— плакати до фільмів Одеської кіностудії;

— призи і нагороди фільмам студії;

— колекція значків, конвертів, присвячених кіно;

— інформаційно-методичні матеріали по різних історичних епохах: костюми цивільні та військові, знаки відмінності різних армій, транспорт, автомобілі, грошові знаки, типажі тощо.

Експозиція починається з портрета видатного винахідника, одесита Йосипа Тимченка – творця першого (за два роки до Люмь'єрів) апарату для зйомки і демонстрації рухомого зображення. Автор портрету художник Олексій Костроменко. Під час екскурсії можна дізнатися про життя і діяльність нашого земляка. Син кріпосного з-під Харкова Й. Тимченко в 22 роки, захопившись ідеями Міклухо-Маклая, вирішив з друзями відправитися до Океанії, для чого прибув до Одеси. Так сталося, що він залишився працювати на судоремонтному заводі. Він — автор багатьох винаходів. У березні 1880 року Й. Тимченко був призначений на посаду механіка Новоросійського (Одеського) університету. У музеї є копія фрагменту тексту з вдячністю від учених, присутніх на 9 з'їзді російських дослідників природи. Ні учасники секції фізики, ні сам Й. Тимченко серйозно до винаходу не віднеслися. У 1895 році, як відомо, брати Люм'єр продемонстрували свій апарат і запатентували його.

Вже за років радянської влади апарат Й. Тимченко був переданий в Московський Політехнічний музей, як перший апарат для зйомки і показу картин. У Харкові живе правнук Тимченка – Віктор Гергежа. Він надав Музею кіно нову інформацію про свого знаменитого прадіда і унікальні фотографії, що відобразили його участь у Всесвітній Паризькій виставці в 1900 році.

Завдяки ініціативі Одеського відділення Національної Спілки кінематографістів України, директора музею кіно Одеси В.В. Костроменко з метою увічнення пам'яті талановитого винахідника в Одесі встановлений пам'ятний знак Й.А. Тимченку і його родині на його могилі на Другому Християнському кладовищі й меморіальна дошка на фасаді будинку № 24 по вул. Преображенській, де він жив і працював.

Унікальним експонатом є кіноапарат, яким оператор Данило Демуцький знімав фільми Олександра Довженко. Він назвав оператора «великим художником наший кінематографії». «Вася-реформатор», «Ягідка кохання» – перші фільми, зняті разом. Шедевром став їх сумісний фільм «Арсенал», в якому знімався Амвросій Бучма. Дивовижне те, що кінокамера до цього часу в робочому стані: тільки зарядити плівку і знімати.

У музеї знаходиться експозиція, присвячена великій актрисі німого кіно Вірі Холодної, життя і творчість якої також пов'язані з Одеською кіностудією. Центральне місце в цій експозиції займає рукавичка Віри Холодної, прикрашена лілією. Рукавичка була подарована музею дочкою актриси, а лілії були її улюбленими квітами. Віра Холодна померла в 1919 році Одесі під час епідемії грипу в 26 років. Директор музею поставив під сумнів причину її смерті. Коли Віра Холодна хворіла, її поклонники принесли велику кількість лілій. У неї була алергія, і причиною смерті міг стати напад алергії від квітів, ускладений грипом. Займаючись далі дослідженням життя Віри Холодної, В.В. Костроменко висунув ще одну версію: вона була отруєна інтервентами. На жаль, могила актриси не збереглася, але на Другому християнському кладовищі є пам'ятний знак на могилі її режисера П. Чардиніна.

Серед інших примітних експонатів в музеї є шкіряне пальто і капелюх Гліба Жеглова, якого блискуче зіграв всенародний улюбленець Володимир Висоцький. Відомий факт, що Висоцький знімав деякі епізоди фільму «Місце зустрічі змінити не можна» як режисер. За розповідями учасників знімальної групи, у нього це добре виходило. Після цього він міг дебютувати як режисер фільму «Зелений фургон», але не встиг...

Музей розташований в старовинному особняку, що належав до революції Демідовим. Цей будинок і земля навколо нього повинні були стати посагом для молодшої дочки Олени. З нею пов'язана драматична історія, яку розповів В.В. Костроменко. Напередодні заміжжя Олени її обличчя було спотворене кислотою, яку плеснула дівчина Соня, що вирішила таким чином помститися з ревнощів. Весілля так і не відбулося. Олена Демідова виїхала до Італії і зайнялася благодійністю. У Флоренції їй встановлений пам'ятник.

Багато визначних пам'яток на території самої кіностудії:

— перший зйомний павільйон, де знімалася В. Холодна;

— басейн, в якому використовували моделі кораблів для зйомок фільмів;

— пам'ятник акторові А. Бучмі, який першим зіграв Тараса Шевченка в однойменному фільмі режисера П. Чардиніна, знятому в 1925–1926 рр.;

— пам'ятник кінооператорам воєнної пори та ін.

Росте на кіностудії тополя, що мала в якомусь сенсі сакральне значення для тих, хто приступав до створення фільмів. Всі учасники киногруппы ставали довкола столітнього дерева і торкалися до нього рукою, вірячи в те, що воно принесе успіх. Це було давньою традицією одеських кіношників.

Сьогодні в скромному музеї одеської кіностудії лише відгомони минулої слави. Директор Вадим Костроменко і сам є її невід'ємною частиною. У 1986 році у фільмі «Секретний фарватер» він за декілька років до голлівудських кінематографістів знімав некомбіновані підводні сцени із справжніми підводними човнами. Готовий знімати і зараз, та тільки Україні зараз не до кіно. Проте, «Одеська кіностудія» продовжує триматися на плаву і вже відсвяткувала свій дев'яносторічний ювілей.

Міжнародний кінофестиваль в Одесі — липень 2010 р.

Рекомендована література

Г.Лазарева. Время. Кино.Книга». Одесса: Астропринт, 1999

Малиновский А. Кино в Одессе. Одесса: Астропринт, 2000

Серия «Имена Одесской киностудии». /Сост.*Г.Лазарева, В.Миненко*. Одесса: Астропринт, 2003

Рекомендовані екскурсії

1) До Одеського археологічного музею (антична експозиція, залишки античного посуду з некрополю у Театральному провулку, зал первісної доби)

2) До Одеського історико-краєзнавчого музею (експозиція історія Хаджибея, археологічні залишки обряду заснування Одеси)

3) Приморський бульвар (експозиція фундаментів античного міста Гавань Істріан під відкритим небом)

4) До Художнього музею (експозиція художників ТПРХ та сучасних художників міста)

5) До Музею сучасного мистецтва (експозиція сучасних художників, скульпторів, графіків Одеси)

6) До Музею західного та східного мистецтва (експозиція музею)

7) До Музею приватних колекцій О.Блещунова (експозиція музею)

8) До Літературного музею (експозиція класичного періоду, XX століття, експозиція сьогоденного літературного життя)

9) До Музею кіно Одеської кіностудії (експозиція музею з перших днів до сьогодення)

10) До Музею у Нерубайських катакомбах (експозиція часів ВВВ)

11) За бажанням до інших музеїв міста

Зразки практичних та проектних робіт

1) Нанесіть на карту сучасної Одеської затоки (різними кольорами) місця розташування давньогрецьких поселень, позначте місце розташування італійської факторії Джінестра, литовської фортеці Кочубей, та накресліть контури турецького селища Хаджибей (розділ **історія**).

2) Розробити сценарій екскурсій по вулицях міста: Рішельєвській, Ланжеронівській, Приморському і Французькому бульв. (розділи **історія, архітектура**)

3) Підібрати матеріал та підготувати презентацію фотоальбому «Одеський бестіарій» (зображення тварин в декорі будинків старої Одеси) (розділ **архітектура**).

4) Підібрати матеріал та підготувати презентацію фотоальбому «Одеські атланти та каріатиди» (зображення атлантів та каріатид в декорі будинків старої Одеси) (розділ **архітектура**).

5) Підготувати матеріали та зробити презентацію альбомів, присвячених діяльності відомих одеських архітекторів: О. Бернардацці, Ф. Боффо, Ф. Троупянського, Л. Оттона та інш за вибором (розділ **архітектура**)

6) Підібрати матеріал щодо життя та творчості одеських художників – греків, акварелістів, нонконформістів, представників ТПРХ (на вибір), створити відео альбом та провести презентацію (розділ **образотворче мистецтво**)

7) Укласти літературну карту Одеси з зазначенням місць перебування письменників (розділ **літературна Одеса**).

8) Підготувати матеріали та зробити презентацію «Літературні прогулянки Одесою: пам' ятники письменникам та літературним героям» (розділ **літературна Одеса**).

9) Одеські гімназисти минулого в творчості письменників (розділ **літературна Одеса**).

10) «Дачі Французького бульвару», Архітектурні шедеври і пам'ятники Приморського бульвару тощо.

Зміст

Вступ 3

Розділ І. Славетні сторінки історії Одеси
Давня історія земель, зайнятих сучасною Одесою 6
Від підкорення Хаджибею до заснування міста 14
Народження міста. Йосип де Рибас 19
Одеса за часів Рішельє 29
Одеса і Ланжерон 46
Епоха Воронцова 54
Одеса другої половини XIX століття. 67
Одеса в першій половині XX століття 72
Одеса в період Великої Вітчизняної війни 75
Одеса в другій половині XX століття 81

Розділ ІІ. Застигла музика (архітектура) Одеси
Архітектура як вид мистецтва. 86
Архітектурні стилі 92
Будівництво Одеси 98
Ампір у забудові Одеси 104
Архітектура другої половини XIX – початку XX століття 109
Еклектика, бароко, «цегляний» стиль. 115
Архітектура XX століття 121
Архітектура кінця XX – початку XXI століття 124

Розділ ІІІ. Літературна Одеса
Літературне життя Одеси класичного періоду (XIX – поч. XX століття). . 130
Одеса – місто дитинства. 138
Представники українського та російського модерну в Одесі 143
Зародження одеської південно-східної літературної школи:
літературні гуртки 1914-1920рр. 153
Літературне життя Одеси 1925-1941 років 166
Одеська література воєнних років 175
Повоєнна літературна Одеса 185

«Відлига» і «приморозки» в літературній історії Одеси
другої половини XX ст. 191

Розділ IV. Незамовкає музика в Одесі
Музичне місто – Одеса 202
Становлення професійної музичної освіти міста
(друга половина XIX ст.). 209
Розквіт музичного життя міста (кінець XIX ст.) 216
Музичне життя міста початку XX ст 225
Розвиток різних жанрів музичного мистецтва 235
Музичне мистецтво 20-х – 40 років XX ст 241
Музичне життя другої половини XX століття 250
Одеська естрада і джаз 259

Розділ V. Образотворче мистецтво Одеси
Художнє життя Одеси в XIX ст 266
Товариство незалежних художників 271
Образотворче мистецтво Одеси 273
Нонконформісти Одеси 285
Графіка Одеси 293
Скульптура і декоративно-ужиткове мистецтво Одеси 299
Декоративно-ужиткове мистецтво. 302

Розділ VI. Художня культура Одеси
Монументальна скульптура Одеси. 306
Театри Одеси 327
Музеї Одеси 346

Розділ VII. Кіномистецтво в Одесі («Голлівуд» на березі Чорного моря)
Народження кінематографу в Одесі 370
Музей кіно Одеси. 377

Рекомендовані екскурсії 381
Зразки практичних та проектних робіт 382

Одеський обласний інститут удосконалення вчителів
Кафедра педагогіки і психології
Науково-методична лабораторія творчого розвитку особистості

У навчальному посібнику «Одесознавство» висвітлено найактуальніші проблеми становлення й розвитку рідного міста від найдавніших часів до сьогодення. Значна увага приділена славетним сторінкам історії міста, відомим особистостям, становленню архітектури, розквіту образотворчого мистецтва й літератури.

Посібник розрахований на учнів загальноосвітніх навчальних закладів які вивчатимуть курс «Одесознавство» і слугуватиме додатковим матеріалом для вивчення історії України, художньої культури, кіномистецтва тощо.